

RIIKLIKU ISESEISVUSE
TAASTAMINE
PARLAMENTAARSEL TEEL
AASTATEL 1990–1992

RAHVUSVAHELINE AJALOOKONVERENTS
21.–22. AUGUST 2008

Ettekannete kogumik

Koostaja Ants Veetõusme
Keeletoimetaja Reet Väari
Fotod Erik Peinar ja Ants Veetõusme

Väljaandja MTÜ 20. Augusti Klubi
Tartu, 2009
ISBN 978-9949-18-503-0

Trükikoda Bookmill AS

SISUKORD

1. Konverentsi kava	7
2. Konverentsil osalejate nimekiri	10
3. Konverentsi avamine ja tervitused	
Ants Veetõusme, <i>20. Augusti Klubi president</i>	17
Ülo Nugis, <i>20. Augusti Klubi esimene president</i>	19
Ene Ergma, <i>Riigikogu esimees</i>	21
Stanislav Suškevitš, <i>Valgevene Ülemnõukogu esimees</i>	24
Birute Valionyte, <i>Leedu Iseseisvusakti</i>	
<i>Signaatorite Klubi esimees</i>	27
Aleksandrs Kiršteins, <i>Läti 4. Mai Klubi esindaja</i>	31
Arnold Rüütel, <i>Eesti Vabariigi Ülemnõukogu esimees</i>	33
4. Eesti valikud	
Rein Järlik <i>Eesti valikud</i>	39
Bronislav Genzelis <i>Leedu parlamentaarne tee iseseisvusele</i>	48
Mihhail Marinitš <i>Valgevene tee</i>	58
Rein Veidemann <i>Riik kui looming</i>	63
Anneli Rõigas <i>20. augusti 1991 sündmused</i>	
<i>vaadatuna Moskvast, Venemaa Valgest Majast</i>	70
Marju Lauristin <i>Kas valikute aeg on lõppenud</i>	83
5. Õigusbaasi loomine eesti riigi taastamiseks	
Arnold Rüütel <i>Valikud ja tähised Eesti iseseisvuse</i>	
<i>taastamise teel 16. november 1988–20. august 1991. a</i>	91
Enn Tupp <i>Riigikaitsemudeli kujunemiskustest</i>	
<i>taasiseseisvumise stardipakul</i>	105

Aleksandrs Kiršteins <i>Juriidilise baasi loomine</i>	
<i>Läti Vabariigi taastamiseks</i>	111
Liia Hänni <i>Põhiseadusliku riigikorra taastamine</i>	117
Irina Golikova <i>Muutuv mentaliteet suletud</i>	
<i>Eesti linnades Sillamäel ja Paldiskis 1988–2008</i>	123
Arvo Junti <i>Õiguse roll ja tähendus riikluse taastamisel</i>	131
6. Majandussüsteemi radikaalne muutmine – uue majandusruumi valik	
Tiit Made <i>Eesti üleviimine täielikule isemajandamisele</i>	141
Heido Vitsur Viimase Ülemnõukogu osa Eesti	
<i>turumajandusele üleviimisel</i>	155
Stasys Kropas <i>Majandusreform Leedus</i>	163
Arvi Hamburg <i>Energeetika ja võim</i>	174
Heldur Peterson <i>Mida oli õppida varasemast ja</i>	
<i>mida kasutasime Eesti põllumajandus- ja</i>	
<i>maareformiseaduste tegemisel</i>	187
Ivar Raig <i>Taasiseseisvunud majandusmudeli</i>	
<i>kujunemine ja muutmine</i>	211
Erik Terk <i>Ettevõtluse erastamise käivitamisest</i>	220
Arnold Kõörna, <i>Innovatsioon ja Eesti arengustrateegia</i>	231
7. Ülemnõukogu tegevus rahvusvaheliste suhete loojana	
Ülo Nugis <i>Ülemnõukogu tegevus</i>	
<i>rahvusvaheliste suhete loojana</i>	241
Andres Tarand <i>Sidemed Põhjamaade Nõukoguga</i>	253
Mati Hint <i>Seestpoolt riigiks kasvamise taktika</i>	258
Heino Kostabi <i>Balti riigid omariiklust taastamas</i>	286
Stanislav Suškevitš <i>Valgevene tee iseseisvusele ja</i>	
<i>tänane tegelik olukord</i>	336
Aurimas Taurantas <i>Rahvusvahelise tunnustamise</i>	
<i>probleemid</i>	340
Aleksander Einseln <i>Sissejuhatus P. Goble'i ettekandele</i>	345

Paul Goble <i>Balti küsimuste erinõunik</i> <i>USA riigidepartemangus (1990–91),</i> <i>Eesti taasiseseisvumine ja USA</i>	347
8. Edgar Savisaar <i>Kaks otsustavat augustipäeva Toompeal</i>	355
9. Seppo Zetterberg <i>Eesti Soome poliitikas 1988–1991</i>	363
10. Ivar Raig <i>Kolm otsustavat augustiputši päeva</i> <i>teel Jaapanisse</i>	377
11. Ants Paju <i>Augustikuu 2008 ootusrikkad hetked</i>	383

1. KONVERENTSI KAVA

I PÄEV, 21. AUGUST 2008

AVAMINE, TERVITUSED

ANTS VEETÕUSME, *20. Augusti Klubi president, konverentsi avamine*

ÜLO NUGIS, *20. Augusti Klubi esimene president*

ENE ERGMA, *Riigikogu esimees*

STANISLAV SUŠKEVIČ, *Valgevene ÜN esimees*

BIRUTE VALIONYTE, *Leedu Iseisvusakti Signaatorite Klubi esimees*

ALEKSANDRS KIRŠTEINS, *Läti 4. Mai Klubi esindaja*

ARNOLD RÜÜTEL, *Eesti Vabariigi ÜN esimees*

I ISTUNG. EESTI VALIKUD

Moderaator Ignar Fjuk

REIN JÄRLIK, *20. Augusti Klubi, Eesti valikud*

JANIS VAIVADS, *Läti 4. Mai Klubi, Meie kogemuse tähtsus täna*

BRONISLAVAS GENZELIS, *Leedu Iseisvusakti Signaatorite Klubi, Leedu tee tähendus*

MIHHAIL MARINITŠ, *Valgevene Ülemnõukogu, Valgevene tee*

REIN VEIDEMANN, *20. Augusti Klubi, Riik kui looming*

ANNELI RÕIGAS, *ajakirjanik, 20. augusti 1991 sündmused vaadatud Moskvas, Venemaa Valgest Majast*

MARJU LAURISTIN, *20. Augusti Klubi, Kas valikute aeg on lõppenud*

II ISTUNG. ÕIGUSBAASI LOOMINE
EESTI RIIGI TAASTAMISEKS
Moderaator Illar Hallaste

ARNOLD RÜÜTEL, *Eesti Vabariigi Ülemnõukogu esimees*, Valikud ja tähised Eesti iseseisvuse taastamise teel 16. november 1988–20. august 1991. a

ENN TUPP, *20. Augusti Klubi*, Riigikaitsemudeli kujunemiskeskustest taasiseseisvumise stardipakul

ALEKSANDRS KIRŠTEINS, *Läti 4. Mai Klubi*, Juriidilise baasi loomine Läti Vabariigi taastamiseks

LIIA HÄNNI, *20. Augusti Klubi*, Põhiseadusliku riigikorra taastamine

IRINA GOLIKOVA, *õpetaja*, Muutuv mentaliteet suletud Eesti linnades Sillamäel ja Paldiskis 1988–2008

ARVO JUNTI, *20. Augusti Klubi*, Õiguse roll ja tähendus riikluse taastamisel

Tallinna linnapea Edgar Savisaare vastuvõtt konverentsil osalejatele

II PÄEV, 22. AUGUST 2008

III ISTUNG. MAJANDUSSÜSTEEMI RADIKAALNE
MUUTMINE – UUE MAJANDUSRUUMI VALIK
Moderaator Heldur Peterson

TIIT MADE, *20. Augusti Klubi*, Eesti üleviimine täielikule isemajandamisele

HEIDO VITSUR, *majandusteadlane*, Viimase Ülemnõukogu osa Eesti turumajandusele üleviimisel

STASYS KROPAS, *Leedu Iseseisvusakti Signaatorite Klubi*, Majandusreform Leedus

ARVI HAMBURG, *energiateadlane*, Energeetika ja võim

HELDUR PETERSON, *20. Augusti Klubi*, Mida oli õppida varasemast ja mida kasutasime Eesti põllumajandus- ja maareformiseaduste tegemisel

IVAR RAIG, *Eesti Vabariigi Ülemnõukogu liige*, Taasiseseisvunud majandusmudeli kujunemine ja muutmine

ARNOLDS BĒRZS, *Läti 4. Mai Klubi*, Läti uue majandussüsteemi loomise põhiprobleemid

ERIK TERK, *majandusteadlane*, Ettevõtluse erastamise käivitamisest

ARNO KÖÖRNA, *akadeemik*, Innovatsioon ja Eesti arengustrateegia

IV ISTUNG. ÜLEMNÕUKOGU TEGEVUS
RAHVUSVAHELISTE SUHETE LOOJANA

Moderaator Indrek Toome

ÜLO NUGIS, *20. Augusti Klubi*, Ülemnõukogu tegevus rahvusvaheliste suhete loojana

ANDRES TARAND, *20. Augusti Klubi*, Sidemed Põhjamaade Nõukoguga

MATI HINT, *keeleteadlane*, Seestpoolt riigiks kasvamise taktika

HEINO KOSTABI, *20. Augusti Klubi*, Balti riigid omariiklust taastamas

PETERIS SIMSONS, *Läti 4. Mai Klubi*, Ülemnõukogu – Läti Vabariigi sõltumatuse taastaja

STANISLAV SUŠKEVIČŠ, *Valgevene Ülemnõukogu esimees*, Valgevene tee iseseisvuseni ja tänane tegelik olukord

AURIMAS TAURANTAS, *Leedu Iseseisvusakti Signaatorite Klubi*, Rahvusvahelise tunnustamise probleemid

PAUL GOBLE'i kirjalik ettekanne ALEKSANDER EINSELNI eesõnaga

EDGAR SAVISAAR, *20. Augusti Klubi*, Kokkuvõte kahest augustikuu päevast

Konverentsil osalejate väljasõit Põltsamaale Sõpruse parki

2. KONVERENTSIL OSALEJATE NIMEKIRI

Eesnimi	Nimi	Amet
1. Hardo	Aasmäe	Eesti Entsüklopeediakirjastus
2. Mati	Ahven	20. Augusti Klubi
3. Arno	Almann	Estonian Business School
4. Lembit	Arro	20. Augusti Klubi
5. Krista	Aru	Eesti Rahva Muuseum
6. Julius	Beinortas	Leedu Iseseisvusakti Signaatorite Klubi
7. Arnolds	Bērzs	Lāti 4. Mai Klubi
8. Alfreds	Čepānis	Lāti 4. Mai Klubi
9. Tomasz	Chlon	Poola suursaatkond Eestis
10. Bassova	Dzemma	ettevõtja
11. Karlis	Eihenbaums	Lāti saatkond Eestis
12. Aleksander	Einseln	erukindralmajor
13. Hillar	Eller	20. Augusti Klubi
14. Ene	Ergma	EV Riigikogu
15. Ignar	Fjuk	20. Augusti Klubi
16. Kirsten	Geelan	Taani saatkond Eestis
17. Bronislovas	Genzelis	Leedu Iseseisvusakti Signaatorite Klubi
18. Irina	Golikova	Eesti Ajalooõpetajate Selts
19. Niina	Golikova	Eesti Lastekaitse Liit
20. Illar	Hallaste	20. Augusti Klubi

21.	Klara	Hallik	endine minister
22.	Arvi	Hamburg	AS Eesti Gaas, Eesti Inseneride Liit
23.	Mati	Hint	Tallinna Ülikool
24.	Liia	Hänni	20. Augusti Klubi
25.	Luukas	Ilves	Stanfordi Ülikool
26.	Arvo	Junti	20. Augusti Klubi
27.	Jaak	Jõerüüt	20. Augusti Klubi
28.	Rein	Järlik	20. Augusti Klubi
29.	Aino	Järlik	20. Augusti Klubi
30.	Ants	Järvesaar	20. Augusti Klubi
31.	Hillar	Kalda	20. Augusti Klubi
32.	Tiiu	Kalda	20. Augusti Klubi
33.	Teet	Kallas	20. Augusti Klubi
34.	Jaak	Karolin	külaline
35.	Merle	Kasendi	Eesti Diplomaatide Kool
36.	Peet	Kask	20. Augusti Klubi
37.	Johannes	Kass	20. Augusti Klubi
38.	Maiga	Kass	20. Augusti Klubi
39.	Aleksandrs	Kiršteins	Läti 4. Mai Klubi
40.	Toivo	Klaar	Euroopa Komisjoni esindus Eestis
41.	Mait	Klaassen	Eesti Maaülikool
42.	Linda	Kolk	Valgevene aukonsul Eestis
43.	Mai	Kolosov	20. Augusti Klubi
44.	Toomas	Kork	20. Augusti Klubi
45.	Heino	Kostabi	20. Augusti Klubi
46.	Andres	Kraas	TEA Kirjastus
47.	Stasys	Kropas	Leedu Iseseisvusakti Signaatorite Klubi
48.	Tõnis	Kõiv	EV Riigikogu
49.	Helle-Mai	Kõmmus	külaline
50.	Tiit	Käbin	20. Augusti Klubi

51. Ants	Käärma	20. Augusti Klubi
52. Kärt	Käärma	20. Augusti Klubi
53. Arno	Köörna	Eesti Teaduste Akadeemia
54. Rolands	Lakša	Läti saatkond Eestis
55. Anneli	Laev	külaline
56. Marju	Lauristin	20. Augusti Klubi
57. Rein	Levo	Eesti Energia
58. Olev	Liivik	Eesti Ajaloomuseum
59. Heiki	Loot	EV Riigikantselei
60. Tiia	Luuk	Eesti Ajalooõpetajate Selts
61. Olav	Lüüs	EV Riigikontroll
62. Alar	Maarend	20. Augusti Klubi
63. Annika	Maarend	20. Augusti Klubi
64. Tiit	Made	20. Augusti Klubi
65. Mihhail	Marinitš	Valgevene Ülemnõukogu
66. Sven	Mikser	EV Riigikogu
67. Sandor	Mozes	Ungari saatkond Eestis
68. Tarmo	Mänd	EV Riigikogu
69. Aavo	Mölder	20. Augusti Klubi
70. Jesper	Nielsen	Taani saatkond Eestis
71. Ülo	Nugis	20. Augusti Klubi
72. Vaike	Nugis	20. Augusti Klubi
73. Robert	Närska	OÜ Lõuna Ehitus
74. Ants	Paju	20. Augusti Klubi
75. Eedu	Pallase	Tallinna Polütehnikum
76. Mati	Palu	Tallinna Polütehnikum
77. Heldur	Peterson	20. Augusti Klubi
78. Heljo	Pikhof	EV Riigikogu
79. Katarina	Platere	Läti saatkond Eestis
80. Priidu	Priks	20. Augusti Klubi

81.	Enn	Põldroos	20. Augusti Klubi
82.	Ülo	Pärnits	AS Mainor
83.	Ivar	Raig	Akadeemia Nord
84.	Einar	Rannik	Antsla vald
85.	Koit	Raud	20. Augusti Klubi
86.	Aapo	Rehi	20. Augusti Klubi
87.	Epp	Reitkam	20. Augusti Klubi
88.	Andrus	Ristkok	20. Augusti Klubi
89.	Tiit	Rosenberg	Tartu Ülikool, filosoofiateaduskond
90.	Anneli	Rõigas	Prantsuse Pressi Agentuur
91.	Jüri	Rätsep	20. Augusti Klubi
92.	Helve	Rätsep	20. Augusti Klubi
93.	Arnold	Rüütel	20. Augusti Klubi
94.	Ingrid	Rüütel	20. Augusti Klubi
95.	Karel	Rüütli	EV Riigikogu
96.	Tõnu	Saarman	20. Augusti Klubi
97.	Tiiu	Saarman	20. Augusti Klubi
98.	Priit	Saksing	endine maavanem
99.	Enn	Sarap	endine minister
100.	Edgar	Savisaar	20. Augusti Klubi
101.	Hanno	Schotter	20. Augusti Klubi
102.	Maire	Schotter	20. Augusti Klubi
103.	Pēteris	Simsons	Lāti 4. Mai Klubi
104.	Stanislav	Suškevits	Valgevene Ülemnõukogu
105.	Lehte	Sööt-Hainsalu	20. Augusti Klubi
106.	Pille	Šalamov	Eestima Ühendatud Vasakpartei
107.	Aldo	Tamm	20. Augusti Klubi
108.	Rein	Tamme	20. Augusti Klubi
109.	Hiljar	Tammela	Eesti Ajaloomuuseum
110.	Andres	Tarand	20. Augusti Klubi

111.	Aurimas	Taurantas	Leedu Iseseisvusakti Signaatorite Klubi
112.	Erik	Terk	Eesti Arengufond
113.	Indrek	Toome	20. Augusti Klubi
114.	Rein	Triisa	Viljandi Linnavalitsus
115.	Enn	Tupp	20. Augusti Klubi
116.	Ain	Tähiste	20. Augusti Klubi
117.	Elle	Ugandi	20. Augusti Klubi
118.	Uno	Ugandi	20. Augusti Klubi
119.	Jānis	Vaivads	Lāti 4. Mai Klubi
120.	Birute	Valionyte	Leedu Iseseisvusakti Signaatorite Klubi
121.	Heinrich	Valk	20. Augusti Klubi
122.	Raivo	Vare	endine minister
123.	Piret	Veensalu	külaline
124.	Uno	Veering	EV Keskkonnaministeerium
125.	Ants	Veetõusme	20. Augusti Klubi president
126.	Helin	Veetõusme	20. Augusti Klubi
127.	Rein	Veidemann	20. Augusti Klubi
128.	Andra	Veidemann	20. Augusti Klubi
129.	Helgi	Viirelaid	20. Augusti Klubi
130.	Mihkel	Viirelaid	20. Augusti Klubi
131.	Ester	Viruste	20. Augusti Klubi
132.	Heido	Vitsur	Eesti Arengufond
133.	Vaino	Väljas	20. Augusti Klubi
134.	Mai	Väljas	20. Augusti Klubi
135.	Harri	Õunapuu	EV Riigikogu

3. KONVERENTSI AVAMINE JA TERVITUSED

ANTS VEETÕUSME

20. Augusti Klubi president

Lugupeetud Riigikogu esimees! Lugupeetud Arnold Rüütel! Head klubikaaslased! Austatud külalised Lätist, Leedust ja Valgevenest, sõbrad, kolleegid! Mul on hea meel avada 20. Augusti Klubi poolt korraldatav konverents „Riikliku iseseisvuse taastamine parlamentaarsel teel aastatel 1990–1992“. Kõigepealt tänan Riigikogu ja isiklikult Riigikogu esimeest Ene Ergmat selle lahkuse eest, et meil on võimalus siin Toompea lossi konverentsisaalis seda üritust läbi viia, ja selle abi eest, mis on meile osutatud seoses konverentsi ettevalmistamise ja läbiviimisega nendes ruumides. See abi on hinnatav. Ei saa jätta märkimata, et meie konverents on esimene üritus Riigikogu uues konverentsisaalis, see peaks olema heaks sissejuhatauseks sellele saalile. Mul on hea meel, et konverentsile on saabunud meie sõsarclubide liikmed Lätist ja Leedust – Leedu Signaatorite Klubi ja Läti 4. Mai Klubi esindajad. Mul on hea meel, et täna on siin ka kaks Valgevene tolaegse Ülemnõukogu esindajat, üks neist Ülemnõukogu esimees Stanislav Suškevitš. Nemad mõlemad on tänase päeva seisuga oma kodumaal opositsioonis ja

seada hinnatavam on nende kohalolek. Neile ei ole võõras ka vangis viibimine oma vaadete eest ja seda enam me peaksime hindama seda, mida oleme saavutanud meie. Konverents on kahepäevane ja üks päev on huvitavam kui teine. Ma ei tea, kumb see huvitavam on, aga mõlemad saavad olema väga huvitavad ja intrigeerivad, ma usun. Eesti taasiseseisvumisest on käibel mitmed versioonid, erinevad poliitilised jõud on erinevatele sündmustele rõhu asetanud, mistõttu peame nentima, et ka meie riigis valitsev ajalugu on mõnes osas kallutatud. Loodetavasti aitab täna algav konverents tuua selgust aastatel 1990–92 olnud sündmustesse ja avab ka mõnegi saladuse ukse, et kummutada olemasolevaid müüte. Sellega lubage mul lugeda konverents avatuks. Enne kui anda külalistele tervituseks sõna, kutsun ma pulti 20. Augusti Klubi esimese presidendi Ülo Nugise, kes teeb klubipoolse ametliku tervituse. Aitäh!

ÜLO NUGIS

20. Augusti Klubi esimene president

Mu daamid ja härrad! Kallid külalised! Lugupeetud pererahvas! Austatud proua Ene Ergma! Ma näen siin saalis palju tuttavaid inimesi, kellega mul on olnud au koos olla nii poliitikas kui rahvusvahelises suhtlemises. 17 aastat on möödas meie riikide iseseisvuse taastamisest. See on küllalt pikk aeg ja täna avatud konverents on meile, eestlastele, ülima tähtsusega. Me leppisime kunagi aastaid tagasi oma sõsarklubidega kokku, et me hakkame regulaarselt läbi viima rahvusvahelisi konverentse teemal „Meie riikide iseseisvuse taastamine parlamentaarsel teel“. See on väga tähtis küsimus. Neid sündmusi ei tohi lasta hägustada ega unustada. See teema on tähtis nii riigiõiguslikus mõttes kui ka rahvusvahelise õiguse kontekstis. Meie sõbrad, sõsarklubid, on oma riikide valitsuste ja parlamentide toel ja abil neid konverentse mitmeid kordi korraldanud väga heal, väga kõrgel tasemel. Alati on austanud neid konverentse oma kohalolekuga vastava riigi president. Mul on olnud au enamikul nendest konverentsidest viibida. Miks siis meie, eestlased, täna 17 aastat pärast iseseisvuse taastamist, oleme esimest korda suutelised seda

vastutust enda peale võtma? Aga sellepärast, et see on seni olnud minu hinnangul peaaegu et siseriiklik probleem. Eesti valitsused ja parlament ei ole seni pidanud vajalikuks toetada meid selliste konverentside korraldamisel. Ikka on oldud arvamusel, et Eesti iseseisvuse taastasid mitte need päris õiged mehed ja naised. Meie, kes me sellega hakkama saime, oleme alati sügava lugupidamise ja austusega suhtunud kõikidesse neisse, kes nendel ärevatel augustipäevadel olid valmis andma elu Eesti iseseisvuse eest. Kuid me ütleme: ärge sättige ennast meist kõrgemale. See ei ole ilus ega aus. Meist kõrgemal oli ainult rahvas. On alust loota, et ka Eestis on olud selginemisel, mida näitab ka tänase konverentsi toimumine. Veel kord minu tänu ja lugupidamine Eesti parlamendile, tema esimehele. Aitäh! Maailm on täna ikka sama kuri ja julm, nagu ta oli 17 aastat tagasi. Me näeme, mis toimub Musta mere ääres ja Kaukaasia mägede nõlvadel. Meie idanaaber muutub iga päevaga ohtlikumaks ja jultunumaks. Ma kardan, et me ei pääse nendest teemadest mööda ka meie konverentsil. Kuid peateema on ikkagi meie riikide iseseisvuse taastamine parlamentaarsel teel. Ma eeldan, et kõik on saanud aru selle teema ülimalt tähtsusest. Peale selle, et me ei tohi neid sündmusi unustada, peame me aeg-ajalt värskendama oma mälu, et mitte anda võimalust ajalugu võltsida. Kallid sõbrad, kolleegid, konverents on algamas! Ma soovin, et meie kui organisaatorid ja teie kui osavõtjad saaksime koos selle ülesande täitmiselega hakkama, selleks ma soovin meile kõikidele jõudu ja edu! Aitäh!

E N E E R G M A
Riigikogu esimees

Lugupeetud 20. Augusti Klubi president ja liikmed! Austatud külalised! Daamid ja härrad! On väga sümbolne ja meeldiv, et Riigikogu uue konverentsisaali avaürituseks on rahvusvaheline konverents „Riikliku iseseisvuse taastamine parlamentaarsel teel aastatel 1990–1992“. Tänavu möödub 17 aastat Nõukogude Liidu kokkuvarisemisest ning Eesti, Läti ja Leedu taasiseseisvumisest. Võib-olla on tolaegseid sündmusi praegu nagu lihtsam hinnata, sest toonane olukord, olukorra teravus ja pinge on aastatega leevenenud. Kuid me peame meeles pidama, et kõik meie vabadust toetavad inimesed andsid panuse ja siin Eestis tegid eile 17 aastat tagasi selle otsuse 69 Ülemnõukogu liiget. See oli tõepoolest tõsine ja väga tõsine ja suur otsus. Õnneks olid parlamendis enamuses inimesed, kes julgesid võtta vastutuse oma riigi ja rahva tuleviku eest. Teame ju hästi, et rahvusliku iseteadvuse tõus oli 1991. aastaks viinud Balti riigid tõsisesse vastuoludesse Moskvaga. Seal räägiti Balti separatismi lõpetamisest ja jaanuaris leidsid Vilniuse ja Riia tänavatel aset verised sündmused. Aga juba veebruaris väljen-

das leedu rahvas referendumil kindlat tahet riiklik iseseisvus taastada. Eesti ja Läti tegid seda märtsis. Ja mis kõige tähtsam oli – märkimisväärne osa meie riikide vene keelt emakeelena rääkivatest inimestest hääletas riikide iseseisvuse taastamise poolt. Balti vabariigid taastati, nagu nad olid loodud, kodanike riikidena, riikidena, mille inimesed on loonud iseenda jaoks. Eesti, Läti ja Leedu vabariigid ilmusid uuesti maailmakaardile, millelt nad olid vahepeal kadunud. Oleme tänulikud riikidele, kes taastasid meiega kiiresti diplomaatilised suhted. 20. august on tähtis päev Eesti riigi ajaloos ja me tähistame seda, hoides meeles, et oleme suutnud otsustavatel hetkedel kõrvale heita vastuolud ning võita üheskoos tagasi vabaduse. Seda rõõmu ja inimestevahelisi tugevaid sidemeid oli jälle taas tunda teispäeva õhtul Tallinna lauluväljakul, kus kümned tuhanded noored (enamuse isegi noored) ja vanad laulsid samu laule, millega Eesti vabaks lauldi. Arvan, et eestlased, lätlased ja leedulased ei karda tagasilööke ja on kindlad oma tahtes vabaduse eest seista. Oma riiki ei ole laev, mis mugavuslipu all purjetaks. Iseseisvus ja areng Euroopa Liidu liikmena, ka meie julgeolek NATO liikmena ei ole loterii-võit või kingitus. Kõige selle saavutamiseks on mitmed põlvkonnad andnud oma osa.

Head kolleegid! Aga kahjuks varjutavad meie pidupäeva sündmused Gruusias, kus agressorist Venemaa sõdurid, vaatamata lubadustele, riigist lahkumise asemel süütavad metsi, röövivad inimeste vara ja hirmutavad neid taotlema Vene Föderatsiooni passi. Gruusia hapra demokraatia sõjaline ründamine Venemaa kodakondsete kaitse ettekäändel on maailmapoliitikat mõjutanud ja ma arvan, toob Venemaale kaasa vältimatuid tagajärgi. See konflikt näitas peamiselt kahte asja: kui keeruline on demokraatia toimimine ja millist vilumust see nõuab riigi juhtidelt. Ka seda, et Venemaa vaenlane number üks on tema ise ja üsna tihti lammutab end ise oma mõtte läbi. Mul on hea meel, et Eesti, Läti ja Leedu ei jätnud Gruusiat üksi. Mul on hea meel, et sõprade toetus on Gruusiat juba aidanud.

Balti riigid ei saa distantseerida end ei Gruusiast ega ühestki teisest riigist, kelle muresid me nii selgelt mõistame ja keda me tegelikult ka aidata suudame. Nagu me ei saa öelda, et meile pole tähtis meie pere, laste haridus või riigi kaitsmine. Aga veel kord ma tahaksin tänada kõiki teid julguse eest võtta vastutus iseenda ja oma riigi tuleviku eest. Täna kõiki neid, kes on seda teinud minevikus ja kes teevad seda tulevikus. Ja lõpuks ootan huviga tänaseid ettekandeid ja soovin teile kõigile sisukat mõttevahetust! Täna tähelepanu eest!

STANISLAV SUŠKEVIŠ

Valgevene Ülemnõukogu esimees

Lugupeetud esimees, lugupeetud pererahvas, lugupeetud 20. Augusti Klubi liikmed, daamid ja härrad!

Minu jaoks on suur au olla siia kutsutud ja teie ees esineda. Ma olen tuline parlamentarismi pooldaja. Ma elasin riigis, kus toimus selle mõiste profaneerimine, kus praktiliselt ei eksisteerinud parlamenti ja kus tuli kõike otsast alata, olles pehmelt väljendudes, juba täiskasvanu eas. Eesti, Leedu ja Läti eeskuju NSVLi Rahvasaadikute Kongressil nakatas mind ravimatu haigusega võidelda oma maa – Valgevene – iseseisvuse eest.

Te väljusite varem Venemaa haardest, meil õnnestus see tunduvalt hiljem ja õnnestus ausalt öeldes tänu asjaolude kokkusattumisele. Me kasutasime need asjaolud ära. Kuid täna oleme me uuesti parlamentarismist ilma jäetud. Selle saavutasid Valgevenele vaenulikud jõud, kes teavad, et just nimelt tänu parlamendi olemasolule võib riik saada iseseisvaks ja tugevdada oma iseseisvust. Seda teavad väga hästi meie iseseisvuse vaenlased, kes ihkavad revanši.

Kahjuks tuleb tunnistada: nad said oma tahtmise – kuigi mikro-skoopilises mastaabis, kuid Nõukogude Liidu taastamise. Niinimetatud liiduline riik omab Valgevenes kõiki endise NSVLi atribuute.

Ma olen selle üle uhke, et võtsin osa kõikidest nendest koosolekutest, mis toimusid Kremli rahvassaadikute kongressil, kus faktiliselt meie õpetajateks, valgevenelaste õpetajateks ja suurel määral ka ukrainlaste ja teiste NSVLi liiduvabariikide esindajate õpetajateks said need, keda me kutsusime baltlasteks – st Leedu, Läti ja Eesti saadikud. Teie näitasite täiesti hiilgavalt, kuidas on võimalik koonduda ja sovetismi seisundist väljuda. Kuid täna tuleb otsida uusi lähenemisviise, sest eelnevast kogemusest õppust võtnud meie iseseisvuse vaenlased ehitasid Valgevene iseseisvuse vastu vanade nõukogude lähenemisviisidega ilustatud tugeva müüri.

Eelkõige on see parlamentarismi enese likvideerimine. Faktiliselt toimus see meil 1996. aastal. Sellest ajast alates meil parlamenti ei valita, vaid määratakse. Kui meil oleks valitav parlament, siis isegi sellises olukorras, milles see oli 1991. aastal, oleksime me võtnud vastu kõik dokumendid, mis võimaldanuks meil saada iseseisvaks. Venemaa tunnustas esmakordselt 200 aasta jooksul Valgevene iseseisvust, kui me kirjutasime alla dokumendile Viskulis ja ratifitseerisime selle parlamendis. Just teie õpetasite meid suurel määral tegutsema järjekindlalt ja rahulikult. Kuid täna ei saa me Valgevenes luua isegi 4. Mai või 20. Augusti Klubi taolist parlamendiklubi sellepärast, et meil on keelatud (peale poliitiliste parteide) igasuguste poliitilisi eesmärke järgivate organisatsioonide loomine. Aga uue partei asutamiseks tuleb kokku saada tuhat inimest. Nagu te mõistate, 1000 endist saadikut ei saa olla. Ja me elame sellistes tingimustes. Need takistused, mida seab meile võim, on üldiselt kohutavad, kuid ma loodan, et me ületame need.

Lähiajal peavad meil toimuma niinimetatud valimised niinimetatud parlamenti, seejuures muudeti see parlament meil nüüd kahekojaliseks. Mõistate, et unitaarriigis ei ole see absoluutselt vajalik.

See on jällegi see põhjalikult organiseeritud rünnak seadusandlike initsiatiivide ja seadusandlike meetmete vastu. Lisaks sellele, kujutage endale ette, et isegi, kui meil õnnestuks parlamenti saada inimesed, kellest suurem osa demokraatlikult ja patriootlikult meelestatud, siis mingisugust seadusandlikku võimu selline parlament ei hakkaks omama. Esiteks, järgmine koda, mis praktiliselt määratakse presidendi poolt – see on vabariigi nõukogu –, võib lükata tagasi niinimetatud parlamendi ükskõik millise otsuse, ja ka president ise võib sellise otsuse tagasi lükata. President aga omab meil täielikku seadusandlikku võimu, sellepärast selleks, et asuda sellele teele, mille ajalugu me õpime, peame me Valgevenes omama parlamenti. Me võitleme selle eest ja me loodame, et te olete meiega solidaarsed, nii nagu olite siiani. Aitäh teile suurepärase eeskuju eest, aitäh teile solidaarsuse eest! Ma soovin sellele konverentsile suurt edu ja olen õnnelik, et sain sellest osa võtta.

Palju edu teile!

Aitäh!

BIRUTE VALIONYTE

Leedu Iseseisvusakti Signaatorite Klubi esimees

2009. aastal tähistab Leedu aastatuhande möödumist Leedu nime esmamainimisest kirjalikes allikates. 2005. aastal tähistasime kuninga Mindaugase kroonimise 750. aastapäeva. Leedu oli keskajal Euroopa suurim riik: märgid sellest riigist on säilinud tänapäevani, meenutades Leedu riigi võimsust Euroopas, näidates meile, et seda riiki austati ja tema arvamust võeti kuulda. 2009. aastal tähistame 580 aasta möödumist Lutski kohtumisest, kuhu Leedu suurvürst Vytautas kutsus kokku Euroopa monarhid. Lutskisse tulid kokku valitsejad Euroopa 33 riigist. Kogunemise põhjuseks oli Leedu suurvürsti kroonimine. Vytautas jäi kroonimata, sest kroon läks tee peal kaduma. Lisaks kroonimisele arutasid Leedu suurvürst ja teised monarhid Lutskis seitset olulist küsimust, seega võib öelda, et 1429. aastal sai Leedu suurvürsti riigi lõunapoolses pealinnas Lutskis alguse Euroopa Liit. Enne 20. sajandi lõppu ei proovinud mitte keegi seda mõtet teoks teha. Tahan sellega rõhutada, et Leedu on alati kuulunud Euroopasse.

Aeg ja ajalugu on aga muutnud sündmuste kulgu nii, et mõlema riigi kolm jagamist (aastatel 1772, 1793 ja 1795) lõppesid viimase

jagamislepingu allkirjastamisega 1795. aastal Preisi, Habsburgi Austria monarhide ja Vene tsaarina poolt. Lepingu viimane punkt nägi ette, et „kõik riigid kohustuvad **mitte kunagi ja mitte kuskil mainima** sõnu „Leedu“, „leedulane“ ja „Poola“, „poolakas““ ning paitis, et Leedu oli Venemaaga igavesti liidetud. Tundus, et Euroopa valitsejad tegid kõik selleks, et Leedu riiki enam ei eksisteeriks. Lähedes puhtalt ajaloolisest vaatenurgast oli 16. veebruari 1918. aasta seadus ime, sest seda ei saa pidada kavatsuste protokolliks, millega deklareeritakse Leedu riigi iseseisvus. Sellegipoolest õnnestus Leedu vaimuinimestel koos rahvaga taastada riik ka *de facto*, nad tegid selleks jõupingutusi ning neil oli selleks piisavalt poliitilist tahet ja leidlikkust, kuigi kaotati suur osa territooriumist ja rahvastikust. Kuid mis kõige olulisem – riigi süda – säilis ning seda kaitsti.

Ajaloolased ei ole veel välja arvutanud, kui suur oli Leedu riigi kadumise hind. Leedu rahvas kannatas koloniseerimise ja venestamise all. Sellele järgnesid Teise maailmasõja sündmused ning järjekordne 50 aastat kestnud okupatsioon. Leedu rahval on alati olnud alateadlik vabadusejanu ja vaba vaim, mida saavad väljendada ainult iseseisva riigi kodanikud: leedulane tunneb ennast hästi ainult Leedu riigis. See selgitab tööka, miks relvastatud vastupanu okupatsioonile kestis Leedus Baltimaadest kõige pikemat aega ning ka seda, et leedulased on tublid sõdurid ja sõjaväejuhid. Leedulased on oma riiki alati kaitsnud vere hinnaga, kuigi kahjuks tuleb tunnistada, et poliitikud ei ole alati olnud piisavalt otsusekindlad riiki alal hoidma.

Praegu on alles vaid 3,5 miljonit leedulast. Gorbatšovi algatatud uutmine oli võimalus, mida leedulased ei saanud lihtsalt mööda lasta. Ning kui Sajūdis nagu kevadtorm igasse majja ja südamesse sisse murdis, sündis jälle ühendatud ja üksmeelne rahvas ning täiesti ootamatult võimukandjatele ja nomenklatuurile nurjusid kõik nende provokatiivsed plaanid. Leedu rahvas tegi ühe aastaga läbi sellise enesekaitse, konsolideerumise ja eneseväljendamise eluülikooli, et 11. märtsil leidis aset rahva ootuste loomulik ja kõigile mõis-

tetav manifestatsioon. Seega on 11. märtsil vastuvõetud Leedu iseseisvusakt kompromissitu, selge ja mõistetav ning sätestab juriidiliselt ja sõnaselgelt, et Leedu NSV Ülemnõukogu taastab Leedu riigi. Nad leidsid juriidiliselt laitmatu sõnastuse, mis võimaldas taastada Leedu riiki *de jure*, ning mõtlesid kohe välja selle *de facto* teostamise mehhanismi. See oli rahutu aeg, mis nõudis Leedu Vabariigi Ülemnõukogult kokkuhoidmist, tarkust, otsusekindlust, kannatlikkust ja eneseaustust. Leedu ei palunud maailmalt Leedu riigi tunnustamist. Leedu palus taastada katkestatud diplomaatilised suhted. Ülemnõukogu murdis diplomaatide abiga rahvusvahelise üldsuse isolatsiooni ja vaikuse. Tuleb öelda, et tegevuste koordineerimine ja naabrite moraalne tugi aitasid sellele tõhusalt kaasa. Leedule oli tähtis, et ta ei oleks ükski.

Riigis hakati reformima majandust, moodustati kõik institutsioonid, mis on riigi eksisteerimiseks vajalikud. Leedu Vabariigi Ülemnõukogu lahendas tema ees seisvad ülesanded edukalt ning Leedu riik taastati mitte ainult *de jure*, vaid ka *de facto*. Ülemnõukogu lõpetas oma töö riigi konstitutsiooni vastuvõtmisega ning seadis sisse suhted rahvusvaheliste ja üleatlandiliste organisatsioonidega. Nii toodi Leedu riik tagasi maailmakaardile, tagasi rahvusvahelise üldsuse hulka kui täisõiguslik liige, kellel olid olemas kõik vajalikud tunnused. Praegu, kaheksateist aastat hiljem võib öelda, et Ülemnõukogu poolt vastuvõetud juriidilised sammud aitasid Leedu Vabariigi nii kaugele, et riik hakkas elama normaalset elu rahvusvahelise üldsuse suveräänse liikmena. Kas Leedu Vabariigi Ülemnõukogu tegi selle 2,8 aasta jooksul palju või vähe ning kas need otsused olid head? Nendele küsimustele saavad vastata ainult analüütikud ja ajaloolased. Kuid mida ei saa väita, on see, nagu oleks Leedu mööda lasknud ajaloolise võimaluse, sest riik taastati ning see on kõige olulisem. Tänapäeval on Leedu ees hoopis teistsugune küsimus: kuidas tuleks praegu elada?

Õnnitlused Eestile Eesti iseseisvuse taastamise päeva puhul, see päev on väga oluline.

Õnnitlused rahvusvahelise konverentsi „Riikliku iseseisvuse taastamine parlamentaarsel teel aastatel 1990–1992“ korraldanud Eesti 20. Augusti Klubile ja konverentsil osalejatele. Soovin edukat konverentsi! Tänan teid tähelepanu eest!

BIRUTE VALIONYTE sündis 7. oktoobril 1956. aastal Rokiškio rajoonis Girsteikiškiu külas. 1974. aastal lõpetas Biržai 2. Keskkooli. 1977. aastal lõpetas Kaunase A. Kvedarase nimelise Metsainstituudi ja 1983. aastal Leedu Põllumajandusakadeemia metsanduse teaduskonna. Aastatel 1974–78 töötas Biržai metsamajandi Kirdonių metsaülema asetäitjana. Aastatel 1978–90 Biržai arboretumi direktorina. Aastatel 1988–90 oli Leedu Roheliste Erakonna liikmena parlamendis.

Aastatel 1989–90 oli Leedu Iseseisvusliikumise Sajūdis liige, alates 1990. aastast Leedu Sajūdis liige. Aastatel 1990–92 Leedu Ühinenud Sajūdis liige Ülemnõukogus, aastast 1992 Mõõdukate fraktsiooni liige. Aastatel 1990–92 oli Leedu Ülemnõukogu aseesimees. Kirjutanud alla Leedu iseseisvusaktile.

Birute Valionyte töötas Looduskaitse komitees. Osales Iseseisva Leedu Keskkonnakontrolli põhimõtete formuleerimises, mis põhinevad Euroopa riikide kogemusel. 1993. aasta juunist kuni detsembrini töötas kaitseministeeriumis spetsialistina, alates detsembrist mittetulundusühingu Pro Partija juhina. Aastatel 1994–97 töötas teede- ja sideministeeriumis keskkonnakaitse ja liiklusohutuse osakonna direktorina. Alates 1997. aasta märtsist töötas keskkonnaministeeriumis riigimetsade peadirektoraadis metsade taastamise haldus- ja juhtimisallüksuse juhatajana.

Aastatel 1998–2004 oli Leedu Iseseisvusakti Signaatorite Klubi kantser. Alates 2004. aastast Leedu Iseseisvusakti Signaatorite Klubi president.

ALEKSANDRS KIRŠTEINS
Läti 4. Mai Klubi esindaja

Aitäh, härra esimees, daamid ja härrad, kallid sõbrad!

Tahan öelda, et iga eduka ettevõtte edukus sõltub sellest, kas tema tegevus on võrdeline antud lubadustega või pöördvõrdeline nende lubaduste täitmisega. Nii ütleb kuulus Murphy seadus. Selline küsimus – kas see seadus puudutab valitsust või puudutab see seadus riiki? Ja meie konverents peab osaliselt vastama sellistele küsimustele: kas täitusid need meie rahvaste ootused ja lootused nende 17–18 aasta jooksul alates 90. aasta kevadest, alates 91. aasta augustist kuni tänaseni? Kas meie poolt antud lubadused on täidetud? Ja kas järgitakse vastuvõetud dokumente?

Tahan ära märkida, et 4. mai deklaratsioon omab Lätis praegu põhiseadusliku dokumendina Läti konstitutsiooniga võrdväärset jõudu, sest Läti konstitutsioon ei eeldanud sellist protsessi nagu kaotatud iseseisvuse taastamine, ja seda tuli samuti konstitutsioonilise aktiga määratleda, tuli kinnitada, mille alusel me jätkame suhteid Venemaaga. Me kirjutasime oma deklaratsiooni sisse, et need suhted saavad eksisteerida ainult 1920. aastal Läti ja Venemaa vahel sõlmitud

lepingu alusel. Venemaal ei tea paljud, et see leping määratleb Läti kodakondsuse andmise tingimused. Venemaa kirjutas alla lepingule, milles on öeldud, et Läti kodanikud on ainult need, kes elasid Lätis enne Esimest maailmasõda, ja nende järeltulijad ning need, kes teatud perioodil 1920. aastal avaldasid soovi saada Läti kodanikuks. Tekib küsimus, kas saab tegelda opteerimisega pärast iga uut okupatsiooni. Moskva ründas meid tugevalt selle eest, et me jälle ei muuda kodakondsusseadust, kuid Vene pool unustas ära, et üks kord ta juba kirjutas alla sellele, et kodanikud – on ainult need, kes olid kodanikud ja kes sellel hetkel said kodanikeks – ja punkt. Ma tahan lihtsalt veel kord meelde tuletada, et koos 4. mai deklaratsiooniga võtsime me vastu dokumendi, mis on samuti jõus. See on väga huvitav dokument ja selle nimetus on „Läkitus Eesti Ülemnõukogu esimehele härra Arnold Rüütlile ja läkitus Leedu Ülemnõukogu esimehele härra Landsbergisele“. Selles on öeldud, et Läti pool teeb ettepaneku edaspidi ja tulevikus, igavesti, lahendada kõik välispoliitilised ja tähtsamad majandusküsimused ainult kolmepoolsete läbirääkimiste teel. Ja rahuloluga võib öelda, et vaatamata erimeelsustele mõningates küsimustes, toimusid peamistes küsimustes Läti, Leedu ja Eesti presidentide, Ülemnõukogu esimeeste ja samuti valitsusjuhtide-peaministrite vahel siiski konsultatsioonid. Mitte ainult välispoliitilistes küsimustes, vaid ka peamistes majandusküsimustes, nagu näiteks energeetika, energiarustus, transport ja mõningates teistes küsimustes. Tahan Läti delegatsiooni nimel avaldada tänu 20. Augusti Klubile, samuti Eesti Vabariigi parlamendile. Eile toimusid meeldivas õhkkonnas meie jaoks väga positiivsed kohtumised. Ja ma loodan, et kõik konverentsist osavõtjad vastavad nendele küsimustele, kuidas me täitsime ja kuidas pärast meid need, kes on praegu aktiivses poliitikas, on täitnud antud lubadusi ja kas nad saavad nende ülesannetega – teostada meie rahvaste soove ja lootusi – enam-vähem hakkama.

Täna tähelepanu eest!

Edu kõigile!

ARNOLD RÜÜTEL

Eesti Vabariigi ÜN esimees

Lugupeetud eesistuja!

Head võitluskaaslased!

Austatud konverentsist osavõtjad ja külalised!

Esmalt õnnitlen teid kõiki eilse tähtpäeva – Eesti taasiseseisvumise 17. aastapäeva puhul ning soovin, et rahva tahtekindlus ja soov üksteist hoida ja mõista saadaks meid sagedamini kui ainult tähtpäevadel.

Täna ja tunnustan kõiki tänase konverentsi korraldajaid 20. Augusti Klubist ning teisi hea tahte inimesi, kelle ettevõtmise tulemusena on saanud võimalikuks teha veel kord tagasivaade aastatele, mil asetleidnud sündmused muutsid tundmatuse ni maailma ning olid otsustava tähtsusega ühiskonna arengu erinevatele suundumustele.

Olen kindel, et nende sündmuste tähendus ja tähtsus leiab koha veel paljudes meenutustes, annab sisu erinevatele uurimustele ning täidab paljude konverentside päevakorra ka tulevikus.

Tahaksin tänada meie konverentsi külalisi ja ettekandjaid teistest riikidest, kellega me kaheksakümnendate aastate lõpul ja ühek-

sakümnnendate alguses koos ja ühiselt tegutsedes tegime ajalugu ja murendasime murdmatuna loodud totalitaarse kurjuse impeeriumi.

Minu eriline tänu ja austus kuulub siinjuures meie lähimatele võitluskaaslastele Lätist ja Leedust, kellega me suutsime nendel aastatel panna aluse sellisele koostööle, mis võimaldab meie riikidel kriitilistel hetkedel seista kõrvuti ka tänapäeval.

Ka käesoleval ajal on riikide vastastikku toetav regionaalne koostöö omandanud erilise aktuaalsuse, sest see võimaldab tulemuslikult ühitada vastava piirkonna erinevate riikide huvisid globaliseerivas maailmas.

Totalitaarse Nõukogude Liidu haarest vabanemine lõi Balti riikidele võimaluse viia lõpule juba kaheksakümnnendate aastate lõpus alustatud protsess iseseisvuse taastamisel. Teistel endiste liiduvabariikide rahvastel tekkis reaalne võimalus koondada oma erinevast ajalookogemusest see pärand, millele sai rajada iseseisva riigi kandekonstruktsioonid ja rahvas sai ise võtta vastutuse nii iseseisva riigi rajamise kui ka demokraatliku ühiskonnakorralduse kindlustamise eest.

Nõukogude Liidu lagunemisega tekkis võimalus ka sotsialistliku maailmasüsteemi suletud riikidel sellest süsteemist ja Nõukogude Liidu mõjusfäärist täielikult vabaneda ja teha oma arengute kavandamisel selliseid valikuid, mis olid kantud eeskätt rahvuslikest huvidest ning mis avasid uusi perspektiive ja võimalusi demokraatlike riikide koostööks.

Nõukogude Liidu lagunemisele järgnenud sündmused muutsid ka globaalset maailmapilti tervikuna ja kallutasid tunnetatavalt jõudude vahelkorda ühiskonna demokraatliku arenguperspektiivi kasuks ning maailma edasise stabiilse arengu kindlustamise suunas.

Käesoleval konverentsil käsitletavaid sündmusi ja tänast päeva lahutavad aastad sisaldavad hulgaliselt näiteid sellest, kuidas riigid on suutnud seda arenguperspektiivi realiseerida.

Me võime tunda heameelt Euroopa Liidu ja NATO laienemise üle ning tõdeda demokraatlike väärtuste kinnistumist nii riikide-

vahelises koostöös kui paljude demokraatliku arengutee valinud riikide korralduses.

Samas tuleb tõdeda, et antud ajaperioodil on demokraatlik areng erinevates riikides, aga ka riikide koostöös saanud mitmeid tagasilööke. Selle põhjusteks on olnud kas arengufaktorite pinnapealne analüüs, põhjendamatu optimism tulevikku vaatamisel või kõhkluksed ja ebakindlus valikute tegemisel.

See omakorda on loonud soodsa pinnase ka konfliktidele ja ohtlikele kriisidele.

Selle üheks ilmekaks näiteks on tänase Venemaa kaugenemine mitmetest demokraatlikest väärtustest, mis väljendus ka suhetes oma naabritega. Paraku puudus maailmas üksmeel selliste ilmingute mõistmisel ning areng kulmineerus käesoleva kuul ärevate ja muret tekitavate sündmustega Gruusias.

Pärast Venemaa agressiooni Gruusias on paljudes riikides ümber hinnatud ohte maailma demokraatlikule ja stabiilsele arengule ning me peame tõdema, et maailm ongi muutunud.

Toimunut hinnates võime meie oma kogemusele tuginedes järeldada, et üheksakümnendate aastate alguses aset leidnud sündmuste taustsüsteem on kasvatanud võrseid, mis ulatuvad ka tänasesse päeva ja mõjutavad ühiskonna arengut.

Eilse ja homse ristteel saavad meie ühist kogemust väärtustava konverentsi teemad erilise aktuaalsuse ja tähenduse. Tollane kogemus demokraatliku ühiskonna õigusliku aluse loomisel, valikud majandusliku arengu kindlustamisel, aga samuti rahvusvahelise koostöö arendamisel on märgilise tähendusega ka tänases päevas ja olulised garantiid igale riigile demokraatliku arengutee kindlustamisel.

Soovin teile aktiivset kaasalöömist konverentsi aruteludes ning meie ühise kogemuse lahtimõtestamisel ja sisustamisel tänapäeva mõõtkavas!

Tänan teid!

4. EESTI VALIKUD

Moderaatore **IGNAR FJUK**
Arhitekt

Ignar Fjuk sündis 12. märtsil 1953. a Tartus. Lõpetas Tartu 1. Kesk-
kooli (1971) ning *cum laude* Eesti Kunstiakadeemia arhitektuuri eri-
ala (1976).

Töötas pärast kooli lõpetamist arhitektina Restaureerimisvalit-
suses, Maaehitusprojektis ning oli seejärel Eesti Arhitektuuri Pea-
valitsuse juhataja (1988–90). Ignar Fjuk oli Eesti Loominguliste Liit-
tude Kultuurinõukogu esimene eesistuja (1987–89), Rahvarinde ees-
istuja (1991–92), Eesti Ülemnõukogu liige (1990–92) ja Ülemnõu-
kogu Presiidiumi liige (1991–92). Ignar Fjuk on deklaratsiooni

„Eesti NSV suveräänsusest“ (1988) algteksti autor ja 1989. aastal vastu võetud keeleseaduse ja kodakondsusseaduse eelnõude üks koostajaist. On olnud Eesti Kongressi, Eesti Komitee ja Põhiseaduse Assamblee liige. Ignar Fjuk oli Riigikogu liige (1992–2003), Erasmisagentuuri nõukogu liige (1993–2001) ja Ringhäälingu nõukogu liige (2000–03).

Ignar Fjukil on oma arhitektuuribüroo juba aastast 1989. Ta on võitnud mitmeid vabariiklikke arhitektuurikonkursse, esinenud arhitektuuri- ja kunstinäitustel Helsingis, Stockholmis, Zürichis, New Yorgis jm 1981–87 oli arhitektuuri aastaraamatu „Ehituskunst“ koostaja ja kujundaja. Alates 2003. aastast teeb lisaks igapäevasele arhitektitööle Eesti Rahvusringhäälingus publitsistikasaa-teid.

REIN JÄRLIK

Eesti valikud

Möödunud sajandi arengud ja sündmused seadsid ka Eesti mitmel korral raskete ja keeruliste valikute ette, nagu see juhtus maailmas paljude riikide ja rahvastega. Tänapäevani arutlevad mitte ainult meie oma poliitikud, ajaloolased ja arvamustõelised, vaid väga agaralt ka meie põhjanaabrid soomlased, kuidas Eesti juhid oleksid pidanud käituma pöördeliste 40ndate künnisel, kui Nõukogude Liit nõudis baaside lepingut ja Punaarmee 1940. aasta juunis suurte jõududega sisse tungis. Kas Eesti oleks pidanud relvad haarama? Ja kuigi on püütud oletada, kas agressorile oleks relvadega suudetud vastu panna paar nädalat või paar kuud, ei ole ma mitte kedagi leidnud väitmas, et Eesti Vabariik selles aktsioonis võitjaks oleks jäänud.

17 aastat tagasi tuli Eesti Vabariik taastada maa-alale, mille Nõukogude Liidu keskvoim oli 1944. aastal Eesti NSVle jätnud. Tartu rahulepinguga sätestatud Eesti maa-alast olid siis Narva jõe tagused alad ning suur osa Setumaast võetud Vene Föderatsiooni koosseisu. See on paratamatus, millega meil tänapäevani on tulnud leppida. Kuid seda teades peaksime ju küsima, missugusel joonel kulgeks Eesti

riigi piir, kui me 39. või 40. aastal oleksime vastu hakanud? Eesti Vabariigi kehtiva põhiseaduse paragrahv 122 ütleb esimeses lõikes, et Eesti maismaapiir on määratud 1920. aasta 2. veebruari Tartu rahulepinguga ja teiste riikidevaheliste piirilepingutega. Kuidas oleks Tartu rahuleping saanud kehtima jääda, kui tõesti sõjaks oleks läinud? Missugusele joonele siis maismaapiir oleks tulnud, kui seda üldse oleks tulnud? Mina ei ole riigiõiguse asjatundja ega ajaloolane, aga kui mina ei oska nendele küsimustele vastata, ei tähenda see ometi, et vastust nendele küsimustele ei olegi.

Ka sellel perioodil, kui võisime hakata hellitama lootust jälle kord iseseisvas riigis elada, ei olnud meie ees kergeid ega lihtsaid valikuid. Sellegi perioodi kohta võidakse kord küsida, kas me ikka valisime parima võimaluse siis, kui võimalusi oli mitu. Aga selleks peaksime suutma vastata ka küsimusele, mis oleks juhtunud, kui mis tahes pöördelisel hetkel oleksime valinud mõne teise võimaluse.

1987. aasta 23. augustil Tallinnas Hirvepargis esimese suure poliitilise meelevalduse korraldanud Molotovi-Ribbetropi Pakti Avalikustamise Eesti Grupist (MRP-AEG) sai tuumik Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Parteile, mis asutati 20 aastat tagasi. Rahvusradikaalide lipukandjana nõudis see partei avalikult Eesti Vabariigi taastamist. 13. aprillil 1988. aastal ellu kutsutud Eestimaa Rahvarinne oma asutamiskongressil sellesama aasta oktoobris nii kõrgeid eesmärke ei seadnud. Pragmaatikutena tehti panus ühiskonna järkjärgulisele demokratiseerumisele, et kõigepealt saada valitavatesse kogudesse uuendusmeelsed inimesed ning tegutseda olemasolevate võimuraganite võimalusi ära kasutades. Et see mudel töötab, näitas Moskva raevukas reageerimine Eesti NSV Ülemnõukogus vastu võetud suveräänsusdeklaratsioonile 1988. aasta novembris.

1989. aastal hakati rahvusradikaalide initsiatiivil registreerima Eesti Vabariigi kodanikke ja moodustama kodanike komiteesid, et kodanike esinduskoguna valida Eesti Kongress, mis taastaks Eesti riikliku iseseisvuse. Nõukogude Liidu Rahvasaadikute Kongressi

valimisi, mis toimusid samal, 1989. aastal, otsustas ERSP hoopiski boikoteerida, pidades sinna kandideerimist okupatsiooni kinnistamiseks. Teised rahvuslikud jõud boikotiüleskutsega ei ühinenud, kuid oma inimesi erakonnakandidaatidena üles ka ei seadnud. Pragmaatikud Rahvarindest, Rohelistest ja Töökollektiivide Liidust aga lootsid Moskvast midagi reaalselt siiski ka ära teha ning tegid kõik, et oma kandidaatidele hääli võita.

24. detsembril 1989 mõistis NSV Liidu Rahvasaadikute Kongress oma otsusega MRP salaprotokollidele allakirjutamise fakti hukka ning tunnistas protokollid juriidiliselt alusetuks ja kehtetuks nende allakirjutamise momendist alates. Niisuguse otsuseni jõuti just Eestist, Lätist ja Leedust valitud kongressiliikmete initsiatiivil. Ma ei julge küll öelda, missugune oleks olnud edasine poliitiline areng kogu NSV Liidus, kui seda otsust poleks olnud. Kas otsused ja deklaratsioonid, mis 1990. aastal võeti vastu Leedu, Läti ja Eesti Ülemnõukogus, oleksid siis üldse sündinud?

1990. aastaks, kui lähenesid Eesti NSV Ülemnõukogu 12. koosseisu valimised, andsid Eesti ühiskonnaelus tooni kolm suuremat poliitilist leeri ja rahvas oli seatud valiku ette, missugusega neist kolmest ühineda.

Eesti riikliku iseseisvuse taastamise nimel tegutsesid Rahvarinne ja EV kodanike komiteede liikumine ning eestlastel tuli oma valik teha põhiliselt nende kahe leeri või nende toetajate vahel. Järgalt Eesti iseseisvumise vastu ja suure kodumaa perre jäämise poolt oli interliikumine, millega enamasti sidus oma lootused teistest rahvustest ja põhiliselt vene keelt kõnelev osa Eesti elanikkonnast.

2. veebruaril 1990, Tartu rahulepingu 70. aastapäeval kogunes Töökollektiivide Liidu eestvõttel istungile Eesti NSV kõigi tasandite rahvasaadikute täiskogu. Istungil vastu võetud deklaratsioonis seati eesmärgiks taastada iseseisev Eesti Vabariik *de facto*, lähtudes Tartu rahulepingu kehtivusest.

Seega oli veebruariks 1990 kõigi eestimeelsete jõudude lipukirjaks saanud mitte enam lihtsalt omariikluse, vaid just 1940. aastal Nõukogude Liidu poolt okupeeritud ja annekteeritud Eesti Vabariigi taastamine õigusliku järjepidevuse alusel. See oli kahtlemata rahvusradikaalide teene. Erinevus oli vaid selles, kuidas iseseisvuseni jõuda.

Pragmaatikud pidasid jätkuvalt kõige realistlikumaks ja samas ka kõige lootusrikkamaks teeks tegutsemist konstitutsiooniliste võimuorganite volituste piires, et Nõukogude Liidu keskvoimul poleks võimalik Eesti otsustusi ignoreerida. Valmistuti Eesti NSV Ülemnõukogu 12. koosseisu valimisteks, mis olid määratud 18. märtsile 1990.

Rahvusradikaalid nägid nõukogulikes võimuorganites vaid okupatsiooni tööriistu ja nende valimist lugesid nad peaaegu et rahvuslike huvide reetmiseks. Nende arvates sai Eesti Vabariigi taastada vaid tema kodanike esinduskoguna valitud Eesti Kongress. Eesti Kongressi valimised pidid algama 24. veebruaril 1990.

Võiksime hetkeks peatuda sellelgi, mida arvas rahvas, eriti eestlastest valijad.

1990. aasta 15. veebruari Päevaleht avaldas Mainori avaliku arvamuse uuringute keskuse poolt läbi viidud 979 inimese küsitlusest lühikese kokkuvõtte, mille kõige olulisem osa ütleb:

„Siduvate otsuste vastuvõtmiseks Eesti tulevase riikliku staatuse küsimuses ei ole Eesti Kongressil avalikkuse mandaati. Vaid 26% küsitletutest leidis, et Eesti staatuse küsimuse peaks otsustama Eesti Kongress.“

Huvitav on seegi, et nimetatud küsitluses pidas tervelt 55% eestlastest vajalikuks korraldada selles küsimuses referendum.

Uue küsitluse korraldas Mainor vahetult enne Eesti Kongressi valimiste algust ja selle küsitluse tulemused näitasid, et 45% eestlastest ootas kongressilt vaid eesti rahva iseseisvustahte deklareerimist ja ainult 27% nägi kongressis lootust Taasasutava Kogu moo-

dustamiseks. Ülemnõukogult aga oodati just Eesti poliitilise staatuse lahendamist. Niisugusel arvamusel oli 65% eestlastest, seega kaks kolmandikku. Tuleks rõhutada sedagi, et küsitlus viidi läbi pärast seda, kui kodanike komiteede liikumise mitu juhtfiguuri olid veebruari alguses teinud üleskutse üldse boikoteerida 18. märtsile määratud Ülemnõukogu valimisi. Rahvuslaste boikotiüleskutse pani Eesti liikumise riiklikule iseseisvusele, mis nii lootusrikkalt oli alanud 1987. aastal võidetud fosforiidisõjaga, esimest korda tõsisesse ohtu. Üleskutse järgimine oleks tähendanud suure hulga eestlaste eemalejäämist valimistest, see omakorda oleks tähendanud interrindelaste hoopis suuremat esindust või koguni arvulist ülekaalu valitavas kogus. Võib enam kui kindel olla, et 20. augusti otsust, mis taastas iseseisva Eesti Vabariigi, ei oleks Ülemnõukogu sellises koosseisus kunagi vastu võetud. Õnneks – nagu paaril korral hiljemgi! – ei tabatud boikotiüleskutsega rahva meelsust. Rahvas näitas suurt poliitilist tarkust ning ka Ülemnõukogu valimised läksid kõrge valimisaktiivsuse õhkkonnas. Sellest omakorda võis järeldada, et kuigi rahvas oli valimistel oma õnnistuse andnud nii Eesti Kongressile kui Ülemnõukogule, nägi ta iseseisvuse taastajana eelkõige just Ülemnõukogu.

11. märtsil 1990 alustas Eesti Kongress oma I istungjärku, valis Eesti Komitee, võttis vastu deklaratsiooni seadusliku riigivõimu taastamisest Eesti Vabariigi maa-alal ning pöördumise NSV Liidu Rahvasaadikute Kongressi poole. Pöördumises tehti ettepanek viivitamatute läbirääkimiste alustamiseks Eesti Kongressi volitatud esindusega anneksiooni lõpetamise ning Eesti Vabariigi taastunnustamise küsimuses. Ühtlasi peeti soovitavaks kehtestada ülemineku-periood rahvusvaheliste rahuvalvejõudude juuresolekul. Paljud ütlesid juba ette, et Moskva ei tee selle pöördumise peale teist nägugi. Läksid nädalad, kuud, möödus aasta – Eesti Kongressi polnud Moskva jaoks olemaski!

Ülemnõukogu valiti 18. märtsil 1990, nädal pärast Eesti Kongressi I istungjärku. Tööd alustanud Ülemnõukogu võttis 30. märtsil 1990 vastu otsuse „Eesti riiklikust staatusest“, milles tunnistas NSV Liidu riigivõimu Eestis ebaseaduslikuks selle kehtestamise momendist alates ning kuulutas välja üleminekuperioodi Eesti Vabariigi taastamiseks. Viis päeva hiljem ähvardas Mihhail Gorbatšov Eestit tõsiste sanktsioonidega, kui Eesti ei annulleeri 30. märtsi otsust. Kuna Eesti seda ei teinud, tunnistas Gorbatšov mai keskel oma dekreediga Ülemnõukogu otsuse kehtetuks. Ülemnõukogu ja Eesti Kongressi erinev tase ja võime vähemalt idasuunal midagi saavutada oli lausa puust ette tehtud ja pidi siis juba kõigile selge olema.

8. mail 1990, seega 4 päeva pärast seda, kui Läti NSVst oli saanud Läti Vabariik, võttis Ülemnõukogu vastu seaduse Eesti sümboolikast. Riigi nimest jäeti ära sõnad „nõukogude sotsialistlik“ ning lõpetati Eesti NSV lipu, vapi ja hümnid kasutamine riiklike sümboolitena. Rahvas tervitas sümboolikaseadust, Eesti Komitee aga nägi selles seaduses katset nõukogulik vabariik lihtsalt ümber nimetada, selle sisu muutmata. Impeeriumimeelsed interrindelased aga nõudsid nõukoguliku sümboolika taaskasutuselevõtmist ja üritasid 15. mail, s.o nädal aega hiljem osavõtjaterohke miitingu käigus võimu haaramiseks Toompea lossi tungida.

Kui NSV Liidu kooshoidmiseks otsustati korraldada üleliiduline referendum 1991. aasta 17. märtsil, otsustas Eesti seda ennetada oma iseseisvusreferendumiga 3. märtsil, s.o kaks nädalat varem. Vastavasisulise otsuse võttis Eesti Vabariigi Ülemnõukogu vastu 29. jaanuaril 1991. Selsamal päeval mõistis Eesti Komitee nimetatud otsuse hukka. Koos Läti Komiteega pöörduti nii Läti kui ka Eesti Vabariigi kodanike poole üleskutsega boikoteerida igasugust referendumit või referendumitaolist küsitlust sõltumata sellest, kes niisuguse aktsiooni korraldab. Ja kuigi sellest hiljem taganeti ja boikotiüleskutsest loobuti, päästis halvimalt jällegi eesti rahva poliitiline tarkus. Ta jäi kurdiks ka sellele üleskutsesele ja tegi õige valiku. Referendumit

iseloomustas erakordselt kõrge osavõtuprotsent (82,86%) ja tulemus – 77,83% hääletamas käinutest pooldas Eesti iseseisvuse taastamist! – ei vaja kommentaare. Sellel tulemusel oli sügav tähendus Moskva keskvõimule, see kajas tugevasti vastu ka lääneriikides. Näiteks USA idaranniku suuruselt neljanda linna ajalehes Baltimore Sun oli Eesti neil aastatel esiküljele jõudnud vaid kahe sündmusega – Balti keti ja 3. märtsi referendumiga. Referendumi ebaõnnestumisel või ärajäämisel oleks väga halb tähendus olnud, eriti silmas pidades, kui edukas oli referendum Leedus ja Lätis.

1991. aasta 19. augusti varahommikul haaras Moskvast võimu Riiklik Erakorralise Seisukorra Komitee. Ülemnõukogus hakati tegeema ettevalmistusi taastatud iseseisvuse väljakuulutamiseks, Eesti Komitees aga leiti, et riikluse küsimuses pole mingit otsust vaja vastu võtta, kuna Eesti on juba 24. veebruaril 1918 kuulutatud iseseisvaks riigiks. Jällegi nägid kaks valitud kogu olukorda täiesti erinevalt.

Tegelikult olid Eesti Komiteele saabunud väga ebameeldivad tunnid. Valimistest alates oli ju kinnitatud, et Ülemnõukogul pole mingit õigust riikluse küsimuses midagi otsustada ja selleks, et taastada Eesti Vabariik, on olemas Eesti Kongress. 19. augustil 1991 aga oli selge, et Ülemnõukogu võtab riikluse küsimuses otsuse vastu niikuinii; Eesti Komitee otsus, kui ta selle teekski, jääks kindlasti tähelepanuta idas ja ilmselt ka läänes. Läänes ju langetati mõneski asjas otsus alles siis, kui see idas juba tehtud oli. Võib-olla just seda paratamatust tunnetades tulid Eesti Komitee esindajad kutse peale siiski Toompea lossi konsultatsioonidele. 19. augustil tulemuseni ei jõutud. Järgmisel päeval koguneti uuesti. Ilmselt loodeti Eesti Komitees, et Ülemnõukogus, kus ringles idee ka nn kolmanda vabariigi väljakuulutamisest, saavad sisevastuolud määravaks ning ta ei suudagi mingit otsust vastu võtta. Seda järeldust kinnitab fakt, et kui oli kokkuleppele jõutud kõigi punktide sõnastuses ja kohad olid jagatud ka moodustatavas Põhiseaduse Assamblees ning kooskõlastatud otsus lõpuks istungisaali viidi, lahkus saalist enne hääletamist

siiski üks eestlasest Ülemnõukogu liige. See oli üks prominentsemaid eestikomiteelasi, üks Eesti Kongressi ideoloog. Tema jäi truuks Eesti Kongressi joonele.

20. augustil 1991 kell 23.04 oli Eesti Vabariigi iseseisvus taastatud.

Ülemnõukogu säilitas rahva hulgas Eesti Kongressiga võrreldes märksa kõrgema populaarsuse peaaegu oma tegevuse lõpuni. Kui EKE Ariko küsitlusega 1992. aasta veebruaris poliitikute mainet mõõdeti, hõivasid Ülemnõukogu liikmed populaarsuse edetabelis esimesest 30 kohast 16. Eesti Komitee juhtfiguuridest seevastu ei pääsenud keegi isegi 40 populaarsema sekka, küll aga olid nad tugeva esindusega negatiivse mainega poliitikute edetabeli tipus.

See, et Ülemnõukogu kutsus rahva hulgas mitte eriti maineka Eesti Komitee esinduse otsustavatel tundidel Toompeale, oli hea tahte märk ja poliitilise perspektiivi tunnetamine. Ülemnõukogul olid kõik volitused ning rahvalt saadud mandaat, et otsus riikliku iseseisvuse taastamisest vastu võtta. Võib päris kindlalt öelda, et ei uue riigi väljakuulutamine ega ka mingi muu variant peale Eesti Vabariigi taastamise ei oleks 20. augustil Ülemnõukogu saalis vajalikku häälteenamust saanud. Ka siis mitte, kui Eesti Komitee esindajaid Toompeal üldse poleks olnud. Eesti Komitee liikmete kaasamine ning Põhiseaduse Assamblee moodustamine aga lubas poliitikas aktiivselt jätkata suurel rühmal inimestel, kes muidu ehk oleksid kõrvale jäänud. Ka see oli eesti rahva tahe, kui ta 1990. aasta veebruaris-märtsis mõlemale kogule oma õnnistuse oli andnud. Ja selles oli ka Eesti tee eripära Lätiga, eriti aga Leeduga võrreldes.

Eesti rahvas ei eksinud pöördelistel aastatel oma valikus. Oma riikluse reaalse taastajana nägi ta just parlamenti, toetas kõiki selle poolt vastu võetud olulisi akte ja aeg näitas, et 1990. aasta märtsis veel Eesti NSV Ülemnõukoguna valitud parlament ei petnud rahva lootusi.

REIN JÄRLIK on sündinud 8. oktoobril 1935. aastal Tartus. Abielus. 1999. aastast pensionär. Tööd alustas 1959. aastal füüsikaõpetajana Puhja Keskkoolis. 1965. aastast kuni 1990. aastani töötas korrespondendi ja seejärel kommentaatori ametikohal Eesti Televisioonis. Oli üks saatejuhtidest telesarjas „Mõtleme veel“, kus 13. aprillil 1988 kuulutati välja Rahvarinde asutamine. Eestimaa Rahvarinde algatusrühma ja rahvavolikogu liige aastatel 1988–90, Eesti Kongressi saadik ja Eesti Komitee I koosseisu liige 1990–92. Aastatel 1990–92 Eesti Vabariigi Ülemnõukogu liige, ajakirjanduskomisjoni ning saadikueetika komisjoni liige ja kaitsepolitsei tegevuse kontrollimise erikomisjoni esimees. Oli üks neist 69st, kes 20. augustil 1991 võtsid vastu Eesti Vabariigi Ülemnõukogu otsuse Eesti riiklikust iseseisvusest. 1992–95 VII Riigikogu ja 1995–99 VIII Riigikogu liige ja mõlemas koosseisus keskkonnakomisjoni esimees. Oli üks 20. Augusti Klubi asutajaliige 1994. aastal ning klubi asepresident kuni 1997. aastani, aastatel 1997–2007 aga klubi president.

BRONISLAV GENZELIS

Leedu parlamentaarne tee iseseisvusele

Kui uurida Nõukogude Liidu nimelise impeeriumi lagunemist, siis tuleb pöörata tähelepanu sündmuste arengukäigule selle impeeriumi igas regioonis. Siin leiame nii ühiseid kui ka erinevaid jooni. Üks asi oli Balti riigid, teine – riigid, mis kuulusid pikaajaliselt impeeriumi koosseisu. Rääkides Leedu riikluse taastamisest, tuleb pöörata tähelepanu järgmistele faktoritele: a) tunnustatud juriidiliste argumentide kasutamine; b) takistused, mis püstitati iseseisvuse saavutamise teele.

Esmajärjekorras tuli hajutada müüt Leedu vabatahtlikust astumisest NSVLi. See müüt liikus isegi Vene intelligentsi seas. See teema oli ühesuguselt aktuaalne meie kõigi kolme riigi jaoks.

Esimestest päevadest alates liikumise Perestroika Toetuseks Leedus (Lietuvos Persitvarkymo Sājūdis) moodustamisest püüdsime kasutada ära M. Gorbatšovi poolt läbiviidavaid reforme. Mitte juhuslikult ei lisatud liikumise nimetusele sõnad „perestroika eest“, mis esialgu eksitas M. Gorbatšovi lähikonda, kuna Leedu nukuvalitsus oli tuntud oma konservatiivsuse poolest ning oli Kremli juhtide

juures ebasoosingus. Teravalt opositsioonilisel seisukohal valitseva režiimi suhtes oli Leedu Vabaduse Liiga. Sellel foonil nägi Sajüdis välja küllaltki mõõduka organisatsioonina. Kuid paljusid ettevõtmisi mitte ainult ei kooskõlastatud, vaid ka viidi läbi Vabaduse Liiga egiidi all. Need kontaktid tuvastas KGB alles 1988. aasta lõpus, st NSVLi rahvasaadikute valimiste eel.

Liikumine Sajüdis teatas esimese legaalse iseseisvuspäeva tähistamise ajal 16. veebruaril 1989. aastal, pärast kandidaatide lõplikku saadikuteks registreerimist, et Sajüdis peamine eesmärk on – Leedu iseseisvuse taastamine. See avalikustati sellisel ajal järgmistel põhjustel: a) kui sellest oleks räägitud enne kandidaatide registreerimist, siis oleks võidud nende registreerimisest mitmesugustel ettekäanel keelduda; b) kui valimiseelses programmis ei oleks iseseisvusest räägitud, siis oleks saanud vaidlustada saadikute õigust iseseisvus välja kuulutada, teatades: rahvas ei andnud teile selliseid volitusi.

Iga enneaegne avaldus võib saada hukatuslikuks. Nii oleks võinud juhtuda ka antud juhul. NSVLi seaduste kohaselt registreerisid kandidaate saadikuteks piirkondlikud valimiskomisjonid, mis olid lojaalsed nomenklatuursetele ametnikele ja võisid igasugustel ettekäanel kandidaatide registreerimisest keelduda. Kuid pärast registreerimist nende nimekirjast kustutamine oleks tähendanud M. Gorbatsõvi uutmise ja avalikustamise poliitika krahhi. Meie kartused ei olnud asjatud.

21. veebruaril 1989. a toimus Leedu KP KK erakorraline pleenum, mida hakati rahva seas kutsuma mustaks pleenumiks. Sellel mõisteti Sajüdis juhid teraval toonil hukka ja väljendati veendumust, et rahvas ei allu avantüristide mõjule. Mõned Leedu KP tegelased nõudsid „isehakanute“ suhtes kõige karmimate sanktsioonide rakendamist. Kuid NSVLi Rahvasaadikute Kongressi valimistulemused jahmatasid Leedu KP juhte: 42st saadikust oli 36 Sajüdis pooldajat, 4 neutraalset ja ainult 2 impeeriumimeelset. Sajüdis saadikurühmaga ühinesid Leedu rahvasaadikud, kes esindasid üleliidulisi organisatsioone.

1989. a jaanuaris toimusid Leedus täiendavad valimised Leedu NSV Ülemnõukogusse. Kõik 3 lisakohta said Sajūdise pooldajad. Nendega liitusid mõned varem valitud saadikud. Leedu NSV Ülemnõukogus moodustus kompaktne Sajūdise saadikurühm, mis tegutses sünkroonselt NSVLi rahvasaadikutega ja avaldas tugevat mõju nomenklatuursele Ülemnõukogule.

Leedu KP juhid mõistsid, et nad ei kontrolli piirkonnas olukorda ja hakkasid vältima otsest konfrontatsiooni Sajūdise juhtkonnaga. Tekkis soodne pinnas oma plaanide realiseerimiseks, kasutades selleks ära nende aegade seadusandlust. Leedu NSV Ülemnõukogu pöördus tagasi mõningate küsimuste juurde, mille läbivaatamisest oli varem keeldunud.

18. novembril 1988. a keeldus Leedu NSV Ülemnõukogu istungjärgu päevakorda võtmast küsimust Leedu NSV seaduste ülimuslikkusest üleliiduliste seaduste ees. 18. mail 1989. a tegi Leedu NSV Ülemnõukogu istungijärk Leedu NSV konstitutsiooni parandused, mille kohaselt Leedu NSV territooriumil kehtivad ainult need seadused ja seadusandlikud aktid, mis on Leedu seadusandlike institutsioonide poolt heaks kiidetud. Samal istungjärgul võeti vastu resolutsioon, milles öeldakse, et Leedu liideti vastavalt Molotovi-Ribbentropi paktile NSVLiga vägivaldselt. Nendele otsustele reageeris NSVLi juhtkond tol ajal rahulikult. Sellest sai eelmäng järgnevale sündmustele.

Nüüd avanes esmakordne võimalus rääkida maailmale, kuidas sattusid Leedu, Läti ja Eesti NSVLi koosseisu ja pärast seda võis juba rääkida nende riikide okupeerimisest. NSVLi Rahvasaadikute Kongressil tegi Leedu saadikurühm koos Läti ja Eesti Rahvarinnet esindavate saadikutega ettepaneku luua viivitamatult komisjon Molotovi-Ribbentropi paktile ja selle juurde kuuluvatele saladokumentidele juriidilise hinnangu andmiseks. Pärast pikaajalisi läbirääkimisi moodustati selline komisjon 10. juunil. Leedu poolelt kuulusid selle koosseisu saadikud Justinas Martsinkjavitšus, Kazimeras Moteka, Vitautas Landsbergis ja Zita Šlitsite (kõik Sajūdise esindajad).

Samal ajal toimusid Leedus üksteise järel loominguliste liitude kongressid, mis teatasid oma iseseisvumisest ja rebisid puruks organisatsioonilised sidemed Moskva keskustega. Käärimine algas ka Leedu kompartei enese ridades. Impeeriumimeelsed üritasid luua Leedus oma toe – liikumise Ühtsus – interrinnete analoogi. Seda kiirustas Leedu KP KK tunnistama ühiskondlikuks organisatsiooniks enne Sajüdist. Selline Leedu KP KK juhtkonna käitumine kutsus esile Leedu KP enese ridades liikumise, mis nõudis Leedu KP erakorralise kongressi kokkukutsumist. Esialgu nõuti ainult juhtkonna uuendamist, kes kogu jõuga püüdis oma kohta säilitada ja keeldus kongressi kokkukutsumisest. Siis võeti relvastusse NLKP põhikiri, milles on öeldud, et kongresse ja konverentse võib kokku kutsuda ka $\frac{1}{3}$ parteiliikmete nõudmisel.

Selle ajani ei olnud NSVLis keegi püüdnud kasutada seda NLKP põhikirja paragrahvi. Kuu aja jooksul toimusid parteikoosolekud, kus nõuti Leedu KP erakorralise kongressi kokkukutsumist. Nimeetatud põhikirja paragrahvi kohaselt moodustati kongressi kokkukutsumiseks koordinatsiooninõukogu (esimees Bronislovas Genzjalis, asetäitja Arvidas Domanskis). Leedu KP Vilniuse linna Lenini Rajoonikomiteest (esimene sekretär Janina Gagilene) sai koordinatsiooninõukogu staap. Siin arutati avalikult NSVList väljaastumise mehhanismi ja iseseisva Leedu kompartei loomist.

Nõukogu kooskõlastas oma tegevuse Sajüdiste juhtkonnaga (osa koordinatsiooninõukogu liikmeid oli samaaegselt ka seimi Sajüdiste nõukogu liikmed). Faktiliselt toimus Leedu kompartei lõhenemine. Siis nõustusid ka Algirdas Brazauskase poolehoidjad Leedu kompartei XX kongressi kokkukutsumisega, püüdes ära hoida partei edasist lõhenemist. Kuid oli selge, et kongressil saavutavad ülekaalu iseseisvuse pooldajad. Seda mõistes püüdis NLKP KK Poliitbüroo 16. novembril 1989. a peatada sündmuste käiku oma Leedu algorganisatsioonis, kuid tulemusteta.

Nagu oligi oodata, saavutasid Leedu iseseisvuse pooldajad kongressil absoluutse enamuse (84%)¹. Siis otsustas väike rühm impeeriumimeelseid saadikuid (peamiselt sõjatööstuskompleksi venekeelised töötajad ja sõjaväelased) 21. detsembril 1989. aastal kongressilt lahkuda. Nad teatasid, et peavad käesolevat erakorralist XX parteikongressi ebaseaduslikuks ning kuulutasid end tõelisteks kommunistideks, võttes nimeks LKP/NLKP, millele Moskva hakkas osutama otsekohe igakülgset toetust. Selline sündumuste võimalik areng oli ettearvatav.

Sajüdisel eestvedamisel eemaldati Leedu NSV konstitutsioonist need paragrahvid, mis võisid saada juriidiliseks takistuseks iseseisvuse väljakuulutamisel. Nii kustutas Leedu NSV Ülemnõukogu istungjärk 7. detsembril 1989. a Leedu NSV konstitutsioonist 6. ja 7. paragrahvi, mille kohaselt oli riigi ainujuhtimine kommunistliku partei poolt seaduslik. Sellega tunnistas Leedu NSV Ülemnõukogu õiguspädevaks teiste parteide olemasolu vabariigi territooriumil. Leedu liikus hoogsalt iseseisvuse poole.

Pärast nimetatud paragrahvide konstitutsioonist eemaldamist ja Leedu KP erakorralise XX kongressi lõppemist ütles Leedu KGB ülem kindral Eduardas Eismuntas 1989. a detsembri lõpus oma Moskva ülemusi informeerides: „1989. a operatiiv-teenistuslik tegevus näitab, et Komiteel ei ole väljakujunenud poliitilises olukorras jõudu tšekistlike meetoditega oluliselt mõjutada operatiivolukorra arengut“.² Oma ettekande lõpus konstateerib kindral: „Edasiste sündumuste prognoosimine operatiivinfo töötlemise tulemuste põhjal annab alust oletada, et 1990. a taasvalitud Leedu NSV Ülemnõukogu võib vastu võtta otsuse iseseisvuse väljakuulutamise ja NSVLi koosseisust väljaastumise kohta“.³ KGB ülem ei eksinud.

¹ Nepriklausomybės ir demokratijos žingsniai, Vilnius: Gairės, 1999, p.10.

² Leedu NSV KGB dokumentide arhiiv, f.K-1, op.46, d.324, lk 23.

³ Sealsamas, lk 24–25.

Võttes arvesse NSVLi Rahvasaadikute Kongressi 24. detsembril 1989. a vastuvõetud otsust tunnistada Molotovi-Ribbentropi pakti saladokumentide olemasolu ja tunnistada need õigustühisteks, otsustas Leedu NSV Ülemnõukogu 7. veebruaril 1990. a, et niinimetatud Leedu Rahvaseimi palve võtta Leedu NSVLi koosseisu, on ebaseaduslik ja ei oma juriidilist jõudu, millest tulenevalt ei ole Leedu NSVLi osa. Nii valmistati Leedu NSV Ülemnõukogu valimiste eel ette pinnas iseseisvuse väljakuulutamiseks.

Sajüdisel juhtkond oli arvamusel, et vana Leedu NSV Ülemnõukogu ei ole järgmistest asjaoludest tulenevalt õiguspädev Leedu riiklikku iseseisvust välja kuulutama: esiteks, Ülemnõukogu ei ole rahva poolt valitud, vaid määratud nomenklatuuri poolt ning sellest tulenevalt puuduvad tal oma rahva volitused; teiseks, institutsioon, mis võtab surve all vastu otsuse, võib teise surve all varem võetud otsusest taganeda. Valmistati ette terve pakett dokumente, mis tuli esitada uuele Ülemnõukogu koosseisule, sealhulgas ka ajutise konstitutsiooni projekt.

24. veebruaril ja 7. märtsil 1990. a toimusid valimised vabariigi Ülemnõukogusse. Neist võttis osa ka LKP/NLKP ja selle poolt juhitud Ühtsus, kes esinesid loosungitega: „Säilitame ühtse Nõukogude Liidu!...“ ja said täieliku krahhi osaliseks – absoluutse enamuse uues Ülemnõukogu koosseisus said Leedu iseseisvuse pooldajad. Järelikult said nad mandaadi iseseisvuse väljakuulutamiseks. Küsimus oli vaid selles, millal seda teha (arutluse all oli impeeriumijõudude võimalik reaktsioon).

Esimesele istungjärgule kogunes vastvalitud Ülemnõukogu 10. märtsil 1990. Pärast parlamendi juhatuse valimist oli päevakorra esimeseks küsimuseks küsimus iseseisvusest. Kõik viidi läbi vastavalt veel kehtivale Leedu NSV konstitutsioonile. 11. märtsil kuulutati välja 124 poolthääle, 7 erapooletu ja mitte ühegi vastuhäälega Leedu iseseisvuse taastamise akt. Hiljem arutati eelnevalt ettevalmistatud dokumentide paketti, ilma milleta ei saanud õigusriik eksisteerida,

sealhulgas konstitutsiooniprojekti, mis sai arutelude käigus nimeks „Ajutine põhiseadus“. Pärast „Ajutise põhiseaduse“ („Ajutine konstitutsioon“) ja teiste õigusriigi eksisteerimiseks vajalike seaduste vastuvõtmist sai Leedust parlamentaarne vabariik.

Kuigi impeeriumimeelsed jõud ei saanud juriidiliste argumentidega seada kahtluse alla Leedu Ülemnõukogu otsuste õiguspärasust, ei leppinud nad Leedu NSVList väljaastumisega. Moskva juhid nõudsid vastuvõetud otsuste viivitamatut peatamist. Kuna nende nõudmisi ei täidetud, siis hakkasid nad moodustama paralleelseid võimusstruktuure (prokuratuur, üleliidulise alluvusega ettevõtete direktorite nõukogu). KGB tegutses täies mahus.

LKP/NLKP üritas Leedus juhtida kõiki destruktiivseid jõude, organiseerides sabotaaže, streike, üritades provotseerida verevalamist. Sajüdis juhindus põhimõttest – provokatsioonidele mitte vastata (me ei tohi valada tilkagi verd).

Leedule kuulutati majandusblokaad, mis tähendas seda, et legaalsel teel ei jõudnud riiki ei nafta ega teised riigile eluliselt vajalikud materjalid. Blokaad tekitas ühiskonnale suurt moraalset kahju. See pani aluse tulevasele salakabaveo ja varimajanduse arengule, mis omakorda soodustas kriminogeense olukorra halvenemist Leedus. Valitsus pidi selle nähtusega leppima, vastasel juhul oleks seiskunud ettevõtted, transport. Riik ei olnud võimeline varustama elanikkonda isegi esmatarbekaupadega. Ühesõnaga, riiki taheti näljaga võtta. Samal ajal üritas NSVLi juhtkond kasutada „Poola kaarti“, püüdes sellisel moel destabiliseerida Leedu poliitilist olukorda – Leedust pidi saama katsepolügoon, kust saadud „kogemusi“ oleks hiljem kasutatud ka teistes regioonides.

Leedus ei ole mitte kunagi olnud mingisuguseid autonoomseid piirkondi või rajoone. Kuid iseseisvuse väljakuulutamise eel hakkasid liikuma jutud Poola piirkonna loomisest ning pärast iseseisvumist – Poola Sotsialistlikust Vabariigist NSVLi koosseisus, millestki „Dnepri-äärse vabariigi“ sarnasest. Sellise administratiivüksuse

loomise initsiatiiv tuli peamiselt Moskva kõrgemate, NLKP KK sekretäride järgus riigiametnike poolt, kes hakkasid pidevalt külastama Leedu piirkondi, kus Poola elanikkond oli ülekaalus.

Antud kavatsust ei suudetud ellu viia, sest see ei leidnud kohalike elanike seas toetust ning samuti kõik naaberriigi Poola poliitilised ringkonnad distantseerusid sellest kavatsusest ja kõigile oli selge, et autonoomia taotlejate selja taga seisavad Moskva impeeriumimeelised ringkonnad. Impeeriumijõud ei taganenud.

Kui majanduslik ja psühholoogiline surve ei sundinud leedu rahvast taganema, siis algas füüsiline surve, sageli füüsilise arveteõendamise näol süütute kodanike kallal. Niisiis kulgesid sündmused verise 1991. a 13. jaanuari suunas, mil tankid lõmastasid rahulikke elanikke, okupatsiooniväed vallutasid TV ja raadiojaama, trükikoja ja teised riigiasutused, üritades luua oma infovõrku. Kuid ükski Leedu ajakirjanik ei läinud okupantide teenistusse. Sellega demonstree ris leedu rahvas oma ühtekuuluvust ja püüdlusi. Niisiis, impeeriumimeelsete jõudude majandusblokaad ei õnnestunud ning nüüd hakkasid nad vabariigi territooriumil moodustama paralleelseid võimur organeid. Selline näide: peamiselt venekeelse töötajaskonnaga suur ettevõtete direktorite ja parteiorganisatsioonide sekretäride nõukogu. Ja see struktuur püüdis endast kujutada alternatiivi meie ministeeriumidele. Nad moodustasid alternatiivse prokuratuuri, eksisteeris alternatiivne kommunistlik partei, nagu nad ennast nimetasid – „platvormiga“ kommunistid, kuid seda vaid desorienteerimise eesmärgil. Aga kuidas ikkagi köeti pingeid ja me kõik teame, et kõik see lõppes 13. jaanuaril 1991. aastal veriste sündmustega. Kuid vaatamata sellele, et need verised sündmused toimusid, see kõik juhtus meil: lasule ei vastatud laskudega. Hiljem, kui mul tuli töötada Riikliku Julgeoleku Komitee tegevuse uurimise komisjonis, siis selgus, et nad ootasid meie poolt kas või ühtainust lasku.

Kui need lasud oleksid meie poolt tulnud, siis saanuks nad oma tegevust õigustada. Sellistes rasketes oludes korraldasime 9. veeb-

ruaril 1991. aastal referendumi. Üldrahvalikule arutelule pandi ainult üks küsimus – milliseks riigiks peab Leedu saama, õigemini, referendumile pandi konstitutsiooni esimene paragrahv. Selle poolt, et Leedu on demokraatlik riik (antud paragrahv võeti üle 1922. aastal vastu võetud Leedu konstitutsioonist), hääletas rohkem kui kolm neljandikku elanikest, hääleõiguslikest kodanikest. Ja samas hääletati, et seda paragrahvi ei saa teisiti muuta kui ainult referendumiga juhul, kui selle poolt hääletab üle kolme neljandiku hääleõiguslikest kodanikest. Tegelikult on praegu igapähele selge, et seda paragrahvi on võimalik küll teoreetiliselt muuta, kuid praktiliselt mitte. Sest kui referendumist võtab osa 50% elanikest, siis see on juba väga hästi. Kui kirjutati uut konstitutsiooni, siis see uus konstitutsioon võeti vastu 1992. aastal ja pärast seda läks Ülemnõukogu, mis oli valitud ainult ühel eesmärgil – iseseisvuse väljakuulutamiseks – laiali. Praegu eksisteerib meil see konstitutsioon, mis oli kompromissiks ja millele avaldas kõige suuremat mõju 1922. aasta konstitutsioon. Järelikult, jätkame vanu traditsioone.

BRONISLAV GENZELIS on sündinud 16.02.1934. a Arkštadvarise linnas Trakai maakonnas. 1959. a lõpetas Moskva Ülikooli, 1956–61 töötas Šiauliai Pedagoogilises Instituudis, 1961–64 Ajalooinstituudi aspirant. Alates 1964. a Vilniuse Ülikooli õppejõud. Kandidaaditöö kaitses B. Genzelis 1965. a, teadusdoktor 1974, professor 1976. a.

Ta on koostanud arvukalt ajaloolis-filosoofilisi raamatuid (kuus raamatut 1974–87), „Orient-1“ (1991); ja on alljärgnevate raamatute autor: „Valgustusideed Leedus“ (1972), „Essee mõttetarkadest“ (1986), „Renessansi filosoofia üldjooned“ (1988), „Kultuuride koostõju“ (1989), „Lugusid Leedu mõttetarkadest“ (1994); „Antiikfilosoofia“ (1995), „Leedu filosoofia ajalugu“ (1997), „Poliitiliste ja ühiskonnateooriate areng Leedus“ (2005), „Impeeriumi lagunemi-

ne: inimesed, sündmused ja protsessid“ (2006), „Leedu riikluse taastamine“ (2007), „Poliitika ja ühiskonnateooriate areng Leedus“ (2005) jt.

B. Genzelis on enam kui 150 teaduspublikatsiooni autor leedu, vene, poola, tšehhi, inglise, saksa ja prantsuse keeles. Ta oli Leedu iseseisvusliikumise (Sajūdis) initsiatiivgrupi liige, Leedu seimis Sajūdis nõukogu parlamendigrupi liige, Leedu Kommunistliku Partei (LCP) iseseisvaks parteiks reorganiseerimise initsiatiivgrupi nõukogu liige.

Sajūdis toel valiti Genzelis 1989. a NSV Liidu Rahvasaadikute Kongressi (Ülemnõukogu) liikmeks, 1990. a loobus mandaadist. Leedu Vabariigi Ülemnõukogu liikmeks valiti ta 1990, töötas haridus-, teadus- ja kultuurikomisjonis ning konstitutsioonikomisjonides, tegeles teadus- ja haridusalaste seaduste koostamisega.

On Leedu riiklikule iseseisvusdeklaratsioonile allakirjutanu-signaator.

Oli Leedu parlamendis (seim) haridus-, teadus-, ja kultuurikomisjoni esimees. Aastatel 1994–2005 oli ta Välisriikidega Sidemete Loomise Ühingu president. Alates 1997 kuni tänaseni Vytautas Magnuse Ülikooli professor.

MIHHAIL MARINITŠ

Valgevene tee

Lugupeetud esimees, austatud daamid ja härrad, sõbrad!

Ma olen tänulik saadikukorpusele, klubile, õigemini Eestile kutse eest osaleda tänasel konverentsil.

Tööaastad suursaadikuna Lätis ja kohakaasluse alusel Eestis ja Soomes andsid mulle võimaluse teha minu jaoks väga tähtsa avastuse – see on arusaamine, mis on vabadus. Just nimelt Balti riikides käsumajanduse demonteerimise, demokraatia võidu ja teie riikide iseseisvumise perioodil sain ma energiat ja jõudu diktatuurile vastu seismiseks. Kahjuks ei ole see Valgevenes ohutu. Tänu jõustruktuuride pingutustele, kes täitsid Lukašenko ebaseaduslikke käske, sain ma enda peal tunda diktatuurirežiimi julmust. Mind mõisteti viieks aastaks vangi ja ainult tänu rahvusvahelise üldsuse abile ja toetusele – esmajärjekorras minu naabritele Lätile, Leedule, Eestile – olen ma praegu vabaduses. Aitäh teile!

Eesti jaoks, kõigi meie naabrite jaoks läänes, on peamine valik tänaseks realiseeritud. Te olete sõltumatud ja suveräänsed, teie valik on ühtse Euroopa kasuks. Te realiseerisite oma unistused ja plaanid.

nid – ja see on teie võit. Edu teile sellel õilsal teel ja õnnitlen teid iseseisvuse taastamise tähtpäeva puhul!

Meie – valgevenelaste – jaoks on Euroopa perspektiiv ikka veel perspektiivis. Praegu on Valgevene transformatsiooni küsimused meie jaoks tähtsamad kui ei kunagi varem. Kahjuks jääme me ühtseks Euroopaks integreerumise protsessist kõrvale. Kuid sellest hoolimata rõõmustab meid täna see, et üle kolmandiku valgevenelastest peavad ennast eurooplasteks, seejuures 60% tahavad elada, nagu teiegi, Euroopa Liidu riikides, just nimelt Euroopa standardite järgi. Ja seda traditsiooni püüame me igati arendada. Tänapäevaks on Valgevenes moodustatud kodanikualgatus Euroopalik Valgevene, kuhu kuuluvad demokraatlikud jõud, ja mis meid eriti rõõmustab, ka noorsugu. Üheks esimeseks liikumise aktsiooniks oli möödunud aastal Euroopa marss. Marsi läbiviimise eesmärgiks oli demonstreerida valgevenelaste soovi elada ühtses Euroopas väärikalt, vabalt, inimõigusi austades. Kahjuks kasutasid võimud osavõtjate vastu massilisi repressioone, kuid see ei peata protsessi. Käesoleva aasta oktoobris organiseerib kodanikualgatus Euroopalik Valgevene veelgi massilisema ürituse loosungi all „Valgevene Euroopasse!“ ja mingisugused repressioonid, mingisugused jõud ei vii meid sellelt teelt kõrvale – teelt ilma diktatuurita vabadusele ja parlamentarismi taastamisele, nagu sellest rääkis oma esinemises lugupeetud Stanislav Stanislavovitš.

Globaliseerumisprotsessi käigus isoleeritud Valgevene majandus on kõrvalt vaadatuna ammu oma naabrite majandusest maha jäänud. Maailmapanga arvestuste kohaselt moodustavad riigiettevõtteid üle 80% ja need annavad üle 80% sisemajanduse koguproduktist. Väikese ja keskmise suurusega ettevõtete osa majanduses on väike ja ulatub kuni 10%, mitte rohkem. Aga teie riikides – arenenud Euroopa riikides – on see protsent ligi 50 ja rohkem. Valgevene tööstuse vananenud tööstusettevõtteid ei rahulda tänapäeval mitte ainult lääne, vaid ka Venemaa ostjaid. Tööstuse põhifondide amor-

tiseerumine moodustab üle 80%. Täna ületavad laovarud 50%, need kõik on külmutatud vahendid. Avalik erastamine pole Valgevenes veel alanudki. Käib kulissidetagune Valgevene aktive ärastamine Venemaa firmadele. Kõik need on Lukašenko poolt isiklikult heaks kiidetud enampakkumiseta oksjonitel tehtud kinnised tehingud. Kahjuks sellised ebaterved majandustingimused soodustavad koostööd diktatuurirežiimiga ja seda püüavad ära kasutada teatud Euroopa riikide poliitilised jõud, vaatamata Euroopa Liidu soovitudele mitte arendada diktatuuriga mitte mingisuguseid suhteid. See kõik soodustab opositsiooni mahasurumist. Ära võib märkida kurbi näiteid, ja andke mulle andeks, et ma neid nimetan. Selleks näiteks on – hiljutine Valgevene ja Läti peaministri kohtumine. Arvan, et tegelikult räägib see põhimõttelagedast positsioonist mingisuguse lühiajalise majanduskasu saamise nimel. Selliseid katseid lubavad endale ka teiste riikide poliitikud. Ma usun, et see ei ole naabrite riiklik positsioon Valgevene demokraatlike jõudude suhtes. Kõikide riikide – Euroopa Liidu liikmete – positsioon peab olema ühene. Esimaseks ei pea olema majandushuvid, vaid Euroopa Liidu kaksteist nõudmist Valgevene võimudele.

Ma ei arva, et Euroopa Liit on nii nõrk organisatsioon, et teeb järeleandmisi diktatuurile, mis tugevdab repressioone iga massilise väljaastumise korral. Üha rohkem ja rohkem inimesi satub trellide taha ja saab vanglakaristusi. Ignoreeritakse igasuguseid demokraatlike jõudude alternatiivseid arvamused. See puudutab esma- ja teisejärgelisi poliitikuid, kuid kõrvale ei jää ka teised, sealhulgas teadlased. Ainult üks näide. Mitte ühtki teadlast, kelle vaated ei vastanud riiklikele, ei lubatud arutelule aatomielektrijaama Valgevenes ehitamise küsimuses, rääkimata juba juurdepääsu võimaldamisest massiteleviioonidele, televisioonile ja raadiotele. Mitte ükski sellistest tuntud teadlastest nagu Bendažirovski, Nikitšenko, Nesterenko ei saanud võimalust välja öelda oma alternatiivset arvamust aatomielektrijaama ehitamise kohta. Need on tunnustatud professionaalid,

kelle nimed on tuntud kaugel väljaspool Valgevene piire. Flirtimine Venemaa juhtkonnaga ei too diktatuurile soovitud dividende. Venemaa ei käi enam lõa otsas. Venemaa huvid on praegu selged – täielik kontroll Valgevene üle, riigi majandusliku ja seejärel poliitilise sõltumatuse hävitamine. Vaat' selline on diktatuuri poliitika – populistliku poliitika – tulemus. Sellises olukorras otsib Lukašenko abi Euroopalt ja selle otsingu tulemuseks on Kozulini vabastamine. Me oleme õnnelikud ja rõõmsad ning tervitame tema vabastamist. Selle vabastamisega on faktiliselt tühistatud tahtetu, ebaprofessionaalse Valgevene kohtu küüniline otsus. Kozulini vabastamist tuleb tervitada, kuid sellele peavad järgnema sammud atmosfääri parandamiseks ühiskonnas – tervikuna Valgevene muutmiseks demokraatlikuks. Ja ma olen kindel, et ainult poliitiliste reformide läbiviimisega võib Valgevene saada euroruumi integreeritud osaks, võib viia läbi läbipaistvad, demokraatlikud ja ilma võltsimiseta valimised, valida legitiimse võimu. Ja praegu me vajame riikide toetust, meie naaberriikide poliitikutega grupis, kes oleksid huvitatud Valgevene küsimuse edasiliikumisest. Sellist rolli võiksid mängida esmajärjekorras meie naabrid Eesti, Läti, Leedu ja kahtlemata Ukraina. Esinedes initsiaatorina Euroopa Liidu uue strateegia väljatöötamisel Valgevene suhtes, peab Euroopa Liit omama täpset ja konkreetset positsiooni, mis oleks suunatud konkreetsete programmide toetamiseks majandusreformide ja kaadripotentsiaali ettevalmistamisel, ühiskonnas arusaamise kinnistamisel, et käesoleval ajal kontrollib kõike karmilt diktatuur. Vajadusel tuleb aidata kaasa läbipaistvate valimiste korraldamisele, euroopalike väärtuste ja demokraatia omaksvõtmisele, inimõiguste ja kodanikuvabaduste austamisele. Kui selline programm saab Euroopa Liidu liikmete poolt välja töötatud ja vastu võetud, siis ei teki ühelgi riigil kiusatust teha diktatuurile konjunkturseid järeleandmisi. Juba täna on tähtis omada majandusliku transformatsiooni programmi, selle ettevalmistamisel on hindamatu osa meie naabritel. Teie kogemus on väga tähtis. Te

läbisite transformatsiooni tee Euroopa Liiduga liitumise protsessi käigus. Kindlasti kohtas iga riik teie seast transformatsiooni perioodi käigus raskusi ja tegi vigu. Mis töötas kõige paremini ja mis mitte – vastused nendele küsimustele on Valgevene jaoks äärmiselt olulised.

Ja teine küsimus – see on kaadrite ettevalmistamine. Nüüdseks on selle aja jooksul, mil võimul on diktatuur, paljud professionaalid, nagu öeldakse, haihtunud, ära sõitnud. Ja tänapäeval on noorsoo ettevalmistamise küsimus – kaadripotentsiaal – muutunud väga tähtsaks.

Ühesõnaga, aitäh selle eest, et te kutsusite ja et me saime suhtlemiseks võimaluse.

Edu teile teie õilsal teel küsimuste lahendamisel oma riigi hüvanguks!

Suur aitäh!

REIN VEIDEMANN

Riik kui looming

Ajaloo loogikat – st impeeriumide lagunemise seaduspärasust silmas pidades võis ju Eesti riigi iseseisvuse taastamist ette näha. Kuid nagu lääne sovetoloogide möödapanek ennustustes ning analüüsid es osutas, iseloomustas Vene impeeriumi traditsioone süvendatult järgivat Nõukogude Liitu selle käitumise põhimõtteline ettearvamatus. Mis tähendas omakorda seda, et keegi ei kujutlenud, millises vormis, millise dünaamikaga, milliste ohvritega impeeriumi varing aset leiab.

Kõige rohkem oli põhjust karta rusude alla jäämist impeeriumiga külgnevatel ja sellega vägivaldselt või manipuleerivalt liidetud väikese füüsilise ressursiga rahvastel. Kuid Nõukogude Liidu lagunemist pelgas vastupidisele retoorikale vaatamata ka lääs. Praktiliselt kuni viimase hetkeni manitseti lääne pealinnadest baltlasi mitte kiigutama paati. Kuigi Nõukogude Liiduga peetava „külma sõja“ teine pool, Ameerika Ühendriigid, polnud tunnistanud sõja järel Eesti kuulumist Nõukogude Liitu, ei kiirustatud diplomaatiliste suhete taastamisega iseseisvunud Eestiga enne, kui Venemaa oli tunnistanud

Eesti Vabariigi iseseisvust. Lääne suurriikidest esimesena tegi seda mäletatavasti Prantsusmaa 25. augustil 1991 Islandi ja Läti järel.

Sellele põlvkonnale Eestis, kes oli tunnistajaks, kuidas suurriikide „reaalpoliitika“ laskis verre uputada nii Ungari ülestõusu 1956 kui Tšehhoslovakkia ainulaadse pürgimuse „inimnäolise sotsialismi“ teostamiseks 1968 ning kuidas 1980. aasta septembris asutatud Poola Solidarsus lämmatati aasta hiljem Nõukogude Liidu sõjaähvardusega – sellele põlvkonnale oli selge, et demokraatiani jõudmisel ja võimaluste loomisel Eesti ühiskonna ja kultuuri kestmiseks tuleb loota üksnes omaenda talupojatarkusele, rahva kannatlikkusele ning eneseusule.

See, mida me tagantjärele nimetame Eesti riikluse taastamise sammammuliseks teeks – tee, mis lõppkokkuvõttes andis haruldase tulemusena ajaloos ühe riigi iseseisvuse veretu taastamise – seda strateegiat võib vaadelda ka kui äärmiselt loomingulist protsessi. Kuid loomingulisuse all ei mõtle ma siin niivõrd mängu ja improvisatsiooni, kuivõrd avatust, paindlikkust ja mitmekesisust.

1980ndate keskpaigas Gorbatšovi algatatud *perestroika* üheks tugimõisteks oli *glasnostj* 'avatuse'. Kui keskvoimule tähendas see üksnes ühiskonnasisese kriitika teatavat sallimist n-ö auru väljalaskmiseks, siis ühiskonna mobiliseerimiseks Eestis juhtpositsioonile tõusnud loomeliidud (kirjanikud, kunstnikud, heliloojad, teatritegela- sed jt), ülikoolid ja akadeemilised institutsioonid tõlgendasid seda kui võimalust 1) juurutada demokraatiat, 2) avada Eesti lähiajaloo mahavaikitud ja keelatud peatükid ja 3) käivitada dialoog Eesti tulevikustsenaariumide üle. Kõik need avatuse erinevad aspektid leidsid kiiresti tee massidesse, mõjutades selle edaspidist käitumist. Loomeliitudest said opositsiooni võimukeskused, mis tipnesid 1.–2. aprillil 1988 Toompeal loomeliitude pleenumiga. Pleenumit hakati kutsuma Eesti vaimseks parlamendiks. 1988. aasta suveks oli kodanikuühiskonnale omane avalikkus Eestis sel määral taastunud, et võidi piltlikult öeldes üle minna kultuurist poliitikasse.

Seda üleminekut toetas kodanikuühenduste ja seltside massiline tekkimine (alates 1988. aastast kuni iseseisvuse taastamiseni registreeritakse igal aastal keskmiselt nelisada uut kodanikuühendust). Selle paisumise üheks krooniks kujunes 13. aprillil 1988 algatatud ja 2. oktoobril institutsionaliseerunud Eesti ajaloos ainulaadne rahvaliidumise – Rahvarinne. Oma doktoritöös „Civil Society and Nation Building in Estonia and the Baltic States“ (Rovaniemi, 2002) on politoloogiprofessor Rein Ruutsoo põhjendatult osutanud rahvaliidumise loominguksuse allikatele. Ühelt poolt oli selleks tihed seotus sõjaeelse seltsiliikumise traditsiooniga – mis ühtlasi andis ka kõikvõimalikele kultuuriühendustele poliitilise protesti värvingu –, teiselt poolt moodustasid kodanikuühenduste tuumiku sõpruskonnad või ühise põlvkondliku kogemusega rühmitused (Civil Society..., lk 215).

Avalikkuse triumf vormistati 1988. aastal kahe poliitilise sündmusega. Neist esimene, Rahvarinde kongress kujutas endast väljakutset tsentraliseeritud unitaarsele kommunistlikule parteile, kuid mitte samasugusel unitaarsusel põhineva parteilise opositsioonina, vaid avatud süsteemina, võimaluste väljana. See ilmneb selgelt 2. oktoobril vastu võetud „Eestimaa Rahvarinde üldprogrammi“ põhimõtete loetelus: Rahvarinne kui kodanikualgatusele põhinev rahvaliidumine rahva tahte teostamiseks valitavate esinduskogude kaudu ning avalikkuse kontroll riigigorganite tegevuse üle; Rahvarinne kui õigusriigi sotsiaalne tagatis, mis välistab rahva nimel manipuleerimise.

Teine, otseselt riigiloomega seotud, paraku senistes käsitlustes kas kogemata või tahtlikult tagaplaanile jäetud sündmus leidis aset 16. novembril 1988, mil Eesti NSV Ülemnõukogu 11. koosseis võttis oma erakorralisel istungil Vaino Väljase dirigeerimisel vastu „Deklaratsiooni Eesti NSV suveräänsusest“ ja muutis Eesti NSV konstitutsiooni 74. paragrahvi nii, et sellest alates jõustusid NSV Liidu seadused Eesti territooriumil üksnes pärast nende registree-

rimist Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumis. Sisuliselt oli tegemist esimese sammuga omariikluse taastamise suunas, sest Eesti võttis endale õiguse kontrollida oma õigusruumi ja seadis oma rahva esindusorgani ülimuslikuks Nõukogude Liidu võimuorganite suhtes. Samal õhtul linnahallis toimunud miitingul hüüdis hingevärinal üle saali toonase Eesti peaministri staatuses olev Indrek Toome: „Inimesed, me ise ka ei taipa veel, millega me täna hakkama saime!“ Sisimas siiski taibati, mis leidis kinnitust järgmisel päeval, kui raevunud Kreml tühistas suveräänsusdeklaratsiooni. Sellest hetkest alates käivitus pideva vägivalda ähvardusega nn juriidiline sõda Moskva keskvoimu ja Balti riikide vahel. Hiljem on mitmed Lääne politoloogid pidanud just 16. novembrit 1988 Nõukogude impeeriumi kokkuvarisemise avapauguks.

Kui rääkida paindlikkusest ja mitmekesisusest Eesti riigi taastamise kui loomeprotsessi kontekstis, siis kahtlemata tuleb silmas pidada Rahvarinde taotlust leida võimalikult lai toetuspind liikumisele omariikluse suunas. Otsustav tähtsus oli siinkohal Eesti enda vene demokraatlikult meeletatud intelligentsi kaasamisel ja Eestis resideeriva Nõukogude militaarse kontingendi neutraliseerimisel. 1980ndate lõpu Eesti suurimaks riskiks oli ju saanud täiesti uus ajalooline reaalsus: rohkem kui kolmandiku ühiskonnas moodustas tugevalt sovetiseeritud venekeelne kogukond, kes kompaktselt asustas Ida-Virumaa ja Tallinna. Ootuspäraselt hakkas see osa radikaliseeruma Moskva imperiaalselt meeletatud keskuste juhtimisel. Tulemuseks oli Rahvarindele vastanduv Interrinne. 1989. aastal leidis kujunema hakkav eesti poliitiline eliit end alasi ja haamri vahelt, sest radikaliseerumine leidis aset ka rahvuslikul pinnal. 1990. aastal 11.–12. märtsil Eesti Kongressi asutamisega kulmineerunud kodanike komiteede liikumine võrdsustas sisuliselt Eesti Vabariigi õigusjärgsetele kodanikele isikutunnistuste jagamisega rahvusliku kuuluvuse kodakondsusega. Okupatsioonieelses Eesti Vabariigis elanud 80 tuhandest Eesti kodakondsusega venelasest oli pärast sõda järele

jäänud vaid kakskümmend tuhat (Eesti rahvaste raamat. Koostanud ja toimetanud Jüri Viikberg. Eesti Entsüklopeediakirjastus. Tallinn, 1999, lk 532), mistõttu demokratiseerimisega kaasa tulnud ja riigi ülesehitamise osavõtusooviga Eesti venekeelset kogukonda ähvardas isolatsioon. Migrantide küsimus kujunes 1980ndate lõpu üheks konfliktipesaks. Teiseks Eesti poliitilise lõhestumise allikaks oli Eesti Vabariigi taastamise n-ö puhtuse küsimus.

Tasakaalu ja keskteed otsivatelt poliitikutelt nõudis see olukord äärmist laveerimisoskust ja taktikalist mitmekesisust. Seepärast polegi üllatav leida Rahvarindega kohati vihasesse opositsiooni asunud Eesti Komitee koosseisust Rahvarinde endi liidreid Edgar Savisaart ja Marju Lauristini ning ideolooge Peet Kaske, Heinz Valku, Arvo Juntit, Jüri Rätseppa, Rein Ruutsood jt. See kinnitab ühelt poolt Eesti iseseisvusliikumise paradoksaalsust, teisalt ilmestab selgelt, et Eesti iseseisvuse taastamine käis tõepoolest üle kivide ja kändude, mis teostus üksnes tänu loomingulisusele. Seesuguse loomingulisusena tuleb käsitada ka Eestist valitud NSV Liidu Rahvasaadikute Kongressi delegaatide tegutsemist Moskvas MRP tühistamise ja Eesti iseseisvuse taastamise eesmärgil. Endel Lippmaa, Viktor Palmi, Edgar Savisaare, Marju Lauristini, Hardo Aasmäe, Juhan Aare jpt aktiivne tegutsemine Kremli Venemaa jt Nõukogude Liidu vabariikide demokraatide konsolideerimisel on tõenäoliselt sama suur ajalooline tähtsus nagu eestlaste tegutsemine Vene duumas 1906. aastal Jaan Tõnissoni juhtimisel, mil too nõudis baltlastele õigust autonoomiale (S. Zetterberg, Viron historia. SKS. Helsinki 2007, lk 468).

Igatahes võime tagasivaatavalt tõdeda, et paradoksaalsel kombel saavutati alus Eesti Vabariigi õigusjärgsuse kehtestamiseks just Moskvast, kui 24. detsembril 1989 mõistab NSV Li Rahvasaadikute Kongress 23. augustil 1939 NSV Liidu ja Saksamaa vahel sõlmitud MRP salalepingud hukka ja kuulutab need juriidiliselt alusetuks ning allakirjutamise hetkest kehtetuks. Juhan Aare dokumentaalfilmist „Eestlased Moskvas“ ütleb üks perestroika ideolooge ja Eesti sõpru

Aleksandr Jakovlev otsesõnu, et tühistamise saavutamine tähendas ühtlasi, et Nõukogude Liit ja täna selle õigusjärglane Venemaa tunnistavad Eesti okupeerimist ja selle õigusvastast kulumist Nõukogude Liitu.

Eesti riikluse taastamise loomingulisusest pakatavad aga tervenisti aastad 1990–92. Olgu siis tegemist näiteks ajaloos esmakordse valitsusprogrammiga, mille Edgar Savisaare valitsus vastu võttis ja Ülemnõukogu kinnitas või siis sellesama Ülemnõukogu transformeerumine Riigikoguks 8. mai 1990 seadusega, millega jõustatakse 1938. aasta põhiseaduse mitu paragrahvi. Või 3. märtsi 1991 iseseisvusreferendumiga, millega ennetati hiljaks jäänud Nõukogude Liidu säilitamise referendumit, rääkimata kontrolli kehtestamiskatsetest Eesti territooriumi üle Kodukaitse loomise ja majanduspiiri rajamisega 1990. aasta suvel ja sügisel. Neid näiteid võib loetleda veelgi.

Mis on aga selle kõige moraal? See on tõdemus, et riiklus saab tekkida ja taastuda üksnes siis, kui see on kogu rahva looming. Kuid Eesti tüüpi väikeste ja n-ö tuulepealsete riikide eksistentski sõltub sellest, kuivõrd suudetakse leida oma nišš ja oma tee suurriikidevahelises täringumängus. Ehk teisisõnu – meie võimalus püsida ajaloopildil riigi ja rahvana sõltub sellest, kuivõrd me ise suudame kujundada oma riigist teiste ja iseendi jaoks imetlusväärse kunstiteose.

REIN VEIDEMANN sündis 17. oktoobril 1946 Pärnus Räämal, linnajaos, mida Eesti tunneb tänu samast linnast pärit kirjanikule August Jakobsonile „vaeste-patuste alevina“. Lapsepõlv selles alevis, vaatamata Stalini-ajale oli talle õnnelik ja tunnetelt rikas.

Kool, kus ta õppis, on mitu korda nime vahetanud (praegu Rääma Põhikool), aga talle ja teistele selles koolis käinutele oli see Rääma Ülikool. Kool talle kirik, seltsimaja, teater, kino – kool oli teine kodu.

Keskkooli (praegu Pärnu Ühisgümnaasium) lõpetas 1965. a. Seejärel oli kolm aastat nõukogude „kroonus“, kust 1969. aastal pääses Tartu Ülikooli. Õppis seal eesti keelt ja kirjandust, aga eeskätt avastas maailma ja inimesi. Ülikooli lõpetanud, toimetas mõnda aega ülikooli ajalehte, seejärel võeti ta Eesti Kirjandusmuuseumi teadussekretäriks. Kirjanduskriitiku ametipaberid teenis välja 1984 väitekirjaga sõjajärgsest eesti kirjandusest ja kriitikast. 1980 kolis Tallinna, kuid Tartuga jäi vaimne sild püsima. On Tartu Ülikoolis õpetanud erinevatel aegadel eesti kirjandust ja kriitikat, 1990ndate lõpus dotsendina, 2001–05 eesti kirjanduse professorina. 2005. aastal valiti ta Tallinna Ülikooli kultuuriteooria ja -poliitika korraliseks professoriks, kellena töötab tänini.

Aastatel 1983–86 oli kirjandusajakirja Looming asetoimetaja, 1986–90 toimetas avangardset kirjandusajakirja Vikerkaar. Vahepeal tuli Rahvarinne (oli selle üheks liidriks), siis Eesti iseseisvus, siis suur poliitika (oli Ülemnõukogu/Riigikogu liige 1990–95). Sealt lahkudes teenis leiba kultuuriametnikuna, seejärel juhatas kaks aastat kultuuritoimetust Eesti Päevalehes. Aastast 2001 on Postimehe lepinguline kultuurikriitik ja kolumnist.

Ta on kuue esseeraamatu, ühe kriitikateoreetilise monograafia, ühe uurimusliku artiklikogumiku ja romaani („Lastekodu“) autor.

ANNELI RÕIGAS

20. augusti 1991 sündmused vaadatuna Moskvast,
Venemaa Valgest Majast

Head sõbrad, väliskülalised, austatud 20. Augusti Klubi liikmed!

Lugesin aastaid tagasi ühest tsitaatide kogumikust Napoleonile omistatud sõnu, et ajalugu on see versioon minevikust, mille suhtes inimesed on kokkuleppele jõudnud. Seda lauset edasi mõtestades võiks ju nentida, et tõetruult kirjapandud ajalugu polegi olemas – on vaid kõvemini kõlama jäänud käsitlus möödanikust.

Enne, kui kirjeldan sündmusi 1991. aasta augusti riigipöördekatseaegses Moskva Valges Majas, kus viibisin 20. augusti hommikust kuni 21. augusti varahommikuni ja hiljem pisteliselt 24. augustini 1991, tooksin lühidalt välja selle, mis viimasel ajal Eesti iseseisvuse taastamise käsitluses üha häirivam tundub.

Toonastest sündmustest on kõnedes ja memuaarides oma versiooni esitanud paljud asjaosalised – viimase Ülemnõukogu liikmed, Eesti Komitee juhid, Ülemnõukogu esimees Arnold Rüütel, välisminister Lennart Meri, toonane valitsusjuht Edgar Savisaar, mitmed teised Rahvarinde juhttegelased jt. Sõna on võtnud ka vähem seotud.

Mind kui ajakirjanikku, kel oli võimalus mitmetes sündmustes kaasa lüüa, ei häirinud erinevad käsitlused Eesti iseseisvuse taastamise loost üsna pikka aega. Ei häirinud ka katsed kirjutada iseseisvuse taastamise lugu lahti nii, et kangelaste ja kangelastegudena raiutaks ajalooramatuisse mitte tõelised kangelased, vaid need, kes asusid end kiiresti kõvema häälega kangelaseks kirjutama-rääkima.

Ometi olen viimasel ajal hakanud tundma, et mul ei ole enam ükskõik, kuidas neid sündmusi esitatakse. Eestis on kasvanud üles täiesti uus põlvkond, kes ei tea toonastest sündmusest enam oma kogemuse järgi, vaid suunatakse uskuma seda, mida neile pakutakse. Ja tahtmatult või tahtlikult eksitavat nägemust toimunust leiab koguni poliitikute kirjutatud ajalooõpikutest.

Veel kummalisem on mitme tänase Eesti juhtpoliitiku, ka mõne Eesti riigijuhi ja osa ajakirjanduse ignorantsus ning kohati lausa põlgav suhtumine mitmesse meie riigi iseseisvuse taastamise juures kõige määravamalt kaasa löönud isikusse.

Eesti lähiajaloo müüdid

Puudutan käesolevas artiklis viit lähiajaloo müüti ja teemaasetust, mis nende ridade kirjutamise ajal, 17 aastat pärast Eesti iseseisvuse taastamist augustis 2008 kõige enam n-ö ametlikuna esitatavas ajalookäsitluses häirivad.

Need viis teemat on järgmised:

– Eestit 22. augustil 1991 esimese riigina tunnustanud Islandi rolli ületähtsustamine ja rahvusvahelisel tasandil Eesti ja teiste Balti riikide iseseisvuse taastamise tegeliku tunnustamislaiane käivitanud Venemaa presidendi Boriss Jeltsini rolli alahindamine või õigupoolest eiramine;

– 20. augusti 1991 eriline esiletõstmine Eesti iseseisvuse taastamise kõige otsustavama päevana ja kallutatud ning poolik käsitlus Eesti viimase Ülemnõukogu rollist iseseisvuse taastajana;

- Viimase Ülemnõukogu esimehe Arnold Rüütli tegevuse alahindamine riigipöördekatse kahe esimese päeva sündmuste taustal;
- Islandi kui riigi rolli liigne esiletõstmine Islandi välisministri Jon Baldvin Hannibalssoni ainuisikulise, väga jõulise panuse asemel 1990/91 Balti riikide iseseisvuse taastamisel;
- NSV Liidu Rahvasaadikute Kongressil 1989. aasta hiliskevadel asutatud nn Molotovi-Ribbentropi pakti komisjoni töö peamise vedaja Endel Lippmaa rolli marginaliseerimine Eesti iseseisvuse taastajana.

Nüüd aga kõigest lähemalt.

Boriss Jeltsin – Balti riikide iseseisvuse taastamise tunnustamislaine käivitaja

Vaieldamatult kõige veidram muut, mida hakati Eestis juurutama juba viimasel kümnendil, on Eestit 22. augustil 1991 esimese riigina taastunnustanud Islandi rolli ületähtsustamine ja rahvusvahelisel tasandil Eesti iseseisvuse taastamise tegeliku tunnustamislaine käivitunud Venemaa presidendi Boriss Jeltsini rolli alahindamine või õigupoolest eiramine.

Väikese tubli Islandi tunnustamisotsusele 22. augustil 1991 ei järgnenud mitte tunnustamiste laine, vaid vaikus.

Enne, kui käivitus Balti riikide iseseisvuse taastamise massiline laine, toimus Balti riikide jaoks veel üks ja oluliselt kaalukam sündmus. See sündmus oli augustiputšikatse ajal paari päevaga kogu maailma silmis N. Liidu impeeriumi vabaduse iidoliks tõusnud Venemaa presidendi Boriss Jeltsini poolt 24. augustil 1991 Moskvas allkirjastatud dokument, millega Venemaa tunnustas Eesti iseseisvust.

Sama dokument sisaldas veel üht erakordselt tähtsat sõnumit – Jeltsini üleskutset rahvusvahelisele üldsusele tunnustada samuti Balti riikide iseseisvuse taastamist, mis lisati sinna Eesti toonase asevälisministri Rein Müllersoni ettepanekul. Kõnealuse dokumendi koo-

piad toimetati kiiresti mitmete lääneriikide saatkondadesse Moskvas.

Uudis Jeltsini otsusest tunnustada Balti riikide iseseisvuse taastamist jõudis kiiresti kogu maailma. Juba järgmisel päeval, pühapäeval, 25. augustil 1991 taastunnustas Balti riike esimene suurriik – Prantsusmaa. Balti riikide iseseisvuse taastamise tunnustamise massiline laine algas aga järgmise nädala algul. Esmaspäeval, 26. augustil veel mitmetes riikides mõeldi, aga teisipäevaks, 27. augustiks 1991 olid mõned meie suurimatest sõpradest läänes oma otsuse teinud, kuigi näiteks USA toonasel juhtkonnal läks oma jah-sõna ütlemisega aega veel septembrini.

Mul on siiralt kahju, et Jeltsinile jäi meil ütlemata väärikas aitäh toetuse eest 1991. aasta jaanuaris ja augustis.

Venemaa valitsuse seisukohta valmisolekust taastada Balti riikide iseseisvus kommenteeris Venemaa asevälisminister Georgi Kunadze meile juba 22. augustil 1991 Moskvas Valges Majas pressibriifingul. Jeltsini kindel toetus, mis vormistati Moskvas kirjalikult 24. augustil 1991, oli meil selleks hetkeks juba olemas. Kunadze uskus juba 22. augustil, et riigipöördekatse läbikukkumine Moskvas sunnib nüüd ka N. Liidu juhtkonda Baltimaade iseseisvuse taastamise viimase etapiga leppima. Kirjutasin sellest ka 23. augusti 1991 Rahva Hääles.

Muide, 2005. aastal lugesin meediast huviga, kuidas praegu inimõiguste eksperdina töötav Kunadze kritiseeris Moskvas, sh ajalehes Izvestija Vene võimude otsust peatada Eestiga sõlmitud piirilepingute ratifitseerimine, kuna Kremlile ei meeldinud leppe algusesse Tallinnas lisatud viide Tartu rahule, mille kõrvaldamist hakkas teatavasti 2008. aasta juulis avalikult toetama ka Eesti praegune riigipea. Kunadze meenutas Izvestijas, et Balti riigid olid N. Liidus okupeerituina ning piirileppe sisu mitte muutev napp lisa on eestlastele vaid väike lohutus okupatsioonikannatuste eest.

Jeltsini rolli Balti riikide iseseisvuse taastamisel ei saanud pärast iseseisvumist alguses esile tõsta, sest Balti riigid said küll uuesti vabaks, aga ei olnud ikkagi veel täiesti vabad – Nõukogude sõjavägi, mille tuhandetele ohvitseridele tekitas toimunu tuska, suudeti Baltimaadest välja saada alles 1994. aasta suve lõpuks. Mõni kuu hiljem alustas Venemaa esimest sõda Tšetšeenias ja see Jeltsin, kes oli seisnud rasketel aegadel meie kõrval, muutus oma pead tõstvate kindralite ja KGB-lastest taustal justkui üha väiksemaks ja võõramaks. Ent seda, mida ta tegi Balti rahvaste jaoks tol väga kriitilisel ja pöördeisel 1991. aastal, ei tohi ajalooraamatuis püsendada.

1991. aasta augustis pärast riigipöördekatset tärganud lootus, et ka Venemaa õnnestub keerata demokraatia rööbastele, kustus 1994. aasta detsembris. Venemaa alustas tookord esimest sõda Tšetšeenias ja riigis toimus justkui vaikne militaristide ja endiste KGB-lastest riigipöõre, misjärel asjad on läinud aina hullemaks. Kuigi Vene demokraatidel lasti veel mõnda aega demokraatiat edasi mängida.

20. augusti sündmuste kellaaeg ja Ülemnõukogu roll

Rahvusvahelisel tasandil ei seostata 20. augusti hilisõhtul hääletatud Eesti Ülemnõukogu iseseisvusotsust, mis tehti siis, kui 20. august oli Moskvas juba läbi ja saabunud oli 21. august, mitte kuidagi 20. augusti päeva kõige otsustavamate sündmustega.

Hilisõhtul, kui Ülemnõukogu jõudis hääletuseni, oli juba viis tundi möödas ajast, mil pidi algama rünnak Jeltsini peakorterile Moskvas. Moskvas Valges Majas teavitati meid 20. augustil 1991 alates kella 17st hoone sisemise raadiovõrgu kaudu kell 19 algavast, riigipöõrajaid toetavate sõjaväeüksuste rünnakust hoonele. Samas paluti kõigil naistel hoonest lahkuda. Hoonest ei lahkunud rünnakuteate järel mitte ainult naised, vaid ka mitmed mehed.

Meie korrusel püüti ka mind ja veel üht naist – Leedu ajakirjaniku – veenda lahkuma, kuid olime oma otsuses kindlad ja lõpuks

meie otsusega lepitati. 20. augustil kell 19 istusime välissuhete komisjoni esimehe Vladimir Lukini kabineti lähedal Valges Majas Venemaa asevälisministri Georgi Kunadze järjekordsel briifingul ühiselt mitte eriti suure laua taga, kuhu oli jäänud vaid mõni ajakirjanik. Kunadze viis meid kurssi viimaste uudistega. Kui plaanitav rünnak ei alanud ei kell 19 ega ka hiljem, hakkasime mõistma, et riigipörajatel pole sõjaväe piisavat toetust.

Eesti Ülemnõukogu rolli Eesti iseseisvuse taastamise protsessis tuleks hinnata mitte üksnes 20. augusti 1991 hilisõhtuse iseseisvuse kinnitamise otsuse järgi, vaid ka mitmete teiste kevadel 1990 tööd alustanud viimase Ülemnõukogu otsuste järgi. Neist üks kõige kaalukam oli 30. märtsil 1990 vastuvõetud otsus „Eesti riiklikust staatusest“. Selle otsusega kinnitati, et Eesti okupeerimine N. Liidu poolt ei katkestanud Eesti riiki *de jure*, tunnistati Eestis N. Liidu riigivõimu ebaseaduslikkust selle kehtestamisest alates ja võeti kurss iseseisvuse taastamisele.

Arnold Rüütel – julge esineja augustiputši päevil

Laulva revolutsiooni päevil tuli juba tagurlikel aegadel Ülemnõukogu Presiidiumi juhtima suundunud Arnold Rüütel avalikult rahva poolele. Kuni augustiputšini võis ehk mõnigi kahelda, kas ta jääks oma rahvaga ka kriitilistel hetkedel. Ka Rüütli oli ju teine valik – ta võinuks minna kiiresti välismaale, tuues ettekäändeks, et läheb otsima Eestile rahvusvahelist tuge.

1991. aasta augustis Moskva riigipöördekatse kahel esimesel kõige otsustavamal päeval, kui Eesti Komitee ja Ülemnõukogu alles vaidlesid, kas ja kuidas iseseisvus välja kuulutada ja mida üldse teha, kirjutas Rüütel alla mitmele julgele otsusele. Kuna ajalehtedesse kirjutatud ajalugu ei õnnestu ümber kirjutada, siis kõigil, kel huvi, on neid otsuseid võimalik raamatukogus lugeda. Tooksin vaid mõned näited Rüütli poolt 20. augustil allkirjastatud ja järgmise päeva

Rahva Hääles avaldatud otsustest: „Ülemnõukogu otsus riigipöörde kohta NSV Liidus“, „Ülemnõukogu otsus erakorraliste volituste andmiseks EV erakorralisele kaitsenõukogule“, „Ülemnõukogu pöördumine maailma riikide parlamentide ja valitsuste poole“.

Jon Baldvin Hannibalsson – kangelaslik Islandi välisminister

Venemaa presidendi Jeltsini rolli vääriline esiletõstmine Balti riikide iseseisvuse taastamise tunnustamislaine algatamisel ei tähenda, et Islandil roll puudus. Islandi roll kõigil neil aastail oli Balti riikide jaoks erakordselt tähtis tugeva toetuse eest pikema aja vältel ja selle eest väärib eeskätt esile tõstmist mitte lihtsalt riik, vaid konkreetne persoon – Islandi toonane välisminister Jon Baldvin Hannibalsson.

Hannibalsson oli esimene läänერიიგი välisminister pärast Teist maailmasõda, kes võttis Balti riikide iseseisvuse taastamise pika ja tulise, täies mahus Balti riikidele pühendatud sõnavõtuga jutuks väga suurel rahvusvahelisel julgeolekukonverentsil – Euroopa Julgeoleku- ja Koostöökonverentsil (CSCE) Kopenhaagenis 1990. aasta juunis.

Oma ootamatu ja julge kõnega pani Hannibalsson paljud välisministrid piinlikkust tundma, öeldes neile selge sõnaga, et Euroopa julgeolekust rääkides tuleb rääkida ka Nõukogude Liidu poolt okupeeritud Balti riikidest ja nende iseseisvuse taastamisest.

Muide, viite Baltimaadele tegi neil kohtumistel alati ka CSCE USA delegatsiooni juht Max Kampelman. Tema aga piirdus vaid märkusega, et USA ei tunnusta Balti riikide inkorporeerimist N. Liitu. Isegi kui Kampelmanil või mõnel teisel USA diplomaadil või poliitikul oli soov baltlaste eest ka jõulisemalt välja astuda, olid erinevalt president Ronald Reaganist 1989. aasta jaanuaris presidendiks saanud George Bush senior ja tema välisminister James Baker Balti rahvaste iseseisvustootluste suhtes ilmselgelt tõrjuvad, pidades Baltimaid Gorbatsšovi ja perestroika õnnestajateks.

Ka minul oli võimalus sõita ajakirjanikuna sellele Kopenhaageni kohtumisele juunis 1990. See sõit sai tõuke 1989. aasta kevadel lisaks põhitööle Eestis mu Soome uudisteagentuuri STT mittekoosseisuliseks korrespondendiks värvanud STT välistoimetuse juhi Ilmari Sundbladi algatusest. Osalesin seejärel 1990 ja 1991 ajakirjanikuna veel mitmel Euroopa Julgeoleku- ja Koostöökonverentsil Euroopas ja USAs, kus Balti riikide küsimus arutlusele tuli ja kus Hannibalsson jätkas oma kindlameelset joont. Alates Kopenhaagenist oli neil kohtumistel alati vähemalt mõnda aega kohal ka E. Savisaare valitsusse 1990. aasta kevadel välisministriks kutsutud Lennart Meri ja tema kolleegid Leedust ja Lätist Algirdas Saudargas ja Janis Jurkans. Neid kolme veel istungitesaali kõnelema ei lastud, aga nad püüdsid teha Baltimaadele *lobby* kuluaarides. Meie toona mitmel rindel ja väga paljude inimeste koostöös ette võetud rahvusvaheline lobitöö on aga omaette teema, millel ma siinkohal pikemalt ei peatu.

Endel Lippmaa – Balti riikide iseseisvuse taastamise võtmeisikuid

Kui 2006. aasta veebruaris jagati Eesti iseseisvuse taastamise juubeliaasta puhul erakordselt palju ordineid, jäeti Eesti iseseisvuse taastamise üks võtmeisikuid Endel Lippmaa üldse autasuta. 2006. aastal torkas tema rolli marginaliseerimine eriti silma, sest tookord rõhutati eraldi, et tunnustuse saajate nimekiri sai sel aastal väga pikk, sest tegu oli iseseisvuse taastamise juubeliaastaga ja tänada otsustati võimalikult paljusid toonastes sündmustes osalenuid, kellest mitmed said juba mitmenda ordeni. Lippmaa on ordenijagajatele üldse meenunud vaid korra – 1999. aastal.

Eesti tänase ametliku ajalookäsitluse üks hämmastavam ja silmakirjalikem seik ongi kindlasti Eesti läbi aegade ühe suurima välispoliitilise võidu ja selle võidu heaks toona väga suure töö teinud väikese grupi eestlaste, eeskätt aga kogu seda tegevust juhtinud Endel Lippmaa rolli marginaliseerimine. Pean silmas NSV Liidu Rahva-

saadikute Kongressil 1989. aasta kevadel Endel Lippmaa algatusel moodustatud MRP komisjoni raames tehtud tööd, mille tulemusel oli NSV Liidu Rahvasaadikute Kongress 24. detsembril 1989 Kremlis Kongresside Palees sunnitud tunnistama, et Balti riikide „astumisele“ N. Liitu 1940 eelnes 1939. aastal Stalini ja Hitleri salasobing mitmete maade, sh Balti riikide ja Poola omavahelisest ärajagamisest.

Mul oli Lippmaa otsustavat rolli NSV Liidu Rahvasaadikute Kongressil moodustatud MRP komisjoni töös võimalik vahetult jälgida, kuna osalesin enamikel MRP komisjoni istungitel Moskvas. Kirjutasin meie toonasest võitlusest ja komisjoni istungitest ajalehes Noorte Hääl nii reportaaže kui ka pika seriaali Molotovi-Ribbentropi pakti salaprotokolliga seonduvate ajaloodokumentide põhjal, mille Lippmaa 1989. aasta suvel USAst jm N. Liitu toimetas ja mida aitas hankida ka USAs elav väliseestlane Arno Liivak.

Meie tegevust jälgiti tollal tähelepanelikult ka mujal. Sama suve lõpul, kui ka ise Washingtonis käisin, nägin USA Välisministeeriumis noid Noorte Häälles ilmunud lugusid ka inglise keelde tõlgituna. Küllap sama kiirelt jõudsid need ka mujale ja ka N. Liidu Välisministeeriumi, kes erinevalt meie toonaseid püüdlusi Moskvas raevukalt vastustanud N. Liidu Kaitseministeeriumist suhtus Stalini-Hitleri sobingu avalikustamisse üllatavalt leebelt.

MRP komisjoni kuulus 26 rahvasaadikut, sh neli eestlast (E. Lippmaa, I. Gräzin, E. Savisaar, M. Lauristin). Suur osa MRP komisjoni (ka Baltimaade) liikmetest osales vaid mõnel istungil ja/või oli enamasti ka kohale saabudes vaid kuulaja rollis.

Olen täiesti veendunud, et ka meie kõigi MRP komisjoni tööga seotute toonastel ühistel pingutustel poleks olnud N. Liidu Rahvasaadikute Kongressi ülestunnistusele sundivat tulemust ilma akadeemik Endel Lippmaa kandva rollita. Istungid kujunesid tihti tohutul määral ajaloodokumente läbi töötanud ja neid ka komisjonile jaganud akadeemiku dialoogiks/monoloogiks komisjonis vastaspoolt – Kremlit – esindanutega.

Kel huvi, võib kõigest sellest lugeda juristina komisjoni nõustanud Heiki Lindpere kogumikust „Raske ülestunnistus“ (1991) ja ka Lippmaaga 7.12.2006 Maalehes ilmunud A. Poldre pikemast intervjuust (üks väheseid, mis sel teemal üldse ilmunud). Lippmaa kirjeldab selles intervjuus muuhulgas ka meie üht viimast lahingut N. Liidu Rahvasaadikute Kongressi otsustaval istungil detsembris 1989, kui mul õnnestus istungi ajal saadikutest tühjas Kongresside Palee fuajees peale sattuda N. Liidu Kaitseministeeriumi katsele panna üle kogu N. Liidu kohale saabunud saadikute mõjutamiseks üles suur agitatsioon-näitus „Baltimaade sõbralikust vabatahtlikust liitumisest N. Liiduga“. Lehes toodud esitlusest jääb küll mulje, justkui oleksin mina andnud seejärel istungi ajal kongressile ja Mihhail Gorbatšovile korralduse see näitus kiiresti ära koristada, sest poliitiline agitatsioon oli kongressi töö ajal keelatud. Tegelikult mina muidugi NLKP peasekretärile Gorbatšovile ega kongressile korraldusi ei jaganud, vaid seda tegi minu asemel kiirkorras istungil tuluselt sõna võtnud akadeemik ise, kelle ma pärast N. Liidu Kaitseministeeriumi näituse ülespanekule pealesattumist olin lasknud kiiresti istungitesaali ukse juurde kutsuda, et teda toimuvast teavitada ja otsustada, mida tuleks teha.

Lippmaa on Lindpere raamatus hästi esile toonud meie toonase peamise eesmärgi – põhiküsimus polnud mitte MRP-pakti salaprotokollid, vaid teema ärakasutamine selleks, et sundida Moskvas N. Liidu Rahvasaadikute Kongressi tunnistama, et Balti riigid ei liitunud N. Liiduga vabatahtlikult, vaid liideti vägivaldselt 1939. aasta salaprotokollide tulemusel.

Mitmed tuntud poliitikud on hiljem öelnud, et kui Eesti on üldse olnud kunagi rahvusvaheliselt liidripositsioonil, oli ta seda just tookord sealsamas Kremli. Tegu oli vaieldamatult Eesti välispoliitika ühe suurima võiduga üldse, nagu on märgitud ka Lindpere raamatus.

On ajaloo ironia, et akadeemiku isik ja põhimõttekindlus on ärritanud pärast iseseisvuse taastamist ka mitmeid vabas Eestis riigitiüri juurde pääsenud tegelasi, kelle ohtlikke plaane on ta otsustavalt paljastanud. Meenutagem neist kas või kahte kõige olulisemat – plaani müüa riigile kuuluv Eestile strateegiliselt ülitähtis Eesti Energia eraomandusse või 2007. aasta hilissuvel avalikustatud ja Lippmaa juhtimisel nurjatud plaani soostuda viimastel aastatel üha ähvardavamaks muutunud Moskva/Gazpromi nõudmisega alustada Eesti vetes uuringuid rajamaks osa Vene-Saksa gaasitrassist Eesti vetesse.

Mälestusi 1991. aasta augustiputšiaegsest Venemaa Valgest Majast Moskvast

Lõpetuseks lühidalt ärevatest augustipäevadest Moskvast, mis lõpesid Baltimaade iseseisvuse taastamisega.

Minu jaoks oli toonane otsus Moskvasse sõita otseses seoses MRP komisjoni tööst saadud emotsioonidega Moskvast, kui meie poolele tulid teatavasti ka mitmed Vene demokraadid eesotsas Aleksandr Jakovleviga. Riigipöördekatsest Moskvast kuulsin esmapäeval, 19. augustil kell 9.00 raadiost Tallinnas Kaarli kiriku kõrval hambaarsti kabinetis.

Moskvasse sõitsin esimese lennukiga teisipäeva, 20. augusti varahommikul ja Valgesse Maja jõudsin enne kümnet hommikul. Olin kogu 20. augusti 1991 Valge Maja madalamas osas, samal korrusel, kus oli ka Venemaa Ülemnõukogu väliskomisjoni esimehe Vladimir Lukini meeskond ja Lukin ise. Sealsamas korraldas Venemaa asevälisminister Georgi Kunadze meile ka 20. augusti päeval ja õhtul mitu briifingut, hoides meid kursis ka sündmustega Eestis, Lätis ja Leedus.

Mult on küsitud, kas tundsin 20. augusti õhtuse rünnakuteate järel ka hirmu. Eufooria ja kohalejäänute tohutu solidaarsustunne ning teadmine, et oleme õige asja eest väljas, asendas tegelikult hirmu

hoopis hulljulgusega, mida arvatavasti vaid sellistes olukordades kogetakse.

Moskva riigipöördekatse nurjamise kangelased polnud vaid riigipöörajaile vastu hakanud Jeltsin ja tema meeskond, kellel oli kindlasti otsustav roll, ega ka üksnes Valges Majas hoone kaitsele jäänud, vaid ka Valge Maja juurde saabunud kümned tuhanded inimesed.

Olen hiljem lugenud Moskva putšistide pihtimust, et kindel plaan 20. augusti õhtul Valget Maja rünnata jäeti ära, sest hoone ümber seisis selle kaitsele tulnud rahvas ja putšistid ei olevat tahtnud Valgest Majast väljaspool verevalamist, kuigi arvatavasti pigem kartsid nad selle ettearvamatuid tagajärgi.

Osa riigipöörajaist võttis ette veel ühe katse asjade käiku väärata 21. augustil umbes tund pärast südaööd. Valge Maja poole hakkasid siis liikuma mõned riigipöörajaid toetavad üksused, aga peagi – pärast uudiseid esimestest hukkunutest – operatsioon peatati.

Lugesin käesolevaks ajalookonverentsiks valmistudes veel kord üle oma toona Valgest Majast 1991. aasta riigipöördekatse ajal ja järel saadetud reportaažid ajalehest Rahva Hää – „Võitlus Jeltsini peakorteri“ ja „Hilisõhtune pressikonverents“ (RH, 21. august 1991), „Jeltsini peakorter pidas vastu“ ja „Eile Moskvast nagu üleile: Maha hunta!“ (RH, 22. august), „22. august Venemaa rahvuslikuks võidupühaks“ ja „Gorbatšov on ka peale koduaresti endine“ (RH, 23. august) jt.

Sain jälle kinnituse, et toonased lehematerjalid on ehe kroonika toimunust. Neist sündmustest vahetult kirjutandu oli küllap objektiivsem kui paljud hilisemad meenutused, sest aja kuludes muutuvad meie mälestused paratamatult valikulisemaks.

Balti riikides oli iseseisvusvõitluse suurim kangelane rahvas – eesti, läti ja leedu rahvas.

Ja kangelastegusid tehakse ajaloo otsustavatel hetkedel enamasti vaid ühel põhjusel – südame sunnil.

ANNELI RÕIGAS (Anneli Reigas), ajakirjanik. Sündinud 23. veebruaril 1963 Tallinnas. Isa Juhan Rõigas (1942–68), ema Leida Rõigas-Kuusk (1942–2002). Lõpetanud Tallinna Kunstigümnaasiumi (1981, end Tallinna 24. Keskkool), muusikaklassi akordioni erialal (1978) ja Tartu Ülikooli filoloogiateaduskonna (1981–87). Töötanud ajakirjanikuna erinevates väljaannetes, sh ajalehtedes Noorte Hää/ Päevaleht 1986–90, Rahva Hää/ Eesti Sõnumid 1991–95.

Stažeerinud ajalehes The Washington Times (sügis 1990). Lisaks tööle Eesti ajakirjanduses alates 1989. aasta kevadest Soome uudisteagentuuri STT mittekoosseisuline korrespondent Eestis. 1996–2001 ÜRO esinduse infonõunik, jätkates aastani 1999 ka ajakirjanduslikku tegevust. 2002–03 rahandusministri nõunik.

Alates 2003. aasta kevadest taas ajakirjanduslikul töö, teinud kaastööd STT-le ja Soome päevalehele Turun Sanomat. Aastast 2004 kirjutab artikleid rahvusvahelises uudisteagentuuris Agence France Presse (AFP). Eesti Ajakirjanike Liidu aastapreemia laureaat (1990) MRP-teemalise seriaali ja MRP komisjoni töö kajastamise eest Moskvast NSV Liidu Rahvasaadikute Kongressil 1989. aasta suvel ja sügisel ning Sillamäe sõjatehase põhjustatud keskkonnareostatust käsitletud artikliteseeria eest 1989. aasta talvel ja kevadel ajalehes Noorte Hää.

Kirjutanud 1991. aasta augustis riigipöördekatse ajal Moskvast vahetuid reportaaže Venemaa Valgest Majast. Osalenud ajakirjanikuna ja kajastanud Eesti iseseisvumise eel mitmeid rahvusvahelisi kohtumisi, kus tõstatus ka Balti küsimus, sh Euroopa Julgeoleku- ja Koostöökonverentsil (CSCE) Kopenhaagenis (juuni 1990), Viinis (juuli 1990), New Yorgis (oktoober 1990), Berliinis (juuni 1991).

Looming: sajad artiklid Eestis, aastast 2004 peamiselt välismeedias.

Hobid: ajalugu, muusika.

Blog: <http://sunnyestonianews.blogspot.com>

MARJU LAURISTIN
Kas valikute aeg on lõppenud

Armsad sõbrad! Kõigepealt tahaksin teid kõiki ja meid kõiki õnnitleda sel puhul, et me oleme tõepoolest siin ja saame rahulikult tähistada seda saavutust, milles me oleme olnud natukene osalised, selles, et Eesti riik on iseseisev, et ta saab sellisena toimida ja vaatab loodetavasti lootusrikkalt tulevikku. Ja kuna aega on vähe, siis ma tahaksin välja tuua olulised asjad, mis võib-olla on natuke teoreetilised, aga minu roll elus on niisugune, et ma pean teoreetiliselt arutama. Kõigepealt, vaadake seda pealkirja, „parlamentarsel teel“ on siin kesksel kohal. Ma tahaks kõigepealt natukene arutleda lühidalt, mis tähendab üldse „parlamentarsel teel“ ja miks see nii tähtis on. Ja kuidas see on seotud sellega, et ma tahan rääkida mitte minevikust, vaid olevikust ja tulevikust. See on valik, mis tegelikult tehti mitte ühe otsusega ja mitte konkreetse kuupäevaga paberiga, vaid mida tegi rahvas ja mida tegime meie koos rahvaga ja mida tegid kõik teised, kes olid mis tahes liikumises või institutsioonis. See oli just nimelt parlamentarsuse valik. Kui me räägime, et me saime iseseisvuse rahumeelselt, ilma verevalamiseta, siis selle võti

oli parlamentaarsuses. Parlamentaarsus ei tähendanud siis veel, et oleks olnud n-ö väljakujunenud parlament kui institutsioon, sest nii Ülemnõukogu kui Eesti Kongress olid tegelikult protoparlamendid selles mõttes. Parlament kui väljakujunenud institutsioon, see, mida me praegu näeme, eeldab, et on formeerunud erakonnad, on olemas tõepoolest pluralistlik poliitiline süsteem ja valimised toimuvad sellekohaselt ja kõik ühiskonnas olevad vaated ja jõud saavad olla avalikkuses esindatud ja selle kaudu ka teatud protseduuride järgi võtta osa otsustamisest. Meie liikusime sinna suunda ja tehti see valik, et võeti algusest peale suund avalikkusele, protseduurijärgsele institutsionaliseeritud otsustusele olukorras, kus tegelikkus oli veel teistsugune. Mis siis ikka olukorda määras, need oli massiliikumised. Seesama laulupidu, mis üleile kordus kunstilise metafoorina, tegelikult tookord tähendas ju seda, et inimesed tulid tõepoolest füüsiliselt kokku, tahtes otsustada kõige tähtsamat asja. Seda, mis saab Eestist. Ja see, et juba need algsed n-ö teed, mida siin eelkõnelejad ka mainisid, et need algsed visioonid, kuidas sihile jõuda, kohe üsna alguses jagunesid nendesamade erinevate liikumiste vahel. Mina olen seda käsitlenud ka puhtteoreetiliselt kui meie tegeliku demokraatia väga olulist algust. Just nimelt seda, et ühelt poolt oli rahva üksmeel ja ühine siht. Seesama rahvas, praktiliselt samas hulgas osales erinevates kogudes ja liikumistes, vähemasti Tartus. Teades inimesi nägupidi, võin ma küll ütelda, et 80% samu nägusid oli Vanemuise suures auditoriumis, kui olid Rahvarinde suured kogunemised ja täpselt sama hulk oli ja samad näod 80%, kes tulid, kui olid muinsuskaitse- või pärast Eesti Komitee üritused. Tegelikult ma arvan, et kõikides väikestes linnades, kus inimesed tunnevad üksteist, oli sama pilt. Tallinn muidugi on alati natuke teistsugune, aga ju see Tallinn oli sisuliselt täpselt sama mustri järgi. Nii et protoparlamentarism alt üles oli meie arengu – kui me räägime nüüd sellest Eesti mudelist, Eesti teest – üks kõige tunnuslikumaid ja olulisemaid jooni. Ja kui me võrdleme näiteks

sama Leedu variandiga, siis siin on teatud erinevused. Minu meelest ajaloolased võiksid olla tähelepanelikumad ja vaadata, milline oli tegelikult Sajüdisese struktuur ja tegevusprintsipiibid, ja see, kuidas Leedu liikus, nende liikumised teatud mõttes erinesid sellest, mis oli meil. Nii et minu meelest on see väga tähtis. Ja kui me nüüd mõtleme sellele situatsioonile, mida juba Rein Järlik kirjeldas, ikka natuke „kes keda“ laadis. Parlamentarism tegelikult ei eelda, et oponent on vaenlane. Parlamentarism eeldab, et oponent on vajalik legitiimne kriitik. Kui me võtame Eesti Kongressi esimese otsuse „Eesti riikliku iseseisvuse taastamisest“ ja võtame Ülemnõukogu otsuse iseseisvuse taastamisest, siis näeme, et diskursus on sama, diskursiivne raam on sama. Tähendab, selle kahe institutsiooni, kahe kogu dialoogist sündisid ju need lõplikud otsustused. Ja kui me vaatame seda, mida Ülemnõukogu tegi, ja seda, mida Eesti Kongress tegi, siis see oli tegelikult sisuliselt diskursiivne dialoog. Muidugi saatsid seda tohutud personaalsed emotsioonid. Aga just seda on oluline meeles pidada, et demokraatlik parlamentarism kujunes tänu sellele, et meil olid niisugused konkureerivad visioonid.

Nüüd, kui me tuleme päris parlamentarismi juurde, mis eeldab seda, et on välja kujunenud erakonnad, parlament jne, siis selle eeldus on ka see, et ühiskonnas kõik olulisemad huvirühmad, vaated leiavad endale legitiimse avaliku väljenduse läbi valimiste ja siis toimub parlamendi kaudu pidev avalikkuse osalus ja kontroll selle üle, kuidas riiki valitsetakse, mis otsuseid tehakse. Kui meenutame oma Ülemnõukogu aega ja Ülo on kirjutanud ühes artiklis: „Ma juhtisin Ülemnõukogu nagu tehas“. See oli tolles olukorras ainuvõimalik. Me mäletame 20. augustit. Aga meenutan ka seda, kuidas me võtsime vastu rahareformiseadust. Tegelikult oli see olukord, mis oli ikkagi veel n-ö protoparlamentaristlik. See oli sisult sõjaolukord. Siis oli vaja vastu võtta otsuseid n-ö etteantud suunas. Ei olnud võimalik öelda, et teate, me diskuteerime, siis mõtleme, kas me teeme või ei tee. Meil oli see asi vaja ära teha. Selle tõttu need reeglid, mille järgi

me toimisime, olid natukene kahetasandilised. Ühelt poolt tõesti oli küllalt raudne liikumine ühes suunas. Aga ma mõtlen selle peale ja meenutan oma tööd komisjonides Ülemnõukogus ja meenutan, kui palju siis saalis vaieldi, kui palju siis tõepoolest neid põhimõtteid arutati, sest aeg oli niisugune, põhimõtted tuli selgeks rääkida. Ja teiselt poolt olid, muide, ka need, kes olid Interrindega seotud. Ja tõepoolest seinast seina avalik arvamus oli esindatud.

Ungaril oli demokraatlik foorum ja ümarlaua struktuurid. Meil ei olnud eraldi ümarlauda vaja. Meil oli selleks ümarlauaks Ülemnõukogu. Kõik olid seal koos ja samades komisjonides, samades aruteludes tegelikult toimus seesama demokraatlik n-ö parlamentaarne väitlus. Ja see tagas ka selle, et lõppkokkuvõttes jõuti selleni, et tõesti kriitilisel hetkel need kaks kogu suutsid jõuda, jälle ma ei räägi isikutest, emotsioonidest, põhimõtteliselt sellesse ühte diskursiivsesse raami, teha otsus, mis oli mõlema seisukohalt õige. Tähtis oli ju järgmine samm – põhiseadus tuli vastu võtta referendumiga, kõik tulid hääletama, nad pidid olema kõik veendunud, et see on legitiimne ja õige. Nüüd, vaadates, mis praegu on, ma küsiks: kas praegu Eesti riik on järginud seda valikut ja seda edasi arendanud, sedasama demokraatlikku parlamentaarset vabariiki, mida siis rahvas valis? Või on siin see lõplik valik veel ikkagi kindlustamata? Ja olukorras, kus Riigikogu enda seest ja ka ühiskonnast kostab järjest sagedamini sellist väljendit nagu kummitempel, ma kardan, et me peame mõtlema väga tõsiselt sellele, et Eestis on uus, teatud mõttes kriitiline silmapilk, meil on majanduses vaja teha väga olulisi põhimõttelisi struktuurseid muutusi. Meil on seoses Gruusia kriisiga väga tõsiseid julgeolekulisi otsustusi vaja teha. Meil on eelarves praegu vaja määrata prioriteedid ja me näeme, et valitsus ei ole suuteline kokku leppima prioriteetides. Siis kerkib minu meelest eriti teravalt küsimus, kas praegu parlament suudab olla see, kes näitab, et Eestis on parlamentaarne demokraatia, ja kui on vaja, siis avalikkus otsustab, millised on need suunad ja alused, kuhu edasi minna. Praegu on

olukord kahjuks selline, et kui me vaatame kas või oma eelarvet, tema protsess on erinevate astmete kaudu, eelarveseaduse järgi muudetud nii formaalseks, et tegelikult parlamendile ei ole jäetud enam sisulist võimalust prioriteete valitsusega või enne valitsust omavahel paika panna, nagu oli see veel esimeses Riigikogus. Õigemini, esimeses pärast taasiseseisvumist. On nuditud ära parlamentarismi see üdi, kontroll valitsuse tegevuse üle. Avalikkuse kontroll valitsuse tegevuse üle läbi parlamendi. Minu meelest on see praegu probleem.

Aga siin on vaja teha väga tõsised ja eneseületuslikud sammud. Mulle tundub küll, et sellest, kuidas meie omal ajal, mis aluseid me seadsime, kuidas eesti rahvas nägi Eestit kui parlamentaarset demokraatlikku vabariiki, oleme praegu pigem kaugenenud, kui sellele lähenenud.

Aitäh!

MARJU LAURISTIN on sündinud 7. aprillil 1940. a. Tallinna VII Keskkooli lõpetas ta 1957. aastal. Tartu Ülikooli lõpetas ta eesti filoloogina 1966. a. Ta jätkas ülikoolis aspirantuuris ning oli aastatel 1970–72 sotsioloogialaboratooriumi juhataja. Siis oli ta 15 aastat (1972–87) ajakirjandusõppejõud Tartu Ülikoolis. Samas oli ta ka aastatel 1987–89 žurnalistikakateedri juhataja. Marju Lauristin oli 1980. aastal üks neist, kes kirjutas alla nn 40 kirjale. 1988. a oli ta ka Rahvarinde üks asutajatest ning selle liikumise I ja II eestseisuse liige. Sellest ajast oli ta ka pikki aastaid poliitikas. 1990–92 oli ta Ülemnõukogu asejuhataja, Presiidiumi liige, samuti Eesti Kongressi saadik, Eesti Komitee I koosseisu liige. Pärast Eesti Vabariigi taastamist oli ta mitmete Riigikogu koosseisude liige ja aastatel 1992–94 sotsiaalminister.

Marju Lauristin on ajakirjanduses avaldanud mitmeid artikleid Eesti sotsiaal- ja ühiskonnaelu valdkondades. Ta on praegu Tartu Ülikooli sotsiaalse kommunikatsiooni emeriitprofessor.

ÕIGUSBAASI LOOMINE EESTI RIIGI TAASTAMISEKS

Moderator HILLAR HALLASTE

Hillar Hallaste sündis 6. mail 1959. aastal Kohtla-Järvel. Ta õppis Kohtla-Järve 4. 8-klassilises koolis aastatel 1966–72. Aastatel 1972–76 oli ta õppimas Tallinna Spordiinternaatkooli Otepää filiaalis. Kohtla-Järve Kaugõppekeskkooli lõpetas ta 1977. a, pärast mida jätkas õpinguid Tartu Riikliku Ülikooli õigusteaduskonnas. Kõrgema hariduse juristidiplomi sai ta küll alles 1995. aastal. Aastatel 1979–82 õppis ta EELK Usuteaduse Instituudis.

Oma töömehe teed alustas ta 1980. aastal Suure-Jaani sidejaoskonna juhatajana. Aastatel 1980–93 oli ta erinevate koguduste kirikuõpetajaks (Laiuse, Torma Maarja ja Kadrina).

1992. aastal valiti ta Ülemnõukogu liikmeks, kus ta oli õiguskomisjoni liige. Samal ajal oli ta ka Eesti Kongressi liige ning Eesti Komitee I koosseisu liige ja II koosseisu juhatuse liige. Aastatel 1992–95 oli ta riigikogu liige.

Ta on OÜ Viimars juhataja ja Seasen Travel OÜ juhatuse liige. Aastast 2003 on Illar Hallaste Ida-Virumaa praostkonna vikaarõpetaja.

20. Augusti Klubi liige klubi loomisest saadik.

ARNOLD RÜÜTEL

Valikud ja tähised Eesti iseseisvuse taastamise teel
16. november 1988–20. august 1991. a

Lugupeetud eesistuja!

Austatud konverentsist osavõtjad ja külalised!

Meie lähiajaloo käsitlustest kumab sageli läbi pettekujutus, nagu oleks Eesti iseseisvuse taastamine olnud saatuse kingitus või ajaloo eksitus, mis 20. augustil 17 aastat tagasi juhtus ja juhtuma pidi. Paraku oli see pikk ja keeruline protsess, kus rahva teadvuses säilinud omariikluse ideed rasketel okupatsiooniaegadel esmalt vaid hoiti ja kaitsti. Kuuekümnendate aastate lühiajalisel sulaperioodil julgeti omariiklusest ka juba unistada ning alates kaheksakümnendate aastate lõpust asuti seda unistust erinevates vormides ja avanenud võimaluste piires ka teoks tegema.

Meie lähiajaloo uurimustes ja kirjutistes, mis on jõudnud ka ajalooõpikutesse, on antud ajaloo etapist ülevaade napsõnaline ja verevaene, mis võib pannagi lugeja uskuma väikerahvale saatuse poolt tehtud kingituste võimalikkust. Eesti iseseisvuse taastamise kohta on ka teine käsitlus, kus Nõukogude Liidu lagunemine ja sinna kas

vägivaldselt surutud või vabatahtlikult astunud riikide vabanemise eest peame tänulikud olema vaid Ameerika Ühendriikidele, kelle poolt pealesurutud võidurelvastuse tempole ei pidanud Nõukogude Liit vastu ja lagunes. Endiste liiduvabariikide osaks jäi vaid oma iseseisvus vormistada.

Minu ettekande maht ja võimalused ei suuda haarata kõiki Eesti iseseisvuse taastamise perioodil toimunud sündmusi ning sügavuti analüüsida tollaseid väga keerulisi ja vastuolulisi protsesse ega tuua esile kõiki selles protsessis osalenuid. Samas olen veendunud, et antud perioodi erapooletu ja erinevaid tahke hõlmava ajalookäsitluse saavad ajaloolased lõpuni kirjutada alles siis, kui toimunud sündmusi enam ei sega ega varjuta pävapoliitika.

Ajaloo­sündmuste uurimisel ja nende mõistmisel on oluline allika usaldusväärsus. Selle perioodi uurijad on väga vähe kasutanud allikatena tollal vastu võetud seadusi ja teisi õigusakte. Mõnikord jääb mulje, nagu oleks uurija ees süttinud põlema punane tuli, kui ta kätte on sattunud aastatel 1988–1991 tollase Ülemnõukogu poolt vastu võetud seadus või otsus, ning sellele viitamisest kas loobutakse või tehakse seda häbeliku tagasihoidlikkusega.

Arvatavasti on uurija ees dilemma – kuidas sai okupatsiooni­võim tegelda enda hävitamisega – ning tal on raske mõista, et tollane Ülemnõukogu suutis end keerulistes oludes ümber orienteerida rahva tahte elluvijaks, seda tahet toetava õiguskorra loojaks, mis omakorda sai vundamendiks taastatud põhiseaduslikule riigile ja tema õiguskorrale.

Rahvahääletusel 1992. aastal koos põhiseadusega vastuvõetud põhiseaduse rakendamise seadus määrab ära tollase Ülemnõukogu poolt vastu võetud seaduste kehtivuse piirid ja tingimused ning oma­moodi legaliseerib iseseisvuse taastamist taganud õigusaktid Eesti Vabariigi kehtivas õigussüsteemis.

Neid õigusakte hoolikalt üle vaadates võib järeldada, et nad moodustavad kogumis olulised tähised Eesti iseseisvuse taastamise teel

ning selgitavad ja põhjendavad tehtud valikuid sel keerulisel ja vastuoludest ning ohtudest tulvil ajalooetapil.

Käesolevas ettekandes annan ma lühiülevaate meie õiguskorda sisse viidud kesksimatest tähistest iseseisvuse taastamise teel ning selgitan, milliseid valikud tollal tehti. Antud ettekande Ülemnõukogu-keskus ei alahinda iseseisvuse taastamisel osalenud rahvaliidumisi ja tollal asutatud erakondi, ühendusi ning üksikisikuid, samuti valitsust või teisi riiklikke institutsioone. Ettekanne tugineb allikapõhisel käsitlusel Ülemnõukogu poolt vastu võetud seadustest ja otsustest.

Riigi iseseisvus toetub kolmele sambale – rahvas, territoorium ja avalik võim, mis koostoimes määravad suveräänsuse sisu. Iseseisvuse taastamise mitmetähenduslikuks proloogiks said Eesti NSV Ülemnõukogu 1988. aasta 16. novembri istungil vastu võetud Eesti NSV põhiseaduse muudatused ja suveräänsusdeklaratsioon.

On oluline siinkohal meenutada, et 1988. aasta suveks oli Mihhail Gorbatšovi perestroikapoliitika jooksnud ummikteele ning edasisi arenguid asusid mõjutama need jõud, kes soovisid tugeva ja ühtse Nõukogude Liidu taastamist. Selle väite kinnituseks on 1988. aasta sügiseks kiiruga ette valmistatud NSV Liidu uus põhiseadus, mille mõte ja lahendused olid kaugel nendest ideedest, mis olid nurgakivideks perestroikale.

Oluliselt olid oma positsioone taastanud ja kindlustanud nii NLKP Keskkomitee, sõjaväe kõrgem juhtkond kui ka KGB. Need poliitikud, kes tollal ootasid esialgse poliitilise kursi taastumist ja edasist demokratiseerumist impeeriumi sees, tegid valearvestuse.

Eesti NSV põhiseaduse parandused ja seda kinnitav suveräänsusdeklaratsioon olid mõeldud kaitseks Nõukogude Liidus tollal tegelikult võimuhoobasid omanud jõudude võimaliku surve vastu.

Eesti tollastes arengutes said määravaks just sisepoliitilised faktorid. Arvestades, et 1988. aasta suveni ametis olnud ja olulist võimu omav Eesti kompartei liider ei suutnud lõpuni mõista uutmispoliitika võimalusi ega soovinud nendega kaasa minna, kandus avanenud

võimaluste tingimustes uute lahenduste otsimise raskuspunkt tollasesse Ülemnõukogusse.

Siinkohal on kohane meenutada, et juba alates 1988. aasta algusest oli Ülemnõukogu juures ellu kutsutud ühiskonnaelu demokratiseerimise mitmed töögrupid, kuhu kaasati nii teadlasi kui ka suur hulk teisi ühiskonnaelus aktiivselt kaasa rääkivaid inimesi. Nendes töögruppides töötati välja ettepanekud nii rahvussümboolika taastamiseks, kodanike ühenduste seadustamiseks ning mis peamine – liiduvabariigi suveräänsuse piiride oluliseks laiendamiseks.

Antud tegevustele löid soodsa õhkkonna ka ettevalmistused üleliiduliseks parteikonverentsiks, kuhu Eesti läks oma platvormiga. Kui täna püütakse väita, et 16. novembril 1988. aastal vastu võetud põhiseaduse täiendused ning suveräänsusdeklaratsioon koostati käigu pealt ja põlve otsas, siis need väited ei pea paika. Selleks ajaks oli tehtud juba piisavalt palju eeltööd. Seda tööd motiveeris ja kiirendas rahva tugev ja üksmeelne toetus.

16. novembril 1988. aastal vastuvõetud dokumentide tähendust võib mõõta mitmeti. Esmalt omasid Eesti NSV põhiseaduse muudatused ja suveräänsusdeklaratsioon olulist sisepoliitilist tähendust, samas ulatus nende poliitiline mõju kõigi tollase Nõukogude Liidu liiduvabariikideni ning Eesti eeskujul asuti neid alates 1989. aastast ka vastu võtma.

Oluline on ka see, et Eesti tollase kõrgema võimu otsustav tegevus ja Moskva reageering toimunule suunas mitmeid välisriikide analüütikuid, aga samuti lääne suurriikide poliitikuid, tollase Nõukogude Liidu poliitilise kursi sügavamale sisevaatlusele. Selle tulemusel veenduti, et lõhe sõnade ja tegelikkuse vahel oli ohtlikult suur ning pimedat optimismi NSV Liidus toimuva suhtes hakkas osaliselt asendama reaalsust arvestav ettevaatlikkus. Tasub meenutada, kui kompromissitult avaldas enamik lääneriike ja nende juhte toetust Gorbatšovi poolt alustatud utmiskursile ning kui palju huvitavaid detaile pakkus välismaailmale raudse eesriide avamine.

Seega on mõistetav, miks tervikpilt Nõukogude Liidu tegelikkusest oli illusioon.

Selle illusiooni purustas suuresti see tegelikkus, mis järgnes Nõukogude Liidu käitumises pärast Eesti konstitutsiooniparanduste ja suveräänsusdeklaratsiooni vastuvõtmist. Millised olid Nõukogude Liidu tegelikud taotlused, seda sai maailm kogeda järgnevatel aastatel veel mitmel puhul, ja selle viimaseks vaatuseks oli riigipöördekatse augustis 1991.

Hinnates mitmeid arenguid Nõukogude Liidu lagunemise järgsel perioodil mitmetes endistes liiduvabariikides, aga samuti demokraatliku arengu teele asunud riikides, võib Eesti 16. novembril 1988 astunud sammuga alustatud protsessi käsitleda ka kui omapärast kogemust demokraatliku ühiskonna taastamisel rahumeelsel teel. Nii omandavad 16. novembril 1988 vastu võetud otsused ka rahvusvahelise tähenduse.

Siseriiklikult olid 16. novembril Eesti Ülemnõukogus vastu võetud otsused eelpõhiseaduslike aktidena olulisteks tähisteks iseseisvuse taastamise teel.

Oluline on meenutada, et 16. novembril vastu võetud põhiseaduse muudatustega kuulutati Eesti õigussüsteemi osaks mitmed olulised rahvusvahelise õiguse paktid ja deklaratsioonid, määratleti Eesti omand ja kehtestati, et riik kaitseb omanduse kõiki vorme. See säte oli esmaseks aluseks juba 1990. aastal alustatud omandireformile.

Väga harva on meenutatud, et just 16. novembril vastu võetud põhiseaduse muudatustega lõpetati Kommunistliku Partei võim monopol ja ühiskonna poliitilisse süsteemi lülitati võrdsetel alustel ka tollal tekkinud arvukad ühiskondlikud liikumised. Nii loodi esmane alus mitmeparteilisele poliitilisele süsteemile ning loodi õiguslik võimalus erinevate poliitiliste jõudude kaasamiseks iseseisvuse taastamise protsessi.

Loomulikult oli 16. novembril tehtud põhiseadusekeskne muudatus see, et kehtestati Eesti seaduste ülimuslikkus Nõukogude Liidu

seaduste ees. Täna võib küsida – kas see oli õiguslik huligaansus või provokatsioon, kuna selle sätte osas oli Nõukogude Liidu reaktsioon kõige valulisem.

Formaaljuriidiliselt oli see säte õiguspärane, kuna Nõukogude Liidu põhiseadus tunnistas liiduvabariikide suveräänsust. Tegelikult oli suveräänsuse sisuks vaid piiratud autonoomia siseelu küsimuste lahendamisel. Selle sätte sisseviimine sai proovikiviks Nõukogude Liidu uutmiskursi piiridele ja tegelikule sisule, mille näilisust mõisteti peatselt nii teistes liiduvabariikides kui ka lääneriikides.

Suveräänsusdeklaratsioon kui tähis iseseisvuse taastamisel tunnistas kõrgeimaks riigivõimu kandjaks ja teostajaks eesti rahva. Ülemnõukogu otsusega juunist 1988 oli juba taastatud ka rahvussümboolika ning detsembris 1988 sai eesti keel riigikeele staatuse. Oma valmisolekut võtta vastutus kõrgema riigivõimu kandjana oli rahvas demonstreerinud koondumisel Rahvarindesse juba 1988. aasta suvel. Ka järgnevatel aastatel ei jäänud rahvas iseseisvuse taastamise protsessis pealtvaataja rolli. Rahva toetuse sai kodanike komiteede liikumine, rahvas tegi ajalugu, kui seisis Balti ketis, millega meenutati häbiväärse Molotovi-Ribbentropi pakti sõlmimist 50 aastat tagasi. Rahva hääl kõlas jõuliselt oma esindajate, kõigi tasandite rahvasaadikute täiskogu deklaratsioonis, mis võeti vastu 2. veebruaril 1990 ning millega anti selgepiiriline mandaat märtsis 1990 valitud Ülemnõukogule sõltumatu omariikluse taastamiseks Tartu rahulepingu kehtivuse alusel.

Oluline oli ka rahva poolt väljendatud tahe 3. märtsil 1991. aastal läbiviidud referendumil, millest võttis osa, vaatamata tollal valitsenud erimeelsustele poliitiliste jõudude seas, 82,86 protsenti kõigist hääleõiguslikest elanikest. Küsimusele, kas Teie tahate Eesti Vabariigi iseseisvuse ja sõltumatuse taastamist, vastas „jah“ 77,83 protsenti hääletanutest.

Tunduvalt keerulisem ja komplitseeritum, võrreldes rahva kui kõrgema võimu kandja staatuse taastamisega, oli avaliku võimu

organisatsiooni taastamine ja talle piisava legitiimsuse andmine iseisvuse taastamiseks vajaliku õiguskorra loomisel ja ühiskonnaelu korraldamisel, samuti suhtlemisel Nõukogude Liidu keskvõimu, aga ka välismaailmaga. Paraku tuli arvestada tõsiasi, et kuni augustini 1991 olime me NSV Liidu jaoks liiduvabariigi staatuses ja seotud keskvõimu erinevate köidikutega.

Tagasivaates võime tõdeda, et alternatiive tollal tegutsenud Eesti NSV võimuorganitele ei olnud ning kui nad oleksid ka tekkinud ja asunud tegelikkuses teostama avalikku võimu, oleks nende eluiga olnud üpris lühike. Me ei saa unustada, kui arvukas Nõukogude Liidu sõjaline kontingent paiknes tollal Eestis ning kui palju oleks leitud põhjendusi, miks neid ühes sõnakuulmatus liiduvabariigis korda majja lööma tuleks rakendada. Tollal polnud erilist lootust ka rahvusvahelisele toetusele, kuna lääneriikide esmaseks prioriteediks, kes olid veel perestroika lummuses, oli teha panuseid Nõukogude Liidu võimalikule demokratiseerimisele tervikuna. Seda seisukohta väljendati meile ka korduvalt erinevate lääneriikide esindajate poolt.

Paraku pidi tollane Ülemnõukogu otsuseid vastu võtma üpriski komplitseeritud sisepoliitilistes tingimustes. Ühelt poolt tuli ületada suurriiklikke ambitsioone omava ülekaaluka jõu ja väikesele rahvaskillule kuuluva tõe vastasseise. Teisalt tuli vastu seista meie laulva revolutsiooni ja suveräänsusdeklaratsiooni aegset üksmeelt murendavatele intriigidelle ja jõudu koguvale võimuvõitlusele.

Ka asus Ülemnõukogu ise keerulises rollis, kuna ta pidi ühendama endas nii lammutava kui ka loova tegevuse. Oluline tähis on Ülemnõukogu otsus 12. novembrist 1989. aastast: „Ajaloolis-õiguslikust hinnangust Eestis 1940. aastal toimunud sündmuste kohta“.

Antud dokument kvalifitseeris agressiooniks, sõjaliseks okupeerimiseks ning Eesti Vabariigi annekteerimiseks Nõukogude Liidu stalinliku juhtkonna 1940. aasta välispoliitilised ja sõjalised aktsioonid Eesti Vabariigi vastu, luges 1940. aastal valitud Riigivolikogu valimised läbiviiduks põhiseadust rikkudes ning sel viisil moodus-

tatud parlamendi mitte õiguspädevaks ning mitte volitatuks vastu võtma Eesti riiklikku staatust muutvaid otsuseid.

Selle otsusega tunnistati õigustühiseks ka otsus Eesti astumise kohta Nõukogude Liitu ning taotleti Eesti taastamist rahvusvahelise õiguse subjektina, kes jätab endale õiguse läbirääkimiseks suhete korraldamiseks nii Nõukogude suveräänsete riikide liidus kui rahvusvahelistes ühendustes.

Vastav otsus oli toeks ka Eestist valitud NSV Liidu Rahvasaadikute Kongressi saadikutele, kes teiste demokraatlike jõudude toel saavutasid selle, et Nõukogude Liit tunnistas 24. detsembril 1989 MRP salaprotokollide olemasolu ja kuulutas need õigustühiseks. See oli oluline tähis meie iseseisvuse saavutamise teel ja otsustav tugi järgnevatel sammudeks, kuna nüüd lisandus suhetes Nõukogude Liiduga siseriiklikule tasandile ka rahvusvaheline tasand.

Pea siinjuures oluliseks meenutada Ülemnõukogu otsust 23. veebruarist 1990: „Ettevalmistustest Eesti riiklikuks iseseisvumiseks“. Selles otsuses tehti NSV Liidu Rahvasaadikute Kongressile ettepanek alustada ametlikke läbirääkimisi NSV Liidu ja Eesti NSV vahel Tartu rahulepingu kehtivusel rajaneva Eesti Vabariigi iseseisvuse taastamise üle *de facto*. Sama otsusega pöörduti Saksamaa taasühendamise rahvusvahelise nõupidamise poole ettepanekuga lugeda Eesti nõupidamisest osavõtjate hulka kui 1939. aasta agressioonist otseselt puudutatud riik. Samuti esitati taotlus osavõtuks teisest Euroopa Julgeoleku- ja Koostöökonverentsist iseseisva riigina. Paraku jõuti läbirääkimisteni Nõukogude Liiduga alles 1990. aasta teisel poolel.

Lääneriikide toetus viia Eesti teema rahvusvaheliste foorumite tasemele oli praktiliselt olematu, kuna kardeti Nõukogude Liitu ja püüti vältida talle mitte sobivaid otsuseid.

Ülemnõukogul tuli juba iseseisvuse taastamise käigus tegelda ka Nõukogude Liidu riigivõimu poolt toime pandud kuritegudele hinnangu andmisega, kohtuväliselt represseeritud ja alusetult süüdi mõistetud isikute rehabiliteerimisega. Käesoleval ajal, mil Euroopa Parla-

mendis toimub diskussioon kommunistlike režiimide kuritegudele hinnangu andmisest, on ehk kohane meenutada, et 7. detsembril 1988 võttis tollane Ülemnõukogu esimesena tollases Nõukogude Liidus vastu otsuse „Kohtuväliste massirepressioonide kohta Nõukogude Eestis 1940.–50. aastail“, millega vastavad teod tunnistati seaduse- ja inimsusevastasteks tegudeks. On tähelepanu vääriv, et sama otsusega esitas Ülemnõukogu seadusandliku initsiatiivi korras Moskvale eelnõu „Stalinismi perioodi kohtuvälistest massirepressioonidest“.

Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega 19. veebruarist 1990 rehabiliteeriti kõik kohtuväliselt represseritud ja alusetult süüdi mõistetud isikud. Samas tehti ülesandeks valitsusele hüvitada nimetatud isikutele ka tekitatud kahju. Järgnevatel aastatel seda ka tehti.

Avaliku võimu organisatsioonis on oluline koht kohalikul omavalitsusel, kuna ta on siduslüli tsiviilühiskonna ja riigi vahel. Kohalik omavalitsus on ühiskonda stabiliseeriv alus murrangulistel aegadel ja siis, kui ühiskond on silmitsi kriisidega ning kindel tugi riigile stabiilse demokraatia tingimustes.

Seega on mõistetav, et haldusorganisatsiooni loomist alustati riikliku iseseisvuse taastamise aegadel kohalikust omavalitsusest. 8. augustil 1989. aastal võttis Ülemnõukogu vastu otsuse „Haldusreformi läbiviimisest Eesti NSV-s“, seejärel kohaliku omavalitsuse volikogude valimise seaduse ja kohaliku omavalitsuse korralduse seaduse. 1989. aastal viidi läbi ka kohaliku omavalitsuse volikogude vabad ja demokraatlikud valimised. Nii sai taastatav omariiklus endale ligi kaks aastat enne riikliku iseseisvuse taastamist omavalitsusliku aluse põhjalikult uuenenud ja omariikluse ideed toetavas koosseisus.

Kohalikul omavalitsusel tuli järgnevatel aastatel kanda kõigi läbi viidavate reformide põhiraskus ning samaaegselt leevendada reformidega kaasnevaid sotsiaalseid pingeid ja tagasilööke. Meie riigi eduka arengukiirenduse eest üheksakümnendatel ja ka hilisematel aastatel peame tunnustama kohalikku omavalitsust ja toetama järjepidevalt tema edasist arengut.

Suverääne riik omab võimutäiust oma kindlal territooriumil. Eesti iseseisvuse taastamisel lähtuti Tartu rahulepinguga määratud territooriumist. Nõukogude Liidu koormast vabanenud Venemaaga oli pärast Eesti iseseisvuse tunnustamist Venemaa poolt 24. augustil 1991 lühikese ajaperioodi vältel võimalus alustada läbirääkimisi Tartu rahulepinguga määratud piiride üle. Paraku ei andnud Ülemnõukogu esimehe juures tegutsenud konsultatiivnõukogu, kuhu kuulusid erinevate poliitiliste jõudude esindajad, selleks volitusi, ning hilisematel läbirääkimisel on Venemaa Tartu rahulepingu teemast jäigalt distantseerunud.

Tartu rahuleping on ja jääb meile oluliseks sümboliks, mis määras selle riigi piirid, kellelt me võtsime üle õigusjärgluse. Jääb vaid lohutuseks, et Venemaa-poolses Eesti iseseisvuse tunnustamise seadluses 24.08.1991 tunnustab Venemaa Eesti Vabariigi iseseisvust vastavalt Ülemnõukogu poolt vastuvõetud otsustele. Nagu eespool käsitletud, lähtus kogu iseseisvuse taastamise protsess Tartu rahulepingu kehtivuse aluselt.

Suveräänsuse territoriaalse piiri määramiseks võeti 22. oktoobril 1990 vastu Eesti Vabariigi majanduspiiri seadus. Nendes piirides alustati ka 1990. aastal valitud Ülemnõukogu poolt vastuvõetud seaduste alusel omandi-, maa- ja mitmete teiste reformide läbiviimist ning mindi üle oma rahale, et kindlustada esmased ja vältimatud eeldused üleminekul toimivale turumajandusele.

Eelnenud põgus ülevaade mõningatest tähistest iseseisvuse taastamise teel võimaldab välja tuua ka need valikud, mida Ülemnõukogul tuli teha selles keerulises ja vastuolusid ning ohte täis protsessis.

Esiteks: Eesti iseseisvuse taastamisel loodi ja kindlustati rahvale kui kõrgeima võimu kandjale võimalused olla määrav ja otsustav jõud selles protsessis nii vahetu demokraatia vormides kui ka rahvaliikumiste, poliitiliste ühenduste ning kohalike omavalitsuste esinduskogude kaudu.

Teiseks: meie valik iseseisvuse saavutamise peamise meetodi osas oli läbirääkimine. Igakülgsest püüdist vältida jõu kasutamist või jõuga ähvardamist. Tuleb tunnustavalt tõdeda, et meie iseseisvus taastati ilma inimohvriteta. Läbi räägiti erinevate poliitiliste jõududega ja püüdi võimaluste piires ühtlustada vastastikuseid seisukohti ning ületada erimeelsusi, mis on noore ja tärkava demokraatia vältimatud kaaslased. Läbirääkimiste laua taha kutsuti vajadusel ka iseseisvuse äärmuslikke vastaseid Interrindest ja streigikomiteedest ning riigipöördekatse päeval 1991 ka riigipöörjate emissare.

Kolmandaks: meie valik oli koostöö ja avatus. Meie tegevus oli maailmale nähtav. Me arendasime ja toetasime koostööd oma naabrite Läti ja Leeduga. Selle koostöö oluliseks vormiks oli 12. mail 1990. aastal ellu kutsutud Balti Riikide Nõukogu. Me sõlmisime 12. jaanuaril 1991 riikidevaheliste suhete aluste lepingu Vene Föderatsiooniga ja Eesti Vabariigi vahel ning arendasime vastastikku toetatavat koostööd erinevate liiduvabariikide demokraatlike jõududega meie tegutsemise ajal Nõukogude Liidu Rahvasaadikute Kongressis.

Me informeerisime oma tegevusest ja arendasime kontakte Põhjamaade ja Beneluxi riikidega, Euroopa Liidu ning Euroopa Komisjoniga ja Ameerika Ühendriikidega. Meie valik avatusele ja koostööle tõi ka meile lühikese ajaga kiire tunnustuse enamikelt maailma riikidelt, kui me 20. augustil 1991 kinnitasime oma riiklikku iseseisvust ning taotlesime diplomaatiliste suhete taastamist.

Igal riigi arenguetaolisel seatakse tulevikutähiseid. Me oleme saavutanud seitsmeteistkümmene iseseisvusaastaga uskumatult palju. Oleme saanud Euroopa Liidu ja NATO liikmesriigiks. Nende tähisteni jõudmisel saime tugineda ka taasiseseisvumise käigus loodud alustele, kogemustele ja õppetundidele.

Ka käesoleval ajal on Eesti riigi ja rahva ette seatud kõrged sihid ja ambitsioonikad eesmärgid. Jätkugu meil nende sihtide hindamisel ja eesmärkideni jõudmisel oskust õppida ka ajaloo õppetundidest.

Tänan teid!

ARNOLD RÜÜTEL (s. 10.05.1928 Laimjala vald, Saaremaa) põllumajandusteadlane, poliitik ja riigitegelane; talupidaja poeg. Lõpetas 1949 Jäneda Põllumajandustehnikumi ja 1964 EPA kaugõppe-teaduskonna agronoomina. Põllumajandusteaduste kandidaat (1972, EPA) väitekirj „Veisekasvatuse kontsentreerimine Eesti NSV-s“; põllumajandusteaduste doktor (1991, Moskva, Üleliiduline Loomakasvatuse Instituut.) väitekirj „Совершенство технологии производства молока при интенсификации скотоводства“.

Teenistuskäik:

Töötas 1949–50 Saaremaal Kingissepa agrojaoskonnas vanem-agronoomi ja juhatajana, 1950-1955 teenistus NL mereväes, 1955–57 Tartu Põllumajanduse Mehhaniseerimise Kooli õpetaja, 1957–63 Eesti Loomakasvatuse ja Veterinaaria Teadusliku Uurimise Instituudi (ELVI) Tähtvere katsebaasi peazootehnik ja direktor ning ELVI direktori asetäitja, 1963–69 Tartu nädissovhoosi direktor. 1969 valiti EPA rektoriks. Viidi 1977 üle EKP KK sekretäri kohale põllumajanduse alal, 1979–83 ENSV MN esimehe 1. asetäitja ja 1983–90 ENSV ÜN Presiidiumi esimees, ühtlasi ENSV ÜN VII, VIII ja IX koosseisu saadik. 1990–92 EV Ülemnõukogu esimees. 1991–92 Eesti Põhiseaduse Assamblee liige. Töötas kohakaasluse alusel 1992. aastast EPMÜ professorina, aastast 1993 emeriitprofessor. 1995–2001 oli Riigikogu liige (1995–97 aseesimees), 2001–06 Eesti Vabariigi president. Alates 1.01.2007 ÜRO UNITARi Associated Fellow.

Osalemine liikumistes ja ühendustes:

Talle kuulub silmapaistev koht Eesti põllumajanduse arendamisel ja looduskaitse korraldamisel. Oli 1981–88 Eesti Looduskaitse Seltsi esimees, a-st 1989 auliige, 1993ndast „Hoiu Eesti merd“ liikumise asutaja ja esimees, 2002. a-st auesimees; a-st 1993 Ülemaailmse Rohelise Risti Eesti rahvusliku organisatsiooni president, a-st 1989 B. G. Forseliuse Seltsi esimees ja a-st 2002 auesimees, a-st 1992

Rahvusliku Arengu ja Koostöö Instituudi direktor. Aastatel 1999–2001 ning a-st 2006 Rahvusliku Arengu Fondi nõukogu esimees. A-st 2002 Raoul Wallenbergi Sihtasutuse auliige, 1994ndast 20. Augusti Klubi liige, 1999 MTÜ Konstantin Pätsi Muuseumi liige, 2002 Akadeemilise Põllumajanduse Seltsi auliige. 1994–99 Eesti Maa-rahva Erakonna ja 1999–2001 Eestimaa Rahvaliidu esimees, 2006. a-st Eestimaa Rahvaliidu auesimees ja juhatuselise liige.

Ühiskondlik-poliitiline tegevus:

Arnold Rüttille kuulub Eesti taasiseseisvumise protsessis silmapaistev koht. Tal on oluline osa Eesti suveräänsusdeklaratsiooni ettevalmistamisel ja vastuvõtmisel 16.11.88, mis pani aluse N. Liidu lagunemisele. Sai maailmas tuntuks Eesti iseseisvuse kaitsjana konfliktis Moskva keskvõimuga. 1990. aasta märtsis valiti Arnold Rüttil EV ÜN liikmeks ja ÜN esimeheks. Tema kaastegevusel võttis Eesti toonane kõrgeim võim vastu otsuse Eesti riiklikust staatusest. Dokumendis deklareeriti N. Liidu riigivõimu ebaseaduslikkust Eestis selle kehtestamise momendist alates ja kuulutati välja ülemineku- periood EV taastamiseks. Arnold Rüttil oli EV ÜN esimees kuni oktoobrini 1992. 12.05.90 loodi tema initsiatiivil Balti Riikide Nõukogu, mis etendas olulist osa Balti riikide ühisrindede loomisel. 20.08.91 võttis EV ÜN vastu otsuse „Eesti riiklikust iseseisvusest“. Arnold Rüttil etendas nendel aastatel olulist osa rahva ja poliitiliste jõudude koondamisel Eesti iseseisvuse taastamise ja kindlustamise nimel. 1995–97 oli Riigikogu aseesimees, 1995–99 koalitsiooni- nõukogu esimees, 1995–99 Balti Assamblee Presiidiumi liige ja vaheaegadega esimees.

Aunimetused ja tunnustused:

ENSV põllumajandustöötaja (1976), EMPÜ auadr (1991), Bentley College'i (USA) auadr (1991), EPÜ emeriitprofessor (1993), Helsingi Ülikooli auadr (2002), Ukraina Põllumajanduse Teaduste Aka-

deemia välisliige, akadeemik (2002), Ukraina Rahvusliku Põllumajandusülikooli aadr (2002), Napoli II Ülikooli aadr (2002), Ungari Szent Istvani Ülikooli aadr (2004), Kasahstani L. N. Gumiljovi nim Euraasia Riikliku Ülikooli aadr (2004), Läti Põllumajanduse Ülikooli aadr (2005), Armeenia Jerevani Riikliku Ülikooli aadr (2004), Rumeenia Bukaresti Agraarteaduste ja Veterinaariameditsiini Ülikooli diplom *of excellence* (2003), IGIP International Engineering Educatori tiitel (2006).

Riiklikud autasud ja teenetemärgid:

Maarjamaa Risti teenetemärgi kett 2001, Riigivapi ketiklassi teenetemärk 2008, Soome Vabariigi Valge Roosi ordeni suurristi kett 2001, Poola Vabariigi Valge Kotka ordeni suurrist 2002, Norra Kuningriigi Püha Olafi ordeni suurristi kett 2002, Ungari Vabariigi Teeneteordeni suurristi kett 2002, Luksemburgi Adolph De Nassau ordeni suurrist 2003, Portugali Vabariigi Prints D. Henrique'i ordeni suurkett 2003, Malta Vabariigi Teeneteordeni suurkett 2003, Rumeenia Rahvusliku Teeneteordeni kett 2003, Bulgaaria Stara Planina suurorden 2003, Vene Õigeusu Kiriku Püha Sergi Radonezski orden 2003, Küprose Vabariigi Makarios III ordeni suurkett 2004, Itaalia Vabariigi Teeneteordeni suure risti kett 2004, Islandi Vabariigi Hauka orden 2004, Leedu Vabariigi Vytautas Suure ordeni kett 2004, Slovaki Vabariigi Valge Topeltristi esimese klassi orden 2005, Läti Vabariigi Kolme Tähe ordeni komandöri suurrist 2005, Portugali St. Jago Da Espada ordeni kett 2006, NL Lenini orden (1971), NL Rahvaste Sõpruse orden (1981).

ENN TUPP

Lühiülevaade riigikaitse taastamisest

Balti riikide taasiseseisvumine ja NL kokkuvarisemine muutis põhjalikult nii Läänemere ruumi kui ka kogu Euroopa julgeolekupoliitilist olukorda. Varssavi Lepingu Organisatsiooni haihtumisest alates seisis viimatinimetatu vastukaalu – NATO ees peaaegu et Hamleti diemma, milline peaks olema uus strateegiline kontseptsioon, kui ohtu, mille maandamisele kogu endine raamistik toetus, enam pole.

Eestilgi tuli 1991. a vastata küsimusele, mida tähendab iseseisva riigi jaoks riigi kaitsmine ja kuidas see ellu rakendada? Olukorda, millest Eestil alustada tuli, on kõige õigem nimetada laukasooks:

1. Puudus mistahes kaitsevõime.
2. Puudusid vahendid selle loomiseks.
3. Puudus seadusandlik ja kontseptuaalne keskkond.
4. Tõsiselt arvestav tahe riigikaitset luua oli marginaalne.
5. Lääs, k.a Soome, milline oli meile riigikaitse mõttes lähimaks eskujuks, suhtus meie jõupingutustesse üsna külmalt.

Esimese kolme punkti osas on isegi asjatundmatule selge, et enam kui viiskümmend aastat vanad seadused, kontseptsioonid ja kogemused olid ebaküllaldased nõutavate struktuuride kiireks loomiseks.

Tuleb tunnistada, et kogemused iseseisva riigi kaitsesüsteemist pärinesid Teise maailmasõja eelsest ajast.

Kõneldes tahtest ja riigikaitsmise aregut toetavat mõttelaadist, peab ütleva, et teenistus NL ralvajõududes oli oma hašek-šveigilikus olemuses tekitanud Eesti reservistides laialdase vastuseisu kõigele sõjaväelisele. Eriti ebapopulaarseks oli sõjaväeteenistuse muutunud 1979. a jõulu ajal alustatud ja peaaegu 10 aastat kestnud Afganistani sõda, kus hukkus enam kui kolmkümmend eestlast.

Kõigest sellest alguse saanud üliõpilaste protestid ja Genf 49 liikumine laiendasid ühiskondlikus mõtteviisis nn pahaloomulist patsifismi.

Patsifismi esmaseks lämmatamiseks tuli alustada mineviku kangelasmüütide meeldetuletamisega. Jättes kõrvale sajanditetaguse vabadusvõitluse müüdid, oli meil ometi varnast võtta kaks-kolm kangelassaagat: Vabadussõda, Sinimäed ja metsavendlus. Vabadussõda oli vaieldamatu saavutus ja eeskuju, kuid nooremale põlvkonnale küllalt kaueksjääv. Ülejäänud kaks aga kandsid rahvuse ühtsuse mõttes poliitilisi vastuoksusi.

Ma ei usu, et kangelassaagad meid kuidagi aitasid, sest juba ärkamisajast alates on Eesti ühiskonnas põllumehe- ja professoritoetajad masendavas ülekaalus võrrelduna koloneli- ja oobersti- või polkovnikutoetajatega.

Alljärgneva kokkuvõtte võiks tollaegse kaitsetahte loomise kohta tänase pilguga teha:

1. Meie, 1990. aastaks NL RJ väljaõppe saanud, umbes 160 tuhande reservisti skeptiline suhtumine kaitseküsimustesse ja riigi kaitsmisse üldse (lihtsaim näide KL liikmesus alla 10 tuhande, võrrelduna sõjaeelse 70-ga), kandub isadelt poegadele edasi tänapäeva.

2. Kiiret paigaltvõttu pidurdas tollaegse, küllalt mõjuka poliitilise jõu – Rahvarinde suhtumine, prevaleerima hakkas nn politsei- ja piirivalveriigi kontseptsioon.

Kuigi 17. veebruaril 1991 oli esimese Eesti riigikaitsestruktuurina, kodanikualgatuse korras loodud Kaitseliit, algas riigikaitse sisuline ülesehitamine ikkagi alles pärast iseseisvuse taastamist 20. augustil 1991. aastal. Eesti Ülemnõukogu võttis vastu otsuse kaitsejõudude loomise kohta 3. septembril 1991. aastal. Samas otsuses fikseeriti ka üldine kaitseväeteenistuse kohustus.

Samal, septembri keskel toimunud Eesti ohvitseride kongressil, kus käsitleti riigikaitse kontseptuaalseid aluseid, esitas praegune KJV kindral Laaneots nn ešloneeritud kaitse variandi, mille nõukogude massiarmee põhimõttest lähtuv maksimalistlik olemus kohe raske kriitikatule alla sattus. Tõsi, eeskuju pidime otsima läänelikust riigikaitse korraldusest ning selliseid võimalusi juba pakuti.

Kaitsejõudude peastaap kolonel Laaneotsa juhtimisel õppis tundma Rootsi, Norra, Šveitsi ja Soome riigikaitset, mille alusel tekkis kujutlus tulevases võimalikust Eesti riigi julgeolekust ja riigikaitsest. Praktiliselt kohe pärast kaitsejõudude peastaabi loomist, alates 1992. aastast võeti selles kasutusele NATO staapidele vastavad struktuurid ning tööprotseduurid ja kogemuste laekudes täiustati neid järjepanu.

Minu senine meenutus käis põhiliselt riigikaitse arengu sõjalis-praktilise poole kohta, kuid teadaolevalt on demokraatliku ühiskonna omapäraks poliitilise mõtte lai spekter, mille puhul kõikirahuldava tõeni jõudmine võtab aega.

Ülemnõukogus läks mis tahes riikaitsealase akti menetlemisel ikka ja jälle kontseptsiooni nõudmiseks, aga mida saime rääkida kontseptsioonist, kui isegi riigikaitse mõiste defineerimisega oli raskusi.

Leidsin oma arhiivist ühe, kellegi poolt pakutud markantse definitsiooni näite: riigikaitse on abinõude kompleks, mida riik rakendab omariikluse kaitseks välis- ja sisekallaletungide vastu ning kitsa-

mas mõttes julgeolekupoliitikast selgelt eristuvalt otseselt riigi väli-
sele kaitsele sõjalise jõuga keskendunud tegevus. Selle „definiitsioo-
ni“ hindamiseks saab kasutada vaid opereti „Savoy ball“ termino-
loogiat: definitsioon on „suurepärase, kuid mitte lootusetu“!

Kontseptuaalne segapuder käis ÜN riigikaitsekomisjonile vaieldamatult üle jõu, me olime võimelised tegelema seadusandliku poolega, kuid mitte kontseptuaalsega, selleks oli vaja üksust, mille nimi pidi olema kaitseministeerium.

13. aprillil 1992 jõudis viimaks Kaitseministeeriumi moodustamise eelnõu ÜN plenaaristungile. Kõik laabus kenasti, ometi oskas Jaak Allik välja tulla „relvavaba“ Kostariika näitega ja selle eeskujul sisekaitseministeeriumi loomise ettepanekuga. Nagu ikka, võtsid Vene delegaadid tuld ning briifingud kestsid pool päeva. KM loomise otsus siiski kinnitati, kuid Alliku ja Kostariika juurde tulen lõppkokkuvõttes tagasi.

Paari sõnaga Balti riikide koostööst, mida Eesti pidas juba 1990. aasta suvisel, kolme riigi parlamendiliikmete kohtumisel ääretult oluliseks.

2. juunil 1992, veel enne kui Eestis kaitseministeerium tööle rakendati, kohtusime Eesti ÜN riigikaitsekomisjoni initsiatiivil lõuna-naabrite delegatsioonidega Pärnus. Tulemiks oli esimene ametlik kaitsealase koostöö protokolliline kokkulepe.

Põhiseaduse Assamblees, kus mul riigikaitse toimkonna esimehena tuli formuleerida põhiseaduse X peatükk, seiras meid sõjajärgse Eesti kõikevaldava neutraalsuse rõhutamise sündroom, mille tõttu toleaeagsesse põhiseadusse sätestati tänapäeva seisukohalt ebaõnnestunud lahend. Arvestades, et 1938. a põhiseadus võeti aluseks taasiseseisvunud vabariigi põhiseaduse loomisel, sai uueski põhiseaduses riigikaitse reguleerimise aluseks kaks lahusesisvat akti – rahu- ja sõjaaja riigikaitse seadused –, mis tänapäeva tingimustesse kuidagi ei sobi.

Täna ja vaevalt kunagi tulevikuski saame vabaks „ürgsest“ vastuolust sõjameeste ja poliitikute vahel. Eriarvamused pakuvad jätkuvat kõneainet ning minu tänase üllitise kokkuvõtte toetubki just sellele efektile.

Tänapäeval, NATO liikmena, kasutab meie ametlik kaitsepoliitiline mõtlemine kolhoosi stampi: küll šefid, st NATO, tulevad ja aitavad. Ohvitserkond ei taha tunnistada sellist sajabrotsendist garantiid, kuid nende suud on seadusega suletud.

Ükski erakond ei ole riigikaitse arengut tõsiselt võtnud. Kaitseelarvesse raha eraldamine tundub neile mõttetu ja seega ei püüagi parteipoliitikud kaitsekulutusi õigustada või veel vähem populaarseerida.

Vaatame korraks meie idanaabri rahakulutusi:

2002 – 80 miljardit,

2003 – 113 miljardit,

2004 – 147 miljardit,

2005 – 187 miljardit

Ma ei hakka edasi lugema, see aritmeetiline progressioon on järgnevatel aastail samas vaimus jätkunud.

Kuhu meie oleme jõudnud? Erakondadevahelist riigikaitselepingut, mis pinged maha võtaks, meil ei ole, ehkki sellest on alates 1995. aastast kõneldud.

Kui Allik ütles tookord, et 50 tuhande ruutkilomeetrise territooriumiga ja 3 miljoni elanikuga Kostariika on relvavaba, et neil pole peale politsei midagi, siis sedalaadi demagoogitsemine käib ikka ehku peale – nagunii keegi ei viitsi uurida.

Tookord tuletasin talle meelde Kostariika tegelikke jõude ja võin neid tänagi korrata. Minu andmetel on Kostariikal 4500 professionaali maaväes, Vaikse ookeani flotill, Atlandi poolel kaks allveelaeva ja õhuruumi kontrolliks 15 hävitajat!

Kas meie lähema kahekümne aasta jooksul selleni jõuame, on enam kui kahtlane. Täna tähelepanu eest!

ENN TUPP, erukolonel, sündinud 30. oktoobril 1941.

Aastatel 1960–67 oli NSVL Õhujõudude Kool ja teenistus pommitus- ja sõjaväetranspordilennuki navigaatorina, 1968–73 õppis Tartu Ülikoolis, samaaegselt oli ka Eesti laskesuusatamiskoondise liige, Eesti meister 1971/72.

On diplomeeritud kehalise kasvatuse ja spordi õpetaja, suusatamistreener.

1974–88. a oli maakonna spordiorganisatsiooni esimees, hiljem aastatel 1988–90 oli Võru linnapea.

Aastatel 1990–92 oli Eesti Ülemnõukogu saadik. Pärast seda oli ta aastatel 1992–2007 teenistuses kaitseministeeriumis ja Eesti kaitsejõududes, õppis NATO kursustel ja teenis sõjaväediplomaadina. Alates 1. detsembrist 2007 on erus.

Hobideks on kalapüük, suusatamine, kirjandus ja ajalugu.

ALEKSANDRS KIRŠTEINS

Juriidilise baasi loomine Läti Vabariigi taastamiseks

Aitäh, härra eesistuja, daamid ja härrad!

Minu lühike sõnavõtt „Iseseisvuse taastamise juriidilised alused“ on peamiselt Läti iseärasustest. Mille poolest siis erines olukord Lätis olukorrast Leedus ja Eestis? See oli palju hullem. Esiteks, väga pinevaks oli muutunud Läti etniline koosseis. Lätlaste osakaal elanikkonna hulgas langes kuni 51%-ni ning seitsmes suuremas linnas moodustas see keskmiselt ainult 30–40%, st Riias, Jurmalas, Liepajas, Daugavpilsis, kus üldse oli ainult 12–13% lätlasti, Rezeknes, Jelgavas. Probleem teravnes niivõrd, et läti rahva eksisteerimine oli juba küsimärgi all. Venestamine toimus kõikides sfäärides. Mitte ainult argipäeva tasandil, vaid ka teadussfääris ja järk-järgult hakati muutama isegi koolide programme. Minu jaoks on väga üllatav, et Lätis, Leedus ja Eestis ei tea paljud, nende seas ka poliitikud, viimasest poliitbüroo plaanist, mida õnneks ei jõutud realiseerida. Ma arvan, et ainult mõned on kuulnud sellest niinimetatud teisest Luksemburgist, mida kavandati Moskvas ja mis nägi ette 20–22 miljoni Nõukogude kodaniku Balti riikidesse asustamise ja sellise kõrgelt

industrialiseeritud enklaavi loomise nagu Luksemburgis. See oleks võtnud lääneriikidelt nii-öelda igaveseks tahtmise nende riikide iseseisvuse ja lääne mõju taastamiseks selles regioonis. Nendele küsimustele oli pühendatud isegi üks huvitav saade „Soveršenno sekretno (Täiesti salajane)“.

Teine ohtlik moment oli – vägede kontsentratsioon Balti sõjaväeringkonnas Riias, st peale nende seitsme erineva sõjaväeliigi – alates sisevägedest kuni sõjamerelaevastiku, lennuväe ja raketivägedeni välja, asus Riias Balti sõjaväeringkonna ideoloogiline keskus, st ajalehe Za Rodinu (Kodumaa Eest) toimetus, raadiotoimetus jne. Ja kõikidel neil vägedel olid oma luurevalitsused. Lisaks tegevvägedele asustati pärast Teist maailmasõda Riiga 50 tuhat ohvitserist sõjaväepensionäri koos oma peredega. Nii et meie pealinnas Riias oli olukord katastroofiline. Sellises olukorras pidime me otsustama, kas taastada 1918. aasta riik või midagi muuta, võttes arvesse mingisuguseid muudatusi, iseärasusi, luua midagi uut või vahepealset üleminekul uuele konstitutsioonile, mingisugusele uuele riigile. Praegu me teame, et kahjuks oli palju provokaatoreid, kes ütlesid meile ette, kuidas kirjutada uut konstitutsiooni. Moodustati mingisuguseid töögrupe, kuid kui avati need KGB arhiivid, siis selgus, et mõned inimesed, kes tegid KGBga koostööd, olid kõige aktiivsemad selle uue konstitutsiooni loojad, mille sõnum oleks olnud, et Läti on vastloodud riik uute kodanikega, uue konstitutsiooniga jne, jne.

Tuleb öelda, et esialgu, kui me töötasime Läti Vabariigi iseseisvusdeklaratsiooni loomisel ehk lühidalt öeldes räägime me 4. mai deklaratsioonist, siis isegi esimeses variandis, mis oli aprillis, sisaldas paragrahv, et luuakse uus konstitutsioon, mis võtab arvesse üleminekuperioodi kuni seimi valimiseni ja praeguseks väljakujunenud olukorda. Kuid, jumal tänatud, kui hakati analüüsima, mis asi on „praeguseks väljakujunenud olukord“, siis selgus, et see on tsentraliseeritud administratiivne käsumajandus, Nõukogude vägede kohalolek, arusaamatu kodakondsuse mittetaastamine jne. Ja otsus-

tati keelduda, sest põhimõtteliselt mitte midagi ei sobinud selleks, et kirjutada midagi uut ja luua uus konstitutsioon. 1948. aastal Saksamaa territooriumil Ameerika okupatsioonitsoonis – see oli 13. märtsil 1948. aastal – veel ei olnud loodud Saksamaa Föderatiivset Vabariiki, on selline linnake Hanau Frankfurti lähistel, kogunesid Läti senati senaatorid. Õnneks olid nad elus – neid ei saadetud Siberisse, nad jõudsid emigreeruda, st Läti Ülemkohtu Senat. Sõjaeelse konstitutsiooni järgi, seadusandluse järgi ei olnud meil konstitutsioonikohut, aga senatil oli õigus konstitutsiooni selgitada ja tõlgendada. Ja need senaatorid – välja arvatud üks, kes ei osalenud, kogunesid 1948. aastal ja hakkasid lahendama kaht küsimust: kas 1922. aasta konstitutsioon on jõus ja kas parlament on laiali saadetud, või Läti parlament, st seim tegutseb? Ja nad otsustasid ja tõestasid juriidiliselt, et konstitutsiooni saab muuta ainult rahvahääletusega, st üldise referendumiga, mida ei olnud Lätis kunagi toimunud, ja parlament, kuigi ta töötas kolm aastat Läti konstitutsiooni järgi, kas ta töötab ja loetakse toimivaks, kui ta on kas presidendi poolt laiali saadetud või kui uut parlamenti ei ole valitud, st parlamendi tegevus oli peatatud 1934. aastal, kuid uut parlamenti ei olnud valitud. Presidendi funktsioone täitis parlamendi esimees, kes oli selleks ajaks juba surnud, kuid tema asetäitja oli elus. Ja see senat otsustas, et tal on olemas need funktsioonid jätkata riiklikku järjepidevust. Samuti jätkasid järjepidevust meie suursaadikud, kes olid Ameerika Ühendriikides ja Suurbritannias, st kes kuulusid veel sõjaeelsesse diplomaatilisse korpusesse, samuti nagu Leedu ja Eesti suursaadikud Ameerika Ühendriikides, ja see pani mingil moel meie töörühmale iseseisvusdeklaratsiooni koostamisel aru pähe. Jumal tänatud, et me moodustasime ainult komisjoni, kes pidi arutama, kuidas seda konstitutsiooni muuta. Ja nii langes ära meie uus idee uue konstitutsiooni kirjutamiseks ja see päästis meid praktiliselt suurtest ebameeldivustest.

Me lahendasime küsimuse valimistega, st me määrasime kindlaks, et valimised peavad olema vastavuses Läti konstitutsiooniga. 1922. aastal vastu võetud konstitutsiooniga lahendasime me omandi tagastamise küsimuse, kuna tänu maaraamatu säilimisele ei olnud meil vaja selle üle pead murda, kelle omand tagastada ja kellele mitte, meil oli ka tsiviilkoodiks kui selline olemas. Samuti lahendasime me diplomaatilise missiooni jätkamise küsimuse ja kõige tähtsam, me lahendasime sellise puhtalt poliitilise ja ideoloogilise küsimuse järjepidevusega. Läti konstitutsioon oli kirjutatud 1848. aasta Šveitsi konstitutsiooni alusel. Ja meie konstitutsioon, erinevalt paljudest Euroopa konstitutsioonidest, on väga parlamentaarne, st ta on tugev klassikaline parlamentaarne demokraatia tugevate otse-demokraatia elementidega. Nagu te teate, armastab rahvas meil väga igasuguseid referendumeid. Kaks nädalat tagasi oli referendum selle üle, kas anda rahvale õigus parlament laiali saata, kui see talle enam ei meeldi. Tulid valimistele, valisid, pärast teisel päeval vaatasid – ei valinud õigeid, saatsid laiali, korraldasid uued valimised, kuid kvoorumit ei saadud täis. Konstitutsiooni muutmiseks oli vaja, et hääletamas oleks käinud 50%+1 valimisõiguslikest kodanikest, kohale tuli 600 tuhat, vaja oli üle 700 tuhande. Kuid see ei sega meid! Kahe päeva pärast on Lätis uus referendum: „Kas me tahame tõsta miinimumpensioni kolm korda?“. Loomulikult tahame! Kuigi meil on konstitutsioonis kirjas, et rahvahääletusega ei lahendata eelarveküsimusi, kuid siin õnnestus ametiühingutel nii kavalalt sisse kirjutada, et see ei ole eelarve küsimus, vaid sotsiaalne, selline moraalse kohuse küsimus – tõsta miinimumpensioni. No kes on vastu? Loomulikult! Selliste referendumite korraldamine on Lätis otsedemokraatia element. Samuti nagu Šveitsis. Aluseks 1848. aasta Šveitsi konstitutsioon.

Eestlaste ja lätlastega võrreldes kirjutasime me 4. mail kõige pikema deklaratsiooni ja kirjutasime sinna kõik, mis vaja. Et ei oleks vaja uuesti kirjutada. Kuigi me ei teadnud, et 20. ja 21. augustil

tuleb jälle midagi kirjutada, kuid me kirjutasime juba igaks juhuks kõik. Me kirjutasime otse, et Molotovi-Ribbentropi pakt ei kõlba kuhugi, et see ei kehti. Hiljem otsustasime väga täpselt, et loomulikult ei saa me kogu konstitutsiooni taastada. Kuid me otsustasime, et need Läti konstitutsiooni neli peamist paragrahvi, et Läti on iseseisev riik, suveräänne õigus kuulub rahvale, meie piirid on määratletud rahvusvaheliste territoriaalsete lepingutega ja võim tuleb valida otseste proportsionaalsete valimistega, peavad alles jääma. Loomulikult, et neid paragrahve, mis ütlevad, et võim kuulub rahvale, et territoorium on meil rahvusvaheliste lepingutega kindlaks määratud – neid paragrahve saab muuta ainult rahvahääletusega. See oli kirjutatud konstitutsiooni sisse ja sellest lähtudes lahendasime me mõned küsimused platvormi jaoks, millelt Venemaaga läbirääkimisi pidada. Kuid loomulikult ei lahendanud see probleeme Vene poolega. Miks? Sellepärast, et me kirjutasime, samuti väga ettenägelikult, oma 4. mai deklaratsioonis, et kõik Venemaaga peetavad läbirääkimised peavad lähtuma 1920. aasta 11. augustil allkirjastatud rahulepingust. Miks me järgime 1920. aasta rahulepingut? Mitte sellepärast, et see on mingisugune paber, mis lahendab koos lisatud kaartidega ainult piiriküsimusi. See on tähtis poliitiline dokument. Ja selles dokumendis on kolm paragrahvi, mis määravad ära meie suhted. Esiteks: Venemaa loobub jäädavalt igasugustest pretensioonidest Läti suhtes. Jäädavalt. Igavesti. Teiseks: selles dokumendis on määratletud kodakondsuse saamise tingimused, mis on väga huvitavad. Ma ei tea, kas Eesti ja Leedu põhiseaduses on see olemas? Meie konstitutsioonis on kirjutatud, et Läti vabariigi kodanikud on ainult need, kes elasid siin enne 1914. aasta augustit, enne Esimest maailmasõda ja nende järeltulijad. See tähendab, et meil, väikeses riigis, on kodakondsus traditsioon. Venelased räägivad meile: „Kui ebaõiglane see on – sõitis inimene tankiga kohale ja tal sündisid lapsed – miks ei ole nemad kodanikud?“ Meie ütleme: „Ei saa tulla tankiga ja saada ainult vanemate kaudu kodanikuks!“

Nemad räägivad: „Aga kuidas on Ameerikas? Kui sündisid Ameerikas sõltumata kohast, kas laevas, Manhattanil või veel kusagil mujal – siis oled kohe automaatselt kodanik. Kui ebaõiglaselt kõiki neid asju tehakse!“ Meie ütleme: „Ei! Väikestes riikides nagu Lichtenstein, Luksemburg või Šveits ei saa kodakondsust nii lihtsalt ja see poliitika sobib meile paremini. Tõepoolest. Ja kõige parem kodakondsusseadus on muidugi Lichtensteinis“. Seal parlament hääletas, aga hiljem Firs võttis ja muutis selle otsuse ära, keegi ei saa kodakondsust. Me lahendasime oma kodakondsuseprobleemid opteerimisega, st kuna antud hetkeks oli muutunud Esimese maailmasõja järgne etniline koosseis, mõned jäid Venemaale, aga mõned, eriti jõukad ja haritud inimesed immigrerusid Peterburist, nad tulid Läti – ja me võtsime vastu seaduse opteerimise kohta, st andsime teatud aja, mõned kuud, mille jooksul nendel inimestel oli võimalus saada Läti kodakondsus. Kuid me ei saa pärast iga uut okupatsiooni anda opteerimisega kodakondsust. Need küsimused me lahendasime ja Putin ütles selle aasta kevadel: „Kuidas te saate soovida 1920. aasta lepingut, kui te ise kirjutasite 1939. aastal alla sõpruse ja koostöö paktile ja loobusite sellega kõikidest lepingutest ning 1940. aastal astusite NSVLi?“. Kuid härra Putin ei ole 1939. aasta lepingut, millele kirjutas alla Venemaa, Nõukogude Liit, läbi lugenud. Sõpruse ja koostöö pakt, niinimetatud baaside leping lubas teatud kontingendil Läti siseneda. Seal on öeldud, et see on allkirjastatud selleks, et tugevdada 1920. aasta lepingut, tugevdada Läti poliitilist ja majanduslikku iseseisvust ja säilitada poliitiline kord. Kui Putinile nii väga meeldib see 1939. aasta leping, siis me ei ole ka selle vastu, nendes punktides meeldib see ka meile. Ja nii juhtus, et me päästsime ennast vajadusest luua uus kodakondsusseadus ja lahendada Venemaaga läbirääkimistel teatud küsimused.

Aitäh!

LIIA HÄNNI

Põhiseadusliku riigikorra taastamine

Kallid kaasteelised! Laenan selle tervituse Eesti suurmehelt Jaan Krossilt, kes arvatavasti nii oleks meie poole pöördunud. Tõsi ta on, ühel väga otsustaval ajalõigul meie rahva ja riigi ajaloos sammusime kõik koos sama teed – iseseisvuse teed. Ja seda mitte ainult siin, Eestis, vaid ka oma saatusekaaslastega Lätis, Leedus ja mujalgi, kel sama siht silme ees terendas. On rõõmustav, et tänasel konverenil saame koos minevikusündmustele tagasi vaadata.

Tahaksin teiega jagada oma tähelepanekuid sellest, kuidas me Eestis taastasime põhiseadusliku riigikorra. Valmistasin selleks ette lühikese slaidiprogrammi, mis aitab toimunut meenutada. Minu ülesseastumist õigustab asjaolu, et 20. augusti 1991 ajaloolise otsuse käsikirjaline tekst Riigiahiiavis on kirjutatud minu käega. Millegipärast läks nii, et nendel ülimalt pingelistel hetkedel, kui käis otsuse eelnõu ettevalmistamine, jõudis pliiats lõpuks minu kätte. Ka hiljem, põhiseaduse tegemisel, sain kogeda riigi põhiseadusliku vundamendi valamise kogu keerukust ja nii ongi mul kujunenud arusaam, kuidas asi toimus.

Arvestades seda, et siin saalis on koos kolme sösarklubi esin-dajad, keda ühendavad tähtsad riigiõiguslikud otsused, tahan kõige-pealt küsida – miks Läti ja Leedu klubid loevad oma tipphetkeks 1990. aasta kevadel langetatud otsuseid, kuna aga Eesti jõudis oma ajaloolise määrgini alles ligi poolteist aastat hiljem? Kas võiksime sel-lest järeldada, et Eesti Ülemnõukogu oli vähem otsustusvõimeline ning vajas pikemat hoovõttu tähtsa otsuse langetamiseks? Eelkõne-leja proua Anneli Rõigas juba märkis seda, et meil on peale 20. au-gusti oma ka teisi väga olulisi otsuseid. Üks nendest on tõeliselt kaalukas: see on otsus Eesti riiklikust staatusest, mille Ülemnõukogu langetas 30. märtsil 1990. aastal. Selle otsusega ei deklareeritud küll Eesti Vabariigi iseseisvust, kuid kuulutati sõnaselgelt, et Eesti riik taastatakse üleminekuperioodi jooksul, mis lõpeb põhiseaduslike riigivõimuorganite moodustamisega. Kas need inimesed, kes otsus-tasid selle ülikeeruka ülesande kasuks, ei peaks samuti väärima kohta meie klubis? Latt oli ju seatud väga kõrgele – üksnes põhiseadusel rajanevat Eesti Vabariiki saame lugeda taastatud riigiks.

Teatavasti on riigivõimu legitiimsusel kaks olulist külge – need on vabadel valimistel saadud rahva mandaat ja eelnevalt kokku lepitud reeglid võimu teostamiseks, mille kehtestab põhiseadus. Eestis oli rahvas 1990. aastal oma tahet iseseisvas riigis elamiseks väljendanud nii Ülemnõukogu kui Eesti Kongressi valimistel, aga ühtne õiguslik vundament sellele riigile tuli alles luua.

Siinkohal võiks kerge muigega küsida – kuidas me küll riigiõigus-likult nii haritud olime? Vaevalt küll, et seda. Meie tollane tarkus tulenes hoopiski sisepoliitilisest olukorrast, mis ei lubanud Ülemnõu-kogul kogu võimutäiust ja sellega kaasnevat vastutust enda kanda võtta, vaid sundis arvestama Eesti Kongressiga. Klubikaaslane Marju Lauristin kirjeldas seda olukorda kui omamoodi protodemokraa-tiat, kus institutsioonid etendasid demokraatia osapoolte rolli, olles ka oponendid, kui vaja. Ülemnõukogu ja Eesti Kongressi koosmõjus saavutasime Eesti jaoks parima tulemuse – veretu vabanemise. Üle-

minekuperioodi väljakuulutamise andis aega Eesti uut seisundit teadvustada, mida radikaalne otsus ei võimaldanud. Leedu kolleegide tuleb hinnata nende vaprust ja kindlameelsust eest kuulutada Leedu Vabariik vastvalitud Ülemnõukogu tegevuse alguses koheselt välja ja ühtlasi tänada saatust, et meie ajolooline otsus sündis siis, kui sündmuste kulg seda absoluutselt nõudis.

Pole mõtet pead vaevata selle üle, kumb oli tähtsam – kas Ülemnõukogu või Eesti Kongress, sest mõlemal esinduskogul oli täita oluline roll. Koos moodustasime rakendi, mis Eesti Vabariigi taastamisel vajaliku töö ära tegi. Kõige olulisem 20. augusti otsuses pole mitte selle poliitiline sõnum, vaid **konkreetne tegevuskava** üleminekuperioodi lõpetamiseks. Selles mõttes oli 20. augustil 1991. aastal otsustatu otsene järg 30. märtsi 1990 otsusele, kus olid kirjas üleminekuperioodi lõpetamise tingimused.

Selle tegevuskava vajadusest oli ka varem räägitud, ainult tulemust polnud. Meenutagem – pärast 1991. aasta märtsis toimunud rahvahääletust Eesti iseseisvuse küsimuses, kus rahvas näitas kindlat tahet iseseisvuse taastamiseks, võttis Ülemnõukogu vastu otsuse edasisese tegevuse kohta. Sellele otsusele ei ole eriti viidatud, aga 20. augusti otsuse tähenduse mõistmiseks on selle sisu meeldetuletamine oluline. Ülemnõukogu 13. märtsi 1991. aasta otsuses seisab: „Pidada vajalikuks koostöös kõigi iseseisvust toetavate poliitiliste jõududega kuu aja jooksul välja töötada ja oma tegevuses aluseks võtta konkreetsete riigiõiguslike ja välispoliitiliste sammude kava, mis kindlustaksid riigiõiguslikud alused omariiklusele..., selleks et jõuda üleminekuperioodi lõpetamiseni EV põhiseaduslike riigivõimuorganite taastamisega demokraatlike valimiste teel.“

Sellist kompleksset tegevuskava siiski ei sündinud. Tõsi, Ülemnõukogu Presiidiumi juures käis koos komisjon, mis pidi välja töötama Eesti uue põhiseaduse, aga tulemust polnud. Välispoliitiliste sammude osas valitses selgusetus, sest läbirääkimised Nõukogude Liiduga olid jõudnud ummikusse. Mäletan õiguskomisjoni esimehe

Tõnu Antoni ütlust – me trambime paigal, maa jalge all on juba must. Tõepoolest, ummiku tunne oli valdav – ja mitte ainult Toompeal. Ühiskond vajab samuti väljapääsu kurnavast avaliku võimu legitiimsuse kriisist, mis avaldus kahe esinduskogu konkurentsi ja kohatise vastasseisuna.

Väljapääsu otsingud käisid ka Eesti Kongressi suunal. Eesti Kongressi 16. märtsi 1991 avalduses „Eesti poliitika päevaküsimustes“ seisab: „...korraldada veel käesoleval aastal erakondlike nimekirjade alusel Taastava Kogu valimised valijaskonnaga, mille osas saavutatakse kokkulepe Eesti Vabariigi Ülemnõukogu ja Eesti Kongressi vahel.“ Siit on selgesti näha, et päevapoliitilistele heitlustele vaatamata valitsemisnii Eesti Kongressis kui Ülemnõukogus arusaam kokkuleppimise vajadusest. Seda võib võtta kui rahvuse alateadvuslikku instinkti, et ohtlikul ja Eesti jaoks otsustaval ajal tuleb kokku hoida.

Ja siis saabusid saatuslikud 1991. aasta augustikuu päevad, kus kaalul oli kõik. Kahtlemata on Ülemnõukogu 20. augusti otsus väärt, et seda päeva märkida, sest ta võtab kokku ühe olulise etapi Eesti ajaloos. Aga sellel tähtpäeval ei ole seda sisu, millele viitab nimetus taasisesivsuspäev, pigem võiks selleks olla üksmeelepäev. Sellel päeval ei kuulutanud Ülemnõukogu Eesti Vabariiki taastatuks, vaid kinnitas sisepoliitilise tegevuskava põhiseadusliku riigivõimu taastamiseks. Mõne tunni jooksul sündis kokkulepe, kuidas sünnib Eesti uus põhiseadus. Selle üle, kuidas teha põhiseadust, võib vaielda aastaid, aga me suutsime jõuda kompromissile, mis väljendub 20. augusti otsuse 2. punktis: „EV põhiseaduse väljatöötamiseks ja rahvahääletusele esitamiseks moodustada Põhiseaduslik Assamblee, mille koosseis kujundatakse delegeerimise teel EV kõrgeima seadusandliku riigivõimuorgani EV Ülemnõukogu ning EV kodanikkonna esinduskogu Eesti Kongressi poolt.“ Otsuse 3. punkt andis uue põhiseaduse tegemiseks napilt aega, sest juba 1992. aastal nähti ette korraldada põhiseadusel tugineva Riigikogu valimised. Nii ka läks ja esimese otsusena kinnitas vastvalitud Riigikogu oma esimesel istun-

gil 7. oktoobril 1992: „1990. aasta märtsis väljakuulutatud ülemineku periood Eestis on lõppenud. Eesti Vabariigi põhiseaduslik riigivõim on taastatud“. Samasisulise otsuse langetas ka Eesti Kongress.

Tahaksin veel lühidalt meenutada Ülemnõukogu 20. augusti 1991 otsuse 1. punkti sündi. Selle tekst on järgmine: „Kinnitada Eesti Vabariigi riiklikku iseseisvust ja taotleda Eesti Vabariigi diplomaatiliste suhete taastamist“. Väga tähtis oli leida sõnastus, mis välistaks arusaama, et tekib uus riik. Vajaliku selguse aitas leida Rein Müllerson, kelle ettepanekul lülitasime teksti „Kinnitada Eesti Vabariigi riiklikku iseseisvust“. Esimese punkti 2. pool on samuti suure sisepoliitilise kaaluga, sest sellega sai ametis olev valitsus mandaadi esindada Eesti Vabariiki diplomaatiliste suhete taastamisel teiste riikidega. See oli usaldusavaldus valitsusele, mis ei olnud põhiseaduslik valitsus. Mäletan, et viimase hetkeni püüdis hea kaaslane Tunne Kelam väita, et tekstis peab diplomaatiliste suhete taastamine olema kõige viimasena, alles pärast põhiseadusliku Riigikogu valimisi. Ohtlik olukord nõudis aga, et me rahvusvahelise toetuse küsimisega päevagi ei viivitaks ja nii see otsusesse saigi. Edasine sündmuste käik kinnitas selle valiku õigsust.

Põhiseaduse koostamine on omaette keeruline ja huvitav lugu. Oluline on see, et seda tegi Ülemnõukogu ja Eesti Kongressi ühine laps – Põhiseaduse Assamblee, kuhu kuulusid võrdsetes osades mõlema esinduskogu liikmed. Kuigi jah, ka ka selle võrdse esindatuse üle olid omal ajal pingelised vaidlused. Täna võib päris julgelt öelda, et meil ei ole põhjust häbeneda oma põhiseadust. Ta on aja proovile vastu pidanud ja see, et põhiseadus sündis keerulistel päevadel saavutatud kokkuleppe tulemusena, annab talle veel omaette väärtuse.

Lõpetuseks näitan teile üht pilti eilsest öölauupeost, mis kahjuks on halvasti ekraanil näha ja ei suuda anda edasi seda meeoleolu, mis lauluväljakul valitses. Olin seal ja võrdlesin neid tundeid, mis südames praegu ja siis, kui end vabaks laulsime. Mõistsin, et rahvana peame ikka ja jälle kokku tulema ja kordama sõna „vabadus“ – see

on nagu loits, mis annab usku, et Eestil on tulevikku. Hoidkem vabaduse aadet oma südames. Aitäh! (Aplaus.)

LIIA HÄNNI on sündinud 4. oktoobril 1946. a Saaremaal Atla külas.

Liia on lõpetanud Tartu Ülikooli füüsika erialal ja töötanud pärast ülikooli lõpetamist 1970. a pikka aega Tartu Observatooriumis astrofüüsikuna. Sellel erialal on ta omandanud PhD teaduskraadi. Tema karjääri teaduses katkestas lülitumine poliitikasse ja valimine 1990. aastal nii Ülemnõukogu kui ka Eesti Kongressi saadikuks. Liia on tegelnud süvitsi Eesti riigi taastamise küsimustega, olles vastavate tööühmade liige ning Põhiseduse Assamblee redaktsiooni-toimkonna esimees. Ta on valitud Riigikogu VII, VIII ja IX koosseisu liikmeks, aastatel 1992–95 oli ta omandireformi läbiviimise eest vastutav minister. Riigikogu liikmena on ta juhtinud Riigikogu põhiseaduskomisjoni ning olnud Euroopa asjade komisjoni aseesimees. Pärast aktiivsest poliitikast tagasitõmbumist aastast 2003 on Liia tegelenud informatsiooni- ja kommunikatsioonitehnoloogia rakendamise riigivalitsemises ning olnud aasta Kosovos sealse assamblee presidendi nõunik. Praegu töötab ta e-Riigi Akadeemias e-demokraatia programmi juhina.

Liia on abielus, tal on täiskasvanud poeg ja 2 lapselast.

IRINA GOLIKOVA

Muutuv mentaliteet suletud Eesti linnades
Sillamäel ja Paldiskis 1988–2008

Eesti on meie oma riik, meie vanemate looming, meie endi õnn ja rõõm. Ainult meile endile, meile kõigile kuulub privileeg ja samas kohustus otsida, kuidas me edasi läheme ja millise Eesti me oma lastele pärandame. Kui ma räägin Eesti identiteedist ja muutumise protsesist, siis pean silmas nii eestlaste kui ka muude siin elavate rahvaste ühtset identiteeti. Seda enam, et meie, kohalikud venelased, oleme just tänu Eestile omaks võtnud paljud euroopalikud väärtused ning oleme Eestile selle eest tänulikud. Meie väärtuste kasvatajaks ei ole paraku üksikisik, vaid pere ja kool. Perekonnas taastoodetakse kultuurimudelit ning kujundatakse lapse identiteeti, kool omakorda õpetab, et kultuurilised erisused ja erinevused ühiskonnas on ressurs, mitte probleem.

Sillamäe ja Paldiski on Eesti salapäraseimad, kütkestavaimad ja kiiremini arenevamad linnad. Kui me väärtustame oma kodu, siis sellega saame tagada Eesti säilimise. Kui praegused ja tulevasedki põlvkonnad väärtustavad Eestit oma koduna, siis ei pea me ka oma

kodumaa tuleviku üle liialt muretsema. Ega Juhan Liiv asjata öelnud: "Kes minevikku ei mäleta, elab tulevikuta!"

Nõukogude ajal olid Sillamäe ja Paldiski kinnised ja salastatud linnad, kus viidi läbi aatomiuringuid. Sillamäe linn ehitati uraani ekstreerimise ning aatomipommi uuringutega tegelevatele teadlastele ja lihttöölisele. Paldiskisse asutati Nõukogude sõjaväe aatomienergiaal töötavate allveelaevade õppebaasid. Sillamäe ja Paldiski olid eestlastele suletud linnad. Neid linnu võis leida vaid väga suure mõõtkavaga moonutatud kaartidelt.

Alates Eesti iseseisvumisest 1991. aastast on neist linnadest aga saanud avatud kapitalistliku majandusega linnad. Vene armee lahkus Paldiskist ja Sillamäelt, tehased suleti, linnade olemasolu algpõhjus kadus. Uus olukord tähendas aga seda, et töötingimused muutusid ülepäeva. Venelastest, kes moodustavad nende linnade elanikkonnast ülekaaluka enamuse ehk 95%, endise suure Nõukogude Liidu kodanikest sai vähemusrahvus, kes ei räägi eesti riigikeelt. Pikka aega ei olnud Sillamäed märgitud maakaartidele, linna aadressina kasutati koodnimetust ja linna sisse sai ainult erilubade alusel.

Kõige selle põhjuseks oli linna loodud täiesti salajane sõjatööstus. Niisiis hakati Sillamäel rikastama uraani. Kuigi Teine maailmasõda oli läbi, kestis nn külm sõda ja käis võidurelvastumine. Nõukogude Liidu jaoks oli strateegilise tähtsusega oma tuumarelvade omamine. Algselt kasutati tuumarelvade loomiseks uraani. Sillamäele sai saatuslikuks, et siinses diktoneemakildas sisaldus vähesel määral uraani. Kauga aega oli linn külalistele suletud ja avalikkusele salastatud siin asunud sõjatööstuse tõttu.

Pärast ülisalajase tootmise lõpetamist on mere kaldale kompaktsed planeeringu ja stiilipuhta arhitektuuriga linn avatud. Linn on avatud nii külastajatele kui uutele ideedele: Sillamäele, Euroopa Liidu ja Vene Föderatsiooni vahelisele „sillale“ on loodud majanduslik vabatsoon, sadam, tegutsevad erinevad tööstusettevõtted jpm. Siit ka linna tunnuslause: *Sillamäe – värskete meretuulte linn.*

Nüüd allpool mõned kokkusurutud mõtted seoses suletud linnade, Eesti Vabariigiga ning käesoleva ajahetkega.

Meil on valida uue vabaduse mõistmiseks kaks varianti. Esimene variant – see on soov elada oma vaadetega harmoonias, ja samal ajal teada, et on olemas üks ühine tõeline standard – vabadus. Teine variant – soov elada oma vaadete järgi, aga samal ajal teada, et ei ole üht tõelist standardit. Vabadus ongi vabadus. Ja see – ühise standardi puudus – ongi minu arvates vabadus.

Suletud linnade dilemma on on momendil selles, kuidas me mõistame teineteist. Ühelt poolt on Sillamäel 97% elanikkonnast venekeelne rahvastik, teiselt poolt just olemasolevad 200 Eesti peret arendavad Eesti kodakondsust, muudavad linna staatust ja mentaliteeti. Samas on uutele asjadele alati raske sisse elada. Kõige keerulisemad muutused toimuvad ju hinges. Suurt mõju Sillamäe mentaliteedi muutumisele on avaldanud Eesti poliitikud ja riigivõimu liidrid, nagu T. Kelam, T. Vähi, M. Lauristin, E. Savisaar, V. Murd, A. Kiviorg.

Nõukogude kompensatsioon suletud linnades – toidu- ja muude kaupade varustus oli Nõukogude ajal kinnistes linnades parem kui avatud linnades ja külades. Vabamüügis olid paljud sellised kaubad, mis avatud linnades, asulates olid defitsiit. Heaolu oli kõrgem kui keskmiselt riigis. Oli keelatud linnas vabalt liikuda. See takistas kuritegevuse taseme kasvu.

Riigi identiteet – mis see on?

Eesti kui demokraatliku õigusriigi põhiseaduslike väärtuste, ühiste poliitiliste institutsioonide ja rahvusriigi põhimõtete omaksvõtmine ning ühiskonna kultuurilise mitmekesisuse väärtustamine. Ühine riigiidentiteet kui eesti rahva meie-tunnetus on seotud ini-

meste turvatundega, et ollakse osaline Eesti ühiskondlikus ja poliitilises elus ning rahva ja territooriumiga seotud positiivse emotsionaalse kuuluvustundega. Kodakondsuse omandamine üksi ei ole piisav, et tekiks ühtekuuluvustunne, mistõttu on vaja pöörata lisaks naturalisatsioonile tähelepanu ka hästi lõimunud muukeelsete kodanike senisest suuremale kaasamisele Eesti avalikku ellu ning otsustusprotsessi. Kodanike ühistegevus kodanikuühendustes tugevdab ühist riigiidentiteeti. Kõik see vajab pidevat lahtimõtestamist ja juurutamist ühiskonna eri valdkondades

Sillamäe elanike rahvuslik koosseis erinevatel aastatel

Rahvus	Aprill 2001	Aprill 2002	Veebruar 2008
• Venelased	14849	4740	13097
• Urainlased	566	557	489
• Valgevenelased	542	542	471
• Eestlased	472	520	491
• Soomlased	167	167	120
• Tatarlased	72	74	70
• Karjalased	66	66	54
• Sakslased	44	43	31
• Mordvalased	36	33	29
• Leedulased	29	26	23
• Udmurdid	28	27	20
• Teised rahvused	825	739	1136

Sillamäe elanike jagunemine kodakondsuse järgi

Kodakondsus	Aprill 2001	Aprill 2002	Veebruar 2008
Vene	4497	4604	6031
Eesti	3495	3516	5269
Ukraina	49	58	90
Valgevene	18	23	28
Kodakondsuseta	9602	9303	4558
Muu kodakondsus	43	37	55

Mõistmise barjäär endistes suletud linnades

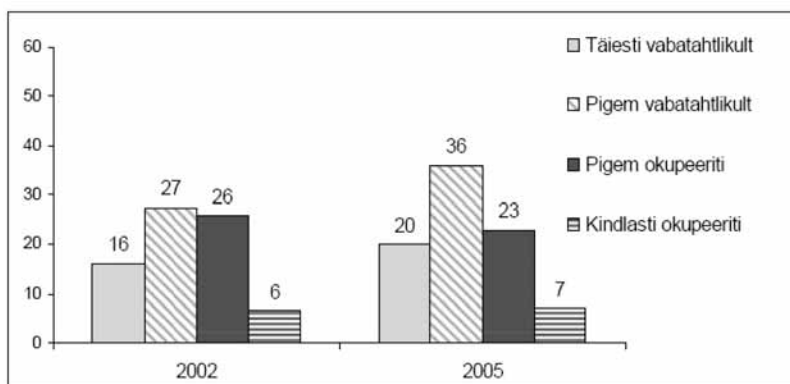
Mittemõistmine, mis tekib suhtlemisel, on tingitud sellest, et vestlejad vaatavad ühele ja samale asjale erinevalt ja leiavad erineva motivatsiooni.

Sillamäe tehase ehitus allus nõukogude võimu perioodil sise-ministeeriumile ning põhilisteks ehitajateks olid tööpataljonide soldatid ja vangid. Käesoleval ajal on juba osa Sillamäe organeid, nagu julgeoleku-, siseministeeriumi- ja prokuratuuriorganid allutatud vabariiklikele keskasutustele. Eeltoodud asjaolud tõstavad üles küsimuse Sillamäe muutmiseks vabariikliku alluvusega linnaks, kuhu on võimalik luua täisjärgeline tööraha saadikute aparaat, mis on võimeline kindlustama elanikkonna heal tasemel kultuur-olustikulist teenindamist.

Kirde-Eesti kaotas kahe okupatsiooni käigus suure osa oma põhi-elanikkonnast ja sõjajärgse Kirde-Eesti elanikkond kujunes peaaegu täielikult üleliiduliste migratsiooniprotsesside mõjuväljas, sõltudes sellest, milliseid ettevõtteid Moskva keskorganid pidasid vajalikuks sellesse piirkonda rajada. 1989. aasta rahvaloenduse andmetel oli Narvas 1000 elaniku kohta vaid 31 ja Sillamäel 25 inimest, kes pidasid oma emakeeleks eesti keelt. Kogu Eesti NSV rahvastikus oli neid aga samal aastal 619 inimest. Samas ei sattunud linna juhuslikke inimesi, sest tehase jaoks oli vaja erinevaid spetsialiste, kellel oli vajalik haridus. Nii kujunes linnas suhteliselt kõrge haridustasemega elanikkond.

Muutused mitte-estlaste suhtumises 1940. aasta sündmustesse 2002–05. Küsitletud Eesti kodanikest on vaid pooled tugevalt lõimunud.

Nagu näha, on ajavahemikul 2002–05 toimunud mõningane nihe mitte-estlaste suhtumises Eesti lähiajaloosse. Mis seda põh-

justas, vajab uurimist. Võib oletada nii Eesti-siseste (sündmused Lihulas, Tõnismäel) kui rahvusvaheliste (Venemaa kasvav imperiumi- ja imperialismi) tegurite mõju.

21. sajandi algul säilitab ja arendab Sillamäe oma eripära ja mitmekülgset kultuuri kui üht oma suurimat rikkust. Linnas toimuvad slaavi kultuuri päevad, džässifestival, vaheldumisi nii Eesti kui väliskunstnike näitused ja muud huvitavad üritused. Sillamäe Muuseum on ilmselt ainus muuseum Eestis, kellel on terviklik välja-panek 50.–60. aastate Nõukogude aja olimest. Suurepärases spordikompleksis on treeninud erinevate spordialade meistrid ja rekordiomanikud. Loomuliku arenguna on linna tekkinud kõrgkool – siin tegutseb Sillamäe Majanduse ja Juhtimise Instituut. Siin elavad inimesed, kes oma kätega löid selle imelise linna ja võivad linnast rääkida palju legende ja huvitavaid lugusid.

Muutused Sillamäel pärast Eesti Vabariigi taasiseseisvumist on olnud märgatavad. Nooruses peitub üks Sillamäe huvitavaid erisusi – nii lühikeste ajaperioodide vältel nii drastilised arengud. Need, kes jäid, otsisid vastuseid oma küsimustele, uurisid süvendatult ajalugu ja püüdsid mõista eestlaste soove. Enamusel see õnnestus. Sillamäelane jätkas oma töökas elu linna ja Eesti heaks. Sillamäe linn muutus nn kinnisest linnast avatud Eestimaa linnaks. Ka eesti

rahva jaoks oli Sillamäe senini olnud tundmatu ja salapärane, linna suhtuti kaua eelarvamusega. Iga aastaga külastab Sillamäe linna aina rohkem inimesi, kes tulevad uudistama, otsima, avastama. Ja koha-peal ollakse üllatunud, et linlased on ääretult haritud, sõbralikud, külalishked ja koostöövalmis, linn on puhas, heakorrastatud ning omanäolise ainulaadse arhitektuuriga.

Sillamäe linnal on välja kujunenud sõprussidemed järgmiste oma-valitsusüksustega välismaal:

- Sillamäe – Lomonossov, Venemaa
- Sillamae – Obninsk, Venemaa
- Sillamäe – Ust Kamenogorsk, Kasahstan
- Sillamäe – Nokia (Soome)
- Sillamäe – Kotka (Soome)
- Sillamäe – Havre de Grace, Marylandi Osariik (USA)
- Sillamäe – Bützow (Saksamaa)
- Sillamäe – Brovarõ (Ukraina)
- Sillamäe – Mstislav (Valgevene)
- Sillamäe – Jaroslavl oblasti Nekrassovi munitsipaalringkond (Venemaa).

Mentaliteedi muutumiseks on vaja:

- Väärtuste ja vaadete kujunemine.
- Tarkus, oskused, mis on kasulikud ühiskonna suhtlemisel ja kodaniku käitumisel.
- Inimeste mentaliteedi muutumisega muutub ka linnaelu ja -staa-tus vabariigis.
- Rohkem turiste ja avalikkust.
- Sillamäe ja Paldiski on perspektiivsed ja pole teada, kes saab järg-misel aastakümnel euroopalikuks tsentriks Eestis.
- On olemas suurepärased ressursid, teed, infrastruktuurid. Ja kõige tähtsam – soov areneda.

IRINA GOLIKOVA on sündinud 9. augustil 1955. a. Hariduse omandas ta Kohtla-Järve 13. Keskkoolis ja Leningradi Herzeni Ülikooli, mille lõpetas 1978. a. On ennast täiendanud Tartu Ülikoolis, Tallinna Ülikoolis, ja Akadeemias Nord. On pedagoogika magister ning momendil on ka Tartu Ülikooli doktorant.

Alates 1972. aastast on ta olnud õpetaja erinevates koolides, momendil on Sinimäe koolis arengujuht ja ajalooõpetaja. Huvitub poliitikast, uurimistööst ja turismist. Pidevalt on ta ka ametis vabatahtlikuna. On Sillamäe Lastekaitse Ühingu esinaine, eesti Lastekaitse Liidu Vanematekogu liige ja Ajalooõpetajate Seltsi vanematekogu liige.

On avaldanud ajakirjanduses ka mitmeid artikleid ja esinenud erinevatel konverentsidel ettekannetega.

Tal endal on sirgumas kuus last.

ARVO JUNTI

Õiguse roll ja tähendus omariikluse taastamisel

Me oleme kokku leppinud, et 24. veebruar on Eesti riigi sünnipäev ja 20. august iseseisvuse taastamise päev. Samas on olnud nii riigi loomise algusaastatel kui ka kaasajal vaidlusi nimetatud kuupäevade sobivuse üle tähtpäevadena. Seda põhjusel, et eestlaste asualal on nii eestlaste poolt kõrgema võimu kehtestamise kui ka selle taastatuks lugemise osas võimalik välja tuua erinevaid ajahetki. Neist aga alljärgnevalt ja järjekorras.

Ülemnõukogu valimistele 1990 läksime me programmiga, mille sisuks oli muuhulgas riigi taastamiseks nii poliitiliste kui õiguslike eelduste loomine ning võimalikul hetkel riiklusele rahvusvahelise tunnustuse taotlemine. 20. augustil 1991 avaneski Ülemnõukogu enamuse hinnangul võimalus vastu võtta iseseisvuse taastamise otsus. See oli hetk, mil enamik valituist tunnetas oma õigust ja võimalust teha harukordne samm ühe rahva ajaloos ja taastada Eesti riiklik iseseisvus.

Eesti möödunud sajandi kaheksakümnendatel aastatel

Möödunud sajandi kaheksakümnendate aastate lõpuks oli NSV Liit (sealhulgas ka Eesti ühiskond) sügavas kriisis ka õiguslikus mõttes.

Kui järjepideva ja püsiva riikluse korral toimub õiguslike reeglite kujunemine/kujundamine pikaajalise pideva protsessina, siis äkiliste muudatuste ajal on ka õiguslike otsustuste ning reeglite vastuvõtmise protsess kiire ja muutused õigussuhetes radikaalsemad.

Õiguslikus mõttes oli olukord Eestis järgmine.

Kehtis küll nõukogudeaegne õiguslik baas, kuid sellel kas puudus regulatiivsus või ei väljendanud see rahva enamuse tahet ega soove, tihti esinesid need ka koos, olime sisuliselt õiguslikus vaakumis.

Teisalt oli levimas õiguse fetišeerimine, mis seisnes hoiakutes, et tarvitseb vaid seadus välja töötada, vastu võtta ning probleemid on lahendatud. Suures muutuste tuhinas ei saadud aru või unustati, et norm peab ka täidetav olema, täitmine eeldab mitte ainult tegijate tahet vaid ka adressaatide (kogu rahvas) poolt vastuvõtmist ja täitmise mehhanismi.

Kui omariiklus Eestis, Lätis ja Leedus ei olnud üksnes ajalooline mälestus, siis õigusest ei olnud eriti mälestustki.

Kui omariiklus Eestis, Lätis ja Leedus oli järjepidevuse kaudu edasi antav, siis reeglite kogumit, õiguslikku raamistikku, milles omariiklus toimiks ja peaks toimima, ei olnud ega tunnetatud.

Üheksakümnendate alguse poliitilisi ning õiguslikke otsustusi on raske lahus hinnata. Seepärast oli tollastel õiguslikel otsustustel tavaliselt ka oluline poliitiline tähendus.

Õigus (nii selle olemasolu kui ka puudumine) võib toetada üldisi protsesse, aga neid ka takistada. Seepärast oli juba enne Ülemnõukogu kokkutulemise hetke selge, et vajame teatud üleminekuperioodi, et vältida nii õiguslikku nihilismi kui anarhiat.

Kuigi institutsiooniliselt algas uus süstemaatiline normiloomine 1990 Ülemnõukogu valimisega, siis algus iseseisva õigusloome ja sisulise enesemääramise üle otsustamiseks tehti Ülemnõukogu poolt 16. novembril 1988.

Nimetatud kuupäev on vaieldamatult üheks olulisemaks tähiseks riigi ja rahva enesekehtestamisel. Sel päeval võttis veel kompartei poolt komplekteeritud Ülemnõukogu vastu suveräänsusdeklaratsiooni vastukaaluks Moskva keskvõimu plaanile konstitutsiooniparandustega ka vormiline vabariikide eemaldumine välistada. Sisuliselt oli tegemist kõrgema võimu teostamisega.

Seda päeva saab lugeda ka Eesti iseseisva õigusloome taastamise päevaks, iseseisvumiseks õigusloome mõttes. Ajaloost võime analoogina kõrvutada Maapäeva otsust kõrgemast võimust novembris 1917.

Süstemaatiline uue normistiku ettevalmistamine algas aastal 1989, kui loodi tollase plaanikomitee/majandusministeeriumi vastavad struktuurid uue õiguse väljatöötamiseks. Selles ning järgnevas õigusloomes oli esinejal õnn ja au osaleda eelnõude autorina, töögrupi juhina. Enn Roose juhtimisel algas süstemaatiline töö uute tsiviilühiskonna toimimiseks vajalike majanduselu reguleerivate õigusaktide koostamisel. Suurem osa neist võeti Ülemnõukogu poolt ka vastu.

Ülemnõukogu kokkutulemise eel 1990. aasta kevadel valmis meil lisaks veel riigiõiguslike õigusaktide eelnõude pakett, milles sisaldasid projektid, hilisemate õigusaktidena vastu võetud akt Eesti riiklikust staatusest, seadus Eesti sümboolikast, seadus Eesti valitsemise ajutise korra alustest jne. Hiljem lisandusid muud, sh projektid omandiõiguse järjepidevusest ning maareformist.

Õigusbaasi loomisel/taastamisel, tsiviilühiskonna toimimiseks vajaliku normistiku väljatöötamisel oli meie ees peale poliitiliste ülesannete veel kaks keerulist ülesannet – luua tsiviilühiskonna normistik plaanimajanduselt turumajandusele üleminekuks (mis oli maailma ajaloos senitundmatu ning senikogematu) ning lahendada

järjest kasvav ootus omandiõiguse taastamisele kahekümnenda sajandi neljakümnendail aastail võõrandatud varale.

Nimetatud probleemistik muutis õigusbaasi loomise äärmiselt keeruliseks ning tuleb tunnistada, et paljudele ka valuliseks. Peame tõdema, et omandi- ning maareformi hilisemad rakendusaktid, mis oma sisult ei olnudki süsteemse õigusbaasi osad, tekitasid pingeid ja probleeme aastateks. Surve, pinge, asjatundmatuse ning isiklike huvide ristumise õhkkonnas ei suutnud Ülemnõukogu poolt moodustatud laiapõhjaline (Ülemnõukogu ja valitsuse esindajaist komplekteeritud) komisjon omandireformi akte õiguslikult pädevalt, tasakaalustatult koostada ega rakenduse mehhanismi ette näha. Hilisemad Riigikogu koosseisud lisasid omandireformi põhiakti korrigeerimise kõrval ka uusi küsitavusi. Ennustused on täitumas selles osas, et probleeme jätkub vähemalt kahekümneks aastaks.

Õiguse roll NSVList eemaldumisel

Õigusel oli tähtis roll Eesti lahtihaakimisel Nõukogude Liidust. Nõukogude õigus, sh kirjutatud konstitutsioonid sisaldasid deklaratsioone nii üksikisikute kui liiduvabariikide õiguste kohta, liiduvabariikide osas kuni väljaastumiseni NList. Samas oli süsteem nii järgalt tsentraliseeritud ja konkreetne õiguslik regulatsioon liiduvabariikide kahjuks, et meie hinnangul ei oleks midagi muutunud vahetult pärast Ülemnõukogu omariikluse väljakuulutamise otsust, pigem oleks see andnud põhjusi repressioonideks. Ka nüüd, hinnates tollast olukorda tagantjärele, poleks olnud oodata teiste riikide tunnustust, mis on riikluse jaoks määrava tähtsusega.

Valisime tee, mille käigus toimus samm-sammult üleminek nõukogude õiguselt uuele õiguskorrale. Põhiplaanis see õnnestus hästi. Me valisime tee, millele oli raske etteheiteid teha nii idast kui läänest. Me ehtasime silda, jõudmaks (kujundlikult väljendades) kaldale, mille nimeks õigusriik ja kus lootsime saavutada seisundi, mil õigust käsitatakse kui sotsiaalset väärtust.

Eestis oli Ülemnõukogu kokkutulemise ajaks tekkinud olukord, millest võime rääkida mitte ainult kui õiguslikust anarhiast vaid ka vaakumist. Valitses suur segadus selles, millised õigusaktid kehtivad, millised mitte ning kas üldse midagi enam kehtib. Lahtihaakimise senisest õiguskorrast ning ülemineku uuele tagas Ülemnõukogu 16. mai 1990. aasta seadus Eesti valitsemise ajutise korra alustest. Nimetatud seaduse vastuvõtmise kuupäevast alates kehtisid Eesti territooriumil kõik seni toiminud normatiivaktid, kuni neid ei olnud tühistatud või kui nad ei sattunud vastuollu nimetatud seaduse või järgnevate normatiivaktidega. Muuhulgas deklareeriti seaduses Eesti võimuorganite ülimuslikkust Eesti territooriumil ning kohtusüsteemi lahutatust NSVLi kohtusüsteemist. Tegemist oli konstitutsioonilise aktiga, mis sisuliselt andis regulatsiooni kuni põhiseduse vastuvõtmiseni ning millel oli ja on toime ning tähendus tänapäeval ja edaspidigi. Akt andis regulatsiooni olukorras, kus uut normistikku veel ei olnud ning vana enam paljuski ei toiminud. Ka seda võime hinnata kui võimusuhteid reguleerivat akti ning nimetatud kuupäeva kui iseseisvuse taastamise üht tähist. Üht olulisematki, kuna selles kuulutati ka kohtusüsteemi kui viimase võimuaatribuudi lahutatust NLi omast.

Pärast 20. augustit 1991 võisime rahul olla ja tunnistada, et otsus riigi taastamise kohta ei olnud ainuke õigusdokument, vaid see asetus juba olemasolevasse ja toimivasse uue õiguse normistikku.

Ülemnõukogu tegevuse lõpuks oli elementaarne baas tsiviilühiskonna toimimiseks loodud. Riigikogu jätkas alustatut.

Kus me oleme tänapäeval?

Me saame praegu nii õigussüsteemi kui ka enamiku teiste valdkondade kohta öelda, et need on olemas ja toimivad ning mitte halvasti. Õigussüsteem toimib ning selle peale ka loodetakse, ootused on suured. Samas on paljud, kes õigussüsteemiga ise otseselt

oma isikliku kogemuse kaudu kokku puutunud, tihti pettunud. On pettunud mitte niivõrd õigusemõistmise kohmakuse ja aeganõudva tegutsemise kui selle subjektiivsuse ja *asjaks iseeneses* olemise pärast. Üheks põhjuseks on kahtlemata asjaolu, et hilisemas õigusloome protsessis unustati või ei teadvustatud, et õigus on väärtus, mille omaksvõtmiseks on tarvis aega. Ideaalis luuakse õigust meie elukeskkonna ja suhete regulatsiooniks, mitte ei püüta keskkonda ja suhteid ühiskonnas painutada õiguse tahte järgi. Õigusloome ei saa eksisteerida iseenda jaoks, vaid ta peab teenima ühiskonna demokraatliku toimimise eesmärki. Neid põhimõtteid ning reegleid ei suudet(a)ud järgida või järgimise vajadust tunnetada.

Üheksakümnendal aastal deklareerisime, et elame ülemineku perioodil ja loome alust uuele. Sellest ajast lahutab meid kaheksateist aastat, peaaegu niisama palju, kui oli kogu esimene iseseisvusaeg. Samas on täheldatav praeguste võimuesindajate, sh ka nn neljanda võimu hoiakutes, et ollakse ikka veel mingis üleminekuseisundis, ei suudeta leida ideid, mille nimel toimetada. Eesti riigist pajatatakse teistelegi ja õpetatakse neile riigiks olemise tarkust, kuid oma riigis ei tunnetata ikka veel riigina olemist. Kandva idee aseaineks on paljudel nüüdsetel võimukandjatel tihti isiklik õiendamine, kohati madalaks ilkumiseks taanduv ärapanemine. Riik ei saa olla projekt, kõige vähem äriprojekt.

Kokkuvõtteks

Kui Ülemnõukogu kokku tuli, ei teadnud me, mis juhtub aasta või kuugi pärast. Kuid teadsime, et me taastame omariiklust – 29. märtsil 1990 võtsime vastu otsuse Eesti riiklikust staatusest.

Ja veel. Tollane aeg nõudis kiiret reageerimist. Oli olukordi, kus ühel päeval rääkisime vajadusest, järgmisel päeval oli eelnõu olemas ning ülejärgmisel päeval valmis juba seadus. Praegu nii ei saa ega tohigi. Samas olime me oma seadusloomes vabad. Erinevalt nüüdisaja huvidepõhisusest, juhtis meie toiminguid omariikluse aade.

Pidagem seda kalliks ja ärgem unustagem tänapäeval ja tulevikuski!

Meie kasutasime ajaloo poolt meile antud võimalust ja teisiti me ei saanud ega tohtinud. Usun, et elame tänapäeval paremas ja ka õnnelikumas Eestis. Rein Taagepera on võrrelnud iseseisvuse taastamist tuukri vee alt pinnale tõusmisega, mis peab olema aeglane ja ettevaatlik ning leiab nüüd, et meie iseseisvumine oli liiga kiire. Ma arvan, et vihje oli suunatud teatud kriisile praeguses Eesti parlamentarismis ning valitsevates hoiakutes üldse. Riigina käitumist ikka veel õpitakse. Kujundlik vihje oli minu arvates suunatud hoiatava märgina sellele probleemile. Ja kui kusagil peituvad ohud meie kestmisele, siis just siin.

Täna teid kõiki selle eest, et mul on olnud au teiega koos olla ja võtta vastu otsus meie ühise aate – omariikluse – taastamisel.

ARVO JUNTI on sündinud 17.04.1953 Türi linnas. Õppinud Vändra Keskkoolis, mille lõpetas 1971 ja Tartu Riikliku Ülikooli õigusteaduskonnas, mille lõpetas 1976. aastal juristina. Ametilt jurist, vandeadvokaat, poliitik.

Töötanud sotsiaalkindlustuse ministeeriumis 1976–78, aastatel 1978–80 oli sõjaväes sundteenistuses, Eesti Advokatuuri liige alates 1980, plaanikomitee (majandusministeerium) 1989–90 (uue õiguse ettevalmistamise osakonna juhataja). Ülemnõukogu ja Riigikogu liige 1990–99, millistes töötanud komisjoni esimehena, fraktsiooni esimehena, Riigikogu delegatsiooni juhina, Riigikogu aseesimehena.

Alates 1999 Advokaadibüroo Arvo Junti OÜ juhataja ning vandeadvokaat (1994. aastast).

Tegutsenud õppejõuna (lektor Mainori Majandusinstituudis, Audentes – Mainoris 2000–04).

Eelnõude autorina ning töögrupi juhina osalenud Eesti Vabariigi iseseisvusaktide väljatöötamisel (otsus Eesti riiklikust staatusest, seadus Eesti valitsemise ajutise korra alustest jmt). Tegutsenud konverentside ja seminaride korraldajana, avaldanud artikleid õiguslikel ja poliitilistel teemadel alates 1987, pidanud loenguid õiguspoliitika, regionaalpoliitika, riigikaitsest jm.

Olnud Eestimaa Rahvarinde programmikomitee ning eestseisuse liige, kuulunud Keskerakonda selle asutajaliikmena. Täna lisaks spordiklubi Põhjataht juhatuse liige, hobiks ka maamajanduse ning maaeluga seonduv tegevus.

Abikaasa Lüüli Junti, peres 4 tütart – Maarja, Hanna, Ines Sandra, Ida Liisa.

Omistatud riiklikud autasud Valgeristi ordeni V järk, Riigivapi III klassi teenetemärk ja medal 10 Aastat Taastatud Kaitseväge.

MAJANDUSSÜSTEEMI RADIKAALNE MUUTMINE – UUE MAJANDUSRUUMI VALIK

Moderator HELDUR PETERSON

TIIT MADE

Eesti üleviimine täielikule isemajandamisele

Sotsialistliku käsumajanduse süsteemis sündis Eestis 21 aastat tagasi täieliku isemajandamise ettepanek. Sellest kasvas kiiresti välja üldrahvalik mittemarksisliku majandusteaduse põhialuste tundmaõppimine. Selle Ülemnõukogu koosseisu kogunemise ajaks, mille liikmed me olime, oli valmis isemajandava Eesti funktsioneerimise kompleksprogramm kahes versioonis, mis oma põhialustelt suuresti kattusid. See programm pani paika Eesti tulevase majandussüsteemi, määras ära majandusruumi valiku ning kuulutas välja ka lääneliku hoiaku võimaliku iseseisvumise puhuks. Nõukogude Venemaa majandussüsteemile keerati õigustatult selg, sest selleks ajaks näjarotiks arenenult polnud sealt loota ei maksuvõimelist turgu ega ka poliitikavaba majanduslikku suhtlemist. Venemaa ise aitas pärast iseseisvumist igati ja täie innuga kaasa, et talle selg keerataks. Venelased toetasid nii endalegi hoomamatult Eesti tulevast majanduslikku arengut.

Tänaseks on kujunenud olukord, kus Venemaad idealiseerivaid suurärimehi on jäänud alles vaid paar-kolm prominenti, kes oma

põikpäisuses ja läänemaises abituses ihalevad jätkuvalt ja lootusetult Venemaa turgu ning annavad avalikult parima, et eestlaste rahvuslikud huvid vahetada isiklike huvide vastu. Huvide esileveeretamine on aga igati inimlik. Seega polnud meil iseseisvudes mingeid muid mõistlikke valikuvõimalusi kui läände orienteerumine ja vaba turumajanduse sisseseedmine.

Eesti Vabariigi Ülemnõukogu tegi ära tohutu kvantitatiivse ja paljudel juhtudel ka asjalikult kvalitatiivse töö, et liberaalse turumajanduse alused paika panna ning tee täieliku isemajandamise sisseadmiseks lahti lükata. Kui 1992. aastal astus ametisse kommunistlike noorte, endiste dissidentide ja väliseestlaste valitsus, olid riigi majandussüsteemi teoreetilised alused sisuliselt paigas. Oli vaja vaid IME kompleksprogrammis ja selle hilisemates täiendustes näpuga järge pidada ning panna majanduselu vajalikus suunas veerema.

Seda ka sisuliselt tehti, sest nullilähedaste makromajanduslike teadmistega noortel valitsejatel polnud midagi selle vastu, et lendstardiga minema saada ja naabreid lätlasi ja leedulasi reformide kiirusega edestada. Tõsi, üritati ka oma initsiatiivi rakendada, et plati puhastada ning põllumajandust välja suretada, kuid selles ebaõnnestuti, mis polegi tagantjärele vaadates nii halb tulemus. Veelgi paremini vedas äsja iseseisvunud Eestil, et uutel valitsejatel ei õnnestunud likviidsust likvideerida.

Ilma pikema mõtlemiseta absoluutselt avatud liberaalse turumajandusega alustamine ja **oma rahva omanikuhuvi tagaplaanile** asetamine tõi teatavasti Eestile kiiret edu ning meelitas siia väliskapitali, mis aitas endise Nõukogude Eesti muserdatud majanduse jalgadele tõsta ning õigesse suunda lükata. Paisu tagant pääses välja ettevõtmistuhin ja tegutsemishimu. See, mis Eesti majanduselus toimus, äratas suurt rahvusvahelist imetlust. Meid külvati üle kiitusega ja see tõstis kõrvust. Kui muidu on eestlasel kombeks kahelda, kõhelda ja seitse korda ilma lõikamiseta mõõta, siis sellel ajaloolisel hetkel olime hoopis teisest puust – otsustusvõimelised, hasartsed ja

ettevõtlikud. Meie naabrid aga kõhklesid ja kahtlesid ning vaatasid, kuidas siinkandis läheb. Kui aga Eesti sai esimesena ukse praokile Euroopa Liitu, siis veendusid ka meie naabrid, et eestlaste suund on õige. Vahe majanduse üldises arengus hakkas kiiresti vähene-ma. Üldiselt tuleb mõneti tänada ka Leedut, et ta oma sooviga esi-algu toetuda just Venemaa turule, ehkki venelased olid juba ma-jandusblokaadi proovinud, tõestasid näitlikult, et selle partneriga ei tule midagi head välja.

Meil tuli üle elada ka **reguleeritava sotsiaalse turumajanduse sisseadmise** idealiseerimise periood. See oli siis, kui poolelijäänud haridusteedega komnoored ja dissidendid olid oma tuhina ja oskused ammandanud ja valitsemisest minema tõrjutud. Asemele astusid, käed tühjades püksitaskutes Toompeale tulnud direktorid, majandite esimehed ning äsjase nõukogude nomenklatuuri aktiivsemad juhid. Algas periood, mil formeerus ettevõtlike uusrikaste koolkond, kui materiaalsetesse väärtustesse suhtuti pragmaatiliselt ning igauks, kes vähegi viitsis ja oskas, kindlustas oma majanduslikku toimetulekut, mis viis edasi ka riigi majandust. On ju riigi majanduslikus arengus oluline, et just iga üksik ühiskonnaliige oma toimetuleku eest ise hoo-litseb ja nii oma riigi rikkust kasvatab. Igatahes reguleeritavat sot-siaalset turumajandust ei tulnud ja majanduse areng jäi endiselt regu-leerimatult liberaalseks. Kui ühte koondatud mehed oma valitsemis-perioodi lõpetasid, oli nii mõnigi Toompealt lahkunu miljonär.

21. sajandi alguseks olid Eesti omandisuhted muutunud, riigi-vara müüdnud või jagatud nendele, kes tahtsid ja oskasid seda vara hallata ning kasvatada. Olime sisuliselt jõudnud aega, kui Eesti oli viidud täielikule isemajandamisele. Küsimus jäi vaid üles ja püsib tänaseni, kes sisuliselt siis Eestit ise majandab. Kuid see küsimus ei vaeva paljusid. Oluline on, et oleme saavutanud suhteliselt lühikese ajaga muljetavaldavaid majanduslikke tulemusi. Eestlased ei ole enam Euroopa üks vaeseim rahvas, vaid tema töökus ja vitaalne tegutse-mislust on tänaseks andnud häid tulemusi.

Kui siinkandis on aeg-ajalt kuulda virisemist, et kõigil ei ole läinud hästi, et rikaste ja vaeste vahel on suured käärid, et kas sellist Eestit me soovisime jne, siis nende kahtluste hajutamiseks on mul pakkuda üks värvikas argument. Kui on olnud juttu, ja seda on kinnitanud ka ametlik riiklik statistika, et suuresti umbkeelne Ida-Virumaa on meie riigi vaeseim ja kehvemini toime tulev piirkond, siis on ja ei ole ka. Kui ma loen, et Narva mammi laob kõhklematult ja naksti lauale sularahas Leedu sullerite poolt nõutud 100 tuhat krooni, siis mis vaesusest ja viletsast toimetulekust me saame sealgi regioonis rääkida. Igaüks, kes Ida-Virumaal või kus tahes Eestisse elama asunud mitteeestlastest inimestest, kelle olemasolu tõttu me peame Eestis elavate inimeste määratlemiseks rääkima eestimaalastest ja häbeneme öelda, et Eestis elavad ja töötavad eestlased, on soovinud tööd teha, on ka oma majanduslikku olukorda parandanud paremaks, kui see oleks olnud Venemaa rüpes.

Meile on **lubatud jõuda Euroopa viie rikkaima riigi hulka**. Kümme aastat tagasi lubati, et viie aasta pärast saame keskmist palka 9000 krooni. See oli konkreetne lubadus ja see täideti, kuid mõningase hilinemisega. Lubamine mobiliseerib valijaid ning on igati asjakohane. Kuid lubamine ei saa olla asjatundmatu. Nikita Hruštšov, kunagine Nõukogude Liidu diktaator, lubas 1961. aasta oktoobris toimunud kompartei kongressil, et „meie põlvkond saab elama kommunismis“. Tuli stagnatsioon ja 1991. aasta lõpul istusime Nõukogude Liidu ning sotsialistliku sõprusühenduse peielauas. Lubadus oli ehitatud liivale ega toimunud, sest rahvas ei tahtnud elada kommunismis.

Nüüd selle rikaste riikide hulka pääsemise lubadusest pisut lähemalt. Eesti ei jõua kunagi Euroopa viie rikkaima riigi hulka. Ükskõik, kui kõvasti me ka ei pingutaks. Rikkust loob rahvas absoluutsel, mitte suhtelisel kujul. Rahvusvaheline statistika reastab riigid rikkuse järgi nii, et võtab arvesse absoluutse sisemajandusliku kogutoodangu tootmise dollarites esitatuna. Sisemajanduslik kogutoo-

dang (*Gross Domestic Product, GDP*) on summa siseriiklikust tarbimisest pluss investeeringud pluss riiklikud kulutused pluss (või miinus) ekspordi ja impordi vahe. Sisuliselt määrab tulemise ühe või teise riigi tööd rügava rahva arv, nende töökus ja tööviljakus ning aktiivsus luua materiaalseid väärtusi. Meid on tublisti vähem kui inglasi, prantslasi, itaallasi, poolakaid, venelasi jne. See tähendab, et meie tubliduse kogusumma ei suuda kunagi konkureerida nende rahvaste kogutulemusega. Teine asi on elatustase, mida arvestatakse sisemajandusliku kogutoodangu jagamisega ühe elaniku kohta, kusjuures arvesse võetakse ka neid, kes materiaalselt väärtust ei loo. Selles osas on meil šansid olemas.

Möödunud aasta Euroopa riikide rikkuse edetabelit juhtis Saksamaa, kellele järgnesid Suurbritannia, Prantsusmaa, Itaalia ja Hispaania. Venemaa oli kuues, ehkki elatustase on seal mitu korda kehvem kui Saksamaal või Hispaanias. Eesti oli selles Euroopa nimekirjas 33. kohal pärast Leedut, Lätit ja Küprost. Meist tagapool on 10 riiki. Nende hulgas ka väikesed, aga tublid Liechtenstein, Island ja Malta, samuti suuremad, kuid majanduslikus mõttes lorumad Kosovo, Moldova, Gruusia ja Albaania. Oleme 159 korda vaesemad kui liidrikojal olev Saksamaa, 22 korda vaesemad kui 8. kohal olev Rootsi ja 12 korda kehvemad kui 17. kohal olev Soome. Leedu on meist kaks korda rikkam. Neljandiku võrra varakam on ka Läti. USAst, kes juhib maailma rikaste edetabelit, jääme maha 660 korda. Maailma pingereas oleme selle näitaja poolest üldarvestuses 88. kohal, kui Leedu on 72. ja Läti 80.

Niisiis oli lubadus absoluutselt rikkaks saada liiga rammus ja selle täitmisega läheb samamoodi, kui Hruštšovil läks kommunismiga. Kuid seda lubadust saab vähese vaevaga korrigeerida ja keerata propaganda elatustaseme ja õnne (on niisugune näitaja nagu *Gross National Happiness, GNH*) peale. Selles rubriigis on teoreetiliselt võimalik Euroopa viie hulka jõuda, nagu oli võimalik keskmiseks palgaks realselt saada 9000 krooni.

Eesti on jõudnud oma arengus perioodi, kus pelgalt isemajandamisest ei piisa. Tuleb püstitada uued eesmärgid, panna toimima uued tegutsemisprintsid ning visata minema oma töö ära teinud ja ebaefektiivseks muutunud majandusharud. Külmal ja halasamatult. Selleks ei piisa valitsejatel üksnes majandusliku olukorra kujunemise jälgimisest ja riigieelarve dramaatilisest tasakaalu sättimisest. Ma ei saa midagi parata, aga nii mõnigi kord tundub mulle, et täieliku isemajandamise sisseviimine valitsejate ja ärimeeste üheaegse tegutsemise tulemusel on seni tugevasti meenutanud vene valmimestri Ivan Krõlovi populaarset valmi „Strekoza i muravei“ ehk „Rohutirts ja sipelgas“. Seejuures on valitsus olnud rohutirtsu ja ärimehed sipelga rollis. Mäletate, kes koolis korralikult õppis, et seal on sissejuhatavad read:

„Poprõgunja Strekoza,
Leto krasnoe propela;
Ogljanutsa ne uspela,
Kak zima katit v glaza“

Meie valitsused on rõõmust laulnud 15 aastat. Parajasti on käes depressioon ehk talv. Laulmise ajal ei nähtud vaeva Eestile võimekohase majandusstruktuuri korraldamisega. Tööstuse arendamine on olnud valdavalt välismaalaste käes. Seetõttu ei tea valitsus, mis tootmis- ja majandusharusid toetada ja mis laadi oskustöölisi oleks vaja. Asjalikest ametimeestest on karjув puudus ning nendegi ettevalmistamine on veeretatud ettevõtjate ehk sipelgate kaela. Igatahes lõpetab Krõlov oma õpetliku valmi sipelga kahjutundeta suhtumisest rohutirtsu, kui too tuleb nuruma, et aita mööda saata talv. „Tak podi že popljaši,“ ütleb sipelgas, et mine ja tantsi nüüd ka, kui seni aina laulsid. Meie valitsejad ehk rohutirtsud just parajasti tantsivadki. See tants on hoogne ja käib eelarve ümber koos selle tasakaalustamise vaevadega ja riiklike kulutuste kärpimisega. Aga ikkagi jätkub elamine, üks suvi ja talv korraga, mis ei ole pikas perspektiivis hea ega kanna riigi tulevast majandust.

Kuna jutt on pöördunud eelarve peale, mis on lõppkokkuvõttes parlamendi fikseerida ning eile tõusis Marju Lauristini suu läbi siin saalis mõnevõrra ootamatult, et mitte öelda kohatult, üles ajakirjanduse poolt üledramatiseeritud Riigikogu seaduste läbisurumist nn kummitempli mentaliteediks kutsuda, siis oleks mul selle kohta öelda järgmist. Toda Riigikogu koosseisu enamuse kummitemplitsemist on ka valitsuskoalitsiooni teerullipoliitikaks nimetatud. Ühe parlamentaarse lahingu teise järel kaotav opositsioon, sest ta on vähe- muses, otsib igasuguseid partneri halvustamise vahendeid ja selles on tal õhinal abiks meie vaba ja sõltumatu ajakirjandus. Kuid see on rohkem soojasaamine, nagu kukele osaks sai, kes kana taga ajades teda kätte ei saanud. Eesti demokraatias ja vabadel valimistel saavutavad ühed parteid parema tulemuse kui teised. Keegi veel parlamendis absoluutset enamust (ehk 51 kohta pole saanud), kuid see pole välistatud. Tuleb moodustada valitsuskoalitsioon, et enamust saada. Üks osa parteisid jääb opositsiooni ja nemad on seega selles parlamendi koosseisus autsaidid ehk opositsioon. Valitsusparteid aga soovivad eelarve kaudu oma valimiseelseid lubadusi realiseerida, mille vastu on loomulikult opositsioon.

Miks peaks valitsuskoalitsioon, kellel on parlamendis enamus, arvestama opositsiooni tahtmisega? Ei pea. Ta võib kasutada opositsiooni poolt genereeritud ideid oma nime all, mida samuti on sageli halastamatult tehtud. Seegi on valitsuskoalitsiooni ehk võimulolijate ehk parlamendi enamuse sisuline õigus. Nemad on võitjad ja viivad nüüd oma riigi elu korraldamise tahet maksimaalselt nelja aasta jooksul ellu, kui koos püsivad. Nende meelest pole mõtet tühjale seinast seinale jahumisele Riigikogu saalis aega viita. Ja ei olegi mõtet.

Opositsioon võib ja peab kisama, kuid valitsuskoalitsioon võib olla ja reeglina ka on sellest üle. Valitsuskoalitsioon aga ise vajab opositsiooni kisa, sest selle kaudu võidakse kergemini üles leida seaduseelnõudesse sisse lipsanud vead, mida saab operatiivselt paran-

dada. Kuid selle tähelepanu juhtimise eest ei pea mõistetavalt tänama opositsiooni. Igatahes oma enamuse maksmapanemine, mida nimetatakse kibestunult teerulliks, on absoluutselt asjakohane. Antud lubadused tuleb vormistada seadusteks, mida opositsioon püüab takistada. Normaalne ning endastmõistetav, kuid suurepärase materjal ajakirjandusele lehekülgede täitmiseks.

Opositsioonis olevad erakonnad peavad mõistetavalt pingutama, et järgmistel valimistel saavutada parem tulemus, et siis ise parlamendis oma teerull käima panna või kummitemplit kasutada. Seda enesenäitamist saabki teha pideva valitsuse kritiseerimisega ning valitsejate MIS TAHES ettevõtmise mahalaitmisega. Vaid see võib anda järgmistel valimistel opositsionäärile parema tulemuse, et ise valitsus moodustada ja siis juba endastmõistetavusega oma teerull veerema ja kummitempel paukuma panna. On aksioom, et valitsuskoalitsioon vilistab opositsiooni kisa peale ning annab takka, et oma enamust tulemuste vormistamiseks kasutada. Muidu pole mõtet võimu pärast võidelda. Seepärast oligi eile kohatu siin Riigikogu uues konverentsikeskuses oma parlamentaarse tegevuse põhi-alustes orienteerumise tendentslikkust üles näidata.

Kuid mingem nüüd edasi Eesti majanduse seisukorra käsitlemisega ning positiivse programmi otsimisega. Nagu öeldud, on IME programmidega kavandatud eesmärgid saavutatud. Oleme ajanud sihikindlat poliitikat, et väliskapital ja välismaine pankur ning äriees arendagu meie eest meie majandust. Välismaine pankur, eriti rootslane, sai sellest üheselt aru ja asus asja kallale, kuid mitte heatahtlikkusest ja abistamissoovist. Seda pankurit pani liikuma soov teenida eestlaste arvel kasumit ja ta sallis, et ka meile pisku langes. Nad panid siin veel kord teenima Hiinas, Malaisias, Lähis-Idas ja mujal soodsa majanduskonjunktuuriga maades kokku korjatud raha. Neil oli pakkuda palju raha. Oma kodumaal ja Lääne-Euroopas polnud sellele rahale rakendust, mis tegi pankurid närviliseks. Raha peab tegema raha. Nad helistasid koguni oma

klieentidele õhtuti koju, et kas te ei taha veel raha. Muidugi tahtsime, sest millal eestlane on õelnud rahast ära, kui see nagu tema meelest vedeleb maas. Ettevõtjad said lihtviisil ja suhteliselt odavalt raha. Rääkimata tavainimestest, kes olid finantssüsteemiga suhtlemisel täiesti kirjaoskamatud. Tarbisime, ostsime kortereid, krunte ja maju, reisisime, vahetasime autosid ja paljud ka nõudlikke naisi. Kõigile tundus, et magus elu tuleb kätte muidu. Igatahes majandus õit- ses, sest pinnas oli üles küntud, ehkki väetamata. Oli tarbimine ja raha liikus. See tekitas meil näilist majanduskasvu ning tõstis töö- jõu väärtuse ja tarbijate nõudmise lati eba- proportsionaalselt kõr- gele, ilma tööviljakust oluliselt tõstmata.

Saanud välismaalt raha, kulutasimegi selle tarbimisele, kinnis- vara hankimiseks ja ehitustööstuse toetamiseks. See raha ei läinud suures osas lisaväärtuse loomiseks oma turul. Raha kasutati ette- võtete ehituslikuks renoveerimiseks, euronõuete täitmiseks, ka töö- tingimuste parandamiseks, mitte tootmise laiendamiseks. Ettevõtja ja ka riigi seisukohast polnud see mõistlik, nagu nüüd oleme aru saamas. Reinvesteeringuid tootmisse oli vähe. Tervelt kümme aastat müüsimise me kodu- ja välismaalastele odavat HINDA, mitte kvaliteetset kaupa. Inimesed õppisid ostma hinna pärast ja ostsid palju ning mõttetult. Kümme aastat tagasi alanud jutud majanduse ülekuumenemisest ja vajadusest säästlikult elada jõudsid kohale alles möödunud aasta lõpuks. Inimeste arusaamine on pika vinnaga, seda on aastasadade jooksul kõikjal tähele pandud.

Buumi aastatel tõrjuti eestlane oma riigi sisemajandusliku kogu- toodangu tootmises üksnes täidesaatvasse rolli. Meil õieti ei ole rah- vuslikku suurtööstust. On Balti Laevaremonditehas, on Harju Elek- ter ja Viru Keemiagrupp, võib-olla ka Venemaa turgu idealiseeriv Silmet. On muidugi sadu tublisid keskmise suurusega ja väikseid ettevõtteid, mis ongi Eesti majanduse nurgakivi, kuid nad ei ole väljaspool Eestit konkurentsivõimelised ja jäävad sageli kimpu ka oma turul.

Kui heita pilk Eesti rikaste *top 500* nimekirjale, siis seal domineerivad peamiselt kinnisvaraga, kasiinondusega, transiidiga, turvateenuste pakkumisega tegelevad ärimehed. Neid võib nimetada õhumüüjateks. Nemad rahvatulu ei loo. Meie rohutirtsud ehk valitsused ei ole tahtnud 17 aastaga soodustada mõne Eestile spetsiifilise tööstusharu väljaarendamist. Nad on võtnud asju iseenesestmõistetavalt kujunevatena, kogunud makse ja võidelnud omavahel riigieelarvesse laekunud raha ümberjagamise pärast sellisel tasemel, et kindlustada järgmisteks valimisteks piisavalt hääli. Mis saab Eesti majandusest 5 või hoopis 10 aasta pärast, pole nende mure, sest ükski valitsus nii kaua vastu ei pea.

Nii tundubki täna, et Eesti riik oma abstraktsel kujul pole suutnud prioriteete majanduselus paika panna. E-valitsusest, e-valimistest, e-parkimisest, Tiigrihüppest, *Welcome to Estonia* kampaaniast ei piisa Euroopa viie kõrgeima elatustasemega maa hulka jõudmiseks. Need märksõnad ei kajasta Eesti majandusnägu. Meil oleks praegu vaja ausat ja otsekohest poliitikute valgustuskampaaniat jooksvast majanduslikust olukorrast ja võimalikest ümberkorraldustest, kuid mitte inimeste rahustamist ja nende nunnutamist. Kuid ma tean, et poliitikud ei saa ausalt ja otsekohevalt majanduse seisust rääkida. Nad ei saa osaleda valgustuskampaanias, sest see õõnestab nende poliitilist jalgealust ja seab ohtu valijate toetuse saamise.

Maksimum, mida valitsus on saanud teha, on hoiatada majanduse ülekuumenemise eest ja kutsuda üles säästlikkusele. Sedagi ettevaatlikult. Väga harva ja alles hiljuti on püütud avada inimeste silmi hullumeelse laenamise ohtudest, sest selle järgimine oleks mõjutanud eelarvetulusid. Nüüd, kui rahvas on lõpuks asunud säästlikumat eluviisi katsetama, on taas häda majas. Tarbimine väheneb ja see mõjutab sisemist majandust tervikuna, sest eksport ja teenuste osutamine välismaale ei kanna pingeid välja. Nüüd räägivad poliitikud teistpidi, et tarbimist pole vaja vähendada. Võtab aastaid, kuni see jutt inimeste teadvusesse jõuab, nagu oli säästlikkuse jõudmisega.

Oleme seisus, kus Eesti praegune majandusstruktuur ja majanduse orientatsioon ei ole lähipiirkondlikult jätkusuutlik. Domineerib vana majandus – metsamajandus, puidutöötlemine, toiduainete tööstus kohaliku turu orientatsiooniga, pisut metallitöötlemist, siis kaubandus ja teenindus ning turismimajandus. See viimane on 17 aasta jooksul arenenud. Kuid arenenud ilma, et esitataks küsimus, mida turist tahab? Kas ta tuleb vaatama meie ehituse iseseisvusaja suursaavutust – kastarhitektuuri? Vaevalt. Vanalinna, jah, kuid see on ühe päevaga vaadatav. Turist tahab head äraolemist. Ta tahab hästi süüa ja mitte kalli hinna eest. Ta tahab hästi ja palju juua. Kuid turist tahab ka lahkete ja asjatundlikku teenindust, mis vahel jätab soovida, kui pehmelt väljenduda. Turismi saab müüa, kui on odavad hinnad. Siia tullakse ostma odavat juuksurit, alkoholi, transporti, hotelle, spaasid, ilusalonge, naisi... Vabandust. Odavatest hindadest on ta aga praegu juba ilma ning otsib uusi sihtkohti. Turist ei taha, et taksojuhid teda pidevalt koorivad. Kuhu on ühtäkki kadunud Briti poissmehed, need ligitõmbava turisminduse lakmuspaberid?

Meie tänane **majandussüsteem on valdavalt** Nõukogude ajast erastamise kaudu kujunenud majandusmudeli jätk. Tuleb nutuselt konstateerida, et see majandus pole ikka veel ekspordile orienteeritud. Meietaolistes piiratud siseturuga arenenud väikese tarbijaskonnaga riikides realiseeritakse üle 50 protsendi, mõningatel juhtudel isegi kaks kolmandikku loodud rahvuslikust produktist väljaspool oma riigi piire. See on aksioom, et kui siseturg on piiratud, tuleb teha panus ekspordile. Eesti eksporditaja on mugav. Ta soovib tegutseda samasuguse kultuuripõhjaga ja ilmtingimata lähedal asuvates maades. Tahetakse minna oma eelse tehnoloogiaga toodetud kaupadega Skandinaavia turgudele. Muidugi on meie ettevõtjale meelepärane oma kohalik turg, kuid see on ahtakene ega vii edasi ning juba on omatoodang kallim kui importkaup. Mäletate, meie asjatundmatu ostja ostab hinda.

Suures plaanis on ju olukord nii, et 15 aastat vanu tooteid on pisut edasi arendatud ning uudistoodangu pärast eriti ei muretseta. Okupatsiooni ajal oli teatavasti kord, et uudistoodangu eest maksti ettevõtete juhtidele suuri preemiaid. Kes teab, ehk peaks valitsejad nüüdki stimuleerima ettevõtjaid uudistoodangu eest?

Meie ettevõtjate kaubad ei taha hästi konkureerida välisurgudel seal juba pakutavate omataoliste kaupadega. Ettevõtjad on pettunud ja pöörduvad nõudvalt riigivõimu poole, et aidaku. Kuid mida saab teha riik? Kui midagi, siis soovitada ettevõtjale, et mingi välisurgudele ja vaadaku, mida seal tehakse ja toodetagu kodus samasugust kaupa. „Ära ole laisk ja ürita pakkuda seda, mida oled harjunud tootma. See ei pruugi välisurjul olla huvitav.“ Väikeriikide tulud, nagu öeldud, kujunevad aga ikka teenuste osutamisest välismaale. Kuid seda juttu meie praegune riigivõim ei riski puhuda.

Põhjamaad panid Eesti majanduse käima. Nüüd arvatakse, et see soov on neil lõputu. Kuid ei, ka Põhjamaa kapitalist on kasumi peal väljas ning Eesti talle seda enam ei anna. Ta hakkab siit ära minema ja jätab meid üksi. Oleme pisut pettunud ja ei tea parajasti, mida teha. Saksamaa, Prantsusmaa, Inglismaa ja teiste maksujõuliste tööstusriikide turud on meie kapitalistile hirmuäratavad. Eemaletõukavana paistab ka Aasia ja Ameerika regioon. Väikeriikide tulud kujunevad aga ikka teenuste osutamisest välismaale, ei väsi ma kordamast.

Meil on äsja loodud **Arengufond** tulevase majanduse korraldamise printsiipide väljatöötamiseks. Fond on parajasti elavalt asunud möödaničku analüüsimisega. Mõnda aega on taoline ülesandesse sisseelamine õigustatud, kuid sellest on vähe. Valitsejad vajavad ideid ja soovitusi, ettevõtjad janunevad nõuannete ja abi järele. Neid ei huvita üldsõnalised tulevikustsenaariumid, vaid konkreetsed tulemuseni viivad riigi suunavad sammud. Ilmselt ei saa häbenenud anda soovitusi taastootmisprotsessi struktuuri muutmiseks. Kuid seda on kerge öelda ja raske täita.

Päevakorras on võitlus ülejõu elamise vastu. Selles osas peab Toompea andma kõhklematult eeskju. Riiklikke investeeringuid ei maksa vähendada, riiklikku julgeolekut lahendada ja pättidele tegutsemisvabadust anda. Kuid on vaja tõmmata koomamale pillavat riigivalitsemist. 20. Augusti Klubi võiks soovitada, et vaadataks üle riigivalitsemise masin. Mil moel? Regionaalministri ja rahvastikuminstri ametkond passiks tegutsema mõne inimesega siseministeeriumi struktuuris. Kuna põllumajandus on majanduse lahutamatu osa ja seal töötavatel ametnikel pole enam vaja otsustada, millal külvata või künda, vaid tegeletakse eurorahade jagamisega, siis pole omaette suurt ministeeriumi vaja. Pealegi annab põllumajandus vaid 3% sise-majanduslikust kogutoodangust. Majandusministeeriumis tasub avada üks osakond 5–6 ametnikuga ja sellest piisab. Ja veel: kultuur ning haridus on oma olemuselt ikka ja alati olnud lahutamatud.

Üldiselt on 17 aastaga välja kujunenud olukord, kus poliitika ja poliitikud elavad oma elu ning majandus vaatab, kuidas ise hakkama saab. Siiani on olnud nii, et majandus ei tee poliitikas toimuvatest lainetustest välja. Et asi oleks sellisel moel kindel, teevad ärimed erakondadele annetusi ja arvavad poliitikutele antud meelega oma tootmiskulude hulka. Neile sobib, et poliitikud ajavad oma asja ega sega. Tulebki välja, et selline rohutirtsu ja sipelga partnerlus senise majandusedu tagamisel on olnud kõige sobivam, mille peale valimeister Krõlov ei osanudki tulla.

Selle positiivse poliitikute ja ärieste vaheliste suhete esiletõõmisega ka lõpetan. Soovin teile, et teie absoluutne rikkus jätkuvalt koos riigiga kasvaks. Siis hakkab lähemale nihkuma Eesti oma rahvuslik õitseng, päev, mil oleme Euroopa viie kõrgeima elatusasemega riigi hulgas. Tänan!

TIIT MADE sündis 13. märtsil 1940 Tallinnas. Lõpetas 1965 insener-ökonomitina Tallinna Polütehnilise Instituudi (TPI) ja kaitses 1971 Moskva Riiklikus Ülikoolis kandidaadiväitekirja välisriikide majanduse alal. 1967–74 ja 1977–79 oli TPI poliitökonoomia kaatedri vanemõpetaja ja dotsent. 1974–77 töötas atašeenä NSV Liidu Rootsi suursaatkonna konsulaarosakonnas. 1979–84 oli Eesti Teadus- ja Tehnikainformatsiooni ning Majandusuuringute Instituudi teadusdirektor, 1984–89 ENSV Rahvamajanduse Juhtivate Töötajate ja Spetsialistide Kvalifikatsiooni Tõstmise Instituudi ja Vabariikliku Õpetajate Täiendusinstituudi vanemteadur ja dotsent. 1989–91 oli NSV Liidu Rahvasaadikute Kongressi ja NSV Liidu Ülemnõukogu välisasjade komisjoni liige. 1990–92 Eesti NSV ja Eesti Vabariigi Ülemnõukogu liige ja väliskomisjoni aseesimees. 1992–99 Riigikogu liige ning 1995–99 ka Riigikogu majanduskomisjoni esimees. 1999–2003 Eesti Kõrgema Kommertsikooli (*Estonian Business School*) rahvusvaheliste suhete professor. Alates 2002 füüsilisest isikust ettevõtja. Oli üks neljast Eesti NSV täielikule isemajandamisele üleviimise ettepaneku autorist (1987). Eesti Rohelise Liikumise asutaja (1988) ja selle aseesimees. 1971–89 NLKP liige. 1989 asutas Eesti Ettevõtjate Erakonna ja oli kuni 1994 selle esimees. 1994–95 Eesti Keskerakonna aseesimees. 1995–97 Arengupartei liige. Saanud Riigivapi III (2006) ja V klassi (2002) teenetemärgi. Tegutsenud alates 1959 Eesti Raadio ja alates 1967 Eesti Televisiooni ja hiljem kommertskanalite välis- ja majanduspoliitika kommentaatorina ning saatejuhina. Avaldanud Eestis ja välismaal üle 900 artikli ning 26 monograafiat, sh pärast poliitikast lahkumist (1999) teosed „Oper. Operett. Muusikal“ (leksikon, 2000), „Rahvusvahelised suhted“ (leksikon, 2002), „Ükskord niikuinii“ (2006), „Alasi ja haamri vahel“ (2007), „Sotsialismileeri peied“ (2008), „Eestlased sõjapõrgus“ (2008).

HEIDO VITSUR

Viimase Ülemnõukogu osa
Eesti turumajandusele üleviimisel

Tere! Lugupeetud härra president Rüütel! Ülemnõukogu ja Riigikogu esimees Ülo Nugis!

20. Augusti Klubi liikmed! Lugupeetud külalised ja konverentsist osavõtjad! Pärast Tiit Made väga emotsionaalset ja tänast päeva käsitlevat ettekannet viin ma teid siiski aastat 17 tagasi ja kavatsen rääkida üsna kuivalt sellest, kuidas ja millal Eesti läks nõukogude plaanimajanduselt üle turumajandusele ja kes oli reformide algataja. Samuti tahan ma panna ajaloolastele ja meediale südamele, et ajaloost ja elust kirjutamisel vaadataks üks kord ka arhiividesse, teada saamaks, kuidas kõik toimus ja mis ajal see tegelikult toimus. Nii et minu kõige põhilisem sõnum olekski üleskutse hakata ajalugu kirjutama faktide põhjal, mitte aga nii, kuidas meeldib.

Nii nagu Tiit Made eelnevalt rääkis, sai asi alguse tööpoolest sellest ettevõtmisest, mida me tunneme nelja mehe ettepaneku nime all. Järgmise sammuna arendati majandamise ümberkorraldamise idee IME programmiks. On väljaspool kahtlust, et Eesti kiire start

turumajandusse sai võimalikuks just sellepärast, et Ülemnõukogu, ja mitte ainult see viimane Ülemnõukogu, aga oma tegevuse lõpu- perioodil ka eelmine Ülemnõukogu, said näpuga IME programmis järge ajada. Seal olid ju turumajandusele ülemineku strateegia ja vajalikud reformid alustamiseks vajaliku selgusega kirjas. Neid oli vaja ümber valada seadustesse. Nüüd tuleksingi Ülemnõukogu kõige tähtsamaid majandusreforme puudutava seadusloome ja majandus- reformide kuiva ajaloo juurde. Lisaksin emotsionaalselt veel ainult niipalju, kuivõrd olemasolev IME programm võimaldas meil kii- resti käivitada reformide konveieri, siis saavutas Eesti kindlasti aasta, kahe või isegi kolme pikkuse edu võrreldes teiste maadega, sõltuvalt riigist. Sellele kiirele stardile oleme suurel määral võlgu Eesti tänase edu ja positsiooni, aga võib-olla ka tänased probleemid, kuid sellest natuke hiljem. Mida oli siis vaja teha, et minna plaani- majanduselt üle turumajandusele? Lihtsalt öeldes oli vaja kuut re- formi – hinnareformi, maksureformi, eelarvereformi, oli vaja ette- võtlust reformida, läbi viia rahareform ja omandireform.

Nende kõikide reformide põhimõtted olid IME programmis kirjas. Tõsi, rahareformist ja omandireformist oli seal juttu varja- tult, sest 1988. aastal ei oleks neid reforme olnud võimalik ellu viia ja nende selge programmi lülitamine oleks muutnud IME programmi ametliku heakskiitmise ja ka aluseksvõtmise võimatuks. Nagu ma eelnevalt ütlesin, algatati üks fundamentaalse tähtsusega reformidest isegi enne, kui viimane Ülemnõukogu kokku tuli. See oli veel see suur, paarisaja liikme, mitte valitud liikmetega, vaid määratud liikmetega Ülemnõukogu, kus hinnareformi käivitanud hinnaseadus läbi läks. Hinnaseaduse võttis vastu eelviimane Ülemnõukogus detsembri- kuus ja selle alusel hakkas toimuma hindade vabakslaskmine, hinna- majanduse liberaliseerimine, turupõhimõtetele üleminek. Siinjuures tahaksin ütelda, et hinnareformil on fundamentaalne tähendus. Kui seda poleks tehtud, poleks saadud ühtki teist reformi käivitada. Mis ettevõtlus või turumajandus see oleks, kui hinnad on fikseeritud,

kui on olemas kuhugi hinnakirja kirjutatud jaehind ja hulgihind? Mis maksureformi oleks saanud teha, kui seesama hinnakiri ja hinnakomitee oleks sellel ees olnud? Kuidas Eesti oleks saanud oma eelarvetulusid kokku, kui asi oleks nii olnud? Nii et alustada tuli hinnareformist ja meil oli õnne, et selle suutis Indrek Toome valitsus läbi viia eelmises Ülemnõukogus. Muidugi ka tänu Ülemnõukogule ja tema juhtidele. Nii et see seadus täitis oma osa ja toimis.

Järgmise olulise reformina oli vaja ellu viia maksureform. Ma ei teagi, kas siin on inimesi, kes mäletavad, milline oli maksusüsteem Nõukogude Liidus. Põhiline riigitulu oli käibemaks – Made mäletab, tema õppis ja õpetas seda – oli käibemaks. Käibemaksu arvestati põhiosas jae- ja hulgihinna vahena, võeti esimene ja lahutati teine. Käibemaks oli kahe fikseeritud hinna vahe. Mõnelt kaubalt arvutati käibemaksu ka protsendina, kuid selline moodus oli pigem erand.

Edasi, järgmiseks maksuks oli üksikisiku tulumaks, algul progresseeruv, pärast umbes selline nagu meil, sest lõpuks jõuti maksuvaba miinimumi tõstmisega Nõukogude Liidus sinnamaani, et esimeselt sajalt rublalt võeti tulumaksu 8.20 ja edasi 13% igalt rublalt. Ettevõtted maksid kasumieraldisi. Määratud makseid plaaniliste maksetega. Ma ei mäleta enam, kas siis tehti iga kuu või kvartali lõpus ümberarvestus. Naljakkal kombel tahame me pärast oma tulumaksureformi sama instrumendi juurde tagasi pöörduda. Naljakas, et ajalugu kipub sellisel imelikul moel korduma. Aga oma tulumaksureformi, sealhulgas ka juriidiliste isikute füüsilistest isikutest erineva maksustasime kirjutasime me praktiliselt maha Lääne-Euroopast, vaatasime Soomet, Rootsit ja Ungarit, kaugemalt Ameerika Ühendriike ja ega vist rohkem meil eeskujuriike ei olnudki. Loomulikult vaatasime natuke ka Eesti Vabariiki enne sõda, kuid sealt midagi üle võtta ei olnud. Lõppkokkuvõttes rakendasime me Eestis euroopaliku tulumaksu, nagu me viisime sisse ka kõik need teised peamised maksud, mis olid selekteerunud pikaajalise arengu käigus Lääne-Euroopa ja teistes arenenud riikides.

Maksusüsteemi kujundamisel oli kõige enam arutelu selle üle, kas teha käibemaks müügi maksuna või lisandunud väärtuse maksuna. Natuke kõhklusi lisandunud väärtuse maksu osas meil oli ja need olid õigustatud kahtlused. Me kartsime, et võib tulla väga palju maksupettusi käibemaksu tagastamisel. Näiteks nii, nagu tehakse seda praegu arvevabrikute kaasabil – näitad fiktiivsete arvetega olematut käivet ja tasutud käibemaksu ja seeläbi vähendad enda maksukohustust. Selline hirm oli, kuid siiski me otsustasime, et kuivõrd Euroopa rakendab seda, peame meie ka kasutama. Pealegi rootslased julgustasid meid ja ütlesid, et milles probleem: arve peale kirjutatakse üks ja teine ning vahe ongi see, mida maksustatakse. Ega rootslased selle peale tulnud, mille peale meie NSVLi kodanikena tulime – et on võimalik teha muude vabrikute kõrvale ka arvevabriku. Aga valik oli muidugi õige, tuli minna lisandunud väärtuse maksule, ükskõik, kui palju neid arvevabrikuid ja pettusi meil võib tulla. Me saime siiski endale algusest peale täielikult normaalse ja euroopaliku maksusüsteemi.

Kolmandaks elemendiks meie maksusüsteemis said aktsiisid kui täiesti tavaline, igipõline maks mõnele kaubale, nagu alkohol, tubakas, kütused ja veel valikuliselt midagi, mis ei ole esmatarbekaubad, näiteks luksuskaubad, mida võib maksustada kõrgemalt kui teisi kaupu antud riigis.

Nii et valik oli väga lihtne. Natuke muret oli meil tollidega: kas tolle on vaja kehtestada või mitte. Leidsime, et kuivõrd Eesti vajab kõiki kaupu, siis sisseveotolle Eesti ei vaja. Küll aga tehti põllumeeste poolt tugevat *lobby*, et mitte lubada välja vedada töötlemata karusnahka. Nii et vähemalt ühele kaubale tollimaks kehtestati, see oli välja veotoll parkimata karusnahale. Ma ei tea, kas seda maksu ka ühe sendi ulatuses kunagi laekus ja kas Eesti pärast iseseisvumist karusnahka üldse välja vedas. Kuid just selle tollimaksu tõttu märgiti rahvusvahelise konkurentsivõime statistikas kogu aeg Eestis rakendatavat proteksionismi. Olematu proteksionism sellise tollimaksuna püsis meil tükk aega ja määris Eesti liberaalset mainet, kuni see ära kaotati, et siis

tollimaksud Eesti Euroopa Liitu astumisel meie maksusüsteemi tagasi tuua. Kuid nüüd tulid teised tollimaksud – nimelt sisseveotollid siseturu kaitseks, mille vajadust oli Eesti kogu aeg eitanud.

Ka sotsiaalmaksu juures tahaks natuke peatuda. Siin oli loomulikult põhiküsimuseks see, kes on sotsiaalmaksu maksja, kas inime-
ne või ettevõtja, ja milline peab olema maksumäär. On arusaadav, et maksu tasumine oli lihtsam sinna, kus ta oli – juriidilistele isikutele. Teatavasti maksti ka Nõukogude Liidus nn juurdearvestusi palgale alates vist 4,5%-st (kontoritöötajad) kuni paari protsendipunkti võrra suurema määrani kaevandustes, kuid see koormus oli tunduvalt väiksem kui meile uutes tingimustes vajalik 33%.

Mis aga puudutab maksu vahetu tasuja küsimust, siis kui mõned emotsionaalsed kaalutlused kõrvale jätta, on enamik majandusteadlasi täiesti ühel meelel, et pole vahet, kes maksab, kas ettevõtja või üksikisik. Maks on niikuinii igal juhul kohustuslik ja sama suur ning kuulub mõlemal juhul vajaliku tööjõukulu koosseisu.

Küll aga sõltub sotsiaalmaksu kogumise viisist riigi statistiline maksukoormus. Kui maksjaks on töötajad ja maksud ei liigu läbi riigieelarve, on ametlik maksukoormus väiksem ja vastupidi. Maksukoormuse vahe võib kujuneda suuremaks kui 5–7 protsendipunkti. Nii et kui me räägime nüüd Eesti maksureformist, Eesti maksu-
maksjale pandud maksukoormusest, siis seda nüanssi peame rahvusvahelistes võrdlustes kindlasti arvestama. Võrreldavates tingimustes on Eesti maksukoormus üks madalamaid ja see on ka hea, sest et vaestel ja muidu väikese konkurentsivõimega riikidel pole oma konkurentsivõime plusspoolel eriti muud pakkuda kui odavat tööjõudu ja madalat maksukoormust.

Eelarvereformiga oli rohkem probleeme ja vähem saavutusi. Oli vaja lahutada Eesti eelarve NSVLi eelarvesüsteemist ja muuta eelarve koostamise korda. Algatuseks siiski paar sõna selle kohta, kuidas Vene ajal eelarvet tehti ja kuidas seda koostati ka Eestis selle kuupäevani, kui Eesti eelarve oli NSVLi riigieelarve koostisosa. Eel-

arve koostati siis, lähtudes eelmise aasta kulude tasemest. NL Ra-handusministeeriumist tuli igal aastal uus juhend selle kohta, kuidas neid arvutusi teha ja kust tuli natuke kokku hoida ja kus võis kulutusi paisutada. Kuid kulunormatiivid olid eelmise aasta tasemel ja erilisi prioriteetide muutmist see süsteem ei võimaldanud. Veel vähem oli Eestis võimalik oma prioriteete iseseisvalt kujundada ja töötada välja meetmeid nende elluviimiseks. Sellele baasile tulid mõned investeeringud, mida oli suudetud teisi kanaleid mööda välja kaubelda. Edasi tehti väga lihtne arvestus. Eestis laekuvate tulude (käibemaks, tulumaks, ettevõtete maksed) kogusummast lahutati planeeritud kulutuste kogusumma ja arvutati, mitu protsenti saadud vahe moodustab Eestis laekuvast käibemaksust. Siis määrati, et nii viisi arvutatud käibemaksu osa ja kõik ülejäänud maksud jäävad antud aastaks Eesti eelarve tuludeks ja ülejäänud käibemaksu osa tuleb kanda NSVLi eelarvesse. Seda protsessi nimetati eelarve reguleerimiseks ja on selge, et selline kulutuste suuruse piiritlemise süsteem ei olnud meile vastuvõetav ega ka võimalik. Eesti pidi oma tuludega hakkama saama, kusjuures riigi tulud laekusid uute maksuseaduste järgi ja lähtuvalt sellest, kui aktiivne ning tugev Eesti majandus oli. Kuivõrd esimesel aastal me ei teadnud, milline saab olema meie SKT, millised on elanike tulud, oli eelarvet nendest printsiipidest lähtudes väga raske teha. Ja ega siin head retsepti ei olnudki: eeskuju polnud kuskilt võtta ja tegelik asjaolu, mis aitas meil koostada eelarveid, mis ei olnud defitsiidis, oli ühelt poolt meie ettevaatlikkus, aga teiselt poolt veel enam see asjaolu, et sel ajal inflatsioon kiirenes tohutult ja eelarvelaekumised olid seetõttu alati suuremad, kui prognoositi.

Paraku pean lisama, et kahjuks pole eelarve koostamise meetodika meil vajalikul määral kaasajastunud, pigem on ta jäänud ligikaudu selliseks, nagu ta oli. Kõige enam me vaatame eelmist aastat, paneme natuke juurde ja proovime läbi suruda mingisuguseid investeerimisprogramme. See, mida Tiit Made siin nii teravalt kri-

tiseeris – pikaajalist arengukava ja selle finantseerimiseks vajalikku eelarvet –, meil siamaani Eesti Vabariigis ei ole.

Rahareformist. Rahareform oli fundamentaalse tähendusega. Ja väga kahju on, et meil läks selle reformiga rohkem aega kui temaga läks, kuid väga hea, et me tegime selle siiski palju varem ära kui teised, sest rahareform avas Eesti Euroopale, vaba maailma majandusele ja andis meile sellise arenguvõimaluse, mida ükski teine reform ei oleks andnud. Nagu eelnevalt mainitud, oli oma raha, konverteeritava valuuta vajadus meile selge enne iseseisvumist, kuid rahareformi saab läbi viia üksnes iseseisev riik. Kui selles riigis ei käibinud enne iseseisvumist konverteeritav raha, tuli rahareform ette võtta võimalikult kiiresti.

Viiendas olulises reformis – ettevõtlusreformis, mis viimase Ülemnõukogu ajal käima pandi, Ülemnõukogu ise küll vahetult ei osalenud, kuid on selge, et kui valitsus oleks oma ettevõtlust reformivatele määrustele andnud seaduse kuju, poleks asi Ülemnõukogu taha seisma jäänud. Tähtis on see, et endiste riigiettevõtete ümberkujundamine kaasaegseteks äriettevõteteks ja nende erastamine algas siis, kui Toompeal istus meie viimane Ülemnõukogu.

Samuti jõudis Ülemnõukogu oma omandireformi aluste seaduse vastuvõtmisega panna aluse järgnevatel aastatel läbiviidavale omandireformile, andis võimaluse sellega kohe alustada.

Selles, mis Eestimaal pärast viimase Ülemnõukogu tagasiastumist toimus, ei olnud majandusvaldkonnas enam väga põhimõttelisi, pöördelisi, alustrajavaid otsuseid – selle töö oli ära teinud viimane Ülemnõukogu. Me võime rääkida küll süsteemi muutvate majandusreformide radikaliseerimisest või edasiarendamisest Riigikogu poolt, kuid mitte mingil juhul nende algatamisest.

Täna tähelepanu eest!

HEIDO VITSUR on sündinud 28. märtsil 1944. a, on abielus ja tema kaks last on juba täiskasvanud.

Kõrghariduse omandas ta Tartu Ülikooli majandusteaduskonnas rahanduse erialal aastatel 1962–69.

Pärast ülikooli lõpetamist töötas ta Rahanduse Teadusliku Uurimise Instituudis ja rahandusministeeriumi arvutuskeskuses. On olnud Tallinna Linnavalitsuse büroo juhataja aastatel 1975–88.

Keerulistel üleminekuaastatel oli ta Riigikantselei nõunik ja Ülemnõukogu rahanduskomisjoni nõunik. Aastal 1992 oli ta majandusminister. 1992–95 oli Riigikogu liige, rahanduskomisjoni aseesimees. Ta on olnud peaministri, Tallinna Linnavolikogu, Riigikogu aseesimehe, majandusministri ja mitmete teiste tähtsate isikute ja institutsioonide nõunik. Käesoleval ajal on ta Eesti Arengufondi ekspert.

Huvideks on sotsiaalteadused ja poliitika.

STASYS KROPAS

Pretsedenditu ümberkujundamise rahvusvahelised aspektid:
seisukohad ajaloolisest perspektiivist

Lugupeetud kolleegid! Mul on suur rõõm olla Tallinnas ja jagada teiega oma seisukohti Baltimaades peaaegu kaks aastakümnet tagasi asetleidnud ajalooliste sündmuste rolli kohta. Baltimaade koostöö tähtsust ei saa üle hinnata. See oli edukuse üheks kõige tähtsamaks teguriks meie riikide iseseisvuse taastamise teel. Pean majandusteadlasena tunnistama teatud kadedusega, et kõige suurepärasemad ideed seoses majandussüsteemide ümberkujundamisega (sealhulgas rahvusliku valuuta kasutuselevõtt ja valuutakomitee kokkulepped, tasakaalustatud eelarve nõue, Rahvarinde liikumine majandusreformide toetuseks ja teised) tekkisid Tallinnas.

Analüüsin oma ettekandes Leedu ja välismaistes uurimustes avaldatud Baltimaade majandussüsteemide pretsedenditu ümberkujundamise põhjendamatute tõlgenduste teatud aspekte. Pean tunnistama, et ükski teine riik maailmas ei ole kogenud sellist ümberkujundamist nii lühikese aja jooksul. Esmalt vaatlen ma Sajüdisel tehtud radikaalsete otsuste tähtsust, siis tutvustan paavst Johannes Paulus II

rolli eeltingimuste loomisel Ida-Euroopa riikide väljakujunemiseks ning viimaks vaatlen Baltimaade majandusarengu taseme algse, see tähendab üleminekuprotsessi eelse hindamise probleemi.

Radikaalsed reformid *versus* sammsammuline lähenemine

Sajüdisel lähenemine uue majandussüsteemi loomisele oli küllaltki radikaalne. Selge sõltumatu raha-, krediidi- ja eelarvesüsteemi nõue oli pandud paika juba meie majandusliku iseseisvuse kontseptsioonis, mis töötati välja professor K. Antanavičiuse kindlal juhtimisel. See tähendas, et Sajüdisel kindla majandusliku iseseisvuse seisukoha taga oli *de facto* poliitiliste õiguste nõue, riigi kõige tähtsam eeltingimus: õigus iseseisvale eelarve- ja rahapoliitikale. Me võtsime väga kriitilise seisukoha nõukogude seaduse suhtes, mis käsitles Leedu NSV, Läti NSV ja Eesti NSV majanduslikku iseseisvust.

Seetõttu oli sellest seisukohast vaadatuna Leedu Vabariigi iseseisvuse taastamise viivitamatu väljakuulutamise märtsis 1990 küll radikaalne, ent loogiline samm. Ma mäletan, kui suur oli minu ja mu kolleegide pettumus ja meeelhärm üsna pragmaatilise lähenemise üle, mille kasuks otsustasid meie kolleegid teistes Balti riikides. Tallinnas ja Riias järgniti meile ainult selles osas, mis puudutas iseseisvuse taastamise protsessi algatamise deklaratsiooni. Sajüdisesse kuuluvatele parlamendiliikmetele avaldati seejärel tohutut sisemist ja välimist survet. Isegi vasakpoolsed kolleegid otsustasid toetada iseseisvusdeklaratsiooni, kuigi nad on alati olnud vähem radikaalse lähenemise pooldajad. Tabel 1 kirjeldab nende positsioonide erinevusi.

See radikaalne otsus tähendas, et lähenemine väliste majandussuhete ning majandus- ja ühiskondliku elu korraldamisele pidi olema väga erinev alates iseseisvusdeklaratsiooni vastuvõtmisest. Sel põhjusel sunniti meie sportlasi keelduma osalemast endise Nõukogude Liidu meistrivõistlustel, mis tähendas ühe- või kaheaastast professionaalse karjääri kaotust. Noormehi kohustati keelduma teenimast Nõukogude sõjaväes ning seisma silmitsi Nõukogude värbamis-

Tabel 1. Leedu poliitilise eliidi vaated majandusliku ja poliitilise iseseisvuse taastamise protsessile

Sajūdise liikumine	Leedu Kommunistlik Partei
Parema tiiva poliitiline jõud <ul style="list-style-type: none"> • Rõhuasetus rahvuslikul teadlikkusel • Orientatsioon maailmasõjaelsele Leedu pärandile (püüdlemine iseseisva Leedu, avatud kodanikuühiskonna poole) • Desovetiseerimispuüded • Kiired ja radikaalsed reformid 	Vasaku tiiva poliitiline jõud <ul style="list-style-type: none"> • Rõhuasetus ühiskonnal/kodanikkonnal • Orientatsioon nõukogude pärandile • „Nõukogude vooruste“ säilitamine • Aeglased ja kaalutletud reformid, sammammuline lähenemine

komiteede ähvardustega jne. See oli ilmselt üks kõige kriitilisematest hetkedest iseseisva Leedu ajaloos. 18. märtsil 1990 esitas president Mihhail Gorbatšov oma pöördumises Leedu Ülemnõukogu poole ultimaatum: tühistada iseseisvus või leppida karmide tagajärgedega kogu rahvale. 18. aprillil alustas Nõukogude Liit Leedu vastu majandus- ja energiablokaadi. Sajūdisesse kuuluvaid Ülemnõukogu liikmeid kritiseeriti radikaalse otsuse pärast nende Leedu oponentide poolt. Suuremad Euroopa riigid otsustasid üsna ettevaatliku seisukoha kasuks. 26. aprillil soovitasid Prantsusmaa president François Mitterrand ja Saksamaa kantsler Helmut Kohl ühises kirjas ajutiselt hoiduda edasistest iseseisvuse väljakuulutamisest tulenevatest tegevustest.

Raske majandusblokaadi tingimustes ning arvestades Euroopa presidentide pöördumisega, võttis Ülemnõukogu vastu otsuse kuulutada välja 100päevane moratoorium iseseisvuse uute tegevuste suhtes alates Leedu Vabariigi ja Nõukogude Liidu vaheliste läbirääkimiste alguspäevast. Kuigi Mihhail Gorbatšov kuulutas selle otsuse 2. juunil 1990. aastal ebapiisavaks, siis majandusblokaad ikkagi tühistati. Avalik majandusblokaad Leedu vastu oli meie arvates Nõukogude administratsiooni tehtud viga. Plaanimajanduse tingimustes osutus blokaad väga kahjulikuks teistele Nõukogude vabariiki-

dele. Majandused ei olnud paindlikud ega suutnud viivitamata asendada tarnijaid oma turgude varustamiseks teatud toodetega. Leedule sai osaks rahvusvahelise üldsuse sümpaatia ning majandusblokaadi algataja reputatsioon sai tõsiselt kahjustada. Blokaad oli tegur, mis aitas kaasa majandussuhete liberaliseerimisele ning tugevdas avalikkuse toetust ebapopulaarsetele majandusreformidele. Ometi ei vähendanud majandusblokaadi lõpp nõukogude majanduslikku, ideoloogilist ja koguni militaarset survet.

Majandusliku sõltumatu viivitamatu väljakuulutamine märtsis 1990 ning kiired ja radikaalsed reformid olid ilmselt ainuõige viis püüdelmisel poliitilise iseseisvuse poole. Autoritaarsete tendentside kiire leviku tõttu Venemaal on väga kahtlane, et opositsiooni pooldatud sammammuline lähenemine oleks viinud sama eduka tulemuseni. Ajalooliselt oli see tähtis geopoliitiline sündmus, mis viis sündmuste lõpptulemusel maailmakaardil ideoloogilise mõju piiride nihkumiseni. See tähendas ka Leedu nime teistkordset ilmumist maailma ajaloo õpikutes geopoliitilise tegurina maailma geopoliitika kaardil ideoloogiliste väärtuste uute piiride kehtestamisel. Esmakordselt mainitakse Leedu riigi nime seoses Euroopa piiride kaitsmisega mongolite ja tatarite valituste eest (*Atlas of World History*, Oxford, 2002).

Puuduv asjaolu rahvusvahelise keskkonna hindamisel iseseisvuse taastamise seisukohast

Enamik teadureid ja ajaloolasi täheldavad mitut rahvusvahelist põhjust, mis viisid Baltimaade iseseisvuse taastamiseni. Nendeks on Reagani ja Thatcheri kompromissitud välis- ja sisepoliitilised suunad ning surveavaldused. See seletuskäik on õige, ent mitte kõikehõlmav. Puuduvaks asjaoluks on paavst Johannes Paulus II tegevus. Paljudes poliitilistes uurimistöodes esitletakse paavst Johannes Paulus II rolli tihti fragmentaarselt. Ma arvan, et meie kohuseks on püüelda selle mõttekäigu täielikkuse poole, mis viis geopoliitiliste muutusteni meie piirkonnas.

1978. aastal valiti pärast 445 aasta pikkust Itaalia domineerimist esimene mitteitaallasest paavst. Tabelis 2 on toodud ära tähtsamate sündmuste ja paavsti tegevuste kronoloogia.

Tabel 2. Baltimaade iseseisvuseni viinud tähtsamate sündmuste kronoloogia

Kuupäev	Sündmus
1978, 16. oktoober	Mitteitaallasest paavsti valimine pärast 445 aastat.
1980, september	Esimese mittekommunistliku ametiühingu loomine kommunistlikus riigis.
1982, 7. juuni	Johannes Paulus II ja Ronald Reagan töötavad teha koostööd maailmarahu ja õigluse nimel.
1987, 23. august	Rahvakoosolekud Baltimaades Molotovi-Ribbentropi pakti aastapäeva tähistamiseks.
1988, 13. aprill	Ettepanek luua utmist toetav Rahvarinne Eestis.
3. juuli	Rahvaliidumise Sõjüdis loomine Leedus.
20. juuli	Tautas fronte liikumise loomine Lätis.
1989, 5. aprill	Solidarność sai seaduslikuks poliitiliseks parteiks.
4. juuni	Poolvabad valimised Poolas.
23. august	Moodustati Balti kett.
9. november	Berliini müüri langemine.
27. november	Seaduse vastuvõtmine Leedu NSV, Läti NSV ja Eesti NSV majandusliku sõltumatuse kohta.
1990, 11. märts	Leedu Vabariigi iseseisvuse väljakuulutamine.
18. märts	Eesti Vabariigi taastamise üleminekuperioodi väljakuulutamine.
18. aprill	Nõukogude Liit alustas majandus- ja energiablokaadi Leedu vastu.
4. mai	Läti Vabariigi iseseisvuse taastamise väljakuulutamine koos üleminekuperioodiga autonoomialt Nõukogude Liidus täielikule iseseisvusele.
2. juuni	Majandusblokaadi tühistamine.
1991, 19. august	Putši ebaõnnestumine Moskvas ning iseseisvate Balti riikide tunnustamise algus.

Paavst Johannes Paulus II julgustas juba oma esimeses raadio-kõnes „URBI ET ORBI“ 1978. aastal inimesi: „Ärge kartke, lükake väravad avali Kristuse jaoks. Avage tema lunastusele riigipiirid, majanduslikud ja poliitilised süsteemid.“ Paavsti esimene visiit Poolasse viis esimese mittekommunistliku ametiühingu loomiseni kommunistlikus riigis (J. O’Sullivan, 2006). Johannes Paulus II kohtus 7. juunil 1982. a esmakordselt Ameerika Ühendriikide presidendi Ronald Reaganiga. Nad töötasid teha koostööd maailmarahu ja õigluse nimel (Tema Pühaduse paavst Johannes Paulus II ametiaja sündmused). Hiljem korraldas president Reagan nii, et paavst sai Ameerika Ühendriikide luureagentuuride kogutud infot arengute kohta Nõukogude blokis (J. O’Sullivan, 2006). Paavstipoolne kommunismi moraalne õõnestamine vaevas Nõukogude Poliitbürood rohkem kui mis tahes sõjaline oht. 2. märtsil 2006 järeldas Itaalia parlamendikomisjon, et püüde taga maksta Johannes Paulus II-le kätte Solidarnośći toetamise eest oli Nõukogude Liit. Pole mingit kahtlust, et Solidarnośći absoluutne võit esimestel pooldemokraatlikel valimistel oli esimene sovettide poolt Kesk-Euroopas pealesunnitud totalitaarset süsteemi pidurdav asjaolu. Hiljem viisid Berliini müüri langemine ja revolutsioonid Balti riikides meie majandussüsteemide ümberkujundamise alguseni.

Nagu enamik sotsiaalteadlasi, võtsin ka mina esialgu omaks kuni varase 1993. aastani kehtinud rahvusvaheliste eeltingimuste üldise seletuskäigu. Minu huvi Johannes Paulus II rolli vastu tekkis siis, kui vastutasin Leedu Panga välissuhete eest ning kohtusin Itaalia Ambrosiano Veneto panga ühe asepresidendiga. Ta rääkis mulle, et reorganiseeritud pank hoidis ikka oma bilansis umbes ühe miljardi USA dollari suuruses summas Itaalia valitsuse toel antud mittetootlikke laene Solidarnośćile. Igaüks, kes on kas või pisut tuttav pangandusega, mõistab, millise riski võttis pank erafirmade vahendusel välismaisele poliitilisele liikumisele laenu andmisega. Maailma autokraatlikel režiimidel on palju paremad võimalused geopoliitiliselt

tähtsate projektide mõjutamiseks, sest nende käsutuses on suures koguses finantsressursse, mille kohta ei ole vaja aru anda. Demokraatlikus maailmas on aga vastupidiselt kõik valitsusjuhid piiratud finantsressursside kasutamisel avalikkuse kontrolliga. Seetõttu ei olnud paavstil muud võimalust finantstoe hankimiseks Poola poliitilisele liikumisele, kui tavatult tegutsedes, algatades taotluse esitamise pangale ja Itaalia valitsusele. See oli teatud määral riskantne samm üsna raskete tagajärgedega panga aktsionäridele ja pangale, mis läks hiljem pankrotti. Finantsoperatsioonide organisaatoriks oli peapiiskop Paul Marcinkus, Leedust Ameerika Ühendriikidesse väljarännanu poeg, kes teenis *Istituto per le Opere di Religione* ehk Vatikani Panga presidendina alates 1971. aastast kuni 1989. aastani. Nõukogude ajal oli Leedu ajakirjandus tulvil vastuolulisi artikleid tema sidemete kohta maffiabosside ja kuritegudega. Sovietid püüdsid diskrediteerida paavstiga väga lähedastes suhetes olevat meest, kes oli Vatikanis mõjuvõimu poolest kolmas isik paavst Johannes Paulus II ja riigisekretäri järel. Võime kuni siiani leida vastuolulisi väljavõtteid ajalehtedest, mis on seotud peapiiskopi tegevusega tema Vatikanis teenimise ajal. Ometi puudub alus tema süüdistamiseks isikliku kasu saamise soovis. Ta lõpetas oma tagasihoidliku elu Ameerika Ühendriikides kirikut teenides. Ta pöördus 1990. aastal tagasi Chicago peapiiskopkonda, enne kui taandus Arizonasse, kus elas koguduse preestrina. Ameerika Ühendriikides nõustuti kõige kõrgemal tasemel, et Marcinkust ei saa edasi süüdistada. Tema kuulnud ütles „Kirikut ei saa juhtida ainult *Ave Maria*’sid lugedes“ kinnitab peapiiskopi rasket vastutuskoormat tegelemisel komplitseeritud finantsoperatsioonidega.

Õeldust kokkuvõtet tehes võime järeldada, et paavsti algatatud poliitiline ja vaimne ärkamine, tegevuste tõhus koordineerimine Ameerika Ühendriikide ja Suurbritannia valitsusjuhtidega ning tema kaval ja teatud määral riskantne finantstoe organiseerimine demokraatlikule liikumisele Poolas olid otsustavad tegurid Ida-Eu-

roopa poliitilisel uuestisünnil. Armastusväärse paavsti suhtumine leedulastesse kindlustas toe Poola poliitikutelt ning leevendas leedulaste ja poolakate vahelisi rahvuspingeid, mille algatajaks olid teatud määral Nõukogude jõud.

Probleem stardipositsiooni hindamisega

Viimane punkt, mida soovin oma ettekandes käsitleda, on algsete stardipositsioonide hindamise probleem seoses majandusliku arengutaseme ja sissetulekute tasemega. Nagu me teame, on sisemajanduse kogutoodang üsna ebausaldusväärne arengutaseme indikaator, kuigi see on kõige usaldusväärsem indikaator rahvusvahelisteks võrdlusteks. Iga majandusteadlane teab, et ainult turujõud suudavad õigesti määratleda toodete ja teenuste hindade tasakaalu. Muud rahvusvahelise võrdluse meetodid on väga umbkaudsed ning majandusteadlased ei saanud neid enne 1990ndaid kasutada. Üritades inspireerida Nõukogude liidrit Mihhail Gorbatšovi majandussüsteemi ümber kujundama ning astuma rahvusvaheliste finantsinstitutsioonide Rahvusvahelise Valuutafondi ja Maailmapanga liikmeks, saatsid Majanduskoostöö ja Arengu Organisatsioon ning Euroopa Rekonstruktsiooni- ja Arengupank ühise majandusteadlaste meeskonna koostama esialgset uurimust nõukogude majandusest, et aidata panna paika reformide programmi ning valmistada ette taustkalkulatsiooni Nõukogude Liidu võimalike määrosade tarvis rahvusvahelistes organisatsioonides (*A Study of Soviet Economy*, 1991). Määrosade kalkuleerimisel kasutatakse põhiindikaatorina turuhindadel põhinevat sisemajanduse kogutoodangut. Ent nõukogude majanduse teatud segmentides sel ajal vaid imiteeriti tegelikku turgu. Vabariikide ja subjektide vahelised majandussuhted põhinesid pigem administratiivsel korral kui nõudluse ja pakkumise reeglitel. Seetõttu põhinesid esialgsed kalkulatsioonid üsna optimistlikel hinnangutel, ilma kaupade ja teenuste kvaliteeti nõuetekohaselt hindamata, sest ülemineku alguses ei olnud turul

võimalik müüa ebakvaliteetseid kaupu. See jättis hiljem, üleminekuajal tegelikust langusest statistiliselt olulisema languse mulje. Sajü-dise oponendid on laialdaselt spekulerinud selle tõsise majandusliku languse argumendi üle. Mõned reformijad võivad võtta sellises keskkonnas süü endale. Ma ei unusta kunagi viimast kohtumist professor K. Antanavičiusega, meie majandusreformide juhiga. Aprilli alguses 1998. aastal, vahetult enne oma surma, külastas ta mind tabelite ja kalkulatsioonidega Leedu majandustegevuse erinevate sektorite kohta. Arutasime teatud süütundega majanduslanguse põhjusi. Kahjuks ei olnud mul sel ajal sobivat vastust. Hiljem, Bretton Woodsi institutsioonis töötades sain seda probleemi uurida hoolikamalt. Mõned Maailmapanga majandusteadlased kinnitasid eravestluses minu oletust nõukogude majanduse arengutaseme esialgse ülehindamise kohta. Isegi ametlikult püüti mõnel üksikul korral teatud punktis arve korrigeerida, ent see ei olnud siiski maailmamajanduse aegri-date rahvusvaheliste tihedalt seotud kalkulatsioonide tõttu võimalik. Tehti vaid mõned erinevate aastate korrigeerimised ilma algandmeid muutmata. Maailmapank avaldas rahvusvaheliselt enam-vähem võrreldavad sisemajanduse reaalse kogutoodangu andmed alles 2007. aastal. Usaldusväärsem rahvusvahelisteks võrdlusteks kasutatud metodoloogia viis teatud tekki-vate turumajanduste sisemajanduse reaalse kogutoodangu olulisele ümberhindamisele (Hiinal umbes 40%-line vähenemine, India 19%-line vähenemine). Võrreldes omavahel 1991. aastal rahvusvaheliste organisatsioonide ekspertide kasutatud kalkulatsioonide metodoloogiat, mille põhjal arvutati Leedu sisemajanduse kogutoodangu algtase, ning esmakordselt 2007. aastal avaldatud erinevate maailma riikide sisemajanduse kogutoodangute rahvusvaheliselt võrreldavaid andmeid, jõudsime oletuseni, et majanduslanguse taset hinnati üle liiga optimistliku esialgse nõukogude majandusarengu taseme hinnangu, ümberkujundamisprotsessi keerukuse ning usaldusväärsete statistiliste andmete puudumise tõttu. Loomu-

likult ei saa me eitada üleminekuaegse majanduslanguse fakti, ent languse taset hinnati üle tõsiste probleemide tõttu esialgse hinnangu andmisel.

Ometi oli aastatel 1990–92 parlamentide kõige tähtsamaks rolliks loova lammutamise protsessi algatamine, mis oli vajalik edasiseks majandusarenguks. Austria majandusteadlane Joseph Schumpeter muutis selle mõiste populaarseks ning kasutas seda radikaalse uuendamisega kaasaskäivat ümberkujundamisprotsessi kirjeldades. Schumpeter nägi ettevõtjate uuenduslikku sisenemist jõuna, mis tema nägemuses kapitalismist tagab pikaajalise majanduskasvu, isegi kui see hävitas teatud määral monopoolset võimu nautivate olemasolevate ettevõtete väärtuse. Iganenud oskustega tööliste vallandamine võib olla tarbijate hinnatud uuenduste hinna üheks komponendiks. Kuigi pidevalt uuendav majandus loob uusi võimalusi töötajatele loomingulisemates ja tootlikumates ettevõtetes osalemiseks (eeldusel, et nad saavad omandada vajalikud oskused), võib loominguline lammutamine põhjustada lühiajaliselt tõsiseid raskusi. Teatud määral on meie riikides nii ka juhtunud.

Kasutatud kirjandus

1. Address of His Holiness John Paul II, Sistine Chapel, First Radiomessage „Urbi Et Orbi“, Tuesday, 17 October, 1978.

2. Atlas of World History (from the origins of humanity to the year 2000, Hardcover), Institute of historical research, University of London, Oxford 2002. By Patrick K. O'Brien (Editor).

3. A Study of the Soviet Economy. 3-volume set. European Bank for Reconstruction and Development, International Monetary Fund, Organization for Economic Co-operation and Development, World Bank, Washington DC, December 15, 1991.

4. Events in the pontificate of his holiness pope John Paul II, http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/biography/documents/hf_jp-ii_bio_01061996_pontificate_en.html.

5. **O'Sullivan, John.** The President, the Pope and the Prime Minister: Three Who Changed the World, Regnery publishing, Washington DC, 2006.

ARVI HAMBURG

Energeetika ja võim

Austatud Riigikogu ja Ülemnõukogu liikmed!

Teie panus Eesti riigi taasiseseisvumisel oli hindamatu ja saavutatud tulemus imetlusväärne.

Poliitikud tegid oma töö Ülemnõukogus, tehnikainimesed, energeetikud oma igapäevatööd arvestades oma riigi ülesehitamise võimalusega ja omariiklusele vastava energeetikakompleksi loomise vajadusega.

Vabariigi taasiseseisvumise protsess koondas tehniliste teadmisega ja kogemustega inimesed majanduslikel alustel töötava riigi ülesehitamiseks. 10. detsembril 1988. a kutsuti TTÜ aulasse kokku Eesti insenerkonna esindajad. Kohtadelt valiti 452 delegaati, kohal oli 376, asutati Eesti Inseneride Liit (EIL). Varem oli tegutsenud 1921. aastal asutatud Eesti Inseneride Ühing. Aastal 1931 kuulus sellesse 170 inseneri 330st tol ajal Eestis töötanud insenerist, 1940. aastal katkes ühingu tegevus nagu paljud teisedki loominguksid meie maal.

Foorumil „Insener ja IME“ (21. aprillil 1989) sõnastati „Kuusteist käsku IME insenerile“, edaspidi „Inseneri eetikakoodeks“ ja „EIL ja eksperdi käitumiskodeks“. Seal oli energeetika esmane infrastruktuur, mis toimis NSVLi ühtses energeetikakompleksis. Nii kütuse tarnekanalite, energia jaotamisega kui ka investeringutega oli me seotud NSVL Plaanikomitee pikaajaliste plaanidega.

Eesti energeetika pikaajaliseks kujundajaks on põlevkivienergeetika

Enegiavajaduse katteks maavarade kaevandamine Euroopas ulatub sadade aastate taha. Põlevkivi kaevandamist alustati Eestis 1916. aastal.

Põlevkiviõlitööstust arendati hoogsalt 1930ndatel aastatel sõjaks valmistuva Saksamaa huvides, pärast II maailmasõda NSV Liidu huvides Balti mere sõjalaevastiku tarvis ja majapidamisgaasi tootmiseks (eeskätt Leningradi linnale).

Põlevkivi suurtarbimine algas kuuekümnendatel aastatel elektrijaamades, mis ehitati NSV Liidu loodepiirkonna varustamiseks elektriga.

Elektroenergeetika on olnud ajalooliselt NSV Liidu suurriikliku poliitika huviobjekt.

Ka Eesti Vabariigi taasiseseisvumisajal on energeetikat kasutatud poliitilise võitluse vahendina: energeetikakompleksi osatähtsus aastal 1988 oli eesti majanduses valdav, kogu Eesti NSV tootmise põhifondidest oli energeetikas 32,1%, elektroenergeetikas oli 25%, energeetikakompleks andis 17,3% kogu tööstustoodangust, elektrit tootsime 17,5 TWh, s.o 11,5MWh elanikule (2 korda üle NSVLi keskmise), ise tarbisime 4,5 MWh elaniku kohta.

Elektri turust aastal 1988 pole kohane rääkida, pigem elektri jaotamisest, sest raha polnud elektrikaubanduses ekvivalent, üle poole (51%) kogumüügist jaotasime ühtse NSVLi elektrisüsteemi kaudu teistele liiduvabariikidele (7,4 TWh) plaanilise hinnaga 1,027 kop/KWh, Eesti NSV tarbis 49% kogumüügist (7,0TWh), samuti

plaanilise, kuid kõrgema hinnaga 2,85 kop/KWh, müügielektri (omatarve ja kaod lahutatud) omahind oli 1,301 kop/KWh. Selline elektrikaubandus toimus 1962–88, kui 67% elektrit müüdi teistele liiduvabariikidele eelnimetatud plaanilise hinnaga.

Energeetikute toetused Eesti taasiseseisvumisprotsessis energia-, kütuse- või informatsiooni edastussüsteemid liidavad endas paljusid alasüsteeme, mis omakorda omavahel integreeruvad, moodustades terviklikke väga keeruka talitlusega nn suuri süsteeme.

Kuna süsteemid on omavahel tehniliselt seotud, nende juhtimiseks kasutatakse keerukaid tehnilisi vahendeid, siis on ka tehniliste vahendite kasutajad, inimesed, omavahel seotud. Nad vahetavad informatsiooni, kavandavad tulevikuprotsesse ning kõige selle teostamiseks loovad vastavad struktuurid. Elektroenergeetikas oli selliseks organisatsiooniks Riias asuva NSVLi loodeosa regionaalne dispetšerialsus. Oli selge, et kolme Balti riigi taasiseseisvumise tahte elluviimiseks on vaja elektrisüsteemide süda, olemasolev juhtimiskeskus rakendada tööle kolme riigi ühispingutuste toetamiseks. See tähendas uue organisatsiooni, Balti riikide elektrisüsteemide ühise juhtimiskeskuse loomist, mille ettevalmistused algasid 1988. aasta kevadel.

Oli aeg alustada oma riigi, kuigi veel silmapiiril oleva riigi kütuse- ja energeetikakontseptsiooni koostamisega. Riiklikud struktuurid ei saanud seda teha ja initsiatiiv tuli kodanikualgatuse korras loodud töögrupilt KW. 1988. aastal alustatud ja 1990 lõpetatud energeetika arengukava jälgis IME kontseptsiooni ja kavandas aastani 2005. Peamised järeldused, mis on tänapäevani aktuaalsed, olid:

- Koostada elektrijaamade ajakohastamise kava.
- Eesti energeetika tuua vabariigi alluvusse 01.01.1990 ja Eesti Energiast moodustada elektri tootmise ja elektri jaotamise ettevõtte ning elektri ülekande ettevõtte.

- Elektri ja soojuste müügil rakendada majanduslikult põhjendatud tariifisüsteem.
- Koostada elektrisüsteemi arenguprogramm ja tõestada Viru kaevandusele kolmanda elektrijaama mittevajalikkust.
- Kütuse ja energia hinna- ja maksupoliitika suunata energiasäästule.
- Ümber korraldada elektrisüsteemi dispetšerjuhtimine, koostöös Läti ja Leeduga asutada ühissettevõtte DC Baltija.
- Suurendada teadussaavutuste ja teadlaste osakaalu energeetikas, eesmärgiks seati teadus- ja arendustööde finantseerimise maht seniselt 0,19%-lt viia 3–6%-le tootmiskuludes.
- Suurendada ettevõtete panust koolituse finantseerimisse, kvalifikatsiooni omandamisse (senini lubamatult vähe 0,08%).
- Keskkonnahoid ja väikeenergeetika peavad saavutama senisest hoopiski olulisema osatähtsuse.
- Kõik need soovitusel saadeti teistele liiduvabariikidele läbikaalumiseks, kaasa arvatud isemajandamisele ülemineku ja NSVLi energeetikakompleksi lahutamise riikide vahel.

Kokkuvõte

Kodanikualgatus oli tollel perioodil ülioluline, sest:

- a) riiklike struktuure veel ei olnud või neil polnud võimalik koostada Eesti riigi energiapoliitikat,
- b) Eesti taasiseseisvumist kavandades oli vaja ette näha olulisema infrastruktuuri lahtisidumise NSVLi küljest,
- c) kolme väikeriigi energiapoliitika väljatöötamine pidi toimuma sünkroonselt,
- d) energeetika olemasolevaid juhtimisstruktuure ja seal olevat teadmist said ära kasutada nendes struktuurides töötavad vabamõtlemisega inimesed,
- e) energeetikasektori teadlaste ja praktikute ühtsed kavand ja soovitusel olid poliitikutele julgustavad,

f) mõneti erinevate lähenemistega huvigrupid koondusid ühise eesmärgi nimel.

Ülemnõukogus vastuvõetud iseseisvusotsused võimaldasid juba riiklikku lähenemist energeetikale. Meie kütusebilanss oli pingeline, 41% moodustas importkütus ja olime 530 miljoni USD negatiivse bilansiga. ENSV Riiklik Plaanikomitee tellis arengukava „Riikliku Eesti energeetika arengu üldpõhimõtted aastani 2030“ (valmis märtsis 1990). Töö teostajaks sai Eesti Majandusarengu Instituudi juurde moodustatud ajutine teaduskollektiiv. Arengukava sisu oli energeetika riikliku juhtimise korraldus, seejuures seadusloome ja rahvusvahelise koostöö tähtsustamine.

Üldpõhimõtete rakenduskava koostas EV Tööstus- ja Energeetikaministeerium.

Arengukavas esitatud peamised seisukohad:

- Lähtekohaks kogu energeetikakompleksi toimimine Eesti võimkonnas.
- Energeetika orienteeritus turumajandusele.
- Riikliku juhtimise printsiipide väljatöötamine.
- Seadusandluse koostamise tähtsus.
- Eesti teaduspotsiaali kasutamise vajadus ja võimalused.
- Teostada vajalikud uurimustööd ökoloogia-, majanduse- ja tehnilisest aspektist, silmas pidades tervikut.

Üldmajanduslikult olime kriisis ja Narva energeetikute rahulolematuus aina kasvas, sest kardeti kaotada oma senised privileegid ja sisemajanduses olid tõsised raskused:

- Toiduainete hinnad olid kolmekordistunud ja raskesti kättesaadavad.
- 1990/91 talv oli tõeline õlikriis, kaugkütte raskendatud toimimine.
- Terav valuutapuudus vajalike importkaupade ostmiseks, sh ravimid.
- Estonia ja Ahtme kaevanduse töötajate streigid 1989. ja 1990. aastal ähvardasid üle kasvada energeetikute üldstreigiks. 18. septembril

1990 lähtuti isiklikest vajadustest, nagu 2–3-kordne palgatõusunõue, toiduainete hinnatõusu peatamine jne. Halvima hoidis ära energeetikute ja valitsuse dialoog.

Ümarlaua arutelul olid nii poliitikud, energeetikud, ettevõtete juhid, tarbijad kui ka teadlased. Üheks edu pandiks võib lugeda info operatiivset levitamist ja kollektiivselt läbikaalutud otsuseid.

Taasiseseisvumisaja etapid energeetikas ja vastuvõetud otsused

Kirjeldame etapi iseloomulikke sündmusi ning saavutatud tulemust.

1. etapp. Rahvusliku ärkamise aeg (1987 kuni veebruar 1990)

Eesti NSV Ministrite Nõukogu esimees (valitsusjuht) Indrek Toome

Iseloomustus

Jrk	Etapi iseloomustus	Positiivne tulemus	Negatiivne tulemus
1	2	3	4
2	Usk isemajandamise, omariikluse taastamise, ühise eesmärgi püstitus	Motivatsiooni olemasolu, ideede paljusus, ühiskondlik aktiivsus	Vastasjõudude aktiveerumine, Interrinde tegevus
3	Energeetikute konsolideerumine ja integreerumine	Läti, Leedu, Eesti ühisdeklaratsioonid	Suveräänsusdeklaratsioonid ei võetud vastu üheaegselt (Eesti edu)
4	Teadlaskonna missioonitunnetus	Kodanikualgatus, energeetika arengukava KW	

Olulist

1. Iseseisvusdeklaratsiooni vastuvõtmine Eesti NSV Ülemnõukogus (16. november 1988).

2. TTÜ loominguuline kollektiiv KW koostas kodanikualgatusena energeetika arengukava.
3. Eesti NSV Riikliku Plaanikomitee tellimusel koostas Eesti Teaduste Akadeemia energeetika arengukava aastani 2030 (energeetika esimene riiklik arengukava).

2. etapp. Kaksikvõim – omariikluse ettevalmistus (märts 1990 – september 1991)

EV 28. valitsus 03.04.1990 – 30.01.1992, peaminister Edgar Savisaar
EV Tööstus- ja Energeetikaministeerium (TEM), minister Jaak Tamm (kuni 12.12.1991)

12.12.1991 – 30.01.1992 Arvi Hamburg, EV Tööstus- ja Energeetikaministeeriumi ministri asetäitja ministri ülesannetes,
majandusminister Jaak Leimann

Iseloomustus

1	3	3	4
1	Energeetika riiklike struktuuride loomine, tuleviku kavandamine	Ettevõtete äratulek NSVLi alluvusest	Tippjuhtidel kõrgendatudvastutus, psühholoogiline pinge
2	Kütuse- ja energiahindade vabastamine	Ettevõtjate, ühiskonna kõrge teavitamise aste	Hinnatõusu kasutati poliitilises laimus
3	Aktiivne välissuhtlus: lepingud Soome, Rootsi, Taani, Vene, Läti, Leeduga, WB masuudiostulaen	Koostöö naabritega, El süsteemide koostöömise jätkumine, 1991–92 küte toimis	Välismaiste konsultantide töötõingud, masuuditarnete halb kvaliteet

Olulist

1. Energeetikakompleksi kahepoolne alluvus NSV Liidu ministeeriumidele ja Eesti Vabariigi Tööstus- ja Energeetikaministeeriumile (TEM).

2. Energeetika riiklik juhtimine toimus TEMi poolt ja kavandati pikaks perspektiiviks (Plaanikomitee koostatud energeetika arenguperspektiivid 2030. aastani).
3. Eesti NSV Ülemnõukogu võttis vastu otsuse põlevkivienergeetika piiramisest, anti ette maksimaalsed piirmäärad.
4. Loodi Riiklik Energeetikaamet (VVm 16.09.1991 nr 188).

3. etapp. Omariikluse taasülesehitus (oktoober 1991–1992)

EV 29.valitsus 30.01.1992 – 21.10.1992, peaminister Tiit Vähi, tööstusenergeetika minister Aksel Treimann, energeetikaminister Arvo Niitenberg (alates 01.07.1992), majandusminister Heido Vitsur (kuni 8.06.1992), majandusminister Olari Taal (alates 15.06.1992)

Iseloomustus

1	2	3	4
1	Käibele võeti Eesti kroon	Käivitus raharinglus, kaubal või teenusel on hind	Tarbijatel ringvõlgnevused, maksujõuetus
2	Tarbimise langus kordades	Energiasääst muutus aktuaalseks	Tööstuse lagunemine, ümberstruktureerimine
3	Naftasaaduste tarnekanalite seiskumine	Tarbijate minimaalne kütusevajadus rahuldati	Kahtlus importkütuste tarnekindluses

Olulist

1. Käibele võeti Eesti raha (kroon).
2. Põhiseaduse vastuvõtmine (28. juuni 2002).
3. Naftasaaduste tarneblokaad andis hoiatava signaali kogu importkütuste kasutamisevõimalusele.
4. Energiasääst muutus prioriteetseks (VV kinnitas energiasäästu-programmi).

Kokkuvõte

- a) riigistruktuurid, poliitikud, teadlased – kogu ühiskond töötas ühise eesmärgi nimel, demokraatia toimus,
- b) loodi omariikluse poliitilised ja juriidilised alused,
- c) ehitati riigile vajalik infrastruktuur,
- d) käivitus rahvusvahaline koostöö.

Edasist ajajärku energeetika vaatenurgast võiks liigitada järgmiselt:

4. Kohalike kütuste ainuprioriteetsus (1993 – aprill 1995)

1	2	3	4
1	Riigigarantiiga kohalike kütuste edendamise laen	Leevendas rahapuudust, tekkisid head suhted pankadega	Kindla suunitlusega tinglikku tagasimaksimist nõudev raha
2	Laenuprojektide ettevalmistamise struktuuride loomine	Välisraha kasutamine meie inimeste koolituseks	Riigipoolne signaal kohaliku kütuse suurendatud osatähtsusest
3	Erastamine, tagastamine		Riigiomandi maine

5. Turumajanduse ettevalmistus (aprill 1995 – august 1998)

1	2	3	4
1	Soojusettevõtete munitsipaliseerimine	Kohalikul omavalitsusel otsustusõigus	Väikesele OV-le ülejõukäivad mured
2	Põlevkivienergeetika-ettevõtete ümberkujundamine	Energiamaj. läbipaistvus. Tootmise allutamine konkurentsile, võrgutegevuse riiklikule regulatsioonile	Energeetika ümber hakkasid tekkima huvigrupid, meelitas suur raharinglus
3	Energeetika rahvusvahelistumine	Teave ja kogemused, partnerlus	Majanduslikult piiratud võimalused
4	Õigusliku raamistiku valmimine	Rahvusvaheliselt aktsepteeritud, mõistetav reeglistik	

6. Põlevkivielektri ainuvalitsus (Eesti asja ajamine Eesti moodi) (oktoober 1998 – märts 2003)

1	2	3	4
1	Otsused põlevkivi-energeetikale eristaatusest	Põlevkivile kui kütusele kasutamisevõimaluse loomine	Põlevkivi eristaatus kandus äriühingule konkurentsvaliseks turupositsiooniks
2	Seniotsustatud elektrituru korraldus muudeti täielikult, eeskätt NRG nõudmisel	NRGga läbirääkimise kogemused	NRG lahkus, aga nende poolt nõutud elektriturugarantiid jäid
3	Täidesaatva võimu erinev suunavalik RK otsusest ja energia-seadusest	Advokaatide arvamused ja ekspertiiside tulemused on võimalik koondada Valitsuse eesmärgi õigustamiseks	Arengukava ja seaduste autoriteet kahtluse all. Signaal Riigikogu otsuste ja üldsuse ignoreerimine

Kokkuvõte

1. Oktoobrist 1998 Vabariigi Valitsuse protokollilise otsusega alustati nn uue energiapoliitikaga, millele järgnesid ka vastavad muudatused seadusandlikes aktides.
2. Eksklusiivsed läbirääkimised NRGga fikseerisid meiepoolsed garantiid ja elektrituru sulgemise ja turugarantiid.
3. Erastajate ja erastamistingimuste vastu mobiliseerus rahvas, teadlaskond ja vabariigi president:
 - 3.1. üle 160 tuhande eestimaalase kirjalik vastuseis Narva Elektri jaamad erastamisele.
 - 3.2. Eesti TA üldkogu otsus detsembris 1998. a.
 - 3.3. Kolme energeetikateadlase avalik pöördumine 1987.
 - 3.4. Eesti TA energeetikanõukogu otsused 1999. aastal ja juulis 2000.

- 3.5. Eesti teadlaste – 36 akadeemiku avalik kiri 14. juunil 2001. a.
 3.6. Eesti keskkonnaorganisatsioonide kirjad 27. juunist 2001, 26. septembrist 2001 ja jaanuarist 2002.

Ükski nimetatud ettevõtmine ei leidnud valitsuse toetust ega kutsunud esile dialoogi.

4. Euroopa Liidu Energiadirektoraadiga vastastikune seadusandluse ja iseärasuste selgitamine: ELi turumajanduslikud põhiseisukohad ja Eesti eksklusiivsed läbirääkimised elektrijaamade müügiks.

5. Otsus, töörühm ja tegevuskava koostöös Maailmapanga ning Läänemere riikidega Balti elekrituru käivitamiseks (aprill 1999).

6. Võeti vastu elektriturseadus (2003 märts).

7. Vabariigi presidendi pöördumine Riigikogus (27. veebruar 2002).

8. Täidesaatev võim esindas kogu võimutäiust.

NRG lahkumine oli tingitud nende endi probleemidega kodumaal, polnud enam partnerit, erastajat.

7. Stabiliseerimise, ka otsingute, sobitamise, maailmas toimuvate muutuste aeg (2003. märts kuni 2009)

1	2	3	4
1	Põlevkivienergeetika tuleviku kindlustamine	Põlevkivi põletamise tehnoloogia täiustumine, rahvusvaheline huvi põlevkivitööstusele	Uued genereerivad võimsused ei saa töötada avalikus võrgus
2	Seadusandliku regulatsiooni sobitamine olemasoleva olukorraga		Õigusliku raamistiku ebastabiilsus
3	Elektrisüsteemi avardumine Baltikumi ja Põhjamaadesse	Äriühingu krediidireiting on tugev ja tõusuteel	

Kokkuvõte

Eesti tänane energeetika

	Positiivne	Negatiivne	Suund, trend
1	Kohalik kütus on valdav (73,1%)	Energiakasutuse madal efektiivsus (54%)	CO2 kaubandus viib põlevkivielektri konkurentsist välja
2	Eesti elektrijaamade võimsus ületab sisemaise tarbimise	Põlevkiviresurss on piisav, kuid 78% varude kaevandamisväärtus on alla keskmist ja 37% ressursist paikneb kaitsealal	Avalikkuse surve taastuvelektri tootmisele
3	Riikidevaheline energia- ja kütuse-logistika on olemas ja toimib	Põlevkivienergeetika ülemäärased keskkonnamõju	Energiamahukus väheneb
4			Elektrituru avanemine tõstab seni suletud turul olnud hinda

Soovitused edaspidiseks:

1. Primaarenergia tootmise, muundamise, ülekande, jaotamise ning kasutamise tervikahela analüüs.
2. Kogu kütuse- ja energiamajanduse toimimise julgeoleku analüüs.
3. Teaduspotsentiaali rakendamine, üldsuse informeerimine, osalusdemokraatia otsuste vastuvõtmisel.
4. Kütuse ja energiatootjatele võrdsed turutingimused.
5. Esmatähtis on ühiskondlik kokkulepe energiamajanduse pikaajalisel kavandamisel.

Tänase Eesti ühiskonna sotsiaal-poliitilise struktuuri määrab kapitali omanike: Kel on – see otsustab.

Lõpetan sõnavõtu optimismiga, teeme kõik selleks, et teadmised oleks väärtushinnangute aluseks: Kes teab – see otsustab.

Täna tähelepanu eest.

ARVI HAMBURG on Eesti Inseneride Liidu president. Ta alustas erialaõpinguid Tallinna Polütehnikumis 1964. aastal, omandades 1968. aastal tehnik-elektriku kvalifikatsiooni. 1967. aastal alustas tööd Eesti Energias. Erinevatel ametikohtadel töötades jõudis 1988. aastaks Eesti Energia asejuhatani elektrimajanduse alal. Sinna vahemikku mahtus Tallinna Tehnikaülikooli lõpetamine (1969–74) ja insener-elektriku kvalifikatsiooni omandamine.

Pärast 23aastast töötamist Eesti Energias lahkus ta 1990. aastal sealt ja alustas EV Tööstus- ja Energeetikaministeeriumis ministri asetäitjana (minister Jaak Tamme asetäitja). Pärast Jaak Tamme lahkumist ministeeriumist oli lühikest aega ametinimetuseks ministri asetäitja ministri ülesannetes. Ministeeriumi reformimistega muutusid ametinimetused ja 2000. a oktoobrist lahkus majandusministeeriumist lahkkelide tõttu minitriga elektrijaamade müügi küsimuses. („Olin müügi vastu, kuid 2000. augustis oli valitsuse otsus müüa ja müügitingimuste üle mitte enam läbi rääkida.“)

2000. aasta lõpust kuni käesoleva ajani töötab ASi Eesti Gaas nõunikuna. 2001. aastal kaitses tehnikateaduste magistr kraadi.

2006. aastast on Eesti Inseneride Liidu president. On ka energia- poliitika lektor Tallinna Tehnikaülikoolis ja majanduspoliitika ning innovatsiooniteooria lektor Euroülikoolis.

HELDUR PETERSON

Mida oli õppida varasemast ja mida kasutasime Eesti põllumajandus- ja maareformiseaduste tegemisel

Uute omandi- ja maareformide iseärasusi võrreldes varasemate reformidega

Maareformi all mõistetakse sageli ka agraarreformi, kus toimub agraarsuhete ja maavaldusvormide **seadusandlik** muutmine, millega kaasneb põllumaa ümberjaotamine. Maareformi eesmärgid ja tagajärjed olenevad selle teostajaist, enamasti seostuvad maareformid revolutsiooniliste ümberkujundustega.

- Suure Prantsuse revolutsiooni ajal toimus **radikaalne kodanlik maareform**. 19. sajandil ja 20. sajandi algul tehti Ida- ja Kesk-Euroopa maadel **mõõdukaid maareforme**.
- Preisimaal 1807–11 ja 1880ndatel aastatel.
- Venemaal 1861. a talurahvareform ja 1906–16 Stolõpini agraarreform (EE, 6. köide, lk 77).
- Balti kubermangudes: Eestimaal 1816, Liivimaal 1819 ning Kura maal 1817 anti välja talurahvaseadus juba 2 inimpõlve varem.

- Venemaal jättis isegi Stolõpini reform külakogukonna suures osas lõhkumata.
- Radikaalsed maareformid pärast I maailmasõda endiste Vene ja Austria-Ungari impeeriumite äärealadel iseseisvunud riikides, kärbiti tugevasti mõisnike maavaldusi või likvideeriti see täielikult nagu Eestis või Lätis.

Maa taasnatsionaliseerimine

Kui NSV Liit okupeeris 1939–40 Balti riigid, Lääne-Ukraina ja Lääne-Valgevene ning Bessaraabia, siis lavastati kõige muu kõrval ka eraomanduse, eriti aga maa natsionaliseerimine ning ümberjaotamine nn maata inimestele.

- Pärast II maailmasõda laienes taoline olukord meist lääne poole jäävatesse NSV Liidu mõjusfääri maadesse, nagu **Ungari, Rumeenia, Bulgaaria, Saksa DV** jm, vaid
- **Poola Rahvavabariigis säilis ca 80% talutootmine ja eramajanduslik põllumajandus** (sh ka leedulastega asustatud Suwalki piirkond).
- Taolised maade ja varade ühistamised toimusid ka mujal maailmas, nn sotsialismiriikides, nagu **Koreas 1946, Hiinas 1950–52, Vietnaxis 1953–58, Kuubal 1959 ja 1963**. Mõõdukamad reformid viidi läbi **Indias, mis 1948–57 puudutasid 50% maast, Egiptuses 1952–57 (15% mõisamaast) või Alžeerias 1963–1971**.
- Ka arenenud kapitalimaades toimus pärast II maailmasõda muudatusi, ulatuslikum oli **Jaapanis 1946–49**, kus 1,9 miljonit rentnikku said madala hinnaga 2 miljon ha mõisamaad, 1950. a agrarseaduste alusel sai 102,1 tuhat talupoega väljaostuga 54 5900 ha maad.
- **Lääne-Saksamaal 1946.–48. a** seaduste alusel sai 55 tuhat talupoega 200 000 ha maad 1946.–48. a (EE, 6. köide, lk 77).

Veidi ajaloost

Balti rahvad (nagu ka kõik teised) ei ole saanud oma suuri naabreid valida ning on pidanud aegadest aegadeni passiivse vastu-panu kaudu järgima meist ülesõitjate soove niivõrd-kuivõrd. Eesti on üks näide sellest.

Eesti on Euroopa üks põhjapoolsem pikaajalise traditsiooniga maaharimispiirkondi, Põhja-Eesti vanemad põllud olid kasutuses I aastatuhandel eKr, seega 3000 aastat vanad. Kogukondlik maaharimine hakkas kaduma seoses 13. saj alguses maaletulnud Saksa ja Taani feodaalide poolt loodavate mõisate tekkega. Mõisapõldude laienemine tõi kaasa teoorjuse süvenemise ja talupoegade õigusliku seisundi halvenemise, 14. saj lõpul tekkis sunnismaisus, 16. saj alguses vormistati pärisorjus, mis 17. saj kinnistus lõplikult. Talupoeg oli kinnistatud maa külge, kuid tal polnud selle käsutamise õigust, maa lasti mõisnike omandiks, talupoeg selle kasutajaks, mille eest pidi tasuma feodaalset maarenti, selle põhivormiks oli teorent, mille tasumiseks tuli täistalul saata aasta ringi iga nädal mõisasse mees-tööline koos hobuse või härjaga, suvel ja hooajatööl veel lisaks abitöölisi (F. Virma, Teadus Eesti põllumajanduse arenguloos. I osa).

Positiivsed muutused toimusid nn Rootsi ajal (1645–1710), mida nimetatakse ka omamoodi kuldajaks. Reformatsioonijärgne aeg asutas külakoolid, asutati Tartu Ülikool (1632), mille 375. aastapäeva just tähistasime. Toimus mõningane peamiselt Saksa päritolu mõisnike omandi kärpimine, kuid sellel vähem kui sajandipikkusel Rootsi ajal toimus 3 täiesti vastandlikku maareformi mõisate riigistamisest kuni jällegi nende jagamiseni endistele kui ka uutele lojaalsetele omanikele. Põhjasõja käigus müüdi saksa mõisnike ja kaupmeeste poolt linnavõtmed Peeter I-le, järgnesid katk, näljahädad ja eestlaste arvu vähenemine ligi 3 korda. Katariina II kuulutas kõik endised läänimõisad Eesti- ja Liivimaal mõisnike omandiks 1783. Kuigi enne seda, 1765. a oli Liivimaal patent talupoegadele vallasvara vaba käsutamise kohta (seda nimetati ka raudvaraks), olnud talupojal võimalust oma

õigusi realiseerida. Mõisnike huvides kaotati 1782. a tollipiirid Balti Venemaa teiste kubermangude vahel.

Katariina II surma järel taastati 1796. a Balti erikord. Seoses Tartu Ülikooli taasrajamisega (1802. a) levisid siin valgustuslikud ideed. Talurahva vabastamine pärisorjusest toimus Eestimaaal 1816, Liivimaal 1819 ja Kuramaal 1817, neist esimeses oli üleminekupe-riood 14 aastat. Talupojad jagati kolme suurde rühma (peremehed, sulased ja mõisateenijad, iga rühm veel kord 88 allrühmaks. Nende seadustega pärisorjus kaotati, talupojad kuulutati isiklikult vabaks ja **nad moodustasid talurahvaseisuse**. Sama seadusega moodusta-sid ühe mõisa talupojad kogukonna, mida nimetati vallaks, valiti endi hulgast eestseisjad ning kohtunikud. Lisaks rootsiaegsetele kü-lakoolidele tuli avada kihelkonnakoolid. Seega oli antud algus ka **hal-dus- ja koolireformidele**.

Talupoeg oli küll vaba, kuid seda ilma maata. Seda tuli mõisnikelt rentida, 19. saj keskel hoogustus talude päriseksostmine ja nu maa järele oli niivõrd tugev, et toimus suur väljarändamine Venemaale Sarmaatia legendikele Krimmi, Siberisse ja isegi Vladivostoki piir-konda. (Opteerumise ajal 1920. a) oli ca 20% eestlastest Venemaal.

Mõisnike monopol maale oli Baltimaades suurem kui Venemaa teistes kubermangudes. Näiteks Venemaa Euroopa osas 1905. a 496 tiinu, Balti kubermangudes 2255 tiinu (1 vene tiin ~1 ha). See viis ka mõisate põletamiseni 1905. a revolutsioonis ja vastureaktsioonideni. Kui kogu Venemaal hukkus 1905/06. a revolutsioonis 1102 ini-mest, siis ainuüksi Eesti ja Läti arvele langes 625 inimest). Balti kubermangude rahvasaadikute tegevus I–IV Riigiduumas meenutas küll 1989/90. a NSV Liidu Rahvasaadikute Kongressi delegaatide tööd, kuid maaküsimus ei olnud ei siis ega ka hiljem peaküsimus. **1917. a kuulus Eestis 52% maast mõisnikele**.

Vabadussõja otsustavaks jõuks sai ja nu maa järele. Mõisnike maavaldus jäi valitsevaks 1919. a Eesti Vabariigi maareformini. Tsaarivalitsuse langemisel 1917. a moodustas kogu Eestis maafon-

dist (4 189 102 ha) mõisamaa 58%, Virumaal isegi 71,2%. Mõisate kogupinnast moodustasid eramõisad 80,9%. Kuigi ühe mõisa keskmine pindala oli 2113 ha, oli näiteks Ernst Stackelbergi valduses 5 mõisat kogupindalaga 35 089 ha.

Talupojad kasutasid eraomandina 42% maafondist, keskmine talu 34,1 hektarit. Talumaade osatähtsus oli Põhja-Eestis väiksem (38%) kui Lõuna-Eestis (45%). Talunike eraomand koos rentniku mõisamaade rentimisega moodustas 1917. a 55,3% Eesti territooriumist.

Alanud I maailmasõda (1914) ja sellele järgnenud kaos viis 1917. a Veebruarirevolutsioonini, toimus eestlaste kogu etnograafilise maa esmakordne ühendamine Eestimaa kubermanguga (Eesti-Läti esialgne piir), organiseeriti rahvuslikud väeüksused, loodi Ajutine Maanõukogu – Maapäev koos maavalitsusega. Selle demokraatliku arengu katkestas Venemaal bolševike diktatuur. Veel enne sakslaste maaletulekut kuulutati Maapäeva Päästekomitee poolt välja 24. veebruaril 1918. a Eesti Vabariik. See noor rahvusriik pidi sõdima kahel rindel: idas Nõukogude Venemaaga ja lõunas nii punaste kui Saksa Landesveeriga. Eesti sõjavägi ületas 100 000 mehe piiri (10% elanikest) hõivati suured alad idas teisel pool Pihkvat ja Peipsi järve Petrogradini lõunas Jekabpils ja Riiani. **Vabadussõja võtmeks osutus maaküsimus.** Ühtmoodi eksisid nii kommunistid – Narvas välja kuulutatud Eesti Tööraha Kommune ei soovinud suurmõisaid talupoegadele jagada, vaid tahtis teha seal sotsialistlikke näidismajandeid, kus kõik ühiselt põllul on ja „ühe küna ääres söömas käivad“ – ja samamoodi oli eestlastele vastuvõtmatu säilitada peamiselt saksa mõisnike Balti erikord.

Sellest tulenevalt oli maaseadusega kiirem kui Eesti Vabariigi põhiseadusega, mida tänapäevases linnastunud mõttemaailmas on raske uskuda. Eesti sõdis kahel rindel. 23. aprillil korraldati valimised, 1919. a alustas tööd **Asutav Kogu**, mis peale valitsemise korra kehtestamist hakkas ette valmistama **maaseadust, mis võeti vastu**

10. oktoobril 1919. a. Põhiseadusega oli aega ja see valmis küpseks alles 1920. a juunikuus.

Eesti maareformi seaduse (10.10.1919) järgi olid olulisemad osad järgmised:

„§1. Riikliku maatagavara loomiseks võõrandatakse riigi omanduseks kõik Eesti Vabariigi piires mõisad ja maad, mis Balti eraseaduse (1864. a väljaanne) §597 tähendatud ühes elus ja eluta inventariga.

§21. Esimestena saavad maad:

- 1) kodanikud, kes Eesti Vabadussõjas väerinnal iseäralikku vaprust näidanud,
- 2) sõdurid, kes Vabadussõja võitlustes vigastatud,
- 3) Vabadussõjas langenud sõdurite perekonnad,
- 4) sõdurid, kes Vabadussõjas tegevusest vaenlase vastu on osa võtnud, silmas pidades tegevuse kestvust.

§23. Võõrandatud mõisate metsad ei tule mitte jagamisele, vaid jäävad riigi omanduseks“ (jäid hiljem Eesti valuuta tagatiseks – H. P.).

Sellisel omajagu lihtsal moel oli paika pandud maareformi objekt ja subjekt.

Eesti Vabariigi maareform oli üks radikaalsemaid I maailmasõja järgses Euroopas. Mõisate jagamise lubadusega tagati Vabadussõjas vajalik mobilisatsioon ja viidi ellu eesti talupoja unistus saada oma maa peremeheks.

Maaeralduse põhimõte oli – ühe perekonna ja kahe hobuse töönormi suuruses silmas pidada maa headust–seisupaika ja muid kohalikke olusid. Eestile on olnud kombeks 2 hobust paarisrakendis maad harimas. Ühe hobuse kohta tuli meil 1926. a 5,6 ha põllumaad ja 5,3 elanikku. Seega pidi rajatava asundustalu suurus olema vähemalt 10 ha haritavat maad + 3–4 ha heinamaad kodust kaugematel jõelammidel. Selliseid kahehobusetalusi tehti üle 32 tuhande, peale selle veel üle 23 tuhande ühehobusetalu nn käsitöölis-tele (kingsepad, rätsepad, kooliõpetajad jt). Seoses maareformiga

tõusis hobuste arv Vabadussõja-aegselt 167 tuhandelt 230 tuhandeni (1927), viidi lõpule universaalse tori hobusetõu aretus, kahekordistus talude arv, koos üksikmajapidamiste arvuga tõusis see 1940. aastaks 140 tuhandeni.

Oma maaomandi kaitseks pöördusid mitmed meil elanud sakslased (kuni 1917. a 5% elanikkonnast) Haagi kohtusse ning alates 1926. a kohustuski Eesti Vabariik neile teatud valuraha maksuma. Läti Vabariik keeldus sellest. Seega nimetatigi Euroopas omal ajal Eesti maareformi roosaks, Läti oma aga punaseks.

Ka eestlaste hulgas oli maareformi üle tagantjärele kritiseerijaid ja poleemitsejaid. Nii arvas 1939. a majandusminister Sepp, et isegi 15–30-hektariliste kahehobusetalude tegemine 1919. a reformiga oli viga tuleviku suhtes. Sellise pindalaga talunik ei leia oma atradele, külvikutele, niidukitele täit koormust, mis siis veel rääkida traktoritega harimisest. Peremeheuhkus aga ei luba ka mujale tööle minna. Temale oponeeris põllumajandusminister Tupits, kes väitis, et igal juhul on parem isegi väikeomanik kui mitteomanik. Ka väikesel käsitöökohal on peres kasvavatel lastel oma kodumaja, puu- ja köögiviljaaed, kus vanemad on tööd tehes oma lastele eeskujuks. Vastasel juhul mindaks töölisagulisse kivide peale, kus ebaõnne puhul ei ole inimestel muud teha, kui punaste lippude ja protestiplakatitega oma riigi ja rahva vastu streikida.

Ka eestlaste hulgas oli lääne poolt tunnustajaid. Nii ütles Rootsi major C. Mothander (1997): „Ilma maareformita oleks enamlus kahtlemata Eestis võitnud...“.

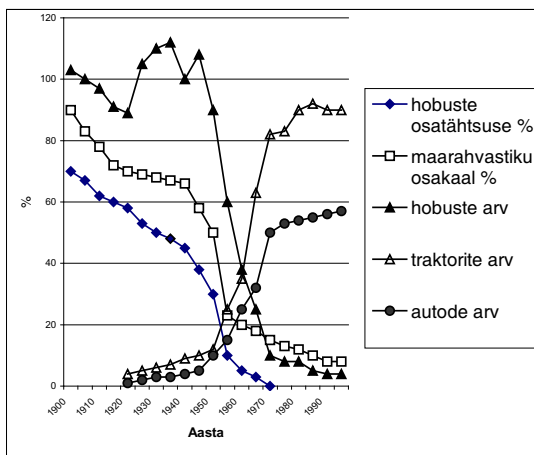
Tabel 1. Talude suurus rühmiti ja hobuste kasutamine 1929. a

(H. Peterson, 2003)

Talu suurusrühm	Talu suurus ha	Talude arv	Täiskasvanud hobuseid talus	Haritavat maad ha		Hobuste koguarvust %
				talus kokku	hobuse kohta	
I	1 ... 5	23 456	0,4	1,4	3,5	4,9
II	5 ... 10	21 600	0,8	3,3	4,1	9,5
III	10 ... 20	34 977	1,2	6,4	5,3	23,3
IV	20 ... 30	24 235	1,6	9,9	6,2	22,7
V	30 ... 50	22 185	2,1	13,6	6,5	26,6
VI	50	6 433	2,8	19,7	7,0	10,5
VII	100	471	9,6	78,0	8,1	2,5

Eesti põllumajandus oli enne II maailmasõda energeetiliselt kõrgesti varustatud maa. Mehaanilised jõuallikad (peamiselt üle 2000, traktorid ja aurukatlad, elektrimootorid jt moodustasid 54,7%, seega üle poole energeetilisest võimsusest.

Joonis 1. Hobuste arvukus, maarahvastiku osakaal ja energeetilised ressursid

II maailmasõda ja selle mõju maaomandile Eestis

Vastavalt Molotovi-Ribbentropi salajasele lisaprotokollile pidi Eesti Vabariik sisse laskma Vene väed sõjabaaside ehituseks (28. septembri 1939. a baaside leping). Järgmisel, 1940. a 17. juunil toodi lisaväed, lavastati riigipööre ja **21. juulil kuulutati Eesti Nõukogude Sotsialistlikuks Vabariigiks. 23. juulil natsionaliseeriti tootmisvahendid ja kogu maafond** ning 6. augustil 1940 inkorporeeriti Eesti NSV Liidu koosseisu. Veel 1939. ja osaliselt 1940. a lahkusid siit pärast Vabadussõda siia jäänud (1,5% elanikkonnast) sakslased, kellest hilisümberasujatega veel käesoleva aastani omandiküsimused meie Riigikohtus ja Riigikogus lahendamist ootasid.

1940/41. a eestlaste küüditamised Siberisse hävitasid intelligentsi ja ettevõtlikuma osa elanikkonnast. Põllumaa kasutuse ülemääraks talu kohta jäi 30 ha, ülejääk jagati uusmaasaajatele. Nõukogude ajal äravõetud maa **omandiõigust sakslased 1941. a ei taastanud**, küll aga võeti uusmaasaajatelt tagasi vanadelt suurtaludelt äravõetud maa. Sakslaste võidu korral oleks erilise löögi alla sattunud 1919. a maareformiga mõisatest moodustatud kahehobuseasunduse keskmiktalud ja ühe hobusega väikekohad.

Balti riigid lülitati nn Ostlandi koosseisu (Reichskomissaria Ostland), mille keskuseks oli Riia. Nõukogudeaegsed seadused osaliselt tühistati, 5. detsembril 1941 määrati, et Eestis kehtivad edasi 21. juunil 1940 „kehtinud seadused, kui nad ei ole vastuolus“ Saksa riigi poolt seatud uue korraga.

Tühistati ka 1919. a maareformi puudutavad seadused ja määrused, maareformi käigus saadud maa tuli tagastada endistele omanikele. Alles 18. veebruaril 1943 pärast sõja pööret andis okupeeritud ida-alade riigiminister A. Rosenberg välja Eesti, Läti ja Leedu kindralkomissari piirkonnas eraomanduse uuesti jaluleseadmise määruse, kus lubati eraomanduse taastamist (F. Virma, 2007, käsikiri).

Nõukogude II okupatsiooni alguseks 1944. a suvel oli Eesti kaotanud 200 000 inimest s.o 1/5 elanikkonnast, nendest 30 000 langedenutena ja 65 000 põgenenud läände. 1944. a alates saadeti Siberisse sunnitööle või lasti maha 30 000 inimest, metsa oli põgenenud 10 000 metsavenda (L. Vahtre, 2004).

Sakslaste ajal uusmaasaajatelt äravõetud maa anti narrituseks tagasi veel II nõukogude okupatsiooni alguses – 1947 „Maa igipõlise kasutusõiguse aktiga“, kuniks **1949. a Siberisse küüditati veel 20 000 inimest ja kehtestati kolhoosikord.**

Elu Nõukogude Eestis peale 1949. a kollektiviseerimist kulges kolhoosi/sovhoosisüsteemis peamiselt Nõukogude sõjaveteranide juhtimisel, tasuks normikopikad, 1950ndate algaastatel olid paljudes kolhoosides loomad nälja tõttu nõõridega lakke riputatud. Valitses plaanimajandus, mis ei lubanud majandites loomi pidada vastavalt saagikusele. Masinatraktorijaamad (MTJ) võtsid teenuste eest majanditest koorekihi. Olukord muutus järsult paremaks, kui 1950ndate lõpul mindi üle raharendile, majandite etteotsa said endiste taluperemeeste haritud pojad ning tehnika eraldati majanditele. ENSV jõudis liha- ja piimatootmisel ühe põliselaniku ja siia toodud migrandi kohta Euroopas 3.–4. kohale. Sovhoosid/kolhoosid tegelesid lasteaedade, koolide, haiglate ning majanditevaheliste sanatooriumite ehituse ja pidamiseni välja. Ehitustöid tehti KEKide ja MEKide poolt, uue ja ümbertehtud tehnikaga varustasid EPT koondised.

Kolhoosnik/sovhoosnik võis pidada 0,6–0,25 ha õueaiamaad, omada 1 lehma, 1 mullika, 2 siga, 10 lammast ja kanu. Nende õueaiamaa moodustas vaevu paar protsenti majandite omast, kuid ENSV loomakasvatusest andis individuaalsektor 20–25%, eriti oli individuaaltootmine südamelähedane Lõuna-Eesti kuppelaladel ja metsaveertel nagu varasematel aegadel, kui arvestada, et eelviimane metsavend langes 1974. a, viimane alles 1978. a.

Nõukogude lõpuaastatel langes töölistel motivatsioon saada nn sotsialistliku võistluse kaudu autoostulubasid jm. **Maaelanike osatähtsus**

oli küll 28%, nendest majandites töötajaid 12%, otseseid töötegijaid (lüksjad, traktoristid, loomatalitajaid jt) oli vaid 3–4% (nagu ka nüüd arenenud Lääne-Euroopa maades), vt joonis 1 graafikul.

Kahjuks ehitati Eesti NSVs 80% maaelanikele mõeldud elamu-fondist suurpaneel elamutena. (Leedus aga vastupidi moodustasid 1–2-pereelamud enamuse, kuid kahjuks tehti ka seal need üksteise otsa nn perspektiivsetesse asulatesse).

Tööliste paremaks motiveerimiseks hakati mitmel pool kasutama nn töövõtumeetodit. Ühena esimestest oli ka allakirjutanul võimalik Luunja sovhoosis 1980ndate alguses 4 vasikalauda, pullilauda ja piimalaudaga eksperimenteerida **nn perekonnafarmi töövõttu**, mille pärast algul oli küll probleeme tollase parteisüsteemiga, hiljem aga anti isegi Moskva Rahvamajandussuavutuste Näituse hõbemedal.

Seoses perestroika arenguga sai veelgi enam. Taastasime põllu-meesteorganisatsioonidest **esimesena Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi (TEPS) (12. apr. 1988)**, järgmisel (1989. a) aga pidasime samas maha aastapäevakonverentsi: „Kellele kuulub maa Eestimaal?“. Ka siinesinejal tuli pärast 1989. a kandidaaditöö kaitsmist töötada mitme kuu jooksul „Eesti NSV taluseaduste“ kallal, olles üks neljast autorist ühiskondlikul initsiatiivil Tartu Põllumeeste Seltsis. Selles, **6. detsembril 1989. a eelviimase ENSV Ülemnõukogu poolt vastu võetud seaduses**, ei saanud me välja käia eraõigust maale, küll aga saime selle taastada varjatud kujul. Nimelt võrdsustati talu teiste põllumajandusettevõtluse vormidega. Nägime ette põlistalu või renditalu rajamise. Põlistalu võis taastada võimaluste piires endise talu baasil või luua uue taluna maakasutuse õigusena n-ö 99 aastaks koos pärandamisõigusega. Selleks pidid 2 aasta jooksul **endised omanikud** või nende järeltulijad otsustama, kas nad hakkavad ise talu taastama või lubavad allkirja alusel seda teha taluhoonete praegustel elanikel või kellelgi kolmandatel. Kuigi seda allkirja nõuet mõnel pool ei arvestatud (ca 2%), oli arvestatud kõigepealt (endiste) omanike järjepidevusega. Nõukogude võimuperioodi viimasel aas-

tal (1990) oli Eestis kolhoose 206 keskmiselt 7342 ha, sovhoose 119 keskmise suurusega 7081 ha. Viimaste maadel oli veel 25 ühistut (keskmiselt 3920 ha) taluseadusega vormistatud 2339 talu (keskmiselt 26,5 ha) vormistamisel oli veel 1334 talu (25,5 ha) maakasutus 34 000 ha maal. Väljaehitatud infrastruktuur ja antud olukord oli aluseks edaspidistele reformidele.

Sõjajärgsetel esimestel vabadel, 1990. a märtsivalimistel oli enamiku kandideerijate põhiloosungiks Eesti Vabariigi ja selle põhi-seadusliku korra taastamine, kuigi omandist niipalju ei räägitud, eeldati sama ka selles osas.

Eesti Vabariigi Ülemnõukogu omandi- ja maareform Eestis

Eeldused

- **18. märts 1990** esimesed vabad valimised pärast II maailmasõda.
- Suur enamik viimasesse Ülemnõukogusse valituist esines valimistel Eesti Vabariigi taastamisplatvormilt.
- EV oli enne II maailmasõda turumajanduslik riik, kus peamine osa omandist kuulus eraomanikele, ligi $\frac{3}{4}$ kodanikest olid omanikud.
- **1940. a 23. juuli** natsionaliseerimisakt tühistas **210 000 kinnistu, sh 140 000 talu ja väiketootmisest maakodu.**
- **6. detsembri 1989. a** taluseadusega oli tagatud **talude taastamine ja uute talude loomine.**

Tegevus

- **29. märtsil 1990** tuli kokku Eesti viimane Ülemnõukogu.
- **30. märtsil** otsus riiklikust staatusest, kuulutati välja ülemineku-periood vabariigi täieliku taastamiseni.
- **8. mail 1990** taastati Eesti Vabariigi nimetus koos sinna kuuluva sümboolikaga.
- **15. mail 1990** Interrinne ründas Toompeal Eesti Vabariigi Ülemnõukogu.

- **1990 juunis** algasid debatid omandi- ja maareformi aluste küsimustes, mis jooksid ummikusse:
 - a) kas võtta suund omandi tagastamisele,
 - b) kas võtta suund raha või osakute eest erastamisele,
 - c) põllumajandusministeerium tuli välja seisukohaga lubada koheselt maa müüki välismaalastele. Kuna teati, et see põhjustab enamiku ÜN liikmete vastuseisu, siis sellega oli tõmmatud vesi peale kogu põllumajandusministeeriumi eelnõule.
- Moodustati eraldi omandi- ja maareformi komisjon (nn Kama komisjon). 1990. a lõpus olid ägedad vaidlused maareformiseaduse aluste üle, mida pidurdasid 1991. a jaanuarisündmused (12/13.01.).

Eesti Vabariigi Ülemnõukogu ORAS – omandireformi aluste seadus

13. juuni 1991. a
(hinnang neile tollase ja hilisema täidesaatva ministri poolt)

- Endiste omanike õiguste ennistamine ja kinnisvara tagastamine sätestas reformi üldpõhimõtted.
- „Tegelikult on nii omandi- kui maareformi eesmärk korraldada omandisuhed Eesti Vabariigis ümber omandivormile võrdsuse ja omandi puutumatuse ning vaba ettevõtluse põhimõtetele rajanevateks omandisuheteks ning selle ühe osana heastada omandi sundvõõrandamisega tekitatud ülekohus,“ ütles tollane justiitsminister **Raidla (1991)**.
- „Samaväärselt omandisuhete ümberkorraldamise ning omandiõiguse rikkumisega tehtud ülekohtu heastamisega on seadusandja (Ülemnõukogu – H. P.) rõhutanud, et omandireformi käigus vara tagastamine või kompenseerimine endistele omanikele või nende õigusjärglastele ei tohi kahjustada teiste isikute seadustega kaitsitud huve ega tekitada uut ülekohut. Restitusiooni käsitletakse kui

omandireformi koostisosa, mis peab toimuma ühiskonnale vastu võetavas ulatuses seadusega sätestatud alustel ja korras...“ (reformiminister L. Hänni, 1995).

Eesti Vabariigi Ülemnõukogu maareformi seadus 17. oktoober 1991

§1. Seaduse ülesanded

Maareformi seadus määrab kindlaks maasuhete ümberkorraldamise (maareformi) põhimõtted.

§2. Maareformi eesmärk on kujundada riiklikul maaomandil rajanevad suhted ümber peamiselt maa eraomandil põhinevateks suheteks, lähtudes endiste omanike õigustest järjepidevusest ja praeguste maakasutajate seadusega kaitstud huvidest, ning luua eeldused maa efektiivsemaks kasutamiseks.

§3. Maareformi sisu

1 Maareformi käigus tagastatakse või kompenseeritakse endistele omanikele või nende õigusjärglastele õigusvastaselt võõrandatud maa, antakse tasu eest või tasuta maa eraõigusliku isiku, **avalik-õigusliku juriidilise isiku** või kohaliku omavalitsusüksuse omandisse ning määratakse kindlaks riigi omandisse jäetav maa.

- Avalik-õiguslikule juriidilisele isikule põllumaa erastamise õigus tuli seaduseparandusena hiljem (tänapäevaks kokku juba 37 seaduseparandust), mis põhjustas nii talupidajate kui paljude teiste poolt hukkamõistu. Paljudes Euroopa riikides, eriti Põhjamaades ei saa juriidiline isik põllu- ja metsamaad osta, mis kaitseb konkreetset riiki, et tema territooriumi valdavat osa ei ostaks ülesse mõne teise riigi või viimase variisikute poolt.

§4. Maareform omandireformi osana

viiakse läbi Eesti Vabariigi omandireformi aluste osana.

Maareformi II osa tegeleb tagastamise ja kompenseerimisega,
III osa erastamise ja kasutusvaldusesse andmisega,
IV munitsipaalmaa,
V riigimaa,
VI maa lepingulise kasutamise õigus ja hoonestusõigus,
VIII maareformi tagamine,
IX rakendussätted. Lõpptähtajad ja seaduse kohaldamine seoses Euroopa Liiduga liitumisega.

Eripärad

I. Omandi- ja maareformi seadus lähtus väga laiast pärijate ringist, sest paljud perekonnad olid hävitatud.

II. Taastasime (maa)omanike ringi Kirde-Eestis, kus meil oli vähe põliselanikkonda. (Vältisime Dnestri-äärsed jm variandid).

Omandireformis (ORAS) ja maareformis kasutatavad uued mõisted ja mõttekonstruktsioonid

- vara hindamise ühikud,

a) natsionaliseeritud vara tagastamisel ja töösakute eest oli keskselt nn etalonühikuks EVP (Eesti Vabariigi väärtpaber).

Sovhoosides ja kolhoosides võrdsustati nn etalonühikuks põllumajandusreformiga 1 lehm, muu vara koefitsiendiga lehma suhtes

a) töösakud Nõukogude perioodi eest,

1 tööaasta= 1m²elamispinda.

Mõiste

Õigustatud subjekt

- Subjektiks on isik (ka riik), kellel on õigus nõuda vara tagastamist või kompenseerimist. Omandireformi aluste seaduse §7, 8 ja 9 ning maareformi seadus §5 sätestavad, keda võib õigustatud subjektiks tunnistada,

– selleks moodustati 1991. a maa- ja linnakomisjonid

– nõudeõigus on päritav ning kui tagastataval maal asub samale isikule tagastatav ehitis, on ka ehitise tagastamise nõudeõigus päritav.

Omandireformi kohustatud subjektid

- on riik ja teised isikud, kes on seaduse järgi kohustatud omandireformi õigustatud subjektidele vara tagastama või kompenseerima või tasu eest või tasuta üle andma (M. Pajo, Grünberg, 2004)

1991. a maareformi kompromissid

- Tagastataval maal paikneva ehitise võis õigustatud subjekt ära osta.
- Juhul, kui taluhooned paiknesid kellegi teise omandina õigustatud subjekti maal, siis sai esimene erastada 2 ha õue-aiamaad hoone ümbrusesse.
- Kui mõlemad tahtsid (endine ja uus) taastada või rajada talu, siis läks talu maa pooleks/kuni 20 ha/.
- Suurfarmid said 5 aastaks säilitada oma karjamaa, hiljem vaid farmi teenindava maa.

Eesti Vabariigi Ülemnõukogu

11. märtsi 1992 põllumajandusreform

- Reform ei käinud koos maareformiga.
 - Reform puudutas 364 kolhoosi-sovhoosi, lisaks veel EKEd ja KEKId.
 - Rahalises väljenduses tuli seda vara laiali jagada 4 miljardi ja 475 miljoni rubla väärtuses, sh laudad, traktorid, veoautod; jagamisele läks:
 - 0,75 miljonit siga
 - üle 0,5 miljoni lehma
 - P.S. Loomi oli vaja 2× ööpäevas sööta/lüpssta ka reformide ajal.
- Reform viidi läbi vallakomisjonis, selleks moodustati 10liikmeline komisjon järgmise koosseisuga:

3 kolh/sovh töötajat
3 valla elanikku (kooliõpetajad, med.töötajad jt)
3 valla taluseltsi esindajat
1 maavalitsuse/ riigi esindaja

Sovhoosi/kolhoosi võis

1) muuta aktsiaseltsiks, osaühinguks vm ja tervikuna edasi töötada,
2) reformida väiksemateks tootmisüksusteks (suur)farm + tehnika,
3) likvideerida – jagada talunikele jt töötajatele, näit üks MTZ
50 ha maa kohta, üks T-16/T-25 25 ha maa kohta.

Iga majandi vara jagati sõltuvalt konkreetse sovhoosi/kolhoosi rik-
kusest või vaesuset.

Näiteks vara jagati peamiselt tarvikvaradena:

(suur)farm + 2 traktorit T-150 K+
(400 lehma) + 2 traktorit MTZ 80/82
+ 3 väiksemat traktorit T-16/T25
+ 1 veoauto GAZ-53

Põllumajandusreformi varalise katte aluseks oli

1949. a ühistatud loomade ja vara väärtuse aluseks:

a) 1 lehm, kõik ülejäänud hobused, traktorid, niidukid jm koefit-
siendiga,

b) töösakud sõltuvalt sovh/kolh töötatud aastate eest.

Põllumajandusreform kestis 1997. a alguseni, pärast seda toimus
sundlõpetamine või pankrotid.

1991. a maareformi parandused pärast Ülemnõukogu perioodi –
neid on 37 (25.10.07 seisuga)

• Juriidilisele isikule põllumaa erastamine on negatiivne, sest nüüd
ei tea enam keegi, kes ostab juriidilise isiku sildi all Eestis põllu- ja
metsamaid kokku. Kellele kuulub riik, kui enamik tema põllu- ja
metsamaid ei kuulu tema enda kodanikele. Seepärast on enamikus

Euroopa riikides (eriti Põhjamaades) nõue, et maaomanik lisaks veel omab (püsi)elukohta nimetatud talus.

- Maa erastaja võis iga pärast 1996. a 7. juunit sündinud lapse kohta oma maa väljaostu võlga vähendada kuni 25 000 EEK (positiivne).
- 1997. a lahendati tagastamisest vabaks jääva maa erastamine farmide juurde (50 ha) + istandustealune maa, lisaks põllumajandustootjatele ajutiseks kasutuseks olev maa (positiivne).
- Lahendati kaitstavate loodusobjektide (Natura 2000) maa tagastamise ja erastamise kord (positiivne).
- Endise talukoha (uued) omanikud said vaba maa olemasolul erastada hoonete ümber 50 ha. Niimoodi hoolitsesid järgnevalt mitme Riigikogu liikmed, sõltumata oma maailmavaatest või erakondlikkusest varem suvilaks ostetud suvekodude endiste talu- ja kalurikohtade ümber veel lisaks 50 ha kinnisvara, mida tegelikule maa-harijale rentida või hea raha eest maha müüa (negatiivne).
- FIE-d ja juriidilised isikud said 2001. a seisuga eelisõigusena erastada põllumajanduslikuks tootmiseks 200 ha põllumaad ja 10 ha metsa (positiivne).

Sotsioloogilised küsitlused 1991/92. a omandi- ja maareformi seaduste kohta

Eesti Põllumajandusülikooli (nüüdse Eesti Maaülikooli) **maasotsioloogia uurimisrühm** joondus järgnevast.

Uuriti Eesti maaühiskonna ümberkujunemise protsessi, maaühiskonna asutuste toimimist, erinevaid inimesi ja nende ühendusi, tootmist maal ja selle piiranguid, omakultuuri ja püüti neid valdkondi omavahel seostada.

Majandus

Elukvaliteet

Kultuur

Juba 1992. a augustis viidi läbi Paide valla elanike küsitlus (100 küsitlust, 660 tunnust). 1994 ja 1997 Eesti Maarahva Kongressi delegaatide küsitlused. 1995. a toimus koostöö Maailmapanga projektiga „Social Assessment Agriculture and Forestry Project“. Perioodiliselt viidi läbi küsitlusi „Eesti maarahva ühismõtted“ jt. Ilmunud uurimisrühma teksti sisaldab raamat „Maarahva elujõud – müüdid ja tegelikkus“. Osa lihtrahva poolt on nimetatud mõningaid reforme isegi seadustatud varguseks. Erinevad parteid kasutavad reformide kitsaskohti, eriti valimistel, siinamaani.

EV Põllumajandusministeeriumi juriidilise osakonna juhataja Uno Feldschmidt ütles 13 aastat hiljem (10.03.2005): „Põllumajandusreform oli ilus, aga tõeliselt julm“.

Kokkuvõte

Eesti Vabariigi Ülemnõukogu 1991. a omandireformi aluste (ORAS), maareformi ja 1992. a põllumajandusreformi sarnasuse ja eripära võrdlus 1919. a maareformiga

- Nii 1919. a maareform kui 1991/92 omandi- ja maareform viidi läbi üheaegselt riikliku iseseisvuse (taas)saavutamiseks.
- Maad harida soovijaid oli Vabadussõja ajal palju, võitjaks osutus maaküsimus, kõrgemad ohvitserid said mõisasüdamed, kõik sõdurid või nende pered talud.
- 1991/92 oli maad harida soovijaid vähe, küll aga taheti tagasi (maa)omandit. Leedu iseseisvuse eest hääletajad said ka soovitud kohas majaehituskrundid.
- Seoses enne 1940. a olnud Eesti Vabariigi taastamisega *de jure* tuli võimaluste piires taastada ka omand 1940. a seisuga.
- Nii 1919 kui 1991/92 oli eesmärgiks tugeva keskklassi ja omanike ringi võimalikult ühtlane jaotus. Siiski oli

- 1919. a maaharijakeskne reform
- 1991/92 omandi (taastamiskeskne) reform
- Enne 1919. a maareformi kuulus eestlastele vaid 48% põllumaast (52% põhiliselt Saksa päritolu mõisnikele), sellest tulenevalt **1919. a riigistati n-ö revolutsioonilise pärismaalase õigusega.**
- **1991/92. a reformid muutsid peale riigi taastamise ka ühiskondlikku korda** (nn sotsialismilt → vabaturumajandusele ja (maa) omandi taas tsiviilkäibesse minekuga.
- **1991/92 – toimus lahtiriigistamine** vastupidises suunas.
- **1919. a maareform võeti vastu sõjatingimustes** (Eesti Vabariik sõdis rindel).
- **1991/92 – reformid infosõja tingimustes** (barrikaadid ümber Ülemnõukogu ja valitsushoonete, televisiooni- ja raadiomaja).
- **1919. a maareform oli suunatud põhiliselt sakslastest mõisnike vastu.**
- **1991/92 – reformides puudus nn rahvuslik küsimus**, töösakuid (1 m² tööaasta kohta) said ka nn uued mittekodanikud. Vara tagastamist ja kompensatsiooni said kõige enne 1940. a kodanikud.
- **1991/92 – vaatamata õigustatud subjektide – pärijate ringi liialt laiendamisele oli sellel pragmaatiline põhjus – Kirde-Eestis ei olnud meil valdavalt eestikeelset elanikkonda, kuid oli veel enne 1940. a seal elanud kodanikkonda ja nende järglastest omanikke.**
- Paljud omanikud ja nende pärijad olid 1940–53 represseeritud või hukkunud Siberis, ka seetõttu oli vaja leida kas või kaugemaid sugulasi. Pärijate ringi laiendamisega hoidsime ära nn Moldova Dnestri-äärse seltskonna eraldumise (meil oli selleks oht Kirde-Eestis).
- Negatiivse poole pealt ei käinud põllumajandusreform aastatel **1992–97 paralleelselt maareformiga.**
- **1919. a maareform käis kiiresti – kõigepealt talumaa saajate nimekirja vallavalitsuse seinal, seejärel vitsakupitsad krunditult maa peal ja 2–3 aastaga ehitati asundustalu üles.**

- **1991. a reformist, 16 aastat 2007. a alguseks oli Eesti Maakastrist läbi käinud 3,69 miljonit ha ehk rohkem kui 80% Eesti maast, sellest tagastatud endistele omanikele või nende pärijatele 1,46 miljon ha, erastatud ostueesõigusega 600 tuhat ha, jäetud riigi omandisse põhiliselt metsa- ja looduskaitseliste maadena 1,27 tuhat. Põllumajandustootjad kasutavad ligi 50% haritavast maast omanikelt rendilepingute alusel.**

- **1919. a maareformiga tekkis veelgi hoogsam ühistegevus:** Eesti Seemneviljajühisus, Eesti võiekспорт jt.

- **1992. a seadustega tekkis ja taastati ühistegevust väga vähe.** Magati maha ajalooline võimalus sundriigistatud endiste ühistegevlike varade tagastamiseks ja põhiliselt linnades asunud liha- ja piimatööstuste viimiseks põllumeeste teenistusse.

- **Eestis (ka Lätis ja Leedus) 1991/92. aastal toimunud reformid olid omamoodi unikaalsed, piltlikult öeldes on ajaloos vähe olukordi, kus omletist tuleb tagasi muna taastada, selles ei olnud erilist positiivset näidet võtta ka väljastpoolt.**

- **Kolm Balti riiki ei saanud üksteist väga aidata, sest on ju olemas omapärad ning polnud ka aega üksteise järel oodata ega teiste katsetustest õppida.**

- **1919. aasta 10. oktoobri maareformiga oli kiirem kui põhiseadusega (viimane sai valmis alles 1920. a juunis).**

- **Ka 1991/92. a tegime omandi- ja maaseaduse enne, kuigi osadel oli põhiseadusega kiirem, sest seal peitus võimuküsimuse võti.**

- **Nii 1919. a maareformi kui 1991/92. a reformide läbiviimise eelduseks oli kohaliku omavalitsuse – valla ja sellest tuleneva rahvaalgatuse, seltsitöö, ühistegevuse ning demokraatia olemasolu.**

Tsaariaegsed vallareformid 19. saj hõlbustasid 1919. a maareformi.

- **1990. a alates Eesti Vabariigi Ülemnõukogu Presiidiumi reformikomisjoni läbinud külanõukogud olid 1990/92 muutunud valdadeks, mis võimaldasid läbi viia reforme.**

Praeguseks on **maareformi seadus 35 lehekülge**, teda on täiendatud **37 korda** (25. okt 2007 seisuga), kuid kannab ikka Eesti Vabariigi Ülemnõukogu esimehe **A. Rütli** allkirja ja **17. okt. 1991. a** kuupäeva. Sama on ka teiste Eesti Vabariigi Ülemnõukogu poolt vastu võetud oluliste seadusepakettidega, mida 1992. a sügisel valitud Riigikogu ega ka järgmised koosseisud vastavate valitsustega ei ole oluliselt ega põhimõtteliselt muutnud. Seejuures jääb vaid siiralt imestada, kuidas teatud isikud teise päeva kangelastena on 15 aasta vältel enesele nime ja kuulsust nõutanud nii välismaalt kui meie oma valimistel.

Jääb arusaamatuks, kuidas neil on õnnestunud ajaloo infosulgu mässida (kui mitte öelda musta auku) tollane iseseisvuse taastanud seadusandlik Eesti Vabariigi Ülemnõukogu ja valitsus aastatel 1990–92.

Kasutatud kirjandus

Eesti Entsüklopeedia, 6. köide, lk 77.

Karelson, M. 1919. a maareform ja Eesti Vabariigi väliskaubandus.– Kogumik „Kellele kuulub maa Eestimaal?“. 1989, Tartu Põllumeeste Seltsi aastakonverents.

Kuum, J. Akadeemiline Põllumajanduse Selts. – Edasi nr 5, 6. jaanuar 1989.

Kostabi, I. Tartu Põllumeeste Selts taasasutatud. – Edasi nr 86, 13. aprill 1988.

Kalbus, J. Missugust maareformi plaanitsevad leedulased? – Rahva Hääl nr 270, 21. november 1990.

Kirs, E. Ringid ümber taluseaduse. – Edasi nr 244, 24. oktoober 1989.

Link, L. Taluseaduse projekt on toores. – Edasi nr 221, 26. september 1989.

Müüripeal, M. Nii see asi Tartust paistab. – Edasi nr 242, 21. oktoober 1989.

- Müüripeal, M.** Loodetavasti teineteisele toeks. – Edasi nr 212, 21. september 1989.
- Tamm, M.** Taluseadus vajab täiendamist. – Edasi nr 203, 5. september 1989.
- Sügisnäitus mitme nurga alt. – Edasi nr 215, 18. september 1988.
- Müüripeal, M.** TPS on olemas, APS on tulemas. – Edasi nr 83, 8. aprill 1989.
- Peterson, H.** Ettepanek: luua Eesti Põllumeeste Selts. Mis sellest arvata? – Maaleht nr 12, 17. detsember 1987.
- Peterson, H.** Põllumeeste selts ehk tegudest pääsu ei ole. – Edasi nr. 82, 8. aprill 1988.
- Peterson, H.** Hobusekasvatus. Teadus Eesti põllumajanduse arenguloos. II osa (1918–1940), lk 57–62.
- Peterson, H.** Eesti põllumajandus XX sajandil. I osa (1900–1940). Hobusekasvatus, lk 326–333.
- Virma, F.** Teadus Eesti põllumajanduse arenguloos. I osa. Põllumajandusliku maa kasutamine, lk 10–14. Maakorraldus. 1998, lk 14–16.
- Virma, F.** Maasuhted, maakasutus ja maakorraldus Eestis. 2004, lk 339.

HELDUR PETERSON on sündinud 12.01.1956. a Tartus, üles kasvanud Võnnus mitmendat põlve möldri peres, lõpetanud Võnnu Keskkooli (1974) ja Eesti Põllumajanduse Akadeemia zooinsenerina (1979). Aastatel 1978–85 töötas Tartu raj Luunja sovhoosi peazootehnikuna, arendades põhitöö kõrvalt ratsasporti ning nn perekonnatöövõttu. Üleliidulise Hobusekasvatuse TUI aspirant (1983–86), EPA aretusõpetuse kateedri assistent ja vanem teadur (1986), vanemõpetaja (1987–90), põllumajandusteaduste kandidaat (PhD) 1989, EPA dots (1990), EV Ülemnõukogu ja ÜN Presiidiumi liige, maaelukomisjoni esimees ja omandi- ja maareformikomitee liige

(1990–92). ELi rahvusvahelise TEMPUS programmis EPMÜ esindaja maaelu arengu toimkonnas (1993–97). EPMÜ loomakasvatuse instituudi (1994) dots kuni tänaseni.

Ühiskondlik töö: ratsaspordi edendamine, Tartu (Eesti) Põllumeeste Seltsi (TPS) taastamise eestvedaja (1988) ja põllumeeste näitusete traditsiooni taastaja Eesti Põllumajandusmuuseumis Ülenurmel. Konverentsi „Kellele kuulub maa Eestimaal?“ (1989) organiseerija ja Akadeemilise Põllumajanduse Seltsi asutajaliige (1989) ning president 2001–07. ENSV taluseaduse üks neljast autorist (1989). Eesti Kongressi liige (1990), Balti Parlamentaarse Assamblee asutajaliige (1991) ja osavõtt Põhjamaade Parlamentaarsest Assambleest, erakonna Põllumeeste Kogu taastajaliige ja esimees (1992–93), alates 1993. a parteitu. Eesti Hobusekasvatajate Seltsi president (1992–99), 20. Augusti Klubi asutajaliige (1994), Eesti Põllumajanduse ja Kaubanduskoja (EPKK) nõukogu liige Eesti talunike esindajana (1999–2005). Põhjamaade Põllumajandusteadlaste Assotsiatsiooni (NJF) Eesti rahvuslik koordinaator alates 2005.

Avaldanud töid hobusekasvatusest ja ratsaspordist, perefarmide organiseerimisest, tähtsamatest põllumeestest, seltsidest ja näitustest. Kirjutised talumajanduse ja maareformi arengust ning seadusloome alalt.

IVAR RAIG

Taasiseseisvunud Eesti majandusmudeli kujunemine ja muutmine

Austatud president, austatud 20. Augusti Klubi liikmed ja külalised!

Ajaloolaste arvates on õige aeg hakata ajalugu uurima ja kirjutama 15–20 aastat pärast sündmuste toimumist. Sellepärast on just praegu, Eesti taasiseseisvuse saavutamise 17. aastapäeval ja Eesti riigi sünni 90. aastapäeval õige aeg hakata põhjalikumalt uurima ja mõtestama Eesti taasiseseisvumist ja sellele järgnenud lähiajalugu.

See töö ei tohiks jääda vaid arhiiviajaloolaste või üksikute poliitikute kätte.

Ajalugu saab kõige adekvaatsem, kui seda kirjutatakse erinevate vahetute ajaloo tegijate ja professionaalsete ajaloolaste koostöös.

Kutsun 20. Augusti Klubi, Presidendi Kantseleid ja Eesti Ajaloo Instituuti moodustama töögruppi taasiseseisvumise põhjalikuks uurimiseks, mida finantseeritaks vastava sihtasutuse kaudu.

Sotsioloogide arvates tõestas äsjane öölaulupidi, et Eesti ühiskond on valmis ületama lõhestumist erinevate poliitiliste jõudude

ja isegi etniliste gruppide vahel. Kuid selleks peaks Eesti poliitiline eliit astuma konkreetseid samme suurema avatuse, teineteisemõistmise ja tolerantsuse suunas. Teiseks teen 20. Augusti Klubile ettepaneku, et nad kutsuksid oma ridadesse kõiki aastatel 1988–1992 Eesti taasiseseisvuse eest töötanud poliitikuid ja seda mitte ainult sõnades. Konverentsi eilsel päeval rõhutasid mitmed esinejad, et Eesti reaalne taasiseseisvumine oli pikk protsess, mis ei piirdunud kaugeltki ainult 1991. a 20. augusti otsusega, et ajalooramatutesse väärivad kirjutamist mitte ainult ENSV Ülemnõukogu liikmed, kes sel ajaloolisel päeval olid hääletamas, vaid võrdväärselt nendega ka Eesti Kongressi ja Komitee liikmed, nagu toonitas Liia Hänni, lisaks veel aga ka Eestist valitud NSVL Ülemnõukogu liikmed, kes töötasid MRP lepingu õigustühiseks muutmise nimel, Eesti Põhiseaduse Assamblee ja Riigikogu VII koosseisu liikmed, kelle õlgadele langes taasiseseisvunud riigi reaalse õigusliku ülesehitamise põhiraskus.

Anneli Rõigase sõnavõtu kohta ütleks repliigi korras vaid nii palju, et mõistagi oleks huvitav kuulata tänasel konverentsil Endel Lippmaa ettekannet, ta väärinuks kõrgeid autasusid juba varem, kuid tema pole kaugeltki ainus, kes on asjaolude kokkulangemiste või persoonidevaheliste vastuolude tõttu jäänud ilma õigeaegsest ja väärilisest avalikust tunnustusest Eesti iseseisvuse taastamisel. Kuid olen kindel, et küll aeg ja ajaloolased panevad lõpuks asjad paika, kelle nimed väärivad kivisse raiumist ja kelle pildid uhketes raamatutes trükkimist ka kaugemas tulevikus.

Nüüd aga Eesti majandusmodeli kujunemisest. Eesti iseseisvuse taastamise perioodil seati küll üldiseks eesmärgiks üleminek totalitaarselt ühiskonnakorralduselt demokraatiale ja plaanimajanduselt turumajandusele, kuid turumajanduse mudeli detailsem piiritlemine polnud esialgu aktuaalne.

Kõigepealt said taasiseseisvuva Eesti majandusmodeli ja majanduspoliitika piirjooned fikseeritud IME programmides, seejärel aga

juba 1992. a rahvahääletusel heaks kiidetud Eesti põhiseaduses, milles sätestatakse eelarve koostamise põhimõtted ja riigikontrolli ülesanded majanduse juhtimisel ning rõhutatakse, et majandust juhitakse õigusriigi põhimõtteist lähtuvalt vastavate seaduste alusel (1). Kuid majanduspoliitika sisu ja majandusmudeli täpsemaid piirjooni Eesti põhiseadus õnneks ei sätestanud, kuigi paljude teiste riikide konstitutsioonid seda teevad.

Kujunenud olukorras kehtestas Eesti majandusmudeli 1992. aastal uue põhiseaduse alusel valitud esimene valitsuskoalitsioon, mida juhtis peaminister Mart Laar. Sellesse koalitsiooni kuulusid Konservatiivne Isamaa Erakond, Liberaal-demokraatlik Erakond (praegune Reformierakond), Rahvuslik Eesti Iseseisvuspartei, Sotsiaaldemokraatlik Erakond ja Maa-keskerakond, kes otsustasid Eestis rakendada neoliberaalse vabaturumajanduspoliitika põhimõtteid ja meetmeid, mis tol ajal domineerisid Suurbritannias ja USAs ning mida nimetati thatcherismiks või reaganoomikaks, kuigi tugines Nobeli majanduspreemia laureaadi Milton Friedmani uurimistöödel ja ettepanekutel. Selle poliitika paljud elemendid on püsinud Eestis staabiiselt muutumatud kuni seniajani.

ELiga liitumisläbirääkimiste ajal 2000. aastal algatasid tollased koalitsioonipartnerid Toomas Hendrik Ilves ja Siim Kallas vaidluse Eesti edasiste arenguteede üle. Esimene soovitas Eestile Põhjamaade sotsiaaldemokraatlikku heaoluühiskonda (2), teine aga neoliberaalsetele ideedele baseeruvat ambitsioonikat „Eesti mudelit“ (3), millest pidanuks saada isegi kapitalismi uus mudel Kesk- ja Ida-Euroopa uute riikide jaoks. Need vaidlused tekitasid küll suhteliselt elava diskussiooni erinevate arengumudelite poolt ja vastu, kuid ei viinud väljundi ja selguseni Eesti tuleviku majandusmudeli kohta, sest suur hulk võimupoliitikuid ei näinud alternatiivi valitud teele liberaalse vabaturumajanduse suunas.

Muidugi olid ambitsioonikad uue, nn kaheksanda tee otsingud ahvatlevad, kuid enim levinud käsitlustes on kapitalistlikud arenguteed taandatavad kolmeks alljärgnevaks peamiseks mudeliks (4).

Esiteks: **turujõudude juhitud kapitalism** (*market-led capitalism*), kus eraettevõtjate vabadused ja kasumihuvid domineerivad riikliku sekkumise ja tööjõuturu vajaduste üle. Peale Eesti rakendati neoliberaalseid ideid veel mitmetes uusdemokraatlikes riikides, näiteks V. Klaus'i peaministriks oleku ajal Tšehhis ja pärast diktaator Pinocheti kukutamist Tšiilis.

Teiseks: **partnerlus- või konsensuskapitalism** (*consensual capitalism*), kus riikliku vahelesegamise määr on suhteliselt madal, kuid poliitiline süsteem sunnib eraettevõtjaid arvestama töötajate vajadustega ja stimuleerib viimaseid osalema otsustamisprotsessides. Selle mudeli alla mahuvad nii Põhjala heaoluühiskonna kui ka sõjajärgse Saksamaa sotsiaalse turumajanduse mudelid. Eestis on püüelnud selle poole sotsiaaldemokraadid ja Koonderakond.

Kolmandaks: **riigikapitalism** (*state-led capitalism*), kus eraettevõtete käekäik sõltub suurel määral riigi kesksete institutsioonide poliitilistest otsustest. Töötajate heaolu on aga tihedas sõltuvuses lojaalsusega rahvuslikele korporatsioonidele. Riigikapitalismi ehadaimaks näiteks võib pidada Jaapanit. Eestis on riigikapitalismi ideid propageerinud mõned Isamaaliidu poliitikutud (eelkõige Jüri Mõis).

Paraku on kõik senised Eesti Vabariigi valitsused olnud koalitsioonivalitsused, mis on pidanud arvestama mitme erineva erakonna seisukohtadega Eesti majandusmudeli kujundamisel. Võib isegi nentida, et erinevad poliitilised jõud koalitsioonivalitsuste erinevates ministriumides on töötanud erinevate majandusmudelite kasuks. Sellepärast on Eestis tegemist arengumudelite segunemisega, mitmetes sfäärides aga ka pörkumisega, mis on toonud kaasa teravaid poliitilisi ja sotsiaalseid probleeme ning konflikte, ebastabiilseid valitsuskoalitsioone. Olulise nihke sotsiaalse turumajanduse suunas tegid peaministrite Tiit Vähi ja Mart Siimanni valitsused.

Kuid sõltumata ideoloogilistest eelistustest hakkasid kõik Eesti valitsused alates 1995. aastast, mil Riigikogu ratifitseeris Euroopa lepingu, töötama tugevneva ametnikkonna toel järjest rohkem Euroopa Liiduga (EL) ühinemise nõuete täitmise nimel hoopis Brüsseli liitumisläbirääkijate poolt pakutud majandusmudeli kasuks. Praeguseks rakendab Eesti ca 90% ulatuses Euroopa Liidu otseselt või kaudselt kohaldatavat majanduspoliitikat ja vastavat seadusandlust, mis mitmetes sfäärides (eelkõige kaubandus- ja põllumajanduspoliitikas) sundis loobuma Eestis kehtestatud majanduspoliitikast.

Kuigi taasiseseisvunud Eestis on läbi aegade domineerinud paremtsentrilised koalitsioonid, on nad suutnud säilitada vaid mõningaid neoliberaalse majanduspoliitika tunnusoone, eelkõige maksumise valdkonnas. Siiski on politoloog Iivi Masso hinnangul Eesti kaldunud rohkem USA kui Põhjala kapitalismimudeli poole (5). Paremtsentriliste valuliste kompromisside tulemusena vasaktsentrilistidega kõigis valitsuskoalitsioonides ei saa Eesti majandusmudelist enam rääkida kui stabiilsest Eesti teest turumajandusele, mis väärrib tutvustamist teistele demokratiseeruvatele arenguriikidele, sest valitud arenguteel pole enam ammu suudetud püsida. Sotsiaaldemokraatide püüdlused kujundada Eestis Anthony Giddensi seisukohtadele (6) toetudes kolmandat teed neoliberaalsete ja uuendatud sotsiaaldemokraatlike ideede kombinatsioonis pole samuti kandnud vilja, kuigi mõningaid neist on hakatud siiski järk-järgult ellu viima. Sellele on aidanud kaasa Põhjamaade mahukad investeeringud Eesti ettevõtetesse, millega on kaasnenud ka ettevõtete juhtimise demokratiseerimine ning suurem arvestamine töötajate vajadustega.

Eesti jaoks sobiliku majandusmudeli otsimisel ja erinevate mudelite võrdleval uurimisel ning klassifitseerimisel on lähtunud enamasti erinevate riikide institutsionaalsest ülesehitusest, mis üldistatult on taandatud riikide konkurentsivõimele. Erinevate mudelite

edukuse võrdlemiseks kasutatakse aga väga mitmesuguste näitajate aegridasid. Kasutamiskõlblikud on ka ÜRO inimarengu indeks ning Majanduskoostöö ja Arengu Organisatsiooni (OECD) poolt tehtud võrdleva majanduspoliitika analüüsid.

Mitmete majandusekspertide hinnangul on Põhjamaade neutraalse poliitika aeg läbi ning uutes oludes on ka Rootsi ja Soome usinalt harmoniseerinud oma seadusandluse Euroopa Liidu seadusandlusega ning mõtlevad aktiivselt isegi NATO peale. Põhjala arengumudelid võime varsti rääkida vaid minevikuvormis. Neoliberalismi ideed pole aga enam populaarsed isegi mitte USAs. Kagu-Aasias domineeriv korporatiivne riigikapitalism ei sobi aga kokku Euroopa kultuuritraditsioonide ja demokraatlike tavadega. Sellepärast ei ole mõtet Eestile pakkuda ei Skandinaavia, Ameerika ega Aasia (isegi mitte Singapuri või Hongkongi) mudeleid. Eestile sobivat majandusmodelit tuleks otsida väikeste Euroopa Liidu liikmesriikide hulgast, näiteks Iirimaa.

Teoreetilise aluse väikeriikides oma majandusmodeli kujundamiseks on loonud tuntud majandusteadlane Peter Katzenstein. Ta analüüsib üldistavalt väikeriikide korporatiivset majanduspoliitikat (7).

Võrreldes teiste Euroopa väikeriikidega on just Iirimaa majandusmodel Eestile kõige lähedasem, seda eelkõige kaubandus- ja maksupoliitika silmas pidades. Iirimaa võiks olla Eestile eeskujuks Euroopa kõrgeima majanduse kestva kasvutempo saavutamisel ning ühest Euroopa vaesemast riigist kõige rikkamate riikide hulka jõudmisel. Mahajäänud koloniaalsest agrarmaast on saanud riik, mis tänaseks kuulub Euroopa viie rikkaima riigi hulka. Lisaks majanduse edukusele on Iirimaa õnnestunud soodsate majandamistingimuste loomine ühendada turvalise ühiskonnakorralduse, soodsade demograafilise olukorra ja kõrgete keskkonnastandarditega. Tulemusriika perepoliitika tagajärjel on Iirimaa isegi Euroopa suurim sündimus ning noorim rahvastik (8).

Samas tuleb nõustuda ka Uno Merestega, et mingit universaalset täppisteooriat, mille alusel mis tahes riigis majandust eksimatult õit-sengu poole arendada, pole olemas, ega pole kunagi olemas olnudki. Ka teiste riikide kogemusi pole võimalik täpselt üle võtta, kuna riigid erinevad üksteisest geopoliitilise asendi, ajaloo, kultuuri, majandusressursside ja muu poolest. Väikesel ja suhteliselt vaesel riigil on parimad eeldused kõigist raskustest üle saada, ilma enda sidumata tervikliku teooriaga. Igas hetkeolukorras tuleks väikeriigil talitada nii, nagu see on talle jõukohane ja tema rahvale kõige kasulikum (9).

Eesti jätkusuutliku arengu eesmäärke silmas pidades ei tohiks paljuski edu toonud Eesti majandusmudel jätkuvalt muutuda isiku-päratuks. Eesti peaks Euroopa Liidu raames taotlema mitmete majanduspoliitiliste erandite uuendamist ning üleminekuperioodide pikendamist, et säilitada minimaalselt vajalikud edu toonud arengumudeli tunnused. Need erandid ja üleminekuperioodid peaksid hõlmama eeskätt maksustamist ja põllumajanduspoliitikat, aga ka raha-, keskkonna- ja sotsiaalpoliitikat. Lootusetult hilja pole veel rakendada ka Iirimaa kogemusi ELi struktuuri- ja regionaalpoliitika ning haridus- ja teaduspoliitika valdkondades. Ka siin oleks meil rohkem õppida iirlastelt kui soomlastelt, rootslastelt või ameeriklastelt. Iirimaa on saanud Euroopa Liidult ulatuslikku toetust, mis parimatel aastatel (1990ndate alguses) ulatus isegi enam kui 6 protsendini SKPst.

Üha globaliseerivas maailmas on väikeriikide majandusmudel paratamatult pidev paindlik kohanemine ümbritsevate välistingimustega, Eesti puhul üha enam ka muutuva Euroopa Liidu mudeliga, mis ühtedes sfäärides järk-järgult liberaliseerub, teistes aga täieneb uuskeysniliku riikliku reguleerimisega.

Kasutatud kirjandus

1. Eesti Vabariigi Põhiseadus. Tallinn 1993, lk 167.

2. **Ilves, Toomas Hendrik.** Eesti tee – pigem Põhjala kui USA mudel. – EPL, 16.10.2000.
3. **Kallas, Siim.** Hoopis Eesti mudel. – EPL, 30.10.2000.
4. **Coates, David.** Models of capitalism: growth and stagnation in the modern era, Oxford 2000, 330 lk.
5. **Masso, Iivi.** Eesti on läinud USA, mitte Soome ja Rootsi teed. – EPL, 17.10.00.
6. **Giddens, Anthony.** Kolmas tee. Sotsiaaldemokraatia uuestisünd, Tallinn 1999, lk 166.
7. **Katzenstein, Peter.** Small States in World Markets. Industrial Policy in Europe. London 1985, 211 lk.
8. **Raig Ivar.** Iirimaa kogemusi Euroopa Liidu liikmesriigina. – Eesti Majanduse Teataja 2000, nr 10, lk 17-21.
9. **Mereste, Uno.** Elamisväärse iseseisvuse taastamisel. Tallinn 2003.

Professor **IVAR RAIG** (sünd. 25.03.1953) on nelja lapse isa, töötab Akadeemia Nordis professorina, lugedes loenguid eesti, inglise ja vene keeles majanduspoliitika ja Euroopa Liiduga seotud õppeainetes.

Raig on kaitsnud 1980. a Riias majandusteaduste kandidaadi kraadi (võrdsustatud praeguste doktorikraadidega) poliitilise ökonomia erialal omandisuhete küsimustes.

Eesti taasiseseisvumise perioodil valiti ta NSVL Rahvasaadikute Kongressi liikmeks, Eesti Kongressi ja Eesti Komitee liikmeks, ENSV Ülemnõukogu liikmeks ja majanduskomisjoni aseesimeheks, Eesti Põhiseaduse Assamblee liikmeks ja Riigikogu VII koosseisu liikmeks, selle majanduskomisjoni esimeheks. Nendes ametites võttis ta aktiivselt osa Eesti tänapäevase poliitika kujundamisest, olles Rahvarinde volikogu liige, Isemajandava Eesti (IME) konsultatiivnõukogu liige ja kontseptsiooni üks väljatöötajaid, Eesti Maakeskerakonna (EMKE) asutajaliige ja esimees.

Aastatel 1995–2002 osales ta aga Eesti ettevalmistamisel Euroopa Liiduga integreerumiseks vastava valitsuskomisjoni esimehena. Hiljem töötas EV Välisministeeriumis välismajanduspoliitika osakonna rahvusvaheliste majandusorganisatsioonide büroo direktorina, Eesti Rooma Suursaatkonna juhina ja osales Eesti ja ELi liitumisläbirääkimistel.

Raig on kirjutanud või koostanud mitu monograafiat, sealhulgas Eesti ja Euroopa Liidu suhetest. Arvukad teadus- ja arvamusartiklid on ilmunud teadusajakirjades Venemaal, USAs, Saksamaal, Soomes ja mujal ning kesketes ajakirjades ja ajalehtedes Eestis. Kokku ulatub Raigi teaduslike ja publitsistlike kirjutiste arv ligemale 400 nimetuseni.

ERIK TERK

Ettevõtluse erastamise käivitamisest

Lugupeetud härra president! Lugupeetud 20. Augusti Klubi liikmed ja kuulajad!

Mul on äärmiselt hea meel, et mind siia esinema kutsuti. Ma arvan, et see näitab ka klubi soovi mõtestada toimunud mõnevõrra laiemalt baasilt, arusaamist sellest, et võib-olla ei piisa üksinda selgitamisest, kuidas vaadeldavad sündmused nägid või näevad välja valdavalt Toompea Ülemnõukogu saalis olnud ja tegutsenud inimeste silmade läbi. Et on mõtet kutsuda meenutamisele ja mõtestamisele ka sidusorganisatsioonide esindajaid, kes selles protsessis kuidagi osalesid, aga võib-olla ka mõnda asja natuke teistmoodi näevad.

Minu personaalsed emotsioonid seoses Ülemnõukoguga ja eriti tema nn suure saaliga seostuvad eelkõige nende kordadega, kui ma siin selles hoones kaitsesin tolleaegse asemajandusministrina mitmeid valitsusepoolseid erastamisega seotud eelnõusid. Mitte alati ei õnnestunud mul saada suure saali heakskiitu. Oli juhuseid, kus mina ei suutnud veenda saali enamust ega tema mind. Ühe sellise korra

järel ühes telediskussioonis julgesin ma suud pruukida ja väita, et isegi, kui nii lugupeetud kogu nagu Eesti Ülemnõukogu teeb mulle selgeks, et lehm lendab, ka siis ma majandusteadlasena jään ikkagi enda seisukoha juurde, et lehmad ei lenda. Mõningad Ülemnõukogu liikmed pidasid taolist väljendust jällegi lugupidamatuseks Ülemnõukogu kui institutsiooni suhtes. Usun, kui mind on täna siia teie hulka kutsutud, näitab, et klubi liikmed ei arva, et eri seisukohad peavad tingimata just lugupidamatusest tulenema. Võib-olla nüüd ongi olemas piisav ajaline distant, et saada selgemalt aru, millest siis erimeelsused tekkisid ja mille üle üldse vaieldi.

Minu ettekanne puudutab kahte teemat. Mingis mõttes see nagu jätkab Heido Vitsuri ettekannet ja nendeks kaheks teemaks on ettevõtlus ja erastamine.

JOONIS 1

Julgesin kõigepealt väita, et siin kirjas olev sõnapaar „ettevõtlus ja ettevõtluse käivitamine“ ei ole kindlasti vähem oluline kui teine sõnapaar „erastamine ja omandireform“. Esimene on suuresti eeldus teise jaoks. Ettevõtluse juriidiliste aluste loomise ja uute ettevõtlusvormide käivitamisega seoses ei olnud Eestis suuri probleeme, suuri diskussioone, suuri lahkkelisid. Nagu Heido Vitsur märkis: eraettevõtluse käivitamise alusdokumentide pakett oli välja töötatud juba IME probleemnõukogu poolt aastatel 1988–89 ja lõviosa neist oli selle Ülemnõukogu koosseisu kokkutuleku ajaks, mida teie esindate, ka vastu võetud. Nad olid kehtestatud küll vaid valitsuse määrustena, mitte seadustena, nagu esialgu plaanis oli, aga nad toimisid. Ju oli teie Ülemnõukogul piisavalt palju tööd, et neid veel enda kätte ülevaatamiseks küsida. Tegelikult arvan, et ei valitsus ega parlament osanud nendega enam suurt midagi peale hakata, ma mõtlen nende paremaks tegemise mõttes. Jah, meile oli selge, et aktsiaseltside põhimäärus ja muud taolised toredad dokumendid olid esialgsed ja toored, aga meil ei olnud tol ajal intellektuaalset potentsiaali, et neid paremaks teha. Polnud reaalselt

ettevõtluspraktika kogemust, mida üldistada, ja kõik vähegi kirjutamisvõimelised juristid olid juba uute dokumentide kallale töösse pandud. Kui me natuke hiljem, juba 1991. aastal tulime majandusminister Jaak Leimanniga Ameerika Ühendriikidest, ühelt tõsisemalt turumajandusele ülemineku alasel koolituselt, kus Hudsoni Instituudi eksperdid olid suure töö ära teinud ja meile suured kotid äriseadustikku puudutava materjaliga kaasa andnud, siis, mäletan seda päris hästi, vaatasime me teineteisele otsa ja vangutasime pead. Umbes nii, et oleksime me seda teadnud, et see nii keeruline on, siis oleksid need ettevõtlusvormidealased valitsuse määrused vist küll tegemata jäänud. Aga nad olid olemas, töötasid ja jäid kehtima tegelikult veel kauemaks, kui meist sel ajal keegi seda eeldas. Arvan, et peaksime tänulikud olema inimestele, kelle vaeva läbi nad valmis said – Enn Roosele, Liina Tõnissonile, Mainori analüütikutele.

Tunduvalt põnevam ja diskussiooni- ja konfliktiderohkem oli loomulikult kõik see, mis käis erastamise ümber, järgmisel joonisel kujutatud märksõnade ümber.

JOONIS 2

Milline üldse on parim erastamismudel? Nüüd tagantjärele võib muidugi üht-teist väita, näiteks seda, et vähemalt senini pole ükski tasuta tööosakute väljajagamist põhimeetodina kasutanud erastamismudel majandusliku arengu mõttes mõistlikke tulemusi andnud. Keerukus on siin selles, et tegelikult ei ole võimalik rääkida sellest, milline on kõige parem erastamismudel väljaspool konteksti, väljaspool protsessi. Teisiti öeldes, kui on näiteks x maa, hästi egalitaarsete hoiakutega ja praktiliselt ilma eraettevõtluse võrseteta, siis võib-olla polegi muud tarka teha, kui selliseid osakuid kasutada. Kas Eesti oli aastal 1990 või 1991 selline? Minu arvates (enam) mitte. Samas, kui me praegu arvame, et eesti rahvas on kogu aeg pidanud eraomandit ja erastamist kõige paremateks ja õigemateks asjadeks ja tahtnud erastamisega muudkui võimalikult ruttu peale hakata, siis see on samuti, kahju küll öelda, eksiarvamus. Mul on EMORI

avaliku arvamuse uuringute tulemused ja nende baasil saab väita, et selle lävendi, kus enamik Eesti eestlasi (NB! veel mitte Eesti elanikke) arvas, et üldlahendina tuleks ettevõtted vist erastada, me ületasime umbes 1990. aasta veebruaris. Enne seda enamik arvas veel, et eraomand vist ikkagi ei peaks domineerima, et piisaks sellest, kui oleks segamajandus, kus on erinevad omandivormid, ja üks aeg näita. Sellist tugevamat ja selgemat arusaamist, et erastamine on tingimata õige ja vajalik, näitavad sotsioloogiliste uuringute tulemused alles sügisest 1990. Niipalju foonist. Teiste sõnadega, rääkida põhimudelina sellisest mudelist, mille järgi Eestis lõpuks enamik erastamisi toimetati, st mudelist, kus ettevõtted müüakse valdavalt raha eest ja erinevat tüüpi osakutel on vaid sekundaarne roll, polnud 1980. aastatel lihtsalt adekvaatne. Erastamisküsimus oleks saanud sel ajal kerkida näiteks töökollektiivide kaudu erastamisena, mingite osakusüsteemidena, rendi kaudu väljaostmisena või mingis muus vahevormis. Majanduslikult mõttekamad erastamismudelid saavad tekkida alles pärast seda, kui on olemas, kas või embrüonaalses vormis, eraettevõtjate klass. Eraettevõtjate klass saab tekkida eraettevõtjate kaudu, eraettevõtlus saab tekkida väikeräettevõtlusena väljaspool riiklikke ettevõtteid või siis mingites sümbioosvormides riiklike suurettevõtetega. Minu hea tuttava Juhan Tederi uuringud on näidanud, et just 1991 oli Eestis murdepunkt, kus väikeeraettevõtlus ja uus ettevõtlus pääsesid sisuliselt lõögile. Firmade loomine, kui siia lugeda juurde ka nn kooperatiivid, oli toimunud mõned aastad varem, aga selline tegelik jalgade mahasaamine, kus meil oli tekkinud tõsisemalt võetav inimestegrupp, kellest me saime rääkida kui ettevõtjatest ja mingis osas ka uutest (kapitali)omanikest, see oli 1991. a fenomen. 90ndate aastate algust võiks nimetada riigisotsialismi erosiooniks. See oli väga dünaamiline periood ja selle perioodi algusosa oli oluliselt erinev tema lõpuosast. Erastamismudel, mis võis olla sobilik 1991. a kontekstis, ei pruukinud seda olla veel 1990. aastal, 1993. aastal olid olud jällegi hoopis teistsugused jne.

1990. aasta alguses näiteks kapitaliste veel praktiliselt pole, kapitali pole, kommertspangad on alles käivitumas, oma raharinglust pole jne. Kui sellises situatsioonis oleks kutsutud lääne erastamisnõuandja, siis ta oleks tõenäoliselt öelnud, et selles situatsioonis lihtsalt ei ole võimalik erastada. Samal ajal Edgar Savisaare valitsuse majandusprogrammis oli erastamine sees ja suhteliselt tugeval, võimendatud kujul. Ühe selle programmi kokkukirjutamises osalenu tunnistab, et ega meil esialgu polnud selget plaani, kuidas seda teha, aga arvamust, et seda võib-olla ei saa teha, meil kohe kindlasti ei tekkinud.

Sotsialismi erosioon on olnud eri maades erinev. On olnud selliseid maid, nagu Ungari ja Poola, eriti Ungari, kus eraettevõtete klass on tekkinud varem ja seetõttu ka ettevõtete väljaostmine eraettevõtjate poolt on olnud juba suhteliselt varases staadiumis võimalik. Vastandina sellele Tšehhoslovakkias, kus riigisotsialism kukkus praktiliselt momentaanselt kokku, ei olnud esialgu võimalik suuremaid ettevõtteid oma elanikele müüa. Oma elanikel polnud raha ja kõiki suuremaid ettevõtteid välismaalt tulnud investoritele müüa polnud poliitiliselt mõeldav. See oli taust, mis seisis Tšehhi osakuprivatiseerimise ideoloogia taga. Vaielda võib selle üle, kas Eesti nende kahe pooluse vahel asus, kas ta oli Tšehhoslovakkia pool või Ungari pool. Ma arvan, et ka suur osa tolleaegseid päris emotsionaalseid vaidlusi taanduski sellele, kas Eestit tajuti enam Ungarina või enam Tšehhina. Või kummana teda taheti tajuda.

Huvitav on see, et suhteliselt dramaatilised vaidlused erinevate erastamismudelite ümber Eestis toimusid olukorras, kus tegelikult kõik poliitilised jõud tahtsid erastada, seda kuni EKP eestimeelse osani välja. Tegime sellel ajal, kui ma olin asemajandusminister, intervjuusid poliitiliste parteidega, et selgitada nende erastamisala-seid positsioone. Tulemus näitas positsioonide erilist kirjusust. Kõik tahtsid erastada, aga teistest mingil määral erinevalt. Tagantjärele on seda lihtsam mõista kui tol ajal asja sees olijana. Oli ju tegemist

poliitiliste parteide tekke perioodiga ja see tegelikult eeldas eristumist. Kõikidel poliitilistel parteidel oli vajadus omada erinevat omandireformi platvormi, et oma elektoraadile sellega silma paista. Valitsuse esindajana oli minu ja minu kolleegide eesmärgiks leida majanduse seisukohalt ratsionaalne erastamisviis ja käivitada protsess võimalikult kiiresti. Suur osa uute poliitiliste parteide taotlustest tundusid selle eesmärgi kõrval teisejärguliste ja segavatena. Tegime valitsuse seaduseelnõudes poliitiliste parteide soovidele küll rea järeleandmisi, aga tuleb enesekriitiliselt tunnistada, et tervikuna sobivat huvide kooskõlastamise mehhanismi ühendamiseks valitsuse ajustrustis kujunev erastamisideoloogia poliitiliste parteide vastavate platvormidega, luua ei õnnestunud. Esimeseks häiresignaali oli 1990. aasta detsember, kui valitsusel õnnestus nn väikeerastamise seadus viia parlamendist läbi sõna otseses mõttes üle noatera. Ka edaspidi asi ei paranenud. Valitsus sai Ülemnõukogus tavaliselt kindlalt loota vaid Rahvarinde keskfraktsiooni ja sotsiaaldemokraatide, osaliselt ka liberaalide häältele, teiste Rahvarindest väljakasvanud erakondade või sõltumatute liikmete toetus erastamisalastele eelnõudele oli ebakindel. Valitsuse ja Ülemnõukogu omandireformiga tegelev ühiskomisjon muutus tugevalt tagastamis-, kompensimis- ja osakukeskseks jne.

Ilmselt ei saa väita, et lahkarvamuste taga olid ainult taktikaliselt parteipoliitilised põhjused. Sügavam probleem peitus ikkagi selles, kuidas üks või teine poliitiline jõud või persoon tajus omandireformi fookust, kuidas ta nägi seda põhiülesannet, mida tuli lahendada. Tolleaegse valitsuse majandusmeeskonna jaoks oli põhiprobleem selles, et erastatud ettevõtted jääksid n-ö vee peale, ei läheks pankrotti. Me kartsime tõesti, et NSVList lahtihaakimise perioodil võib tööpuudus tõusta 25% kanti või kõrgemale. Taolises olukorras ei olnud meie jaoks küsimus mitte selles, milliseid inimesi omanikena eelistada või tõrjuda, ega isegi see, kuidas pahast riigiomandist või-

malikult kiiresti lahti saada. Põhiline oli soov, et erastatud ettevõtetes tekiks nn aktiivomanikud, sellised omanikud, kes suudavad tagada, et ettevõtted saaksid komplitseeritud olukorras ja muutuvate turgude juures oma tegevust jätkata. Selle eesmärgi saavutamiseks pidasime ettevõtete müüki raha eest, ka pangalaenuka või järelmaksuga paremaks viisiks, kui aktsiate jaotamise teel tasuta saadud osakute eest. Ettevõtte aktsiate selline hajutamine, mille puhul tuumikomanikke ei teki, oli sellest vaatepunktist lähtudes kontraproduktiivne. Loomulikult ei pruugi taoline võtmeülesande nägemine olla ainuvõimalik. Mõnele võis selleks olla näiteks võimalikult paljude eestlaste muutmine aktsionärideks, teistele erastamise kasutamine järjepidevuse tugevdamiseks sõjaeelse Eesti Vabariigiga, kolmandale nõukogudeaegse nomenklatuuri blokeerimine jne.

Professor Mereste, kes tegutses sel ajal aktiivselt valitsuse reformimeeskonna liikmena, pakkus välja põhimõttelise loogika, mille alusel omandireformi probleematikat käsitleda. Ta väitis, et omandireform kujutab endast väga keerulist pundart eri tüüpi protsessidest, nagu tagastamine, kompenseerimine, munitsipaliseerimine, (esma)erastamine jt, kusjuures käsitlemisloogikad ja edasiliikumise kiirused nende protsesside kaupa on äärmiselt erinevad. Selleks, et asjaga edasi saada, tuleks eri protsessid, kui vähegi võimalik, üldisest suurest puntrast välja harutada, et saaks nendega tegelda igauhega eraldi. Kuna riiklike ettevõtete viimine võimalikult kiiresti tegevussuutlike eraomanike kätte oli esmajärguline ülesanne, siis pidas ta vajalikuks eraldada ruttu need ettevõtted, mille suhtes ei saa tekkida füüsilise tagastamise nõuet – valdavalt eestiaegsete hoonete ja seadmete baasil töötavaid ettevõtteid oli ju väga vähe – ja alustada majanduslikult otstarbekal moel nende privatiseerimist. Mis puudutab selliseid küsimusi, nagu endistele omanikele ja teistele subjektidele kompenseerimise ulatus või maareform, siis siin võis eeldada pikki diskussioone nii poliitikute vahel kui ühiskonnas

tervikuna ja seetõttu ei peetud arukaks jääda erastamise⁴ alustamisega nende diskussioonide lõppu ootama.

Ülemnõukogus esindatud uute poliitiliste parteide hulgas hakkas samal ajal populaarsust koguma siiski teistsugune arusaam. Nimelt leiti, et Eesti erastamise põhiteeks peakski kujunema kas varade füüsiline tagastamine või kompenseerimine, ja raha eest müüki vaadati alles kui sekundaarset või isegi kahtlast võimalust. Müügi vastu võidi olla eri põhjustel ja mõnest sellisest kahtlusest võis ka aru saada: krediidisüsteemi vähene väljaarendatus, kartus maffia raha või Vene raha ees jne. Tundub, et põhiline veelahe valitsuse arusaamade ja parlamendis tugevnevate arusaamade vahel oli siiski selles, et Ülemnõukogu nägi probleemi valitsusega võrreldes enam ideologiseerituna, omandireformi Eesti Vabariigi järjepidevuse teenistuses ja enam politiseerituna, püüdu teatud inimesi erastamisel soodustada või vastupidi, tõrjuda. Näiteks eestiaegsete kinnisvaraoomanike pärijad *versus* ülejäänud või põlisrahvas *versus* immigrandid.

Põhimõtteliselt saab erastamise käigus taolisi poliitikaid rakendada, probleem oli lihtsalt selles, et poliitiliselt „õige“ omanik, jättes kõrvale selle, et võimalikke „õigsuse“ kriteeriume oli erinevaid, ei pruukinud olla veel see omanik, kes suudab ettevõtet majandada ja inimestele tööd anda. Oli reaalne oht, et ta kujuneb lihtsalt nn vaheomanikuks pikal teel, mida mööda omand liigub efektiivselt majandada suutva omaniku kätte. Kusjuures vahepeal võib see omand, näiteks ettevõtte, lihtsalt laguneda ja tema väärtus totaalselt langeda. Seega nõnda-öelda ühe materjali peal toimus justkui erinevate ülesannete lahendamine. Valitsus lahendas ühte ülesannet, poliitilised

⁴ Silmas on peetud just suurettevõtete erastamist, nn väikeerastamine (valdavalt kaubanduse ja teeninduse väikeettevõtete müük) oli 1990. a detsembris vastuvõetud seadusega juba käivitatud.

parteid teisi. Küsimus polnud mitte kompromissi leidmises lähendite vahel, vaid juba ülesannete vahel. Valitsus eeldas, et ühiskondlik psühholoogia hakkab liikuma suunas, mis suurendab toetust majanduslikule ülesande püstitusele, reaalne trend oli 1991. aasta jooksul aga pigem restitutsioonistliku ülesande püstitamise nihkumine kesklavale, seda üldise närvilisuse ja sallimatuse tõusu foonil.

Tolleaegset valitsust on süüdistatud soovis lihtsalt sõjajärelsete omanike ja nende pärijate tagastamis- ja kompensatsioonilased taotlused põhja lasta. Ma ei pea seda interpretatsiooni õigustatuks. Valitsuse liikmete hulgas oli nii veendunud restitutsioniste, restitutsioonikriitilisi isikuid kui vahepealsetel positsioonidel olijaid, oluline oli pigem see, et nii peaminister kui valitsus olid seisukohal, et küsimus restitutsiooni ja kompenseerimise ulatusest ja kriteeriumidest on sügavalt poliitiline küsimus ja peab olema seetõttu lahendatud parlamendi, s.o Ülemnõukogu, mitte valitsuse poolt ja seetõttu peab ka vastutuse võtjaks olema nimelt parlament. Valitsusel jätkus ka muid muresid küllalt, polnud põhjust end omandi taastamise ümber toimuvatesse hüsteeriliseks kippuvatesse debattidesse toppida. Samas luges valitsus erastamise alustamist selgelt oma küsimuseks ja sealjuures üheks prioriteetsematest, samuti muretses, kaasa arvatud ka valitsuse kõige restitutsioonimeelsemad liikmed, selle üle, et omandireformi käigus väljapakutav kompenseerimine ei ületaks riigi finantsilist kandevõimet. Kõrgeima hakkas pigem teatud institutsionaalne konflikt. Ülemnõukogu kritiseeris valitsust, et too ei tegele küllalt aktiivselt omandireformiga, tõlgendades omandireformi sealjuures eelkõige restitutsiooni ja kompenseerimise võtmes, valitsus jällegi süüdistas Ülemnõukogu, et too ei suuda teha ära tema kompetentsi kuuluvaid poliitilisi valikuid, takistab valitsust sellega alustamast suurprivatiseerimist ja tekitab suurt määramatust seoses riigi võimalike finantskohustustega.

Kuna Ülemnõukogu avaldas piisavalt selget soovi lahendada kogu omandireformi küsimuste kompleks ühtse paketina, ehk vas-

tandina prof Mereste eespool refereeritud ideele nimelt ühe hoobi-
ga, mitte n-ö tükikaupa, siis jõuti lõppkokkuvõttes taolise lahendini,
et valitsus justiitsministeeriumi kaudu valmistab Ülemnõukogule
ette „Omandireformi aluste seaduse“ paketi, selle paketi aga viimist-
leb seaduseelnõuks juba komisjon, mida tunti rohkem tema esimehe
nime järgi Kama komisjonina. Eespool oli juttu, et valitsus tahtis
jätta valiku tegemise tagastamise ja kompenseerimise küsimustes
parlamendile endale, seetõttu sündis justiitsministeeriumis ilmselt
Kesk- ja Ida-Euroopa kõige unikaalsem omandireformialane konst-
ruktsioon, tervet pikka rida alternatiive sisaldav ja sealjuures kõiki
omandireformi plokkseaduseelnõu alusvariant. Selle doku-
mendi alusel valmistatigi siis ette ja võeti 1991. aasta juunis vastu
Eesti omandireformi järgmise perioodi baasdokument „Omandi-
reformi aluste seadus“ (ORAS).

ORASst on võimalik nii kritiseerida kui kiita, kokkuvõttes avas
taolise sünteetilise dokumendi vastuvõtmine ju võimaluse alustada
terve rea protsessidega, nagu varade tagastamine, munitsipaliseeri-
mine jne. Kahjuks ei saa ei üle ega ümber faktist, et Ülemnõu-
kogu hääletas eelnõust välja valitsuse poolt soovitatud määratluse
raha eest ostu-müügi kui erastamise põhimeetodi kohta ja määras
selle asemel põhimeetodiks varade füüsilise tagastamise ja erasta-
mise eri tüüpi tasuta eraldatavate osakute eest (kompensatsioon-
osakud ja nn rahvakapitaliosakud). Sisuliselt oli sellega öeldud „ei“
püüdele kasutada erastamist majanduse käivitamise huvides ja taan-
datud ta valdavalt restitutsiooni abimehhanismi staatusesse. Võib
väita, et ühe hääletusega oli lugupeetud Ülemnõukogu pannud
Eestis suurettevõtete erastamise enam kui pooleks aastaks sügav-
külmutusse. Kuna ka peale ORASi vastuvõtmist suhted valitsuse
ja Ülemnõukogu vahel ei paranenud, siis kuni Edgar Savisaare va-
litsuse päevade lõpuni erastamist sealt külmutusest välja ei lastudki.

Olukord hakkas tasapisi leevenduma pärast valitsuse vahetust, kui
parlament hakkas ettevõtete müüki suhtuma sallivamalt, seda esialgu

nn väikeerastamise seaduse objekti laiendamise lubamise kaudu. Tõenäoliselt hajutas umbesku raha eest ettevõtete müügi vastu 1992. aasta suve rahareform ja Eesti krooni tulek. Igal juhul pärast seda mindi Eestis üsna julgelt üle Saksa Treuhandi praktikaga küllalt sarnasele raha eest ettevõtete müügile, mis lõppkokkuvõttes viis Eesti erastamismudeli Kesk- ja Ida-Euroopa kõige edukamate hulka. Osakute kasutamine taandus erastamisel sekundaarse vahendi rolli, nende realiseerimine koondus aga sellistesse valdkondadesse (korterite erastamine, ka ettevõtete vähemusaktsiate ost), kus ta erastamisprotsessi üldist efektiivsust ei alandanud, samas omas teatud positiivset sotsiaalset efekti.

Kokkuvõtteks: tee eduka mudeli juurde toimus kaunis vonkle-misi. Protsess kulges pikalt ja pidurdustega, aga lõpp hea, kõik hea. Kokku võttes lõppes Eesti erastamine hästi. Täna teid!

ERIK TERK on Eesti Tuleviku-uuringute Instituudi direktor aastast 1992. Erik Terk on lõpetanud Tallinna Tehnikaülikooli majandusteaduskonna ja kaitsnud kandidaadikraadi. Tal on doktori-kraad majandusteadustes, juhtimisalaste strateegiliste otsuste ja nende ettevalmistamise konsulteerimise alal. Erik Terk on töötanud juhtimisuurija ja -konsultandina. 1990. aastate algul oli ta majandusministeeriumi aseminister.

Paralleelselt tööga Eesti Tuleviku-uuringute Instituudis on Erik Terk osalenud ja osaleb mitmetes nõukogudes, professionaalsetes liitudes ja toimetuskolleegiumides. Ta on olnud Eesti Majandusteadlaste Seltsi president, Eesti Panga ja Tallinna Sadama nõukogu liige. Aastast 2003 on ta Rahvusvahelise Süsteemianalüüsi Instituudi (IIASA) nõukogu liige ja aastast 2007 Eesti Arengufondi nõukogu aseesimees.

ARNOLD KÕÖRNA

Innovatsioon ja Eesti arengustrateegia

Oleme nüüd mõnes mõttes teelahkmel. Kõrgkonjunktuur on läbi, inflatsioon ja hinnatase kõrge, väliskaubanduse bilansi saldo liigub rohkem miinuspoolele jms negatiivsed nähtused, millest meil praegu ikka rohkem räägitakse, seavad küsimuse: aga mis edasi teha? Kas teha korrektiivse sotsiaal-majandusliku poliitika paradigmas või liikuda edasi vanas vaimus? Kas ja kuidas muuta pikaajalist arengustrateegiat? Kui – siis mis peaks olema arengumootoriks, prioriteetseks tegevusalaks, mis veab kõiki teisi?

Näib, et küsimus on liigne. On ju vastu võetud valitsuse tegevusprogramm „Teadmistepõhine Eesti 2007–2013“, mis kavandab Eesti arengustrateegia pikemaks ajaks. Peale selle on tehtud mitmeid teaduslikke uurimusi, mis pakuvad head materjali pikemaajaliste arengustrateegiatega väljatöötamiseks, näiteks Tartu Ülikooli majandusteadlaste töörühma (eesotsas U. Varblasega) väljatöötatud neli tulevikustsenaariumi aastani 2018. Kuid ikkagi – peale tuleviku arengutegurite analüüsi vajame terviklikku teaduslikult põhjalikult läbitöötatud ja põhjendatud sotsiaal-majandusliku arengu strateegiat,

mis oleks aluseks riigi sotsiaalse ja majandusliku poliitika väljatöötamisele pikemaks ajaks, kui seda on parlamendi ja valitsuse volitusteage.

Niisuguses arengukavas tuleks kindlaks määrata prioriteet, mis orienteerib kavandatud lahenduste saavutamisele. Pidades silmas Eesti pikaajalise stabiilse majanduskasvu ja konkurentsivõime suurendamist tänapäeva globaalses maailmas, pakun selleks prioriteediks *i n n o v a t s i o o n i*. Ei ole selles suhtes originaalne, sest paljudes riikides ja ELis tervikuna on sellisele järeltulele juba jõutud. Terminit „innovatsioon“ kasutas oma vabariigi aastapäevakõnes juba ka Eesti president Toomas Hendrik Ilves. Sellesisulisi ettepanekuid sisaldavad ka mitmed sõnavõetud pressis. Näiteks väidab õigustatult oma artiklis Jaak Aaviksoo: „Majanduse arengus tuleks lähtuda innovatsioonist, arendustegevusest ja teadusest“. (Postimees, 26.02.08) Niisiis, Eesti majandus tuleks muuta innovatsioonipõhiseks.

Mis siis on innovatsioon? See on idee, praktika või objekt, mis on hinnatud uuendusena indiviidi või rakendava subjekti seisukohast. Laiemas mõttes on innovatsioon iga senisest kvalitatiivselt erinev arusaam, komme, materiaalne ese jms. Vastandsõnad innovatsioonile on arhailisus ja rutiin, s.o vanaaegne, vananenud, vanamoe-line, harjumuslik.

Majanduses ja tehnoloogias kui praeguse ühiskonna põhilistes eluvaldkondades on innovatsioonist, uuenduste rakendamisest kujunenud tõeline religioon, sest see määrab tehnoloogilise progressi ja majanduskasvu. Kujutage ette, kui meil ei oleks viimastel kümnenditel selliseid avastusi ja leiutisi, nagu personaalarvuti, internet, mobiilside võrk, pangaautomaadid ja krediitkaardid, kaabel- ja digitaaltelevisioon jms, siis oleks meie elu olnud märksa vaesem ja aeglasem.

Innovatsiooni genereerimine, uuenduste sünni algab uutest teadmistest, mis sünnivad teaduses ja inimtöötlemise arengus. Järelikult on innovatsiooni lähtealusteadus. Viimase taimelavaks on

haridus, kool. Mida kvaliteetsem ja tänapäevasemaid teadmisi sisaldavad koolide õppekavad, seda suuremad on lootused saada teadusse tarku ja andekaid noori, kes omakorda loovad uusi teadmisi.

Uusi teadmisi sünnib teaduse järjepideva arengu tõttu igal ajal ja palju. Mitte kõiki neid ei kasutata. Paljud jäävad teadusasutuste riiulitele ja võetakse sealt siis, kui kujuneb selleks kas vajadus või tingimused. On vaja selliseid inimesi- novaatoreid, kes on võimelised neid realiseerima ja ka ise nuputama.

Novaator, leiutaja, uuendaja on teatud mõttes eri tüüpi inimene. Tal peab olema teadmisi, talenti, nupukust. Ta ei tohi karta riski, sest innovatsioon on reeglina riskantne tegevus. Novaator on energiline, visa, järjekindel, kes püstitab julged sihid, soovib tegelikult võimatu, mis virgutab teda. Uuenduslik tegevus on raske ja vaearikas ning nõuab täielikku pühendumist eesmärgile.

Arenenud riikides peetakse innovatsiooni majanduspoliitiliseks prioriteediks.

EL kuulutas seda ametlikult ja moodustas Euroopa Komisjoni koosseisus innovatsiooni direktoraadi. USA majanduspoliitikas loetakse innovatsiooni tipp tehnoloogilise arengu ja majanduskasvu nurgakiviks.

Innovatsiooniteooria, mis on kujunenud teaduslikuks distsipliiniks, annab vastuse küsimustele, nagu:

- kuidas genereerida uuendusi, missugused tingimused peavad selleks olema tervikuna ühiskonnas ja igas konkreetsetes organisatsioonis, firmas, asutuses;
- kuidas kindlustada innovatsiooni kiire levik ja tagada selle kõrge majanduslik efektiivsus;
- missugune peab olema innovatsiooni strateegia ja taktika firmades;
- kuidas rakendada uuendusi majanduskasvu teenistusse;
- missugune peab olema rahvuslik innovatsioonisüsteem ja riiklik innovatsioonipoliitika.

Mida siis tuleks ette võtta, et muuta Eesti majandus innovatsioonipõhiseks ja käivitada täiskäigul innovatsioon kui ühiskonna arengumootor?

Praeguse valitsuskoalitsiooni tegevusprogramm suunata Eesti teadmistepõhise ühiskonna poole on küll õige ja see lülitab endasse ka innovatiivse arengu alused. Küsimus on aga selles, et need üldmõisted tuleb lahti mõtestada konkreetseks pikaajaliseks tegevuskavaks. Ja just see meil puudub. Meie arvates tuleb tervikuna muuta Eesti majandus- ja sotsiaalpoliitika paradigmat. Uue paradigma sisu võiks olla järgnevas:

Esiteks. Majanduspoliitika peab olema suunatud efektiivse rahvusliku innovatsioonisüsteemi väljaarendamisele, mille ülesandeks on luua soodne kliima innovatsiooni genereerimiseks, siirdeks ja kasutuselevõtmiseks nii majanduses kui teistel elualadel. Rahvuse innovatsioonipotentsiaali suurendamine võimaldab kogu majanduse ümber kujundada uute tehnoloogiate alusel ja selliselt tõsta riigi majanduslikku konkurentsivõimet rahvusvahelises mastaabis.

Teiseks. Panna suurem rõhk sotsiaalsfäärile, inimkapitali sotsiaalsete, vaimsete, intellektuaalsete võimete arendamisele, teostades selleks ressurside vastava ümberjaotamise.

Kolmandaks. Tegusamalt, energilisemalt orienteeruda infoühiskonna globaliseeruva nn uue majanduse nõuetele.

Neljandaks. Kohandada majanduse struktuur ja mehhanism ELi majandustingimustele ning uutele võimalustele, kaasa arvatud euro kasutuselevõtmine.

Mida peaksime tegema sotsiaal-majandusliku paradigma selliseks muutmiseks?

On vaja kardinaalselt laiendada teadus- ja arendustegevust (TA). Suurendada järsult TA finantseerimist. Praegu on see ca 1% SKPst, samal ajal kui ELi keskmine on 2%, Soomes ja Rootsis ligi 4%. TA kulutused ühe inimese kohta on meil ligi 13 korda väiksemad kui 5 arenemas ELi riigis. Oluline on suurendada TAs ette-

võtlussektori osatähtsust, tõstes selle kahe kolmandikuni TA kulusdes (praegu on see ca 30%; arenenud maades 70–80%). Nihkeid tuleb teha ka teaduse struktuuris tehnikateaduste osatähtsuse tõstmise suunas. Praegu on TAs rakendatud teadlastest ja inseneridest vaid 16% tehnikateadustes, samal ajal humanitaar- ja sotsiaalteadustes 36%.

Tähtis on arendada haridussüsteemi, lähtudes teadmiste- ja innovatsioonipõhise ühiskonna nõuetest. Eesti on hariduses läinud neoliberaalset teed, mis toetab sotsiaalset kihistumist. Võrdsete võimaluste loomise asemel hariduse kõigil tasanditel eelistatakse koolidevahelist võistlust õpilaste hulga ja raha pärast. Kõrgharidus on põhiliselt tasuline ja selle valikul on varanduslik diferents oluline. Peredest, kus on materiaalseid raskusi, astub kõrgkooli 57%, paremini toimetulevate leibkondade noortest 67%. Siinkohal ma ei pea tu meie kutsehariduse puuduliku arengu küsimusel. Kutsekeskhariduse teed läheb ainult 15% keskkoolilõpetanutest, kuigi paljudel erialadel kvalifitseeritud tööjõudu napib. Kutseharidust tuleb arendada kooskõlas majanduse, sh tööstuse struktuuriga. Kõrghariduses tuleb oluliselt suurendada tehnilise hariduse osa. Praegu on üliõpilaste osatähtsus tehnikahariduses langenud 14%-le, samal ajal on see Soomes tõusnud üle 20% taseme.

Niisiis, hariduslik ebavõrdsus ja kihistumine, eliitkoolide areng ühelt poolt ja kehvades tingimustes maakoolid teiselt poolt näitab, et riigil tuleks võtta senisest suuremal määral vastutus hariduse rahastamise ja selle kättesaadavamaks muutmise eest võrdselt kõigile noortele.

Arvesse võttes tehnoloogilise arengu kiirenemist innovatsiooni- põhises ühiskonnas, omandab suurema tähtsuse ka täiend- ja ümberõpe, mille organiseerimine ja rahastamine tuleb võtta riigile. Elukestev õpe tuleks muuta praktiliseks kodanikukohuseks ja muuta see kõigile kättesaadavaks.

Tahes-tahtmata tekib küsimus: kas ei tuleks muuta meie sotsiaal-majanduslikus poliitikas rõhuasetusi sotsiaalpoliitika kasuks. Selleks, et majanduskasv teeniks kogu ühiskonna huve, on vajalik teha nihe kasvust saadavate ressursside radikaalsemaks ja asjakohasemaks ümberjaotamiseks sotsiaalsetes huvides.

Tänapäeval on sotsiaalne kapital tegur, mis soodustab või aeglustab ühiskonna arengut tervikuna. Kui inimene oleks lihtsalt *homo oeconomicus*, siis oleks ühiskonna ülesehitus märksa lihtsam. Kuid ta on veel *homo socius*. Sotsiaalne kapital tähendab inimeste valmisolekut üksteise heaks midagi teha. See on paljutahuline nähtus, mille olemusse tasub süüvida poliitilistel parteidel ja poliitikutel.

Värske inimarengu aruanne näitab meie sotsiaalpoliitika vildakust. Õigustatult juhib sellel tähelepanu prof Raivo Vetik, kes väidab, et meie „üliliberaalne arengumudel suurendab inimeste eba võrdsust nii soolises, rahvuslikus, regionaalses plaanis kui ka paljudes teistes sotsiaalsetes suhetes“. (Postimees, 15.03.08)

Mõned näited ülaltoodu kinnituseks tervishoiust, s.o alast, mis samuti kuulub sotsiaalpoliitika valdkonda. Rahvastiku tervisliku seisundi kõige üldistavamaks näitajaks peetakse keskmist oodatavat eluiga. Inimarengu aruande järgi on see 71,2 aastat. Teiste Euroopa riikidega võrreldes on see üks madalamaid (Island 81,5, Rootsi 80,5, Prantsusmaa 80,2, Soome 78,9 jne). Eesti puhul on silmatorkav meeste ja naiste keskmise eluea erinevus – 10,9 a (meestel 66 a, naistel 76,9 a). Nähtavasti muutused meie elus on olnud eriti meestele rasked. Meeste vaimsed ja füüsilised võimed on maksimaalselt rakendatud. Õnnestumised ja ebaõnnestumised mõjutavad otseselt nende tervist. 80% suitsiididest Eestis langeb meeste arvele.

Statistika näitab, et kasinate tervishoiukulutuste juures on nad ebavõrdsed vaestele ja rikastele. 26% vaesematest elanikest peab oma tervist halvaks või väga halvaks, jõukamatest vaid 5%. Kümne

aastaga on vaesemate inimeste võimalused tervishoiuteenuseid osta pidevalt vähenenud.

Sotsiaalse heaolu iseloomustamisel ei saa nimetamata jätta selliseid nähtusi nagu kuritegevus. Maailma tervishoiuorganisatsiooni WHO andmeil kuulub Eesti riikide hulka, kus pannakse toime kõige rohkem tapmisi – 8,5 inimest 100 000 elaniku kohta. Lisagem siia saamatus ohjeldada HIVi, lokaalset narkomaania, laste alkoholism, puupüsti täis vanglad jms.

Innovatsioonialase tegevuse tõhustamiseks tuleks ette näha otsest järgmisi abinõusid:

- riigi innovatsioonipoliitikas võtta suund väikeste ja keskmiste ettevõtete innovatsioonialase tegevuse intensiivistamisele (ülikoolide ja teadusasutuste toetamine väikestele ja keskmistele ettevõtetele innovatsiooniülesannete lahendamisel; tehnosiirde korraldamine jms);

- arvestades Eesti tööstuse ekspordisuunitlust, pidada majanduspoliitiliselt silmas vajadust arendada enam kõrgtehnoloogilist, teadusmahukat tööstust, toote innovatsiooni (uute või täiustatud toodete osatähtsus müügikäibes on 11%, mis on kaks korda madalam kui keskmiselt Euroopa maades; paljudel firmadel puudub läbimõeldud pikaajaline strateegia, mis põhineks integreeritud seostel tehnoloogiliste ja turul valitsevate trendide ning ettevõtte tootearenduse ja turundusprotsesside vahel);

- suurendada avaliku sektori osa ettevõtlussektori innovatsioonitegevuse toetamisel (Arengefondi ja Ettevõtluse Arendamise Sihtasutuse vahendite suurendamine innovatsiooniprojektide toetamiseks, innovatsioonialase koolituse organiseerimine, messidest ja näitustest osavõtu maksuvabastus). Praegu jääb Eesti maha ELi keskmistest näitajatest innovatsiooni abi suhtelise suuruse osas. ELi riikides saab iga viies firma riigi abi, meil vaid 0,3% ettevõtetest.

Siin on esitatud vaid mõned mõeldavad näited selle kohta, mida peaksime tegema selleks, et kujundada teadmispõhine ja innovatiivne arengustrateegia.

Aga selleta me ei saa tulevikus püsida konkurentsivõimelisena ja tagada heaolu tõus kogu ühiskonnas.

Innovatiivne vaim peab haarama kogu meie ühiskonna. Seda tuleb hakata kasvatama juba koolipõlvest. Innovatsioon on intrigeeriv, ta ei kannata rahulolu, trafaretsust. Ta loob ettearvamatuid olukordi, mida ei tule aga karta, vaid eesmärgi huvides ära kasutada.

ARNOLD KÖÖRNA on sündinud 2. veebruaril 1926 Nõos Tartumaal. Töötanud Tartu Ülikoolis õppejõuna, Eesti Teaduste Akadeemia majanduse instituudi direktorina, Eesti Teaduste Akadeemia presidendina (1990–94). Aastast 1995 Rahvusvahelise Sotsiaalteaduste Rakendusliku Kõrgkooli (LEX) rektor ja 1998. aastast Euroülikooli emeriitprofessor.

Mitmete rahvusvaheliste teadusorganisatsioonide liige, kaasa arvatud Kesk-Euroopa Teaduste ja Kunstide Akadeemia, Venemaa Humanitaarteaduste Akadeemia.

Avaldanud üle 190 teadustöö, sh 10 monograafiat. Peamised uurimisvaldkonnad: kvaliteediökonomika, teadusökonomika, innovatsiooniteooria.

Oli NSVLi ja ENSV Ülemnõukogu mitme koosseisu liige. Juhtis 1989. a Ülemnõukogu komisjoni, mis tunnistas 1940. a sündmused Eesti Vabariigi okupeerimiseks ja annekteerimiseks NSVLi poolt.

Osales aktiivselt Rahvarinde tegevuses, Loomeliitude pleenumil ja Eesti teaduspoliitika kujundamisel Eesti Teadusnõukogu esimehena taasiseseisvumise perioodil.

ÜLEMNÕUKOGU TEGEVUS RAHVUSVAHELISTE SUHETE LOOJANA

Moderaator **INDREK TOOME**
Poliitik ja majandustegelane

Indrek Toome sündis 19. septembril 1943. a Tallinnas. Lõpetas 1968. aastal elektroonikainsenerina Tallinna Polütehnilise Instituudi (TPI), tänase Tallinna Tehnikaülikooli. Üks Eesti Üliõpilaste Ehitusmaleva asutajatest 1964. aastal ning selle tööst osavõtja aastatel 1964–67. Aastatel 1968–78 oli komsomolitööl – ELKNÜ Keskkomitee üliõpilasosakonna juhataja, ELKNÜ Keskkomitee sekretär ja I sekretär. 1978–84 EKP Tartu Linnakomitee I sekretär.

1984–88 ENSV Ministrite Nõukogu esimehe asetäitja ja esimehe I asetäitja. 1988. aastal 10 kuud EKP Keskkomitee sekretär. 1988–90 ENSV Ministrite Nõukogu esimees ja ENSV Valitsuse peaminister. 1990–92 ENSV Ülemnõukogu ja Eesti Vabariigi Ülemnõukogu Väliskomisjoni esimees. Alates 1992. aasta sügisest seotud SRV Kinnisvara AS-i ja sellega seotud firmadega kui üks aktsionäridest ning firmade nõukogude ja juhatuste liige.

Eesti ühiskonna elus osaledes on olnud ELKNÜ Keskkomitee ja tema büroo liige, EKP Keskkomitee ja tema büroo liige, EKP Tartu Linnakomitee ja tema büroo liige, Kodanike Ühenduse „Vaba Eesti“ esimees. 1972–92 ENSV Ülemnõukogu saadik, ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi liige, ENSV Ülemnõukogu komisjonide esimees, Eesti Vabariigi Ülemnõukogu liige ja Väliskomisjoni esimees. 1989–91 NSV Liidu Rahvasaadikute Kongressi saadik. Oli üks Eesti NSV tolaegsetest juhtidest, kelle tegevuse tulemusena vabastati 1988. aasta suvel Karl Vaino EKP Keskkomitee I sekretäri ametikohalt ning valiti sellele kohale eesti- ja reformimeelne Vaino Väljas. Pöördelisel 1988. aasta sügisel, 16. novembri ajaloolisel ENSV Ülemnõukogu istungjärgul, kus võeti vastu maailma ajalugu mõjutanud suveräänsusdeklaratsioon, nimetati ta ENSV Ministrite Nõukogu esimeheks. Tema juhtimisel alustas ENSV Valitsus reformipoliitika elluviimist valitsussfääris, mis oli suunatud Eesti poliitilise ja majandusliku suveräänsuse suurendamisele ning mis päädis Eesti riikliku iseseisvuse taastamisega 20. augustil 1991. aastal.

ÜLO NUGIS

Ülemnõukogu välispoliitiline tegevus 1990–1992

1990. aastaks oli selge, et Nõukogude Liidu sisepoliitilist peataolekut ja majanduslikku nõrkust saab ära kasutada. Selleks ajaks olid pöördelised muutused Eestis kinnistunud ning uus poliitiline eliit välja kujunenud. Nüüd oli vaja seni saavutatud positsioone kinnistada ning jätkata endisest aktiivsemalt Moskva valuläve testimist. Esimeseks konstruktiivseks sammuks oli 1990. aastal ülemineku- perioodi väljakuulutamine. Sai välja öeldud avalikult, et soovime Nõukogude Liidust lahkuda ja Eesti Vabariigi taastada. Tõsi, sel perioodil polnud veel lõpuni läbi vaieldud, millisel kujul konkreet- selt iseseisvus tuleb taastada, kuid see polnud ka tol hetkel peamine küsimus.

Oli selge, et laulva revolutsiooniga käivitunud protsessid said lõppeda vaid kahel viisil. Esiteks, Nõukogude Liidu juhtkond tüdi- neb perestroikast, taastab brežnevliku diktatuuri ja kasutab Balti riikide vastu jõudu. Teiseks, et nad on piisavalt abitud ja me saame jätkata oma asja ajamist kuni võiduka lõpuni. Sel ajal oli Eesti uus rahvuslikult meelestatud poliitiline eliit seatud eesmärkides ühtne

ning nautis eesti rahva täielikku toetust. See andis suurepärase impulsi püstitada sõltumatuse ja iseseisvuse taastamise programm. Andsime sellest valjul häälel teada ka rahvusvahelisele üldsusele, mis äratas lääneriikides suurt huvi, kuid esialgu hoiduti meid toetamast, sest pandi jätkuvalt lootus Mihhail Gorbatšovile ning arvati, et just see mees demokratiseerib paariaks nimetatud Nõukogude Liidu.

Iseseisvumise taastamise otsuste peamiseks ja lausa ainsaks vormistajaks sai märtsis esimest korda demokraatlikel alustel valitud Eesti NSV Ülemnõukogu. Selle rahvusvaheliselt aktsepteeritud seadusandliku kogu üks esimesi otsuseid oligi üleminekuperioodi välja kuulutamine. See 30. märtsil 1990. aastal vastu võetud otsus kutsus aga esile nii siinsete, valdavalt Moskva-meelsete ja eesti keelt mitte valdavate iseseisvumisvastaste jõudude kui ka Nõukogude keskvõimu raevuka protesti. Kuid mitte rohkem. Nõuti küll, et eestlased selle otsuse viivitamatult tühistaksid, ähvardati ka mitmesuguste repressioonidega, kuid Eesti vastu ei pandud ähvardusi toime. Ülemnõukogu jäi oma otsustustes kindlaks. 11. aprillil saadeti pöördumine NSV Liidu presidendile Gorbatšovile, milles sisaldus ka unikaalne, tolle aja kohta lausa ülbe ettepanek alustada viivitamatult läbirääkimisi NSV Liidu ja Eesti täievoliliste delegatsioonide vahel Eesti Vabariigi „iseseisvuse, poliitilise suveräänsuse ja seadusliku riigivõimu taastamiseks“.

Pärast selle pöördumise sündi kujunesid Tallinna ja Moskva vahel täiesti uue tonaalsusega suhted, millel järgnevalt peatuksin.

Läbirääkimised Vene Föderatsiooni ja Nõukogude Liiduga

Esimesed kontaktid iseseisvumisläbirääkimiste alustamiseks Nõukogude Liidu ja Vene Föderatsiooni võimuesindajatega toimusid teatavasti portfelli ministri Endel Lippmaa vahendusel. Teda nimetati mitteametlikult idapoliitika ministriks. Meenutaksin tähelepanu juhtimiseks, et just samaks ajaks oli Mihhail Gorbatšovi meeskonnal paika pandud terve strateegiline tegevuskava hoopis

teisteks läbirääkimisteks liiduvabariikidega. Nimelt rippus õhus kava sõlmida uus liiduleping, mis vähemalt paberil nägi kõigile liiduvabariikidele ette küllaltki suuri vabadusi, kuid mitte täielikku iseseisvumist. Liiduvabariigid jäeti ka ilma õigusest tegutseda rahvusvahelisel areenil, mis pidi jääma keskvõimu monopoliks. Liiduleping meile ilmselt ei sobinud, kuid sellest hoolimata nõustusime Gorbatšovi esindajatega ka selle dokumendi üle läbi rääkima, et aega võita. Samas jätkasime, võiks ju öelda, kahekordset mängu ning andsime Venemaa liidrile Boriss Jeltsinile ja tema meeskonnale teada, et meie eesmärgiks on rääkida nii Gorbatšovi kui ka nendega siiski ainult Eesti täielikust iseseisvumisest Tartu rahulepingu alusel.

Jeltsin vajas samuti nagu meie, toetajaid, ning tema esindajad pidasid õigeks nõustuda meie täieliku iseseisvumise sooviga. Nad küll rõhutasid, et see võib kujuneda komplitseeritud ürituseks, mida Venemaal võib-olla hästi ei mõisteta. Selles kontekstis on eriti huvitav asjaolu, et just samal ajal oli Venemaa ise kuulutanud ennast 1990. juunis samuti suveräänseks riigiks.

Igal juhul, kui Endel Lippmaa Moskvast tagasi tuli ja Eesti uut juhtkonda oma kontaktide tulemustest informeeris, oli selge, et võimule pürgivat Jeltsinit on võimalik kasutada ja tema peale toetuda. Meile soodus kontakt oli loodud. Ülemnõukogu asus otsekohe moodustama oma läbirääkimiste delegatsiooni. Selle juhiks kinnitati Ülemnõukogu juhataja Ülo Nugis ja asetäitjaks Ülemnõukogu juhataja asetäitja Marju Lauristin.

Läbirääkimised Venemaaga käivitusid täie hooga augustis 1990. Kui meil nende käigus mingeid probleeme tekkiski, siis olid need põhiliselt seotud kodakondsust puudutavate küsimustega.

Läbirääkimised lõppesid lepingu allkirjutamisega 12. jaanuaril 1991 Moskvast. Arnold Rüütel ja Jeltsin allkirjastasid Vene NFSV ja Eesti Vabariigi vahelisele lepingu, millega Venemaa sisuliselt tunnustas Eesti iseseisvust ja sõltumatust. Kuid Nõukogude Liidu keskvõimule oli see liig. Nad tegid veel ühe meeletliku katse jõuga

oma sõnaõigust Balti riikides maksma panna. Ööl vastu 13. jaanuari vallutasid Nõukogude eriväelased Vilniuse teletorni, mille käigus hukkus 13 tsiviilelanikku.

See oli eestlastele hoiatavaks märgiks. Otsustasime halvima ärahoidmiseks kutsuda Boriss Jeltsini Tallinna, mis pidi olema selgeks märgiks rahvusvahelisele üldsusele, et Venemaa juhtkond toetab Balti rahvaste vabaduspüüdlusi.

Kutsusime Tallinna ka Vytautas Landsbergise ja Anatolis Gorbunovsi, kellega Vene pool kirjutas alla samasuguse lepingu nagu meiega. Tegelikus elus ja aja kokkuhoidmiseks kujunes nende lepingute vormistamine välja nii, et nendele kohtadele, kus meie lepingusse oli kirjutatud Eesti, pandi asemele vastavalt Läti või Leedu nimi ja sellega muudatused piirdusidki. Olukorra tõsidust iseloomustas kõige paremini asjaolu, et Tallinna jäi saabumata Leedu liider Landsbergis. Tema andis oma allkirja Venemaa-Leedu lepingule faksi teel, sest pidi samal ajal seisma barrikaadidel Leedu parlamendihoone ees.

Läbirääkimised Nõukogude Liidu keskvõimu esindajatega kulgesid seevastu raskelt. Need pidanuks Kremlis seisukohalt kulgema Nõukogude Liidu konstitutsiooni ja seaduste kohaselt. Väitsime, et oleme subjektina vastavalt Ülemnõukogu 1990. aasta 30. märtsi otsusele iseseisvuse väljakuulutamiseks kehtestatud üleminekuperioodis olev Eesti Vabariik. Arusaadav, et Nõukogude Liidu keskvõim polnud mitte mingil juhul nõus seda lepingulises vormis tunnistama. Kuid meile oli soodne nende tahtmine mitte lõpetada eestlastega kontakte. Gorbatšovi idealiseeritud eesmärgiks oli ikkagi iga hinna eest sõlmida uus liiduleping.

Vaatamata põhimõtetelisele erimeelsustele, algasid meie jaoks tähelepanuväärsed läbirääkimised Nõukogude Liidu täievolilise delegatsiooniga 23. augustil 1990 Kremlis suures saalis. Moskva andis meile oma suhtumisest märku sellega, et koostas oma delegatsiooni

mitte eriti kõrgel tasemel. Seda juhtis kõigest Liidunõukogu ühe komisjoni esimees Gritsenko. Kuid seda koosseisu tugevdasid näiteks Ministrite Nõukogu aseesimees Dogužijev ja justiitsminister Jakovlev. Eesti delegatsiooni koosseisu kuulusid peale Nugise ja Lauristini veel väliskomisjoni esimees Indrek Toome, idaminister Endel Lippmaa ja justiitsminister Jüri Raidla.

Ajalooline tõsiasi on, et läbirääkimised kulgesid vaevaliselt ning ühistele seisukohtadele ei jõutudki ei minevikuhinnangute ega iseisvusotsuse suhtes. Pärast kolme vooru katkesid läbirääkimised 1990. aasta sügisel peaaegu pooleks aastaks. Need taastusid alles pärast 1991. aasta jaanuarisündmusi. Selleks ajaks muutis Moskva Nõukogude Liidu delegatsiooni koosseisu. Selle uueks juhiks sai asepeaminister Lavjorov.

Taastunud kõnelused kulgesid samuti äärmiselt vaevaliselt. Nõukogude delegatsioon keskendus teisejärgulistele ja vormilistele küsimustele. Näiteks pöörati suurt tähelepanu küsimusele, kas nimetada kohtumisi dialoogiks või aruteluks, kuid mitte läbirääkimisteks. Kuid jääme endi taotlustele kindlaks ja meie kasuks töötas ka aeg, nagu tagantjärele on lihtne konstateerida.

Viimaseks jäänud läbirääkimiste voor toimus Kremli suursuguses Georgi saalis 16. augustil 1991. Kuna liidulepingu sõlmimine oli selleks ajaks Gorbatšovile elu ja surma küsimus, korraldati too kohtumine väga pidulikul ja kõrgel tasemel. Meile lubati isegi iseisvat välispoliitikat, rääkimata Tartu rahulepingu ajaloolise ja poliitilise tähtsuse tunnustamisest. Peaasi, et me ainult ei astuks Nõukogude Liidust välja. Siis me muidugi veel ei teadnud, mis juhtub Moskvast mõne päeva pärast. Samuti seda, et üks meie vastas istuva delegatsiooni liikmetest on ise riigipöördekatse aktiivsemaid ettevalmistajaid. See mees oli Nõukogude Liidu Julgeolekukomitee esimehe asetäitja, kindralpolkovnik Valeri Lebedev, kes pärast banketil Eesti saatkonnas, mis tol ajal kandis alalise esinduse nime, esitas kõige Eestis toimuva kohta veel väga palju ja sealjuures detailseid

küsimusi ega andnud mitte kuidagi mõista, mis mõne päeva pärast toimuma hakkab.

Seda teemat lõpetades olgu öeldud, et pärast augustiputši nurjumist muutusid ka suhted Nõukogude Liidu ja Eesti vahel. 16. septembril võttis Eesti Ülemnõukogu vastu otsuse, millega tühistati senise delegatsiooni volitused. Läbirääkimised muutusid pragmaatilisteks, hakkasid toimuma valitsuse tasemel ning kujutasid endast sisuliselt isikute kohtumisi ühe või teise Nõukogude Liidu hinge vaakuva valitsuse liikmega. Õiget hoogu need läbirääkimisteks nimetatud delegatsioonide kohtumised, mida juhtisid peaminister Edgar Savisaar ja Peterburi linnapea Sobtšak, sisse ei saanudki, sest Nõukogude Liit kui rahvusvahelise õiguse subjekt lakkas detsembris 1991 olemast.

Suhtlus rahvusvaheliste organisatsioonidega

Samal ajal kui käisid läbirääkimised Venemaa ja Nõukogude Liiduga, suhtles Ülemnõukogu aktiivselt mitmete autoriteetsete rahvusvaheliste organisatsioonidega. Nimetagem siinkohal Euroopa Nõukogu Parlamentaarse Assamblee (ENPA), Euroopa Julgeoleku- ja Koostöökonverentsi (CSCE), Parlamentidevahelist Liitu (IPU) ja Põhja-Atlandi Assamblee (NAA). Enne Balti riikide iseseisvuse taastamist alustas tööd Balti Assamblee, kus Eesti Ülemnõukogu delegatsioon aktiivselt osales. Paljud Ülemnõukogu liikmed arendasid oma otsekontakte lääneriikide poliitiliste ringkondadega ning selgitasid rahvusvahelises pressis meie pürgimisi. Juhtus ka nii, et Eesti, Läti ja Leedu tarvis loodi eespool nimetatud organisatsioonides uusi koostöögrupe, ehkki baltlased olid vormiliselt NSV Liidu koosseisus. See kõik tähendas aga, et juba 1990. aastal olime välispoliitilistes seisukohavõttudes ja otsustes sisuliselt vabad ja hakkasime endast kujutama arvestatavat rahvusvahelise elu subjekti. Muidugi oli ka tagasilööke, sest tegemist polnud vormiliselt iseseisvate riikidega. Tagasilöögid tulid ikkagi sellest juhtivate lääneriikide liidrite veen-

dumusest, et Gorbatšovi paati pole vaja kõigutada, küll ta oma riigis demokraatia taastab, kui teda innukalt toetada.

Ühe näitena nimetaksin, et Ülemnõukogu andis aseesimees Marju Lauristinile korralduse viibida 1991. aasta alguse kriitilistel päevadel välismaal ja suhelda seal võimalikult paljude valitsuste kui ka rahvusvaheliste organisatsioonidega. Lauristin üritas Strasbourgis Euroopa Nõukogu istungjärgul saavutada Balti riikidele külalisstaatust, kuid asjakohane avaldus lükati tagasi põhjusel, et sellise staatuse võivad saada vaid iseseisvad riigid.

Esimene Ülemnõukogu delegatsioon osalemiseks Euroopa Nõukogu Parlamentaarse Assamblee istungjärgudel moodustatigi alles pärast iseseisvumist septembris 1991. Seda juhtis Marju Lauristin ning selle liikmeteks olid Ignar Fjuk ja Juhan Telgmaa. Need kolm Ülemnõukogu liiget alustasid aktiivset kuluaaritööd Eesti liitumiseks Euroopa Nõukoguga, mis leidiski aset, kuid alles 1993. aastal. Iseloomulikuks kujunes, et enne ENPA täiskogu istungit kogunesid Balti riikide esindajad seisukohtade kooskõlastamiseks ja see on jäänud alates 1991. aastast heaks traditsiooniks tänaseni.

Euroopa Julgeoleku- ja Koostöökonverentsi tööst osavõtu soovist andsid Balti riikide juhid sellele organisatsioonile teada oma ühiskirjas juba 1990. aasta maikuu. Valitsuse liikmetel isegi õnnestus Põhjamaade külalistena osaleda 1990. aastal CSCE tippkohtumisel Pariisis, kus loodigi Parlamentaarne Assamblee, millega 21. septembril 1991 liitusid Eesti Ülemnõukogu liikmed.

Kõige laiema geograafilise ulatusega parlamentaarseks organisatsiooniks on praeguseks 148 riigi parlamenti ühendav Parlamenti-devaheline Liit (IPU). Selle organisatsiooni eesmärgiks on edendada parlamentide liikmete vahelist dialoogi ning tõsta esile rahvaste ja riikide vahelise rahu ja koostöö arendamise probleematikat ning

levitada esindusdemokraatia põhimõtteid. Eesti kuulus IPUsse 1921–40 ja taastas oma liikmelisuse 1991. aasta oktoobris.

Minu arvates olid meil aga ühed kõige tähtsamad, kuid esialgu ka eriti vastuolulised suhted NATO ja selle liikmesriikide poolt moodustatud assambleega, millest hiljem kasvas välja NATO Parlamentaarne Assamblee. Osalesin esimest korda assamblee istungjärkul oktoobris 1991 Madridis, kus Riigikogu delegatsiooni kuulusid veel Indrek Toome ja Rein Tamme. Seal õnnestus meil saada selle organisatsiooni assotsieerunud liikmeteks. Seal naastes ütlesin Eesti poliitikutest esimesena välja mõtte, et peaksime niipea kui võimalik püüdlema NATO täisliikmelisuse poole. Paljude kolleegide ja valitsuse silmis ei leidnud see idee esialgu küll heakskiitu, kuid aeg näitas, et mingit muud julgeoleku tagamise võimalust Eestil ja teistel Balti riikidel ei ole.

Balti Assamblee

Lõpuks peatuksin Balti riikide omavahelisel koostööl ja Balti Assamblee rollil meie rahvaesindajate koostöö arendamisel. Balti riikide uus poliitiline eliit tegi iseseisvuse taastamise eelsetel aastatel koostööd mitmes vormis. Sellest võtsid osa erinevate huvirühmade ja tasandite võimustruktuuride esindajad. Algsetest rahvaliidumiste esindajate kohtumistest jõuti 1991. aastaks kõrgemate seadusandlike organite koostööni. Rahvusvahelisest olukorrast tulenevalt olid sel ajal koostöö esmasteks eesmärkideks välis- ja julgeolekuküsimused.

Balti Assamblee asutati 8. novembril 1991 Tallinnas Balti riikide Ülemnõukogu esindajate poolt kui Eesti, Läti ja Leedu Vabariigi Parlamentidevaheline Assamblee. Sellest institutsioonist kujunes ühiste seisukohtade kujundamise keskus. Märkimisväärse panuse Balti parlamentaarse koostöö edendamisse andis tollane Ülemnõukogu esimees Arnold Rüütel.

Taasiseseisvumisjärgsel aastal ajendas Balti riikide koostööd eelkõige vajadus tugevdada ühiste pingutustega riiklust, saavutada dip-

lomaatiline tunnustus ning integratsioon rahvusvahelistesse organisatsioonidesse. Balti Assamblee seadis eesmärgiks edendada Eesti, Läti ja Leedu ühtsust ja koostööd, vahetada informatsiooni ja järgida ühtset Balti positsiooni välispoliitikas. Vaatamata sellele, et mitte alati ei õnnestunud seisukohti ja tõekspidamisi konsensuslikult kooskõlastada, oli assamblee algaastate tegevus edukas ja suunatud suurema rahvusvahelise tähelepanu saavutamiseks Balti probleemidele, sealhulgas Vene vägede väljaviimisele 1990. aastate keskel. 90ndate teisel poolel oli assamblee üks olulistest ülesannetest kaasa aidata Euroopa Liidu ja NATOga liitumisele parlamentaarsel tasandil.

Seetõttu on raske ümber lükata väidet, et 1990. aastate algul kujunes Balti Assamblee kolme riigi unikaalseks foorumiks, kus arendati parlamentaarset dialoogi, kaardistati vastastikku huvi pakkuvad küsimused ja vaieldi läbi nende saavutamise teed ning võimalused. Ilma Balti Assambleeta oleks päris kindlasti nii mõnigi kolme riiki puudutav probleem jäänud lahendamata või problemaatiline küsimus vastuseta.

Kokkuvõte

Õeldu kohta saab teha ühese järelduse. Eesti Ülemnõukogu ja tema liikmete roll Eesti välispoliitika kujundamisel ja rahvusvaheliste suhete edendamisel oli tähelepanuväärselt suur ja otsustavalt määrav. See on temaatika, mis vajab edaspidi sügavamat analüüsimist ja läbikirjutamist.

Rajasime tee, mida mööda on astunud ka järgnevad parlamendi koosseisud.

Ülemnõukogu oli see üks ja ainus riigiõiguslik organ, mille otsustused omasid rahvusvaheliselt aktsepteeritud jõudu ning tagasid iseseisvuse taastamise. Mis tahes teised institutsioonid ja rahvaliidkumised poleks saanud Eesti iseseisvust taastada ja teda Nõukogude Liidu koosseisust rahumeelselt ja ilma verevalamiseta välja tuua.

Mulle on hiljem mitmetel rahvusvahelise osalejaskonnaga kohtumistel avaldatud imestust, et kuidas ikkagi sadakond inimest, suuremas osas poliitiliselt kogenematut inimest, suutsid nii operatiivselt Nõukogude Liidus kujunenud olukorras orienteeruda, võtta vastu Eesti riiki taastavaid seadusi ning selle kõrval arendada intensiivset välissuhtlust.

Jah tõesti. Nüüd võib seda küsimust esitada. Kuid 17–18 aastat tagasi polnud mõtteski niisuguse küsimusega välja tulla. Meid kannustas see eesti rahva üks ja ainus soov ning tahtmine – saada taas vabaks rahvaks. See sisendas tegevusiha ja entusiasmi ning sundis jätma tähelepanuta personaalsed repressioonid, mis neid 69 Ülemnõukogu liiget, kes Eesti iseseisvaks hääletasid, võisid sündmuste halbade stsenaariumide arenemise korral ohustada.

Enne kui teha eelöeldust kokkuvõtte, pean vajalikuks esile tuua veel üks asjaolu, mis tuleneb tollasest Eesti Kongressi rivaalitsemisest Ülemnõukoguga ning selle ühiskondlik-poliitilise institutsiooni liidrite tänaseni jätkuvatest katsetest ületähtsustada Eesti Kongressi ja Eesti Komitee määravat rolli Eesti iseseisvuse taastamisel. Minult on korduvalt küsitud, miks polnud 20. augusti eelisel perioodil midagi kuulda Eesti Komitee liidrite kontaktiotsingutest Nõukogude Liidu liidritega, et läbi rääkida Eesti iseseisvumise tingimuste ja ajakava üle, samuti komitee esindajate ametlikust kutsumisest mainekate rahvusvaheliste organisatsioonide foorumitele, kus käsitleti Balti riikide iseseisvumist ja lahkulöömist Nõukogude Liidust. Samuti hilisemat, iseseisvunud Eestile rahvusvahelise diplomaatilise tunnustuse hankimist. Võib-olla oleksid Eesti Komitee liidrid olnud igati valmis saatma Moskvasse, Washingtoni, Pariisi, Brüsselisse ja mujale oma läbirääkimiste delegatsioonid. Kuid rahvusvahelises plaanis polnud nad mitte keegi. Eesti Komitee inimesi ei tuntud ega respektieritud, nagu välismaal respektieriti Ülemnõukogu liikmeid. Eesti Kongressi liikmetel puudus seadusandlik man-

daat. Nad boikoteerisid hoopis Ülemnõukogu valimisi ja mängisid end ise auti. Nad olid oma organisatsiooni nimel eemal ka riigivallitsemisest. Nende sõnal polnud ei Moskvast ega Washingtonis, Helsingis ega Londonis mingit kaalu. Eesti Komitee jäi selgelt alla ka Rahvarindele, mille tegevus äratas rahvusvahelises plaanis palju suuremat tähelepanu ning mille ridadest kasvasid välja paljud tollased Ülemnõukogu ja Eesti valitsuse liikmed. Kui Eesti Komiteel oli etendada mingi roll Eesti välissuhtlemise korraldamisel, siis oli see mõningane kontaktide loomine pagulaseestlastega ning nende huvide esindamine Eesti sisepoliitilisel maastikul. Kuid ka Ülemnõukogul olid pagulaseestlastega head kontaktid. Rahvusvahelises plaanis olid väliseestlased ja nende organisatsioonid hoopis mõjukamad tegijad kui Eesti Kongress ja Eesti Komitee. Öeldut tuleb käsitleda kui olulist argumenti, mis määrab Ülemnõukogu ülimuslikkuse, määravuse ja otsustavuse, võrreldes Eesti Kongressiga Eesti iseseisvuse taastamisel ja eestlaste tahte selgitamisel rahvusvahelises plaanis.

Niisiis, saab teha vaid ühese järelduse. Eesti Ülemnõukogu ja tema liikmete roll Eesti välispoliitika kujundamisel ja rahvusvaheliste suhete edendamisel oli tähelepanuväärselt suur ja otsustavalt määrav. See on temaatika, mis vajab edaspidi sügavamalt analüüsimist ja läbikirjutamist.

ÜLO NUGIS on sündinud 28. aprillil 1944. a Tallinnas. Peres on tütar ja poeg.

1962. a lõpetas ta Tallinna Tehnikakõrgkooli ja 1967. a Valgevene Tehnikaülikooli insenerina. 1991–95 täiendas ta end USA Delaware'i Ülikooli riigiõiguse ja poliitikateaduste instituudis.

Töömehekarjäär algas tal juba 1960. a Tallinna I Autobaasis autojuhina ja autolukksepana. 1967. a jätkus töömehetee insenerina erinevates tehastes. Kuid juba 1970. a sai ta tehase Tegur peainseneriks. Edasi oli ta juhtimas Ehitusdetaili tehast, suusa-

vabrikut Dünamo ja Estoplasti, mille peadirektor oli ta aastatel 1986–90.

1989–90. a oli ta NSVL Ülemnõukogu liige, komitee esimehe asetäitja. Samal aastal valiti ta Ülemnõukogusse, mille esimees oli ta kuni laialimine kuni. 1992–95 oli ta Riigikogu esimees, aastatel 1995 kuni 2003 oli ta Riigikogu 8. ja 9. koosseisu liige (väliskomisjoni aseesimees).

Ta on olnud Vabariikliku Konservatiivse Partei asutajaliige, on Kaitseliidu liige.

ANDRES TARAND
Sidemed Põhjamaade Nõukoguga

Aitäh, lugupeetud kolleegid ja külalised!

Kui ma selle konverentsi korraldajatele teatasin pealkirja, siis juhindusin ma muljest, et olen õige palju käinud Põhjamaade Nõukogus aastatel, millest me täna räägime. Täpsemal ülevaatusel eile selgus, et tegelikult oli Põhjamaade Nõukoguga tegemist natuke üle viiendikul juhtumitel, aga mu mälus olid kokku sulanud kõik muud kutsed ja korraldused. Kuidas nad ametlikult välja nägid Ülemnõukogu poolt, selles ei ole ma veel selgust saanud. Igal juhul ei olnud keegi Ülemnõukogu ülemustest või juhtidest tol ajal nende sõitude vastu. Enamik teist on kursis parlamentaarse tegevusega ja teab, et see jääb normaalses olukorras täitevvõimu tegevusele alati alla, temast ajakirjandus nii palju ei huvitu. See on paratamatu, täitevvõimul on rohkem volitusi äkiliseks tegevuseks, mis muljet avaldab. Tol ajal oli asi veidi teisiti. Kuna see entusiasm, mis meid valdas tol ajal, ei saanud peegeldumata jääda ka välismaal. Need kümned inimesed, kes seal ringi sebisid peale täitevvõimu ja suu- relt jaolt kuulusid meie viimasesse Ülemnõukogusse, ma usun, et

siiski mingil moel nakatasid ka neid väga ettevaatlikke seltskondi, mis eriti 90ndatel aastatel tahtsid meie põhiidee toetuseks või vastuvaidlemiseks meiega suhelda, aga väga hästi ei julgenud ka. Selles mõttes ei ole ajalugu nüüd hiljem kordunud, sest meil endal ei ole enam sellist vaimustust, kõik on ametlikes kanalites ja asi on veidi igavam. Sellist eesmärki, nii suurt ka ei ole.

Ma ei hakka loomulikult kõiki neid ette lugema, aga iga kuu kohta tuli mul umbes üks reis Põhjamaadesse, kus ma olin Nõukogude Liidu ajal käinud Taanis ja Soomes ning salaja Rootsis ja Norras, aga loomulikult mitte kohtumas nende parlamendiliikmetega, vaid niisama ringi vaatamas. Erand oli 1989. aasta käik Soome, kus ma viibisin kuu aega Tuglase Seltsi stipendiaadina, ja siis ma tõepoolest tutvusin ka poliitikutega. Aga ma usun, et ka minu endise elukutse, st teadlase karjääris, mis mind viis mõnele konverentsile, oli noil aastatel ikkagi põhiline teema, vähemalt kuluaarides, mitte ettekannetes, kuidas te iseseisvute ja mis te siis peale hakkate.

Et jõuda kiiremini viimase minutini, tuletan ma meelde üht päris toredat juhtumit, millest ka Ülo Nugis rääkis. See oli jaanuaris 1991, kui koolivennad Nugis ja Toome või Toome ja Nugis *ex officio* olid ametlikus delegatsioonis, aga Vello Pohla kui roheline ja protestimees – rohelised peavad protestima – oli organiseerinud ennast samuti sinna ja kutsus mind ka, sest ma tegin talle natuke n-ö rohelist katet. See oli Kalevi Sorsa konverents. Nagu maailmas kombeks, teevad poliitikud midagi niisugust suurel ja laial teemal, kui nad alustavad oma valimiskampaaniat, see on parem, kui teha Läänemere konverents ja kutsuda kõik Läänemere-äärsed riigid kokku. Läänemeri – see oli nagu Läänemeri-rahumeri – või nagu mulle on noorest peast meelde jäänud, läti keeles Baltijas juras, miras juras. Selleteemaline konverents tõepoolest toimus, aga samal ajal ütlesid märgid meile nagu kanaarilindudele juba selgelt, et kohe ründavad Nõukogude OMONi üksused. Ega me ei teadnud ju täpselt, et Vilniuse teletorni, aga kõik need märgid olid

õhus ja pärast esimest ööd, mis selle konverentsi esimese ja teise päeva vahele jäi, istusin ma Heidi Hautala köögis koos ühe Rootsi rohelise ja Vello Pohlaga ning seal oli veel keegi viies, keda ma hästi ei mäleta. Tegime midagi sellist, mida praegu nimetatakse Läänemere strateegiaks, see paber on mul alles ja ma saatsin selle hiljuti Heidi Hautalale, sest tema oli ära kaotanud. Igatahes oli see oma aja kohta väga progressiivne dokument. Nüüd järgnes see, miks see dokument ei jõudnud üldse päevakorda. Sellest Vilniuse ründamisest inspireerituna ja nähes, et Sorsa seltskond või n-ö finlandiseerunud Soome ei taibanud üldse, et meil on asi nii tõsiseks läinud, visandasin ma öösel samamoodi ühe kõne. Aga ma ei olnud mitte keegi, tähendab, ma ei olnud kutsutud ja sellepärast, kuna keskkonnakaitsekomisjoni esimehena oli mul teatud õigusi rääkida keskkonnateemadel, mõtlesin ma välja ühe niisuguse näite: selleks, et kaitsta elevant, peab kaitsma savanne ja nende elupaika. Siin oli kultuuriline keskkond umbes nagu see analoogia. Aga kuna mu esinemist päevakorras ei olnud, siis ma läksin korraldajate juurde ja ütlesin, et ma tahan rääkida elevantidest. Arvestades Soome mõtte põhjalikkust, kuid aeglust, läks see nipp läbi, sest nad ei saanud hästi pihta, kuidas see värk on seotud, ja andsid mulle muidugi sõna. See oli niisugune asi, kuidas tol ajal võis tegutseda väljaspool reegleid, ja see on hästi võluv. Aga enam ju nii ei saa, nagu te ise teate.

Sellises stiilis muidugi ei olnud kaugeltki kõik need Põhjamaade sidemed. Aga miks ma pidasin ja pean siamaani Põhjamaade sidemeid Eestile ülioluliseks, on see, et hoolimata Euroopa Liidust, kus kõik liikmesriigid on mõnel juhul isegi võrdsed, mitte küll täiesti, määravad regioonid ometi väga suurelt osalt selle liitumise ja huvide ühtsuse. Kui me oleme praegu välja käinud Läänemere plaane, siis alati tulevad Vahemeremaad, on ühtsed ja ütlevad, et ei, eelarvesse te küll ei saa. Nii et see regionaalsus töötab siamaani. Aga minevikust on meil suured eeskujud ja põhi on tegelikult loodusteaduslik. Üks hollandlane, vist geoloog või geograaf, leiutas „baltoscandia“ termini

ja see tähendas geoloogilist aluspõhja. Üks meie akadeemik eksis hiljuti rängalt, öeldes, et ordoviitsiumis, see on üks geoloogiline ajastu, oli Eestis soojem kliima kui praegu. See on üks kliimamuutus ... , Eesti asus tegelikult 20. laiuskraadil 450 miljonit aastat tagasi ja siis me oline Baltoscandia. Vastupidiselt Johansonile laulule me tulime kogu aeg Venemaale lähemale ja nüüd oleme temaga ammu koos. See on üks põhjendus. Teiseks, Ilmar Tõnisson, kellele saatus ei olnud armuline, tema naine lasi ta enne sõda maha, arendas Eestis juba enne sõda seda kontseptsiooni olla koos Põhjamaadega. Kuigi Eesti poliitikud on teinud väga head tööd, ma ei räägi praegu tänase ettekande piires, vaid kõikidest kümnetest teistest, siis ometigi on meid aidanud Euroopa Liitu eeskätt väga palju eestkostjaid ja advokaate Soomes, Rootsis, Taanis. Nii et me ise olime tublid, aga tublisid ka aidatakse. Aitäh!

ANDRES TARAND on sündinud 11. jaanuaril 1940 Tallinnas. 1963. aastal lõpetas ta Tartu Riikliku Ülikooli klimatoloogia erialal. Ta on geograafiakandidaat (1973). Ta töötas pikka aega Tallinna Botaanikaaias, mille direktor oli ta aastail 1988 kuni 1990.

Andres Tarand oli EV Ülemnõukogu saadik (1990–92), Eesti Kongressi (1990–92) ja selle alalise tööorgani Eesti Komitee saadik (1990). Ta oli ka Ülemnõukogu poolt moodustatud Põhiseaduse Assamblee (1991–92) liige. Riigikogu liige oli ta aastatel 1992; 1995–2004. 1992–94 oli ta Eesti Vabariigi keskkonnaminister ja 1994–95 Eesti Vabariigi peaminister.

Ta on rahvaerakonna Mõõdukad liige aastast 1996, mis 2004. aastast on Sotsiaaldemokraatlik Erakond; selle esimees oli ta aastail 1996–2002. Ta on Eesti Geograafia Seltsi (alates 1966), Säästva Eesti Instituudi, Stockholmi Keskkonnainstituudi Tallinna keskuse nõukogu (alates 1988), TÜ kuratooriumi (alates 1996) ja Eestimaa Looduse Fondi nõukogu (alates 1998) liige. Andres Tarand on aastast 1999 Globe International Europe'i regiooni asepresident.

Ta on ka avaldanud mitmeid raamatuid, nagu „Neljakümne kiri“ (1991), „Cassiopeia“ (1992), „Mitte ainult hõlmikpuu“ (2004) ja „Kiri ei põle ära“ (2005).

Riiklikest autasudest on tal Riigivapi II klassi teenetemärk (2001), Taani WWFi autasu Panda Award (1998), Prantsusmaa Auleegioni ordeni komandöriirist (2001).

MATI HINT

Seestpoolt riigiks kasvamise taktika

Seestpoolt riigiks kasvamise taktika oli Rahvarinde plaan samm-sammult üle võtta Nõukogude võõrvõimu administratsioon ja pseudoseadusandlik Ülemnõukogu, kasutada ära perestroika ja glasnostiga avardunud võimalused demokratiseerida Nõukogude Liidu seisukohalt legaalsed seadusandlikud ja võimuinstitutsioonid ning demokratiseerimise piire pidevalt laiendades ehitada Eesti NSV sisse iseseisva Eesti Vabariigi institutsioonid. Kompartei ülevõtmise teel Nõukogude süsteemi seestpoolt muutmist Rahvarindes isegi ei arutatud, kuigi selline mõte on eesti poliitikahuviliste peades aegajalt liikunud, isegi paguluses.

Rahvarinde rajamise ajal riikliku iseseisvumise taotlemisest otseselt ja avalikult selliste sõnadega ei räägitud, aeg polnud selleks küps. Räägiti riikide liidust. Kuid 1989. aasta kevadsuvest (Baltimaade rahvarinnete Balti assambleest 13.–14. mail 1989 Tallinnas) oli iseseisvumine Rahvarinde lõppeesmärgina sõnaselgelt välja kuulutatud.

Viimastel aegadel ilmuma hakanud poliitikute mälestustest ja näiteks ka president Toomas Hendrik Ilvese intervjuust ajakirjale Diplomaatia („Ilves: Kui saabusid loomeliitude pleenumi materjalid, siis ma sain aru, et tulen Eestisse.“ – Diplomaatia nr 6/7, juuni/juuli 2008) teame nüüd nimeliselt, kes lääne demokraatlike suurriikide juhtivatest poliitikutest just tolleks ajaks olid loobumas Baltimaade iseseisvustootluste toetamisest, niivõrd tähtis oli läänele *status quo* ja tuumatasakaalu säilitamine suhetes Nõukogude Liiduga. Läänest hakati Baltimaadele 1989. aastal soovitama just seda, millest siin oldi üle kasvamas – assotsiatsioonilepingut, teise sõnaga liidulepingut Nõukogude Liiduga. Seda tagantjärelegi must valgel lugeda on päris hirmutav – mitte enam võidetud mineviku, vaid ebakindla tuleviku pärast. Läänes toetati Baltimaade iseseisvust nii kaua, kuni see polnud vähegi reaalne, niipea kui see muutus kuju-teldavaks, tõmbuti tagasi.

Eesti Kodanike Komiteede liikumisega kerkis Eesti iseseisvuse taotlemisel Rahvarinde sammsammulise poliitika kõrvale palju käre-meelsem poliitika, mis eeldas *deus ex machina* võimalikkust: Kreml hakkab äkki tunnistama rahvusvahelist õigust, tunnustab Eesti Vabariigile tehtud ülekohtu ja on sunnitud Eesti Kodanike Komiteede poolt valitud Eesti Kongressi juhtorganitega pidama läbirääkmisi Eesti iseseisvumise üle Eesti poolt dikteeritud tingimustel. Seda visiooni sisendati visalt, hoolimata sellest, et Nõukogude võim ei olnud kogu oma olemasolu vältel õigluse ja rahvusvahelise õiguse vastu üles näidanud vähimatki respekti.

Iseseisvus ei tulnud ise ega ka *deus ex machina* abil. Eesti taas-tas riikliku iseseisvuse Rahvarinde valimisvõidu tulemusena iseseisvusmeelseks kujunenud Ülemnõukogu otsusega 20. augustil 1991. Ülemnõukogus hääletatud otsusele eelnes õnneliku kaasandena kokkulepe Eesti Kongressi juhtidega. Eesti sisepoliitilises debatis pidevalt korduvad rünnakud viimase Ülemnõukogu legitiimsuse ja 20. augusti kui tähtpäeva vastu ei ole üksnes rünnakud ajaloo vastu,

nad on ka rünnakud taastatud Eesti Vabariigi legitiimsuse vastu, kuigi kogu maailm pidas seda otsust ja järelikult ka otsustajaid-hääletajaid piisavalt legitiimseks.

Sellest hoolimata esitatakse nüüd tagantjärele Eesti iseseisvumise protsessi Eestile ja maailmale oluliselt teisiti – justkui poleks Rahvarinde taktikal Nõukogude administratsiooni ja Ülemnõukogu seestpoolt ülevõtmise näol olnud mingit osa ning iseseisvumine tulenuks ainuüksi Eesti Kongressi ja eksiilvalitsuse õiguslikule järjepidevusele ja rahvusvahelisele õigusele toetumise poliitikast. Näeme sellisena esitatavat hilisajalugu kas otse või kaudselt avalikus arvamuses, kooliõpikutes, Eesti lähiajaloo käsitlustes. Kui otseselt ajalugu võltsida ei söandata, siis kirjutatakse tihti lihtsalt, et 20. augustil kuulutati Eesti taas iseseisvaks, ütlemata, et seda tegi Ülemnõukogu.

Eesti Instituudi poolt Eesti Vabariigi 90. aastapäevaks välja antud ja välismaal levitatavas ingliskeelses fotonäituse brošüüris „Republic of Estonia 90“ (teksti autor Lauri Vahtre) valitseb nii tekstis kui ka fotomaterjalis pilt, kuidas Eesti Kongressil olid volitused taastada annekteeritud Eesti Vabariigi iseseisvus ning jäetakse mulje, et ajalugu nii toimuski – Ülemnõukogu selles seoses ei mainita, Rahvarindest rääkimata. Rahvarinnet ei mainita isegi Balti keti puhul. Selliste materjalide taustal on raske uskuda, et kõik Eesti ajaloolased, ideoloogid ja poliitikud püüavad Eesti taasiseseisvumist kirjeldada objektiivselt. Pigem vastupidi: primaarseks muutub ideoloogia ning ajaloo sobitamine ideoloogia liistule on muutumas riiklikult suunatud ettevõtmiseks. Selliseks manipulatsiooniks on siinmail pikk ajalooline traditsioon – mitu põlvkonda Eesti ajaloolasi sai hariduse kommunistide ajalookirjutamise meetodite hämaruses või pimeduses tol ajal, mil oma valdkonna ideologiseerimine ja meelevaldne kontrueerimine oli väljaõpetatud ajaloolaste otsene riiklik kohustus.

Ajalooline paralleel on julm: kogu 50aastase okupatsiooni kestel teati, et mingit sotsialistlikku juunirevolutsiooni Eestis 1940. aas-

tal polnud, oli ainult jõuk sotsiaalselt marginaalseid käratsejaid ja vähesed eksitatud intellektuaalid ning neid toetavad Nõukogude soomusautod Punaväega üleujutatud maal. Need tegidki selle niinimetatud revolutsiooni. Ometi kirjutati tollest olematust revolutsioonist raamatuid ja väitekirju ning saadi teaduslikke kraade, kusjuures salajasel hääletamisel kaitmisnõukogudes ei hääletanud jöhkra vale vastu ka patriootilised eestimeelsed professorid. Me ei peaks soovima sellise ajalookirjutamise elustumist isegi varju kujul.

Seepärast oli mul sellele kõnele pealkirja valides kiusatus sõnastada see nii: „Vabatahtlikult valitud järjekordne skisofreenia“, aga konverents on liiga tõsine selliseks sõnastuseks. Ka pole minu taotluseks ajaloo väänamise naeruvääristamine, vaid püüan pakkuda paar abinõu objektiivsema ajalookirjelduse saavutamiseks.

Objektiivsus on võimalik ka Eesti lähiajalugu – Teist maailmasõda, okupatsioone ja taasiseseisvumist käsitledes. Põhjaliku ja objektiivse ajaloo näiteks on Soome ajaloolase Seppo Zetterbergi „Viron historia“ (SKS, 2007), mis nüüd on Soomes ilmunud juba neljas trükis (ühe aasta jooksul!) ja saanud tunnustust mitme teaduspreemia näol.

Kui ka 17 aastat hiljem ei taheta mitte kõigis poliitringides Eesti riigi *de facto* taastamise sündmustele ausalt ja lugupidamisega otsa vaadata, siis kaldun ma sellise kõõrdpilgu algpõhjuseks pidama võimuvõitlust. Mängus ei ole minevik, vaid olevik. See olevik algas hiljemalt 4. novembril 1990, kui ennast „kaheksaks eraisikuks“ nimetanud poliitikud kirjutasid alla üleskutsele, mis nägi ette Rahvarinde taustaga Edgar Savisaare valitsuse kukutamist ja „rahvusliku ühtsuse valitsuse“ loomist. Näiliselt kukkus nelja nn Vaba Eesti rühmituse tippkommunisti ja nelja Eesti Komitee juhtfiguuri poliitilise loogika vastane intriig läbi, aga tegelikult on see teostunud ja konstallatsioon kestab tänapäevani. Kes ei usu, vaadaku pakti tagajärgede realiseerumist kas või Brüsselis, kus kõige kõrgemal tasandil tegutsevad tookordsed „eraisikud“ Siim Kallas ja Tunne Kelam.

Palju loomulikum oleks olnud Rahvarinde ja Eesti Komitee liit, aga sellel teel ei jõutud arglikest konsultatsioonidest kaugemale. Mul on sellest kahju tänapäevani, kuigi ma mõistan, et läbirääkimised, mis keskendusid erimeelsuste ultimatiivsele rõhutamisele ja vastastikusele kahtlustamisele, ei jätnud palju võimalusi teineteise tunustamiseks. Soovitud koostöö jäi episoodiliseks üksikutes kohtades ja inimeste vahel. Aga võib-olla näen ma neid võimalusi praegugi liiga sinisilmselt, sest küllap peeti peale väljakuulutatud ideaalide silmas ka võimupositsioone tulevases iseseisvas Eestis. Võitlus võimupositsioonide pärast iseseisvas Eestis algas ammu enne Eesti iseseisvumist. Eesti Komitee rahvusradikaalide ja nn Vaba Eesti kommunistide pragmaatiliste huvide sobitamine ideoloogia arvel tõestab seda päevselgelt.

Selline on minu meelest raam, mille sees me peame 20. augustile pühendatud rahvusvahelist konverentsi. Veel paar aastat tagasi esitati Eesti avalikkuses – ajakirjandusest kuni Riigikoguni – taotlusi degradeerida 20. august tavaliseks kuupäevaks. Praegusel ajahetkel paistab ametlik suhtumine 20. augustisse hakkavat muutuma, aga seda alles kõige viimastel kuudel ja me ei tea kui kauaks. Taasiseseisvuspäevale pühendatud Eesti Päevalehe arvamusoos kirjeldab Heiki Suurkask Ülemnõukogu kui nulllegitiimsusega mõttetut kogu, seda päeva nimetab ta aga edgaripäevaks („Edgaripäev ja vaba Eesti“, EPL 22. august 2008).

Kuidas peaksid sellisesse hinnangusse suhtuma maailma poliitikud, kes ka oma tagantjärelehinnangutes tunnustavad tookordset Ülemnõukogu kui piisavalt legitiimset? Ülemnõukogu taasiseseisvumisotsuse halvustamine on ohtlik ideoloogilise ajaloo konstrueerimise hasartmäng, mis võimaldab Eesti vaenlastel küsida: kas Eesti riikliku iseseisvuse taastamine oli legaalne? Kas me sellist küsimust ootamegi? Mina küll mitte.

Kiusatus hinnata ajaloos toimunut teostunu vaatepunktist on alati suur. Kõige hoiatavamaks meile tuttavaks näiteks ongi kom-

munistlik ajalookirjutamine, mis harrastas ka täielikke väljamõeldisi, rääkimata mahavaikimistest ja faktide valikulisest kombineerimisest ning põrandaaluse Iskra võimendamisest revolutsiooni heeroldiks.

Et selliseid karisid vältida, teen ma ettepaneku kõik tähtsamad iseseisvusvõitluse teemad kaardistada kedagi ja midagi olulist vahele jätmata: kes millal mida mis kontekstis missuguse institutsiooni või liikumise esindajana kirjutas või avalikkuses ütles iseseisvuse, liidulepingu, rahumeelse või relvastatud iseseisvusvõitluse, kodakondsuse ja selle nullvariandi, riigi järjepidevuse, migrantide, välismaalaste, remigratsiooni, keeleseaduse ja riigikeele, rahareformi, Tartu rahu riigipiiri, omandireformi ja tagastamise ulatuse, Nõukogude vägede väljaviimise tingimuste ja võib-olla veel mõne teema kohta. Selliseid sõlmitemasid ei ole nii palju, et tsitaatide ja taustakirjelduse koostamine käiks ajaloomagistrantidele üle jõu. Kuni täielikku pilti ei analüüsita, senikaua on ajalugu võimalik esitada kellegi foobiate ja ambitsioonide prisma läbi.

Mitte alati ei või me olla kindlad, et teostunu oligi õigeim lahendus või et alati valiti kõiges parim võimalik. Me ei saa oma vigadest õppida, kui me lakkamatult kinnitame, et me polegi vigu teinud.

Me ei tea näiteks ka praegu, mis võivad olla välismaalaste seaduse halvad tagajärjed, sest tavaliselt rõhutatakse ainult tolle seaduse soodsaid lahendusi seaduse vastuvõtmise järgsetel aastatel Riigikogu valimistel.

Nõukogude sõjavägedest vabanemine oli ülitähtis julgeolekupoliitiline ja moraalne-emotsionaalne saavutus, aga me vaikime selle saavutuse varjukülgedest: Eesti ei saanud Nõukogude sõjatehnikat, küll aga jäi siia suur hulk elamislubadega Nõukogude erusõjaväelasi. Tulemus on see: Moldoval ja Kõrgõstanil on tankid ja sõjalennukid, aga Eestil endise Nõukogude armee pensionärid-eruohtitserid. Kas me seda soovisimegi?

Või omandireformi puhul: miks suhteliselt heal majanduslikul järjel olnud kolhoosidele ja sovhoosidele ei pandud kohustust või-

malikult suures ulatuses tagastada „kulakutele“ ja „rahvavaenlastele“ või nende järglastele neile õigusjärgselt kuulunud talusüdamed, vaid konfiskeerimisotsuste ülekohus jäeti tuhandetel juhtudel kestma, nii nagu nägid ette Stalini-aegsed repressseerimisnimekirjad? Kas oli õiglane jätta koduõigusest ilma need, kellele Nõukogude võim ei olnud korterieridit andnud? Eesti Vabariik kohtles heldelt neid, keda suhteliselt heldelt oli kohelnud Nõukogude võim, ning samamoodi vaatas Eesti Vabariik mööda nendest, kellele Nõukogude võim ei olnud heldust üles näidanud.

Kas meil on selge pilt sellest, kuidas kadus Nõukogude aja laste-aedade võrk, nii et nüüd ei jätku isegi poole väiksemaks langenud sündide olukorras lasteaiakohti? Kes tegid otsuse, et lapsi pole enam vaja?

Sellised ja teised valusad teemad ei peaks olema tabud, aga neid ei tohiks kasutada pingete üleskrüvimiseks ühiskonnas või ideoloogiliseks materdamiseks. Vähemalt mina mõtlen seda täiesti vastupidi: kui meil on ees täielikum mõtteviisiarengute dünaamika, siis selgub, et on hoopis vähem põhjust järjekindlalt osatada ühtesid ja ülistada teisi poliitikuid. Kõik otsisid, mõned konventsionaalsemalt, teised radikaalsemalt, mõned argumenteerides, teised loosungeid hüüdes.

Taasiseseisvumisvõitluse ajal ei tundunud Nõukogude Liidust täielik lahtihaakimise ja liberaalse turumajandusliku kapitalismi perspektiiv kaugelki nii enesestmõistetav ja ainuvõimalik, kui see tänapäeval võib paista. Ehk ainult ERSPs räägiti juba tollal Eesti 1940. aastal katkenud arengu taastamisest, teised poliitikategijad ei olnud paljudes sõlmküsimumustes avalikkuse ees Rahvarindest radikaalsemad. 1989. aasta esimesel poolel oli rahvademokraatia (ja hilisema SRÜ) mudel Eesti muutmisel rahvusvahelise õiguse subjektiks palju rohkem päevakorral kui iseseisvuse taastamine esimese vabariigi järjepidevuse alusel.

Näiteks kirjutas Tiit Pruuli 15. veebruaril 1989 Edasi artiklis „Vara veel?\": „Suveräänsest riigist võime rääkima hakata alles pärast

vastava liidulepingu sõlmimist.“ Muinsuskaitse Seltsi president Trivimi Velliste pakkus Eesti iseseisvumise korral Nõukogude Liidule sõjaväebaase Paldiskis ja Hiiumaal (Muinsuskaitse Seltsi Sõnumid nr 3, märts 1989), aga 10. märtsil 1989 kirjutas ta ajalehes Edasi järgmist: „Peaaegu Eesti jaoks reaalseks samasugust staatust, nagu praegu on Ungaril. See on õieti mudel, mis meid mõneks ajaks kindlasti rahuldab... Võimalik, et astume Varssavi liidu ja VMNi liikmeks... Ungari-tee võimaldaks Eesti ühiskonnal siirduda uuele arengule... suhteliselt valutult, rahvastervikut ja ühiskonna paljusid hinnalisi struktuure säästes. Veelgi radikaalsem sihiasetus võiks osutuda üle jõu käivaks, veelgi mõõdukam – hukatuslikuks.“

Kui sedasorti lausungid esitada väljaspool ajakonteksti või valikuliselt, võib saada täiesti vale pildi. Kahjuks ongi see praeguse ajalooteadvuse kujundamise meetod. Aga kui kõik häbenemata kokku kogutaks, siis nähtaks, et must-valget ajalugu saab konstrueerida ainult poliitiliselt kallutatud ja ideologiseeritud tagantjäreletarkusega.

Rahvarinde jaoks oli absoluutseks prioriteediks Eesti võimalikult suur iseseisvus (Endel Lippmaa sõnadega: nii palju iseseisvust kui võimalik). 1988/89. aasta perspektiivis sai maksimumeesmärgiks olla sõjaliselt neutraalne rahvademokraatia Jugoslaavia mudel, kas või mingis vormis kolhoosikorra säilitamisega iseseisvuse esimeses faasis, peasi, et eestlased saaksid oma maal peremeheks ja Eesti riik rahvusvahelise õiguse subjektiks.

Baltimaade rahavrinnete Balti assambleest alates (1989. aasta mai keskel) oligi Rahvarinde sõnastatud eesmärgiks poliitiliselt iseseisev, neutraalne ja tuumavaba Eesti.

Rahvarinde kindel moraalne hoiak oli verevalamise vältimine. Eesti poliitikas tegutses nondel aastatel ka sõjakamaid sõnaseadajaid. Seegi teema vajaks korralikku materjalikogu.

Õigustust enda esinemiseks sellel konverentsil näen ma selles, et iseseisvumisvõitluse aastatel Rahvarinde juhkonda kuuludes esindasin ma Rahvarinde välissuhtluses seda poliitilist liini, mis Rahva-

rinde domineeritud Ülemnõukogus realiseerus: sammsammuline oma riigi ehitamine seestpoolt, selle riigi lahtihaakimine Nõukogude Liidust ja lahtihaakimisele rahvusvahelise tunnustuse saamine.

Ma käsitlen järgnevas mõnda episoodi 1989. aasta teisest poolest, mis on küll formaalselt selle konverentsi raamist veidi varasem aeg, kuid sisuliselt kuulub aastatega 1990–92 kokku.

Mind valiti Rahvarinde asutamiskongressil 1.–2. oktoobril 1988 Eestimaa Rahvarinde Eestseisusse ning kui ma 1989. aasta juunis sain korduvat kasutamist lubava seerianumbri ja templiga MNOGOKRATNO välispassi (muide, viimaste hulgas, üldine poliit-, äri-, kerjamis- ja sugulusreisimine oli alanud juba aasta varem), langes minu peale üsna suur osa Rahvarinde välisesindamisest (koos Mart Tarmaku, Marju Lauristini ja teistega). Oli minu jaoks õnnelik juhus, et ma sain hakata välismaal Rahvarinnet esindama alles siis, kui Rahvarinne oli avalikult võtnud kursi poliitilisele iseseisvusele ning polnud enam vaja harrastada ümbernurgaütlemisi.

Sain juba 1989. aasta teisel poolel rahvusvahelise konverentsi-diplomaatia kogemuse ja julgen kinnitada, et seestpoolt riigiks kasvamise ideoloogiat mõistsid ja toetasid läänes paljud diplomaadid ja poliitikud, kes soovisid Eesti ja teiste Baltimaade iseseisvumist ilma mängurluse ohtudeta ja Nõukogude Liitu võimalikult vähe alan-dades. Ohtlik oli olukord ilma poliitilise avantürismitagi.

Kiiresti tuli ka teine poliitiline kogemus: see, et puudus selge kor-relatsioon konservatiivsuse-liberaalsuse või parem-vasakpoolsuse ning Baltimaade iseseisvuskursi toetamise ja selle eitamise vahel. Näiteks Maailma Föderalistliku liikumise konverentsi esimees Peter Ustinov oli järjekindel konservatiiv, kuid võttis jäigalt sõna Balti-maade iseseisvuse ja ÜRO liikmeks saamise vastu isegi veel 1992. aastal (Europea 16.–19. juuli 1992).

Rahvarinne tunnustas täiel määral väliseestlaste osa Eesti ja Balti riikide teema hoidmisel lääne poliitilises agendas. Ernst Jaakson sai selle eest Rahvarindelt üürikeseks ajaks kehtestatud Pro Patria au-

märgi. Probleemideta vastastikust mõistmist pagulaspoliitikute enamikuga siiski ei tekkinud, suurel määral kodumaiste rivaliteetide tõttu.

Rahvarinne ei jaganud väliseestlastele tol ajal veel katteta lubadusi nende varade tagastamise kohta iseseisvas Eestis. Sellepärast tuli Rahvarinde esindajatel (ka minul) mõnigi kord kogeda seda, et Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei ja Eesti Muinsuskaitse Seltsi ning hiljem Eesti Kongressi radikaalse tiiva esindajad olid juba jõudnud välis-Eesti nn võitlejate tiiva häälestada Rahvarinde vastaselt, seda eriti Ameerikas.

Kuid samas tuleb ütelda, et Rahvarinde välisesindajatele sai ka tolles ideoloogiliste eelistuste ja isiklike majandushuvide põimumise olukorras osaks paljude väliseestlaste toetus. Rahvarinne vajab ainult erapooletust, kuid me saime palju rohkem – lugupidamist, poolehoidu, mõistmist ja abi. Rahvarinde prestiiž ida ja lääne organisatsioonide silmis oli kogu aeg väga kõrge.

1989. a suvel, pärast 13.–14. mail Tallinnas peetud Baltimaade rahvarinnete Balti Assambleed, mis keerutamata võttis sihiks Balti riikide täieliku poliitilise iseseisvuse ja Molotovi–Ribbentropi pakti tühistamise *ex tunc* (Lennart Meri juriidiline täpsustus), asendus välismaal sageli kuulnud küsimus „Kas te ikka tõesti soovite iseseisvust?“ küsimusega „Kuidas te kujutlete seda saavutatavat?“. Rahvarindel oli läbimõeldud stsenaarium iseseisvuseni jõudmiseks ning Ülemnõukogu ülevõtmine oli selle stsenaariumi üheks nurgakiviks.

Minu esimene oluline poliitiline välisreis Rahvarinde esindajana oli Londonisse juuni lõpus 1989 konverentsile „**No turning back. Conference for a Peaceful Transition to Democracy**“, mille korraldas sama nimega Committee for a Peaceful Transition to Democracy. Selle komitee rahvusvahelist sekretariaati juhtisid kanadalastest ja inglased poliitikud ja sovetoloogid Markus Hess, David Somerville, baroness Caroline Cox ja John Marks.

Kõik nimetatud isikud etendasid ka konverentsil tähtsat osa. Mulle tundus, et just Briti Parlamendi Ülemkoja spiiker baroness Caroline Cox (tegutses hiljem väljapaistvalt Mägi-Karabahhi konfliktis vaherahu saavutamisel) ja tema abiline John Marks suhtusid Eestisse väga soojalt. Mul oli au konverentsi vastuvõtul istuda õhtusöögilauas nende vahel. Konverentsil oli sama üldnimega jätkukonverentse (märtsis 1991 ka Tallinnas).

Konverents toimus Londoni ülikooli Aasia ja Aafrika õpingute hoones neljapäeval, **29. juunil** ja reedel, **30. juunil 1989** (laupäeval tuli kohale ainult paar inimest, midagi ei toimunud).

Konverentsi eesmärgiks oli õpetada Ida-Euroopa riikidele uues poliitilises olukorras totalitaarse võimu rahumeelset kukutamist ja siirdumist demokraatiasse. Ida-Euroopa riikide opositsioon oli konverentsil esindatud Poola, Ungari, Eesti ja Leeduga, pagulasidaeu-rooplasi oli rohkem. Eestist olid konverentsil veel **Trivimi Velliste** ja **Küllo Arjakas** ning ajakirjanikuna **Toomas H. Liiv**. Poliitiliste seisukohtadega Küllo Arjakas ja mõistagi ka Toomas H. Liiv konverentsil ei esinenud, niisiis esindasin mina Rahvarinde nägemust võimu ülevõtmise kohta ja Trivimi Velliste Muinsuskaitse Seltsi presidendina Kodanike Komiteede ideoloogiat. Need kaks vaadet pörkusid korduvalt nii konverentsil kui ka kohtumistel Briti Parlamendis, Välisministeeriumis (Foreign Office) ja pagulaste Balti Nõukogus.

Süsteematiseerisin konverentsi materjalid ja sõnavõtted tolelaegsete koha peal tehtud ülekirjutuste ja lindistuste põhjal vahetult pärast reisi. Sama moodi olin oma tähelepanekud esitanud koju jõudes Põlvas Rahvarinde volikogule 8. juulil 1989 ja sellest tuli Vellistega riid, justkui oleksin ma tema seisukohti Rahvarinde volikogule tutvustanud omapoolsete liialdustega. Seetõttu tsiteerin siinses kokkuvõttes ka Toomas H. Liivi ajakirjanikutõlgendusi nendest poliitilistest episoodidest, mille juures tema viibis (Toomas H. Liiv: „Me käisime Inglismaal. Kõigi „organite“ kiuste. – Noorte Häääl nr 164 ja 165, 18. ja 19. juuli 1989). Igatahes ei kerkinudki Vellistega küsimustki

meie seisukohtade kooskõlastamisest, nii palju kui see võimalik oleks olnud. Muidugi oli Vellistel minuga võrreldes suhtlemiseeli-seid – ta oli inglise filoloog ja juba USAski reisinud. Aga selgus, et sellised eelised pole ainumääravad.

Esimene oluline kohtumine oli minul ja Trivimi Vellistel Briti Parlamendis, kus pagulaste Balti Komitee (Baltic Council) esindaja, väga entusiastlikult töötanud proua **Nora Morley-Fletcher** oli meile korraldanud kohtumise **MP David Atkinsoniga** (kellega hiljem, 1993–1995 Euroopa Nõukogu Parlamentaarse Assamblee mitteliikmesriikide komitees Strasbourgis ja Pariisis mitu aastat heas teineteisemõistmises koostööd tegin). Proua Nora võttis vestlusest osa. David Atkinson oli Baltimaade iseseisvuse küsimuses üsna resoluutne ja optimistlik.

Esitasime selles küsimuses Vellistega kumbki oma nägemuse arengute võimaliku kulgemise kohta. Mina: Rahvarinne tahab ära kasutada Nõukogude Liidu poolt legaalseks peetavaid struktuure. Velliste esinemises ei puudu kunagi Rahvarinde halvustamine. Nii ka seekord: Rahvarinne ei hinda rahvusvahelist õigust, seevastu Kodanike Komiteed toetuvad rahvusvahelisele õigusele ning Kreml on sunnitud nendega läbirääkimisi pidama.

Muidugi oli punkte, milles meie platvorm oli ühesugune: denonsseerida Molotovi-Ribbentropi pakt, saavutada majanduslik iseseisvus, garanteerida eesti keele õigused, luua Eesti sõjaväeüksused.

Saime kaasa David Atkinsoni algatusel Briti Parlamendile esitatava resolutsiooniprojekti mustandi, milles rõhutati, et Tema Majesteedi valitsus ei ole kunagi *de jure* tunnustanud Balti riikide inkorporeerimist Nõukogude Liitu ning õhutati Tema Majesteedi valitsust Stalini-Hitleri pakti 50. aastapäeva puhul hukka mõistma nii seda pakti kui ka pakti tagajärgi Baltimaade rahvastele. Proua Noraga kohvi juues kavandasime David Atkinsoni küllakutsumise Eestisse (Eesti külastamine teostus alles Euroopa Nõukogu Parlamentaarse Assamblee delegatsiooni raames jaanuaris 1993).

Kohe seejärel oli meil lõunasöök **Foreign Office**'is. Meid ootasid **Foreign Office**'i ametnikud **Peter Roland** ja **Adam Noble**. Esimene neist oli väga hästi kursis Eesti asjadega (olime Tallinnas kohtunud), teine oli töötanud või töötas tolgi ajal Suurbritannia Moskva saatkonnas kolmanda sekretärina.

Lõunasöögil välisministeeriumi pooliseteenindavas sööklas esitasime jälle oma kontseptsioonid Eesti olukorrast: Velliste oma idee iseseisvumisest Kodanike Komiteede kaudu, mina koostööst Ülemnõukogu ja ka EKP eestimeelse tiivaga, kui see annab tulemusi. See tundus inglastele realistlik. Velliste pani neile härradele ette tunnustada Eesti Stockholmis eksilvalitsust ja kaaluda ÜRO vägede toomist Tallinna. See võttis meie võõrustajad tummaks. Kuidas?

Üldises nõutuses ütles lõpuks üks meie võõrustajatest: „**Briti valitsus tunnustab riike, mitte valitsusi, saage riigiks seestpoolt, hakake kontrollima oma territooriumi, siis tuleb ka tunnustus.**“

Velliste ei säästnud meie võõrustajaid ka radikaalide standardküsimusest: „Mida lääs teeks, kui...“ Justkui poleks teada ja kogetud, et lääs ei tee midagi, mis on riskantne. Olin vait.

Konverentsil esitas reedel, 30. juunil iga maa (Eesti, Leedu, Poola, Ungari) esindaja oma nägemuse poliitilisest olukorrast riigis.

Meilt alustas Velliste, esitades Eesti poliitilisest maastikust üsna ühekülgse pildi. Eesti poliitiline kaart koosnes tema järgi Muinsuskaitse Seltsist, Kristlikust Liidust ja ERSPst. Teised ei mängi rolli. Ta seletas, kuidas Eesti iseseisvub: Kodanike Komiteed valivad juba augustis Eesti Kongressi, see on legaalne parlament, kellega Kreml hakkab Eesti iseseisvumisläbirääkimisi pidama. Velliste kinnitas, et kõik Nõukogude seadused on kehtetud (invalid).

Konverentsi korraldajatest olid kanadalased selle fantaasiaga väga nõus, teised eriti mitte. Oli kahtlevaid küsimusi, mille järel sain sõna kommentaariks, et seda pilti täiendada. Mind tänati pärast selle eest.

Kõigepealt kirjeldasin poliitilist olukorda: on saavutatud vaba ajakirjandus, poliitilistest liikumistest on aktiivsed Rahvarinne, Muin-

suskaitse Selts, Eestimaa Rohelised, ERSP, eestimeelseks ja impeeriumimeelseks lõhenenud kompartei ja Interfront – viimased kaks selgelt demokratiseerimise ja Eesti iseseisvumise vastu. Tähtis on Eesti Ülemnõukogu poolt deklareeritud õigus ise vastu võtta seadusi ja sellest otsusest tulenev konstitutsiooniline konflikt Moskvas. Eestlased toetavad Eesti iseseisvumisliikumist, venelased jagunevad laias laastus stalinistideks (võib-olla oleks õigem olnud ütelda impeeriumimeelseteks) ja mittestalinistideks, osa venelasi toetab demokratiseerimist. Vastu on võetud eesti keele kui riigikeele seadus, kommunistlikud noorsoo-organisatsioonid on tegevuse lõpetanud.

Esitasin Rahvarinde seisukoha Eesti iseseisvumise kohta: Eesti iseseisvuse võtmed asuvad Moskvas ja Moskvas peab iseseisvumisläbirääkimisi pidama organ, keda Moskva tunnustab legaalsena. Need võimuorganid tuleb Nõukogude seadusi järgides ja demokratiseerumist ära kasutades iseseisvusmeelsetel üle võtta. Rahvarinne on iseseisvumiseks valinud tee, mida ka Nõukogude Liidul on kergem aktsepteerida.

Lähiülesanneteks on Molotovi-Ribbentropi pakti denonsseerimine, Eesti majandusliku autonoomia kindlustamine ja oma raha sisseviimine, vabade valimiste tagamine, isiklikus omandis olevate talude ja väkeettevõtlike taastamine ning tööstusettevõtete saamine Moskva alluvusest Eesti alluvusse.

Toomas H. Liiv on oma eespool viidatud reisikirjas seda debatti resümeerinud nii: „Väike vaidlus EMS ja ERR vahel sündis poliitilise perspektiivi küsimuses. Nagu teame, eelistab ERR oma eesmärkide saavutamiseks legaalseid teid (s.o praegu eksisteerivaid võimustruktuure). EMS aga teeb panuse Kodanike Komiteedele. Konverentsi lõpuks aga jõuti täielikule üksmeelele ühes: tuleb rakendada mõlemat varianti, vaadates, mis lõpuks välja tuleb.“

Konverents lõpetati Gorbatšovi teemal. Anti kaasa helikassetid põhiliste konverentsisündmustega.

Pühapäeval, 2. juulil kell 3 oli meil kõigil (Trivimi Velliste, Külle Arjakas, mina ja Toomas H. Liiv) kohtumine eestlastega **Eesti Majas**. Oli tagasihoidlik kohvilaud ja klaas veini. Tutvustasime ennast ja oma liikumiste poliitilisi meetodeid. Rahvarinde valikuline koostöö komparteiga leiab vaata et aktsepteerimist. Pärast tuli mõnigi kuulaja kätt suruma ja ütleva, et nii on õige. Velliste näitas videot Konstantin Pätsi ausamba avamisest 25. juunil Tahkurannas. Põhiosa videost on tema kõne.

Esmaspäeval, 3. juulil olime Londoni **Leedu Majas** koguni kaks korda. Hommikupoolikuse kohtumise põhisisuks oli esmaallikatest Eesti kohta informatsiooni andmine **MP David Atkinsoni** isiklikule abile (research assistant) **Duncan Fisherile**. Mõttevahetusest võtsid osa pr **Nora Morley-Fletcher** ja Läti esindaja Balti Nõukogus **Zigurds Kronbergs**. Sellelgi kohtumisel raius Velliste nagu rauda: „Meie ei tunnusta ainsatki Nõukogude seadust, me tunnustame ainult Eesti seadusi.“ Minu meelest oli selline positsioon küll väliselt väga efektne, peaaegu metsavendlik, aga küsimuseks oli ju: „Kuidas me kavatsame iseseisvuda? Mil viisil?“ Miks me siis pole juba ammu iseseisvunud, kui selleks piisaks ainult Nõukogude seaduste mittetunnustamisest? Rahvarinne vaatas olukorrale realistlikult: Eestis oli suur venekeelne elanikkonna osa, Eestis oli päratult palju Nõukogude väesüksusi. Nende probleemidega tuleb arvestada.

Samal õhtul osalesime Leedu Majas Inglismaa **Balti Nõukogu** koosolekul. Seltskond oli väikesearvuline – seitse sümpaatset tasa-kaalukat inimest Inglismaa Balti Komitee poolt ning Eestist Velliste ja Hint ja ajakirjanikuna Toomas H. Liiv.

Ka sellel koosolekul deklareeris Velliste kõhklematult: „Eesti Vabariik eksisteerib edasi. Meie ei tunnusta Nõukogude seadusi ega midagi, mis on loodud Nõukogude ajal.“ Velliste kinnitas, et Eesti Vabariiki esindatakse legaalselt eksilis. Lõpuks andis ta hinnangu ka iseendale: „Siiani ei ole ma eksinud.“ Seletasin jälle, miks Rahvarinne näeb poliitilisi lahendusvõimalusi teisiti. Mulle endalegi ootamatult

mõisteti mind väga hästi. Rahvarinde rahvusliku ühtsuse teesi, kaasa arvatud koostöö rahvusmeelsete kommunistidega, aktsepteeriti. Kinnitasin Rahvarinde tunnustust Eesti legaalsele välisesindusele New Yorgis, mitte eksiilvalitsusele. Läti esindaja **Guntis Bīrziņš** ütles otse, et **me ei peaks keelitama Briti valitsust tunnustama Baltimaade eksiilvalitsusi – see tee ei vii kuhugi, sest vabadusvõitluse raskuspunkt on absoluutselt kindlasti Baltimaades**. Ka kahtles Läti esindaja, kas Kreml tunnustab Eesti Kongressi, kui see kord kokku tuleb.

Toomas H. Liiv kirjutab eespool juba viidatud Noorte Hääle artiklis sellest koosolekust nii: „Ühiselt leiti, et süsteemi saab muuta vaid seestpoolt, ent selleks on vaja ka väliseestlaste, -lätlaste ja -leedulaste toetust. Ja kaunis on näha, kuidas kahe nii erinevaks tembeldatud liikumise esindajad saavad teatud tingimustel ühe laua taga istuda. Korduvalt esitati küsimus EMS ja ERR tee erinevustest. Trivimi Velliste talle omase veendumuse ja vaimustusega ning Mati Hint oma rahulikkusega suutsid asjad ikka paika panna.“

Velliste ja Arjakas jäid veel Inglismaale ringi sõitma eestlaste keskkustes. Rahvarindel selliseid võimalusi polnud.

Tänapäevasest perspektiivist on see poliitreis üpris õpetlik: Velliste nägemus Eesti Kongressist Eesti iseseisvuse taastajana teostus suurejoonelise kulissina ning iseseisvumisideoloogia ühe osana. Kuid mõte, et Kreml hakkab Eesti Kongressiga pidama Eesti iseseisvumisläbirääkimisi, võis parimal juhul teostuda ainult kellegi unenäos. Kreml (nagu ka kogu maailm) tunnustas Ülemnõukogu iseseisvumisotsust, mis, nagu öeldud, oli kompromissitatud Eesti Komiteega. Selles osas on tõestisündinud ajalugu täiesti ühemõtteline. Sellest hoolimata esitavad mitmed tänapäevased ajalookirjutajad Eesti iseseisvumist nii, nagu oleksid unenäod täide läinud, aga tegelikult toimunu olnuks paljas illegitiimne nukumäng.

August 1989 oli Baltimaades palav aeg – 50 aastat Molotovi-Ribbentropi ehk Hitleri-Stalini pakti sõlmimisest. Maailma ajalukku läheb see jube „juubel“ Balti ketiga.

Rahvarinne saatis mind **Balti keti toimumise ajaks Ameerikasse** – esinema MRP-teemal nii ulatuslikult kui võimalik. Minu välismissiooni tulemuslikkus sõltus mõistagi eeltööst, mida minu propagandareisiks tegid Eesti ja Balti organisatsioonid Ameerikas. Minu kutsuminegi Ameerikasse sõltus nendest organisatsioonidest ja sellest, kui sujuv oli nende koostöö Ameerika diplomaatidega. See koostöö oli suurepärane. Mõne USA Balti organisatsiooni esimene eelistus oleks olnud Marju Lauristin, aga tema pidi samal ajal kodumaal Balti ketile ütleva märgusõna „Vabadus!“.

Sattus nii, et Ameerikasse sõitma hakkasin otse Eesti Rahvusliku Sõltumatusse Partei suurokogult 19. augustil, millele ma jõudsin üle anda Eestimaa Rahvarinde tervitused, otse sealt Estonia kontserdisaalist tuli minna Helsingi laevale.

Väga paljud USA eestlased ja baltlased pingutasid, et minu ülesanne korda läheks. Kõigi nimede nimetamine kuuluks reisikirjarauandesse (mis loodetavasti kunagi ajaloo üleskirjutisena ilmub), nimetan siin ainult inimesi, kes minu peale ja minu missioonile kõige rohkem organiseerimisvaeva ja aega kulutasid: Ilvi Cannon ja Henno Uus Connecticutis, Ilvi Cannon ja Urmas Wompa New Yorgis, Anne ja Fred ise Baltimores. Ja muidugi USA diplomaat Kai Ojamaa.

Enda ja paljude ameeriklastest sõprade arvates õnnestus mul ülesanne täita hästi, kohati isegi üle ootuste.

23. augustil marssisin Eesti lippu kandes Connecticuti pealinnas Hartfordis Baltimaade vabanemist toetava demonstratsiooni eesotsas ümber osariigi Kapitooliumi. Oli palju Eesti, Läti, Leedu ja USA lippe. Kolonni peas olid minu kõrval kongresmen Bruce Morrison ja Leedut esindav Linas Kuāinskas, kes, kui ma ei eksi, oli NSV Liidu rahvasaadik (mõistagi iseseisvusmeelne). Pikas rivis oli osariigi või-

mude esindajaid, baltlasi, poolakaid ja teisi Molotovi-Ribbentropi pakti tagajärgede ja Nõukogude ikke all kannatavate rahvaste esindajaid.

Mulle öeldi, et mitte kunagi varem pole see demonstratsioon olnud nii esinduslik. Mina olin kodumaal juba jõudnud harjuda meelevaldustega, kus osavõtjaid loeti kümnetes või paaril korral isegi sadades tuhandetes, seetõttu tundus üritus mulle siiski pigem kammerlik.

Lühikese sissejuhatava kõne pidas kongresmen. Minu kõne oli põhiliselt sama aasta 14. mail Tallinnas Raekoja platsil Baltimaade rahvarinnete volikogude-seimide ühisassamblee puhul ette kantud kõne „Balti tee“, mille lõpetasin hüüdega „Me oleme vabaduseks valmis!“ (“We are ready for freedom!”).

Seejärel seletasin, mis täna toimub Baltimaades. Endine USA sõjaväelendur Henno Uus hoidis sel ajal lahti Baltimaade kaarti, kuhu oli paksu joonega tõmmatud Balti inimketi marsruut.

Ajakirjanduse tähelepanu sündmuse vastu oli erakordselt suur. Kohal oli mitu telejaama (ka CBS), kohalikke raadioid, Time, Christian Science Monitor.

Minu missioonisõidu tippsündmuseks oli siiski sama päeva õhtul telesinemine New Yorgis telestuudio Thirteen hinnatud McNeill & Lehreri uudistesaaetes NEWS HOUR.

Neil oli ilus värviline taustprogramm Eesti ja Baltimaade sündmustest olemas ja satelliidi teel saadud kaadrid samal päeval toimunud **Balti ketist** („We have fantastic pictures from the Baltic!“).

Rabavad pildid Balti ketist erutasid peaaegu pisarateni. Diktortekst: „Kaks miljonit demonstreerisid Baltimaades Nõukogude Liitu kuulumise vastu“, pildis ka ingliskeelsed transparendid „Estonia never joined the Soviet Union“, rahvamass, mitmekordne inimkett, helis „Kaunistagem eesti kodad“, helikopterivõtted Balti ketist... Ma tahtsin sel hetkel olla seal, omadega.

Peale minu ja leedulase **Linas Kuäinskase** ning saatejuhi **Robert McNeilli** olid telepildi kaudu saates veel kaks Washingtoni Nõukogude Liidu eksperti – **Peter Reddaway** (George Washington University) ja **Paul Goble** (State Department). Nõukogude saatkonna esindaja polnud õnnestunud saatesse saada. Ameeriklased olid Baltimaade arengute suhtes väga optimistlikud – ainult masiivne sõjaline jõud võib arengu tagasi pöörata.

Sama ütlesin ka mina: Baltimaade rahumeelne areng on sellisena õppetund kogu Nõukogude Liidule, kiitsin perestroika antud võimalusi ja Gorbatsšovi ning **põhjendasin Baltimaade iseseisvuse kasulikkust kõigile osapooltele**. Saates oli ka paar õrna kohta, kus tuli võtta seisukoht, kui täielikku iseseisvust Eesti taotleb – nii täielikku kui võimalik. Igatahes pärast saadet langesid sõbrad mulle kaela. Videolindi sain ka.

Baltimaade sammsammulise iseseisvumise idee selgitamine saates nähtavasti õnnestus. Sellest hoolimata leidis Eesti Rahvuskomitee president USAs **Juhan Simonson**, et ega ikka minusugust õudset kommunisti ei saa Baltimore'i Eesti Majja esinema lasta, et reaktsioonid minu telesinemisele on nii eitavad.

Seda uudisteprogrammi kannab üle umbes 170 telejaama üle maailma, seetõttu pole imestada, et järgnevatel päevadel tundsid mind inimesed New Yorgis ja Washingtonis tänaval ära ja ameeriklastele omase impulsiivsusega ütlesid midagi südamlikku või raputasid mul, vähivõõral inimesel, kätt.

Kesisemalt läks esinemine CNNi uudistesaaetes 28. augustil.

26. augustil kõnelesin Connecticuti eestlaste suvepäeval. Lugesin enam-vähem muutmatult ette tervituskõne „Austatud Eesti vabadusvõitlejad“, mille olin kodumaalt ärasõidupäeval pidanud ERSP suurkogule.

27. augustil kõnelesin **New Yorgi Eesti Maja** (243 East 34th Street) keldrisaalis, mis tuli rahvast puupüsti täis. Mind tutvustas Ilvi, koosolekut juhtis **Endel Uiga**, kellega hiljem saime headeks sõpra-

deks. Endel Uiga saatis mulle ka kogu õhtust helilindi, millele oli võtnud ka Lagle Pareki veidi varasema esinemise Eesti Majas; **Lagle Parek** ei näinud Rahvarinnet mitte eriti soodsas valguses. Selletõttu oli mõistetav huvi minu kui Rahvarinde poliitika esindaja vastu.

Puudutasin teiste teemade hulgas ka mulle endale valusat teemat – varade tagastamist ja selle võimalikku mõju paljude eestlaste iseseisvusootusele: majad-talud-tagasi-aktsioon võib pöörata osa eesti rahvast iseseisvuse vastu Seadsin eestlaste ühtsuse kõrgemaks isikliku õigluse tingimusteta kättevõitlemisest. Reageering nii raskele teemale oli ootamatult soodne. Ainult üks äge võitleja nõudis KGB-toonil, et ma üles tunnistaksin, kas mina või keegi minu perekonnast on kunagi avaldanud soovi kuuluda Kommunistlikku Parteisse. Vastas Ilvi, tal oli seda kerge teha meie sõidueelse telefoni-vestluse põhjal. Ilvi kordas, mida ma talle olin telefonis ütelnud: „Ei mina ega minu naine, meie õed ega vanemad...“. Üks teine küsis veidi nutuselt: ma siis ei tahagi, et ta oma maja punastelt tagasi saab? Vastasin: asi pole selles, vaid selles, et kõige rohkem tahan ma, et Eesti saaks iseseisvaks ja sellepärast on vaja hoida eesti rahvas ühtne.

Lõpus tõusid kõik püsti ja aplodeerisid, nii et ma pidin naljutama, et siin on nagu Moskvast. Mind kõnetama tulnute hulgas oli Ameerika Hääle kaudu tuttavaid: Uno Plank, Valter Rand. Oli näha, et kõigil on kodumaa südamel.

Õhtusöögile läheduses asuvasse soliidsesse restorani tuli nii palju soovijaid, et pidi laudu lisaks lükkama. Oli väga sõbralik õhkkond ja eriti sõbralikud olid noored.

Oma 52. sünnipäeval, esmaspäeval, 28. augustil ja ka järgmisel päeval külastasin New Yorgi Eesti peakonsulaati, kus mind võtsid vastu peakonsul **Ernst Jaakson** ja **Aarand Roos**. Valiku puhul, kas välis-Eestis teha panus eksiilvalitsusele või Eesti säilinud välisesindustele, oli Rahvarinne eelistanud välisesindusi kui katkematult Eesti staatuse ja järjepidevuse esindajaid. Ja see oli õige valik, sest isegi New Yorgi peakonsulaadis ei saadud aru eksiilvalitsuse ambitsioonidest.

Polnud mingit kahtlust – Ernst Jaakson sai aru Eestimaa Rahvarinde poliitikast. Sellest sai aru ka teenekaim ameeriklasest Baltimaade eestvõitleja, jurist **William J. H. Hough III**, kellega esmaspäeva õhtul tagasihoidlikult tähistasime ühes Broadway restoranis minu sünnipäeva ja Baltimaade vabadusvõitluse edu Balti keti näol. Bill oli tulnud Eestist ja natuke internatside propaganda mõju all (mida tollal vähemalt ühe korra võimendas isegi sakslaste Stern). Aga mõistmine tuli kiiresti tagasi.

Käik ÜRO peakorterisse kolmapäeval, 30. augustil ei olnud eriti stimuleeriv, kuigi mind võeti ÜRO informatsiooniosakonnas (mr Horst Heitmann) vastu Eesti, mitte Nõukogude Liidu esindajana. Mulle öeldi, et olin esimene Nõukogude baltimaalane, kes astus üle ÜRO läve mitte Nõukogude Liidu esindajana, vaid baltlasena. See oli taas Ameerika Balti organisatsioonide (BATUNi ja Urmas Wompa) töö vili. Kuid külastus ise jättis tgasihoidliku mulje. Liiga palju aega kulutati minu kompetentsuse ja volituste kontrollimiseks, asjatundlikult muidugi. Külastus ÜRO Briti missiooni (koos teiste Baltimaade esindajatega) oli puhas formaalsus, kõiki tõelisi probleeme meie vastuvõtjad vältisid.

Vabas Euroopas/Vabaduse Raadios andsin sel õhtupoolikul Maire Raidma algatusel vist juba kolmanda intervjuu, seekord vene keeles vene kuulajatele ja ei suutnud üldse rääkida vene keelt! Aga Olev Remsu oli seda Kaug-Idas kuulnud ja arvas, et oli OK.

Neljapäeval, 31. augustil **Washingtonis Riigidepartemagu Balti osakonnas** (Baltic Desk) oli vestlus mr **John Zerolisega** (oli Paul Goble'i assistent) palju perspektiivitundlikum kui ÜROs. Teiste meile oluliste motiivide hulgas rõhutasin, et Eestit huvitab praegu (augustis 1989) mittetunnustamispoliitika jätkamine ja Ameerika ajakirjanike pidev kohalolek Eestis.

Kui olin Ameerikast naasnud, kohtasin Tallinnas Uuel tänaval Rahvarinde pööningupeakorteri lähedal mr Zerolist, mis jälle kinnitas USA valitsuse huvi Baltimaade vastu.

Intervjuu Ameerika Hääle Eesti osakonnas (Ilmar Mikiver ja Ilmar Külvet) sujus väga mõistvas, huvitatud ja sõbralikus õhkkonnas.

Reedel, 1. septembril olin koos eesti filmimeeste Olav Neulandi ja Mart Mustiga kutsutud vestlema Baltimore'i suurlehe The Sun toimetusse. Siin kuulati meid tähelepanelikult, kuid üpris skeptiliselt. See oli Poola ründamise 50. aastapäev ja ajaleht keskendus sellele.

Sama päeva õhtul kõnelesin koos Olav Neulandi ja Mart Mustaga **Baltimore'i Eesti Majas**. Oli tulnud ka **Mäido Kari**, kes nüüd küll eitas, et ta ei olnud soovinud minu Ameerika-sõitu ja esinemisi. Kinomehed kõnelesid oma MRP-filmist. Mina valisin kõige raskema teema: seletasin, miks Rahvarinne teeb aeg-ajalt koostööd Komparteiiga. See küsimus kerkib nagunii ning ERSP ja Muinsuskaitse Seltsi kõnelejad esitavad seda moonutatud valguses (nädal hiljem oli samas majas välja kuulutatud **Tunne Kelami** ja veel nädal hiljem **Trivimi Velliste** esinemine, mõlemale oli pagulasorganisatsioonide kulul ette nähtud suur kõnereis läbi Ameerika ja Kanada; Rahvarindel selliseid võimalusi polnud, kuigi Baltimore'i Eesti Organisatsioonide Bülletään teatas minu, Kelami ja Velliste esinemistest ühesuguses neutraalses sõnastuses.).

Muidugi ei häbenenud ma seda, et olen Rahvarinde esindaja. Vastupidi, tundsin uhkust selle üle, et just äsja olid Baltimaade rahvarinded kindlameelselt reageerinud Moskva ähvardustele, milles ka Baltimaade komparteiide rahvusmeelseid juhte käsitati vaenlastena.

Baltimore'i eestlastega kohtumine oligi minu esinemisreisi lõpppunkt.

Propagandamissiooni väiksemad seigad (intervjuud kohalikele lehtedele jms) jäävad siit välja, aga iga võimalust Baltimaade probleemi seletada tuli kasutada. Mu reisi teise poole taustaks oli juba nimetatud NLKP Poliitbüroo ähvardus seada Balti keti järel küsimärgi alla koguni Baltimaade rahvaste eluõigus. The New York Times'is oli 27. augustil see esiküljel. Väliseestlased ja isegi üks mu ameeriklasest sõber avaldasid arvamust, et ma ei peaks kodumaale tagasi minema.

Mulle avaldas muljet kolme Baltimaade rahva ühistöö USAs. Samas tuleks tunnistada, et selleski valdkonnas ei puudunud karid. Leedulasi häiris eestlaste Tartu rahu riigipiiri nõudmine; oli juhus, kus pagulaspoliitikas silmapaistvat rolli etendav leedulane ütles, et ennem loobub Leedu iseseisvusest kui Vilniusest.

Tahtsin, et Ameerika eestlasteni ja võimalikult laialt ka maailma jõuaks Rahvarinde sõnum: Rahvarinde jaoks on kõige tähtsam saavutada rahumeelsete vahenditega Eesti iseseisvus ja säilitada rahvuse ühtsus; meie eesmärgiks polnud kättemaks ning eestlaste jagamine õigeteks ja valedeks.

1989. a oktoobri lõpus toimusid Stockholmis Eestimaa Rahvarinde päevad, mille üritustest suur osa peeti Eesti uurimislaeval Arnold Veimer (mis iseseisvusajal skandaalselt madala hinna eest Läände maha müüdi). Suurema kärata läksid Rahvarinde päevad korda ning Arnold Veimeril toimunud vastuvõtul leidsid ühise keele Rootsi poliitikud, paljud Rootsi eestlased, parajasti Rootsit külastavad dissidentidest vabadusvõitlejad ja mõistagi ka rahvarindelased. See oli igati positiivne kogemus.

Minu jaoks oli Eesti Liberaaldemokraatliku Liidu esindaja Rootsis **Aleksander Terras** organiseerinud edasireisi Portugali, kus Portugali kuningate suveresidentsi linnas Sintras toimus inimõiguste konverents, mille organiseerijateks olid Liberaalne Internatsionaal, Friedrich Naumanni Fond Lääne-Saksamaal ja Portugali Sotsiaaldemokraatliku Partei institutsioonid. Portugali valitsus oli garanteerinud mulle viisa saamise lennujaamas ja edasi läks kõik väga sujuvalt. Aleksander Terras oli seal Eesti eksiiliberaalide esindajana. Olen ka hiljem teda Stockholmis kohanud ja imetlenud tema tasakaalukat lähenemist Eesti ühiskonna probleemidele.

Olin Sintrasse kutsutud ilmselt oma kakskeelsust ja etnilist-kultuurilist identiteeti käsitlevate artiklite tõttu Eesti kaksikajakirjas Vikerkaar/Raduga (juuni–juuli 1987) ja Moskva ajakirjas Družba Narodov (mai 1988).

Konverents „East Meets West on Human Rights in a New Climate of International Co-operation“ 29. oktoobrist 1. novembrini 1989 oli väga esinduslik. Ava- ja plenaarkõnelejade ning kommentaaride hulgas olid maailma juhtivad inimõiguslased Barthold C. Witte, John Pace (ÜRO), Karl E. Birnbaum, Rahvusvahelise Inimõiguste Helsingi Föderatsiooni peasekretär Gerald Nagler jt, kellest mitmega olen järgnevatelgi aastatel kokku puutunud. Ühele konverentsi korraldamisel osalenule, Cordes Koch-Mehrinile (Deutsche Welle osakonnajuhataja Kölnis ja Liberaalse Internatsionaali väljaastev tegelane) oli mul rõõm paar aastat hiljem, juba iseseisvas Eestis korraldada väike piknik Muuksi linnamäel. Enamik konverentsile kutsututest olid maailma poliitilises debatis sageli esinevad nimed.

Põgusas omavahelises vestluses kinnitas Portugali peaminister Anibal Cavaco Silva mulle, et Portugal ei ole unustanud Balti probleemi. Seda oli põhjust uskuda.

Olin üks konverentsi kutsutud peakõnelejaid ja ka praegu, ligi kaksikümmend aastat hiljem täielikult muutunud oludes pole mul põhjust häbeneda ühtki lauset oma sõnes „Inimõigused ja vähemusrahvused Nõukogude Liidus“ (tekst „Human Rights and Minorities in the Soviet Union“ on inglise keeles ilmunud Friedrich Naumann-Stiftungi konverentsiväljaandes „East Meets West on Human Rights in a New Climate of International Co-operation“. Liberale Texte. Sankt Augustin 1990, lk 71–85; eesti keeles on tekst ilmunud ajakirjanduses ja „Eesti Mõtteloo“ köites „Keel on tõde on õige ja vale“, Ilmamaa, Tartu 2002, lk 433–450).

Minu sõnes ei jäänud midagi ütlemata: genotsiid Nõukogude Liidu vähemuspoliitikana 1937–38, Balti riikide annekteerimine Nõukogude Liidu agressiooni tagajärjel, sõjajärgsed repressioonid, ükskeelse (venekeelse) nõukogude rahva kujundamise programm 1960ndatest aastatest alates, organiseeritud migratsioon ja mittevene vähemuste kakskeelestamine venestamise ja „nõukogude rahva“ kujundamise vahenditena, Eesti keeleseaduse eesmärgid jpm.

Kõne inimõigusalase osa võttis kokku rahvuskultuuriline tees: inimese põhiõiguste hulka peab kuuluma õigus personaalsele identsusele, mis hõlmab ka õigust keelelisele, kultuurilisele ja rahvuslikule identsusele (ja vastavalt ka õigust omal vabal soovil neid identsusi ümber kujundada). Konverentsi lõpetamisel peetud kõnedes (eriti Barthold C. Witte, kes tollal oli Saksamaa Liitvabariigi Välisministeeriumi osakonnajuhataja) märgiti, et minu ettekandest järelduvalt tuleb inimõiguste loendit täiendada olulise inimõigusega – õigusega isiklikule identsusele, mis sisaldab ka keelelist ja kultuurilist identsust.

Olukorra tegi pingeliseks see, et üheks peakõnelejaks oli Mihhail Gorbatšovi eriülesaannetega saadik ja Nõukogude Liidu Välisministeeriumi esindaja **Juri Kašlev**, kes mulle mitmes punktis vastu vaidles. Juba enne minu ettekannet tundsid paljud muret, et ega ma liiga karmilt ei ütle. Gorbatšovi poliitika oli läänes mõistagi kõrges hinnas ning mitmes kõnes kõlas viiteid piiratud suveräänsusele kui probleemide lahendusele.

Mul õnnestus Sintras korraldada videofilmi „Balti tee“ (Balti kett 23. augustil 1989) näitamine, olin selle seks puhuks kaasa võtnud. Filmi vaatas lõunavaheajal umbes pool esindusliku konverentsi osavõtjaskonnast. Friedrich Naumann Stiftung soovis saada filmi endale, Rahvarinne saatis selle neile palvega saata see edasi Londonisse John Marksile ja baroness Coxile, kui Stiftung filmi enam ei vaja.

Pole imestada, et konverentsi suurejoonelisel lõpubanketil illumineeritud kuninglikus pargis pühendasid mulle palju tähelepanu igasugused Moskva „korrespondendid“. Aga ka Lissaboni õhtulehe toimetajaga rääkisime terve tunni.

Pärast Sintra konverentsi läks kõik edasi palavikulises tempos.

Eestimaa Rahvarinnet ja mind Rahvarinde ühe esindajana hakati rahvusvaheliselt pidama asjatundjaks inimõiguste, rahvusõiguste, vähemuste õiguste, keeleõiguste, kakskeelsuse ja multikultuursuse, Ida-Euroopa hilisajaloo ja selle õpetamise, isegi rahuobitamismis-

sioonide alal. Kõige muu kõrval tuli meeleheitliku kiirusega ennast nendes valdkondades harida ja sisse lugeda. See oli aeg, kus Eesti diletante võeti põhjendatult tõsiselt.

Rahvarinne hakkas saama kutseid Lääne-Euroopas nende teemadega peetavatele konverentsidele, kus Eesti-poolse vaate esitamine oli meile väga oluline, aga juba 11.–13. veebruaril 1991 korraldasid Eesti Vabariigi Justiitsministeerium ja Eestimaa Rahvarinne Tallinnas esindusliku rahvusvahelise konverentsi „Inimõigused ja Eesti“. Loodetavasti annab aeg aega anda nonde aastate rahvadiplomaatiast ka terviklikum ülevaade.

* * *

1989ndate lõpuaastate Eesti poliitika saavutas oma põhieesmärgi – Eesti riikliku iseseisvuse –, rakendades pluralistlikult valitud Ülemnõukogu kaudu Rahvarinde rahumeelset sammusammulist, kuid kindlameelset iseseisvumise taktikat. Seda poliitikat tuli propageerida idas ja läänes ja ka kodumaal. Iseseisvumisvõitluse edenedes hakkas habras idealistlik rahvusühitsuse kujutelm murenema, iseseisvus aga tõi kaasa poliitika muutumise pragmaatiliseks ühepäeva-partei poliitikaks, kus ka lähimineviku karmid õppetunnid unustati.

Kuid idealistliku poliitika aeg iseseisvumisvõitluses on olnud ja seda on vaja meenutada. Juba 1988. aasta teine pool, veel enam aga 1989. aasta aitasid kujundada atmosfääri, mis 20. augustil 1991 viis Ülemnõukogu Eesti iseseisvuse taastamise väljakuulutamisele.

MATI HINT on sündinud 28. augustil 1937 Tartus. Tema vanemad olid talupidajad Tartumaal Rõngu vallas, isa kohalik poliitik, seltsitegelane ja mitmekordne vallavanem, Põllutöökoja liige. Nii isal kui ka emal oli perekondlike tragöödiate tõttu lõpetamata napilt jäänud lõpetamata gümnaasium. Pärast sõda perekond represseeriti, isa Oskar Hint oli Uuralites vangilaagris, ema Linda Hint aeti koos lastega kodunt välja.

Mati Hint õppis 1944–52 Aakre Seitsmeklassilises koolis (praegu Valgamaal, tol ajal Tartumaal), 1953–57 Elva Keskkoolis (lõpetas hõbemedaliga) ja 1957–63 Tartu Ülikoolis eesti filoloogia osakonna soome-ugri keelte eriharus, õppides paralleelselt ka kõrgemat ja arvutusmatemaatikat ning matemaatilist lingvistikat, ülikooli lõpetas kiitusega rakenduslingvisti kutsega.

1963–66 oli Mati Hint Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi aspirant, seejärel nooremteadur, 1971 kaitses filoloogiakandidaadi kraadi saamiseks strukturaallingvistilist väitekirja eesti keele rõhusüsteemist (ilmunud monograafiana „Eesti keele rõhusüsteemi fonoloogia ja morfofonoloogia põhiprobleemid“ 1973). 1974. aastast alates alustas ta eesti keele ja üldkeeleteaduse loenguid toleaegses Tallinna Pedagoogilises Instituudis, kuhu 1975. aastal siirdus tööle dotsendi kohale. Tolles instituudis, hilisemas Pedagoogika-ülikoolis (praeguses Tallinna Ülikoolis) töötas ta 2004. aastani dotsendina, korralise professorina ja õppetooli juhatajana, teadurina ja sihtfinantseeritava projekti juhina. 2004. aasta järel on ta ülikoolis täitnud väiksemaid ülesandeid, 2002. aastast alates emeriitprofessorina. 1997. aastal sai ta Helsingi Ülikoolilt läänemaise filosoofiadoktori kraadi väitekirjaga „Eesti keele astmevahelduse ja prosoodiasüsteemi tüpoloogilised probleemid“ (ilmunud 1997).

1988–92 oli Mati Hint aktiivselt tegev Eestimaa Rahvarindes, olles Rahvarinde asutamiskongressil 1988 valitud Rahvarinde esimesse eestseisusse. Tema eesistumise ajal toimus mitmeid poliitiliselt olulisi sündmusi, teiste hulgas Baltimaade Rahvarinnete volikogude (seimide) ühisassamblee mais 1989, kus võeti selgelt kursis täielikule poliitilisele iseseisvusele. Mati Hint oli tegev 1989. aasta keeleseaduse ettevalmistamisel.

1992–95 oli Mati Hint VII Riigikogu liige (valituna Rahvarinde nimekirjas), töötades peamiselt kultuurikomisjonis ja Euroopa Nõukogu Parlamentaarse Assamblee Eesti delegatsioonis.

Mati Hint on avaldanud kümmekeond keeleteaduslikku monograafiat ja õpikut (peale eelmainitute teiste hulgas „Häälikutest sõnadeni“ 2. tr 1988, „Keel on tõde on õige ja vale“ („Eesti Mõttelugu“ nr 46) 2002, „Eesti keele foneetika ja morfoloogia“ 2004, „Minu vaade maale ja merele. Raamat Madise mälestuseks“ 2007. Tema teaduslikku produktsiooni kuulub mitusada artiklit kodu- ja välismaistes väljannetes. Ta on mitme välismaise teadusseltsi valitud välis- või kirjavahetajaliige.

Mati Hint on pälvinud mitmeid kodu- ja välismaiseid teadus-, kultuuri- ja vabadusvõitluse preemiaid ja tunnustusi, ta on Riigivapi IV (1997) ja III (2006) klassi teenetemärgi kavaler ning Tallinna aukodanik (Tallinna vapimärk 2006).

Mati Hint on abielus, tema abikaasa Jutta Hint on samuti humanitarharidusega, nagu ka tütar Maarja ja 2001. aastal hukkunud poeg Madis. Mati Hindil on neli lastelast.

HEINO KOSTABI

Balti riigid omariiklust taastamas

Teise maailmasõja järel jäid Balti riigid endiselt okupeerituiks. Sõja, repressioonide ja okupatsioonide tagajärjel kaotasid Baltimaad sadu tuhandeid oma elanikkonnast. Pea igal meie suguselstil on tulnud kanda kaotusi: kes meie lähedastest või sugulastest hukkusid lahinguväljal, kes vastupanuliikumises metsavennana, keda mõrvati või suretati koonduslaagrites ja asumisel, kellel õnnestus põgeneda välismaale, kes jäid või olid sunnitud jääma oma sünnimaale ning võitlema ja kavaldama enda ja pere ellujäämise eest.

Selleks, et tollaegses nõukogude ühiskonnas ellu jääda, tuli õppida oma mõtteid ja tundeid varjama. Vanemad elukogenenumad inimesed tuletasid pidevalt noorematele meelde, et suu olgu kaasajal ikkagi peamiselt söömise jaoks, mitte niivõrd rääkimise jaoks. Vanemad vältisid laste kuuldes poliitilisi ja võimuvastaseid arutelusid. Valitseva võimu eesmärk oli sundida inimesi mõtlema ainult valitseva ideoloogia poolt ettekirjutatud suuniste heakskiidul, neid võõrutati alternatiivsest mõttelaadist, eriarvamuste tekkest. Tuli olla kõigega jäägitult nõus, mida valitsus välja käis. Tuli näidelda nii töö

kui ka olmes väljaspool koduseinu lojaalsust valitsevale korrale. Sel-line salatsemine ja kahepalgeline käitumine rikkus psüühikat ning talletas alalise hirmutunde, tegi kõigi suhtes ettevaatlikuks. Eriti ettevaatlik tuli olla keelatud kirjanduse lugemise ja välismaa raadiojaamade kuulamisega. Võimumeestele või koputajatele vahelejäämine tähendas kindlat karistust – vangimajja või sunnitöölaagrisse saatmist.

Need baltlased, kes olid tegutsenud võimude arvates valel poolel, olid teadlikud, et neid ootavad ees uue okupatsioonivõimu poolt arve teoindamine ja repressioonid. Mets oli jälle see, mis andis ajutistki varju tagasitulnud okupantide ja nende kaasaaitajate kättemaksu eest. Pärast sõda tuli paljudel naabrite silmis teadmata kadunuks jääda. Ka minu isal **Jaak Richard Kostabil**, kes oli olnud sõjamees **Kuperjanovi** partisanipolgus ja Saksa okupatsiooni ajal ametis korrakaitstes, ning onul **Paul Operil**, kes oli olnud aastaid vallavanemaks Orava vallas ja tehtud kulakukandidaadiks, tuli kohe kodu maha jätta, olla mõni aeg Lõuna-Eestis metsavennaks metsa ehitatud punkris Võrumaal ning hiljem lahkuda Pärnumaale Lavassaare turbatööstusse tööle, kus neid ei tuntud ega taga otsitud. Nii nad ja nende pered pääsesid repressioonidest.

Kui Eestis loetleti metsavendi 14 000–15 000, siis Leedus tegutses neid mitmeid kordi rohkem.

Metsavendade-partisanide tegevus ja vastupanuliikumine oli Leedus laiaulatuslik ning hästi organiseeritud. 1949. aasta 10.–20. veebruaril toimus Leedus kõigi rajoonide partisanide liidrite kohtumine, kus asutati uus põrandaalune vastupanuorganisatsioon (LLKS) Lietuvos Laisves Kovos Sajūdis (Leedu Vabastamise Eest Võitlemise Liit). Sellel kohtumisel lepiti kokku, et LLSKi juhtorganiks saab nõukogu ja tema presiidium. 16. veebruaril tegi LLKS avalduse, kus selgitas, et LLKSi nõukogu on leedulaste kõrgeim poliitiline võimuorgan, kes juhib vabadusvõitlust ning pärast okupatsiooni lõppu asub moodustama ajutist valitsust ning läbi viima demokraatlikke valimisi.

Partisaniliikumise-metsavendluse likvideerimiseks Leedus moodustas Nõukogude julgeolekuteenistus lisaks eriüksustele partisaniliikumise vastu võitlemiseks ka libametsavendade salgad (kolm 70–80-liikmelist salka), kes sokutati metsavendade sekka ja kes asusid tegelikke metsavendi, eeskätt nende liidreid üles otsima ja neid füüsiliselt hävitama ning metsavendade-partisanide tegevust õõnestama. Sellega viidi nii metsavendlus kui ka neid toetanud inimesed segadusse. Oli tekitatud elanike hulgas üldine kartuse ja kahtluse õhkkond. Elanikud lakkasid metsavendi toetamast ja abistamast.

1953. aastal okupatsioonivõimude erioperatsioonide tagajärjel vangistati või sai surma mitu partisanide liidrit.

25. juunil 1953 viidi Moskvasse **L. Beria** juurde ülekuulamisele 30. mail 1953. aastal vangi võetud Leedu vastupanuliikumise juht, 1949. aastal metsavendade ja neid toetanud põrandaaluste poolt valitud Leedu Vabastamise Eest Võitlemise Liidu Presiidiumi esimees, Leedu Vabariigi armeekapten **J. Žemaitis**. **L. Beria**, kes oli määratud vastutama metsavendluse likvideerimise eest Leedus, olevat pakunud talle isegi Leedu riigijahi kohta, millest **J. Žemaitis** oli keeldunud. **J. Žemaitis** viidi tagasi Leedumaale, kus tema üle peeti kohut, ta mõisteti surma ja 1954. aastal lasti maha.

Üks vastupanuliikumise juhte **A. Ramanaukas** võeti vangi alles 1956. aastal ja lasti maha 1957. aastal. Juba 1952. aastal oli **A. Ramanaukas** andnud käsu relvastatud vastupanu lõpetada kui lootusetu üritus.

Iga kümnes Leedu elanik langes Nõukogude repressiivorganite karistuse ohvriks. Paljud nendest deporteeriti sunnitöölaagritesse (GULAG) ja kümned tuhanded metsavennad kaotasid oma elu partisanivõitluses Nõukogude režiimi vastu.

Eestis puudus metsavendadel keskne juhtimine. Paljud metsavennad lootsid, et peatselt saabub abi läänest („valge laev“) ning Balti riigid saavad oma hävitatud iseseisvuse jälle tagasi ja et see ooteaeg tuleb metsas repressioonide eest varjatuna lihtsalt üle elada.

Mingit „valget laeva“ läänest muidugi ei tulnud ja konkreetset abi samuti. Levitati ainult kuulujutte. Propaganda poolt üleskõetud riikliku iseseisvuse taastamise lootus osutus täitumatuks, ohvreid suurendavaks unistuseks.

Ajalehe Oma Maa 2007. a oktoobrikuu 93. numbrist (**Vastupanuvõitlus Lätis ning Läti ja eesti metsavendade koostöö. Valga ajalookonverentsilt 3. oktoobril 2007**) loeme, et Läti relvastatud vastupanuliikumises osales kokku ligikaudu 20 000 partisani (nimetus „metsavend“ on olemas ja kasutusel ka läti keeles, kuid relvastatud vastupanuliikumise võitlejate kohta kasutatakse Lätis üldiselt nimetust „rahvuslikud partisanid“), neid toetas ühel või teisel viisil hinnanguliselt ligi 100 000. Need inimesed võitlesid Nõukogude Liidu võimu vastu, omaenese elu ja demokraatliku ühiskonna kaitseks ning Läti iseseisvuse taastamise eest. Kaksteist pikka aastat (1944–56) võideldi ilma igasuguse abi ja toetuseta välismaalt. Sõjaajalugu on näidanud ja õpetanud, et mitte kunagi ega mitte kusagil ei ole partisanid suutnud riiki ja regulaarsõjaväge võita ilma välisabita. Partisanisõda on võimalik pidada ainult rahva toetuse korral. Lääne sõjaajaloolased on 20. sajandi suuri partisanisõdu uurides osutanud, et neis osaleb keskmiselt ainult 1–2% elanikkonnast. Absoluutse enamuse rahvast moodustas nn vaikiv enamus, kes tegi oma tööd, täitis võimude korraldusi ja nii-öelda hoidis poliitikast eemale ning tahtis lihtsalt ellu jääda.

Seega sellist liiki vabadusvõitlusega ei olnud kuidagi võimalik ega ka saavutatud üheski Balti riigis oma eesmärgi – taastada riiklik iseseisvus. Nüüd on demokraatlikus maailmas omariikluse saavutamise või taastamise püüdlust vägivaldsel teel relvade abil hakatud vaatlema kui terrorismi ning selliste ilmingute vastu ühiselt võitlema. Aktsepteeritakse rahumeelsel, parlamentaarsel teel riiklikku iseseisvumist, kui on täidetud vajalikud tingimused välisriikidelt tunnustuse saamiseks.

Ei olnud võimalik lõppeesmärki – taastada riiklik iseseisvus – saavutada iseseisvalt ei valitsustel eksiilis ega pagulasorganisatsioonidel. Selle keerulise ja ohtliku ülesande lahendamine ja realiseerimine rahvusvaheliselt tunnustatud reeglistikku järgides ja okupatsiooni tingimustes jäi ikkagi siinsele elanikkonnale, tema esindajatele, nendele tookordsetele legitiimsetele või poollegitiimsetele seadusandlikele struktuuridele Baltimail, mis tollaegsete reeglite järgi olid moodustatud ja mida demokraatlik maailm oli hakanud tunnustama kui enam-vähem demokraatlikke. Võimaluse avanedes saadi asuda riiklikku iseseisvust taastama rahumeelsel, parlamentaarsel teel.

Iseseisvuse taastamise püüdeid aitasid alal hoida ning läbi aastate edasi kanda baltlased võõrsil, vastupanuliikumised ja dissidendid kodumaal. Kuid aastate jooksul nende read hõrenesid ning innukus rauges. Peale kasvas noor põlvkond, kes aegamööda võõrdus välismaal oma esiisadema keelest ja kultuurist ega tajunud tegelikku olukorda Baltimaades, langedes lihtsameelselt nõukogude kultuuripropaganda õnge, kes kultuuri kaudu püüdsid välisbaltlastele näidata Baltimaid õitsva kultuuriparadiisina. Seda kultuuripropagandat korraldasid KGB variorganisatsioonid Baltimaades ja korraldasid kultuuri- ja loomeintelligentsile soodsaid kultuuripropaganda välisreise.

23. augustil avalikustati „Balti apell 45“ – Eesti, Läti ja Leedu 45 kodaniku avalik märgukiri NSV Liidu valitsusele, Saksa Föderatiivse Vabariigi valitsusele, Saksa Demokraatliku Vabariigi valitsusele, Atlandi Hartale allakirjutanud riikide valitsustele ning ÜRO peasekretärile hr **Kurt Waldheimile** ja nõuti **MRP (Molotovi-Ribbentropi pakti)** tühistamist ja Balti riikide iseseisvuse taastamist. Sellele apellile andsid allkirja 45 Balti riikide esindajat ja viis toetajat, kellest üks oli Vene akadeemik-tuumafüüsik ja ühiskonnategelane-dissident, hilisem Nobeli rahupreemia laureaat **Andrei Sahharov**. Eesti poolt olid sellele alla kirjutanud **Mart Niklus, Endel Ratas, Enn Tarto ja Erik Udam**. Läti Vabariigi kodanikke oli allakirjutanute

seas viis, Leedu Vabariigi kodanikke 36. Kuid alles 1983. aasta 13. jaanuaril võttis europarlament vastu otsuse, millega toetati selles märgukirjas toodud nõudmisi. Kahjuks sellega ka piirduiti.

Selle märgukirja idee sündis Leedu dissidentidel. Lõplik teksti versioon koostati aga Tartus (Vikerkaare 25) **Mart Nikluse** korteris. Nii väitis **Mart Niklus**.

Pärast apelli avalikustamist toimusid kohtuprotsessid, kus paljudele allakirjutanutele mõisteti Nõukogude kohtute poolt pikaajalised vanglakaristused.

Alles pärast **Stalini** surma (1953) repressioonide ulatus Baltikumis vähenes. Kuid selleks ajaks olid ka võimustruktuuride arveteklaarimised oma vastastega, nn rahvavaenlastega lõpukorrale jõudnud. Veriselt oli maha surutud metsavendlus.

„**Hruštšov** püüdis nagu **Beriagi** pärast **Stalini** surma ohje enda kätte haarata, lahendada suuri asju, näiteks sedasama rahvusküsimust. Kõik Baltikumisse puutuv käis **Hruštšovi** aparaadi kaudu ja läbis tema isikliku kontrolli. Neis dokumentides võib leida mõtteid, et Balti riikide sovetiseerimispoliitika oli vale ja see on vaja välja vahetada. Seega sai kinnitust arusaam, et Baltikumi sovetiseerimise esialgne plaan teha Balti liiduvabariikidest „täisväärtuslik“ NSV Liidu osa, on tegelikult läbi kukkunud. Arvatavasti selle fakti põhjal sündiski idee teha Baltikumist teine NSV Liit – nõukogude elu vaateaken, „nõukogude Lääs“...“ (Елена Зубкова. Прибалтика и Кремль. РОССПЭН, Москва 2008).

28. oktoobril 1980. aastal tegid 40 Eesti haritlast katse avalikult juhtida võimuorganite tähelepanu ühiskonnas avalduvatele ebakindluse ja hirmu ilmingutele, mida eelkõige põhjustavad eestlaste osakaalu kiire vähenemine, eesti keele kasutamise piiramine ning vene keele oskamatu ja ülepingutatud propageerimine. Pravdale ja kahele vabariiklikule ajalehele adresseeritud kirja Nõukogude Liidus ei avaldatudki, kuid välisraadiojaamade saatetes seda tutvustati ja rahva hulgas levis see kiiresti.

Alles pärast **M. S. Gorbatšovi** võimuletulekut 15. märtsil 1985. aastal hakkas rahvas hirmutundest ja endasse sulgumisest pikka-mööda üle saama ning avameelsemalt oma mõtteid ja püüdlusi väljendama.

Mihhail Gorbatšovi võimuletulekuga algas NSV Liidus uut-mise ja demokratiseerimise protsess, nn perestroika. **M. Gorbatšov** oli veendunud: sotsialism on nõukogude ühiskonnas niivõrd juur-dunud, et reformid ja riigi avatus välismõjudele ei või tekitada kahju sotsialistlikule korrale. Baltikumi luges **Gorbatšov** pere-stroika laboratooriumiks. Tegelik perestroika algataja oli KGB (Ко-митет Государственной Безопасности – Riiklik Julgeolekukomi-tee). Neil oli parim informatsioon olukorrast NSV Liidus ja maa-ilmas, nad teadsid, millises kriisis NSV Liit oli. **Gorbatšovi** suhtes ei olnud neil erilisi illusioone, et ta reformide ja uutmise NSV Liidu kriisist kiiresti võiks välja tuua.

Seoses avalikustamisega muutis ka KGB oma tegevust. Ta muu-tus „lihunikust – kärneriks-aednikuks“. Vähenes KGB repressiivne tegevus. Suurenes KGB agentide sisseimbumine igasugustesse rah-valiikumistesse ja rahvakogunemistesse. Tekkis kahte liiki dissiden-te ja vabadusvõitlejaid, ühed tõelised, teised KGB poolt valitud ja suunatud tegelased. Neid teineteisest eristada oli ja on peaaegu võimatu. Dokumendid, mis sellele küsimusele tõepärase vastuse annaks, on kas ära hävitatud või Venemaale viidud. KGB-l oli kõi-gist liikumistest ja aktsioonidest täielik ülevaade ja võimalus neid protsesse oma agentide kaudu ka suunata ja kontrolli all hoida. See, et rahvas ja tema esindajad said avalikustamise ja uutmise ajal vabalt omaalgatuslikus korras tegutseda, on suur illusioon. KGB ei suutnud muidugi kontrollida ja suunata kõiki ja kõike, kuid rah-vuslikumad ja käremeelsemad liikumised ja aktsioonid olid neil erilise kontrolli ja tähelepanu all.

Gorbatšov oli seisukohal, et kui Venemaal midagi ära teha, tuleb seda teha ülevalt alla. Ta otsustas alustada partei reformimisega,

kartis alustada majandusest, kuna eeldas sellele suurt vastuseisu ning kartis seoses sellega ametist tagandamist.

1986. aasta lõpul asuti protestima Lätis Daugava Hüdroelektrijaama ja Riia metroo ehitamise vastu, mis vallandas Lätis keskkonnavalase liikumise. 1987. aasta veebruaris käivitus Eestis fosforiidi kaevandamise laiendamise vastane liikumine, mis kasvas keskvõimu kavadele üldrahvalikuks vastuseisuks. Need protestid tõid rahvale tagasi julguse hakata kõvemini rääkima ja nõudma oma huvide arvestamist ja olid edukad. Sellele aitas kaasa ka massiteabevahendite võimalus nüüd kõike avalikumalt rahvale teavitada.

23. augustil 1987 toimus Tallinnas Hirvepargis miiting, kus nõuti **Molotovi-Ribbentropi** pakti ja selle salaprotokollide avalikustamist ning hukkamõistmist. Hirvepargis ei nõutud vabadust, vaid nõuti tõe. Samal päeval toimus protestimiiting, mis oli ka pühendatud MRP-le, Vilniuses **Adam Mickeviciuse** monumendi juures.

„Hirvepargisündmustest alates sai pea iga Eestile, Lätile ja Leedule positiivne samm lääne kinnistest kabinettidest negatiivse hinnangu. Lääneriikide välisministeeriume väisanud Eesti poliitikuile ja esindajaile tehti selgeks, et toetust pole. Pigem kostis sealt Nõukogude Liidu võimudele omast retoorikat Vene vähemuse kohta. Üks Saksamaa valitsuse uurimiskeskuse teadlane käskis eestlastel karmilt lõpetada igasugused püüdlused iseseisvuse poole. See segavat Saksa prioriteete. Lugesid lääne poliitikute mälestusi 1980. aastast, selgub ka põhjus, miks meie iseseisvuspüüdlused olid vastukarva – Saksamaa taasühinemine, tuumadesarmeerimine, Poola, Ungari ja Tšehhoslovakkia vabanemine oli palju tähtsam. Peaasi, et ei ohustataks **Gorbatšovi**.

Mittetunnustuspoliitika ei tundunud paljudele selles suures ja muutunud mängus enam jätkamist väärt. Ametlikult kehtis enamikus lääneriikides meie suhtes mittetunnustamispoliitika, mille järgi Eesti, Läti ja Leedu okupeerimist ja vägivaldset inkorporeeri-

mist NSVLi koosseisu ei tunnustatud. Reaalpoliitika oli ka kõige nõukogudevastasemate inimeste hulgas hoopis teine, üldiselt suhtus ametlik USA nii Balti riikide mittetunnustamispoliitikasse kui ka meie diplomaatidesse kuni 1986. aasta detsembrini vaikselt irooniaga.“ (Toomas Hendrik Ilvese raamatust „Eesti jõudmine“).

„Juuni algul 1988 toimus Riias NSV Liidu Siseministeeriumi ja Riikliku Julgeolekukomitee poolt korraldatud nõupidamine Balti riikide siseministritele ja KGB esimeestele, seal käsitleti Moskva uut poliitikat opositsioonijõudude suhtes järgmiselt:

siseministeerium ja KGB võimustruktuurid ei tohi kasutada jõudu opositsiooni aktsioonide suhtes;

poliitiliste suunitlustega rahutuste suhtes võib kasutada minimaalset füüsilist jõudu;

ilma NSV Liidu Kompartei Keskkomitee sanktsioonideta ei või dissidentliku tegevuse eest kedagi vastutusele võtta. Keelatakse võtta vastutusele naisdissidente.

ENSV siseminister **Marko Tibar** meenutas, et aasta teisel poolel dissidentide (kriminaal) vastutusele võtmine oli peaaegu välistatud.

Kuna need seisukohad tehti teatavaks küllalt suurele kuulajakonnale, siis levisid need teated ka dissidentide hulka. Seoses sellega 1988. aasta teisel poolel aktiveeruski antikommunistide-dissidentide avalik tegevus.“ (Koostaja vaba tõlge venekeelsest raamatust: **Мати Граф. Эстония и Россия 1917–1991. Анатомия расставания.** Арго 2007).

Üheks tähtsaks sündmuseks sai 1988. aastal 1.–2. aprillil Eestis toimunud loomeliitude pleenum. Loovintelligentsi-intellektuaalide poolt kujundatud arengusuunad mõjutasid suuresti meie ühiskonna edasist arengut. Sarnased pleenumid toimusid samal aastal ka Lätis (1.–2.06) ja Leedus (3.06).

Loomeliitude pleenumile järgnesid rahvarinnete sünnid: Eestis Rahvarinne (13.04), Lätis Tautas Fronte (3.06), Leedus Sajūdis (20.06).

1988. aasta tähtsündmuseks kujunes 16. novembril ENSV Ülemnõukogu poolt **suveräänsusdeklaratsiooni** vastuvõtmine.

Eelnevalt oli nii Ülemnõukogu, Rahvarinde kui ka muude instantsidega Leedus ja Lätis kokku lepitud, et suveräänsusdeklaratsioonid võetakse Eestis, Leedus ja Lätis vastu üheaegselt, kuid nii paraku ei juhtunud. Eesti jäi üksi ja pidi üksi minema sellest Moskvasse ka aru andma.

Kasulik on meenutada, et esimeseks tähtsaks aktiks Eesti iseseisva riigi väljakuulutamise eel oli ka siis deklaratsioon Eesti suveräänsusest – 15. (28.) novembril 1917 Eestimaa Kubermangu Ajutise Maanõukogu (Maapäeva) poolt vastu võetud otsus kõrgeimast võimust Eestis, millele järgnes Eesti iseseisvusmanifest 23.–24. veebruaril 1918.

„Kuigi enamus Eesti poliitilistest erakondadest oma koosolekutel 31.12.1917 ja 1.01.1918 otsustasid välja kuulutada Eesti iseseisvuse, mõistsid kõik, et realselt on seda võimalik teha ainult sõjalise interreegnumi tingimustes,“ kirjutab ajaloolane **Mati Graf**.

Baltimaadest valitud rahvasaadikute ühise pingelise töö tulemusena tunnistas 24. detsembril 1989 NSV Liidu Rahvasaadikute II Kongress Moskvas Molotovi-Ribbentropi pakti salaprotokollid juriidiliselt alusetuks ja nende allakirjutamise hetkest kehtetuks. Sellele tuginedes said 1940. aasta sündmused Baltikumis hoopis teise tõlgenduse ja tähenduse.

1990. aasta 2. veebruaril toimus Tallinna linnahallis Eesti NSV kõigi tasandite rahvasaadikute täiskogu, kus arutati Eesti riigi staatuse küsimust ja võeti vastu „Deklaratsioon Eesti riikliku iseseisvuse küsimuses“.

Alljärgnevalt on esitatud deklaratsiooni tekst:

Täna, 2.veebruaril 1990, Eesti Vabariigi ja Nõukogude Venemaa vahel sõlmitud ja Eesti Vabadussõja lõpetanud Tartu rahulepingu 70. aastapäeval, arutas Eesti NSV kõigi tasandite rahvasaadikute täiskogu oma kokkutulekul Tallinna linnahallis Eesti riigi staatuse küsimust.

Täiskogu meenutas:

Eestilt võeti tema 20 aastat kestnud ja kõigi riikide poolt tunnustatud sõltumatu omariiklus 1940. aastal. See sündis Stalini, Hitleri, Molotovi ja Ribbentropi rahvusvahelis-õiguslikult kuri-tõise sobingu alusel. Punaarmee jõule toetunud riigiõigusliku pettelavastuse ning riigi okupeerimise korras (17. juunil 1940), samal nädalal, kui Pariis langes Hitleri vägede kätte ja demokraatliku maailma šokiseisundit ära kasutades.

Täiskogu leidis:

Annekteeritud riigina on Eesti pool sajandit olnud Nõukogude liiduvabariigiks nimetatud provints, aga säilitanud rahva südames kustumatu omariiklusiha. Maa ja rahvas on selle aja jooksul kandnud stalinismi ja tema pärandi koorma all ja sügavas õiguslikus kaitsmatuses lugematuid terroriohvreid ning saanud määratud moraalset, kultuurilist, poliitilist, ökoloogilist ja majanduslikku kahju.

Täiskogu tõdes:

Eesti Vabariigi järjepidevusele põhinev demokraatlik omariiklus on tänapäevani eesti rahva vaieldamatu poliitiline paleus. Viimase poole sajandi kogemus on üha uuesti kinnitanud meie veendumust, et ainult sõltumatu omariiklus tagab eesti rahva olemasolu ja arengu.

Täiskogu otsustas:

Meie kui rahva valitud esindajate püha kohus on võidelda selle eesti rahva paleuse teostumise eest. Meie võitluse aluseks peavad olema – kogu maailma ees – kõik rahvaste enesemääramisõigust reguleerivad rahvusvahelise õiguse aktid ning – eriti Nõukogude Liidu ees – Tartu rahulepingu vankumatu kehtivus. Sest Tartu rahulepinguga tunnustas Nõukogude Venemaa Lenini valitsus Eesti õigust riiklikule iseolemisele, loobudes igaveseks ajaks kõigist nõudlustest eesti rahva, maa ja varade suhtes.

Täiskogu kinnitab:

Meie võitlus Eesti sõltumatu omariikluse eest on üksnes rahumeelne, kasutab ainult demokraatlikke vahendeid ning toimub koostöö vaimus kõigi ideerühmadega, kelle tegevus ei ole vastuolus demokraatia põhimõtete ega rahvusvahelise õiguse normidega. Kuulutades Eesti omariikluse aadet, oleme teadlikud sadade tuhandete mitte-eestlaste toetusest iseseisvale Eestile. Riigis, mille taastamist me taotleme, austatakse inimõigusi ja rahvusrühmade õigusi Eesti Vabariigi traditsioonide ja rahvusvahelise sallivuse põhimõtete alusel. Rahvus- ja ideevähemuste teisitimõtlemine ja teisititundmine peab olema Eestis seadusega kaitstud.

Täiskogu meenutab:

Ühinenud Rahvaste Organisatsioonile, Nõukogude Liidu ja kõigi maade valitsustele ning maailma avalikkusele:

pärast Teist maailmasõda taastati Atlandi Harta üldtunnustatud põhimõtete järgi iseseisvate riikidena kõik sõdinud riikide poolt sõja ajal okupeeritud riigid – kõik peale kolme endise Rahvasteliidu liikme, kolme Balti riigi, kelle seas Eesti Vabariik on üks.

Täiskogu tervitab:

Kõiki demokraatlikke samme, mis on suunatud Eesti Vabariigi taastamisele ja kutsuvad kodanikke üles aktiivselt osalema Eesti Kongressi ja Eesti NSV Ülemnõukogu valimistel.

Täiskogu pöördub:

Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni, Helsingi Euroopa Julgeoleku- ja Koostöökonferentsist osavõtjate, kõigi riikide valitsustele ning maailma avalikkuse poole üleskutsega mõista ja toetada meie seaduslikke nõudmisi, meie enesestmõistetavat õigust tagasi saada meilt vägivaldselt röövitud täieõiguslik koht sõltumatute riikide hulgas, kuhu me kuulusime ja kuhu me oleme 70 aastat moraalselt ning *de jure* kuulunud. Suurriikide otsused ja kokkulepped ei tohi enam kunagi määrata väikeriikide ning -rahvaste saatust.

Täiskogu pöördub NSV Liidu Ülemnõukogu poole ettepanekuga alustada eesti rahva seaduslike esindajatega läbirääkimisi Eesti riigi iseseisvuse taastamiseks.

Täiskogu kuulutab:

Iseseisva Eesti Vabariigi taastamise eesmärgil ja lähtudes Tartu rahulepingu kehtivusest alustab Eesti oma esindajate kaudu konstruktiivseid läbirääkimisi kõigi osapooltega, kellest oleneb iseseisva Eesti Vabariigi taastamine *de facto*.

Tallinnas 2. veebruaril 1990.

Selle deklaratsiooni poolt hääletas 3090 rahvasaadikut, vastu hääletas 101. Deklaratsioon kinnitas ühise seisukoha riikliku iseseisvuse taastamiseks, lähtudes 1920. a Tartu rahulepingust, mis sai eelseisvatel esinduskogude valimistel iseseisvusmeelsete saadikukandidaatide valimisplatvormide aluseks.

Sünnimused Ida-Euroopas ja Baltimaades olid jõudnud faasi, kus ikka võimsamalt hakkas väljenduma rahva reaalne tahe ja püüe taastada demokraatlik riigikord ja riiklik iseseisvus. Eesti NSV XI Ülemnõukogu (24.02.85–18.03.90) oli oma tegevuse kahel viimasel aastal vastu võtnud rahvaliidumiste survele rida olulisi seadusandlikke akte Eesti iseseisvuse taastamise teel, kuigi see Ülemnõukogu koosseis ei olnud valitud üldtunnustatud demokraatlikest põhimõtetest lähtuvalt: Eesti NSV ÜN Presiidiumi seadlus „Riikliku ja rahvussümboolika kohta Eesti NSVs“ (23.06.88), seadus muudatuste ja täienduste tegemise kohta Eesti NSV konstitutsioonis (põhiseaduses), deklaratsioon „Eesti NSV suveräänsusest“ (16.11.88), „Keeleseadus“ (18.01.89), „Eesti NSV isemajandamise alused“ (18.05.89), otsus „Ajaloolis-õiguslikust hinnangust Eestis 1940. aastal toimunud sündmuste kohta“ (12.11.89), „ENSV Ülemnõukogu valimisseadus“ (17.11.89) – Ülemnõukogu kui selle seaduse järgi juba alaliselt tegutsev kõrgeim riigivõimuorgan, mille saadikud valitakse üldise, ühetaolise ja otsese valimisõiguse alusel salajasel hääletamisel viieks

aastaks. Seadused ja otsused Vabariigi Valitsuse, Eesti Panga asutamise kohta (15.12.89), pangaseadus. Otsuses „Ettevalmistustest Eesti riiklikuks iseseisvumiseks (23.02.90), kus p. 3 on öeldud: teha NSV Liidu Rahvasaadikute Kongressile ettepanek alustada läbirääkimisi NSV Liidu ja Eesti NSV vahel **Tartu rahulepingu kehtivusele rajaneva Eesti Vabariigi iseseisvuse taastamise üle de facto.**

26. mail 1989 oli Leedu NSV Ülemnõukogu vastu võtnud deklaratsiooni „**Leedu riiklikust suveräänsusest**“, kus on öeldud, et 1918. aastal Leedu taastas oma riigi, mida tunnustati maailma paljude riikide poolt, **samuti kinnitas 1920. aasta lepinguga seda Nõukogude Venemaa, kes loobus selles lepingus igaveseks ajaks nõudmistest Leedu riigi ja tema territooriumi vastu ja et seda lepingut ei ole denonsseeritud.**

28. juulil 1989 järgnes Läti NSV deklaratsioon „**Läti riiklikust suveräänsusest**“ ja rida teisi seadusandlikke akte riikliku iseseisvuse taastamisel.

Seega Baltimaades uutel valitavatel ülemnõukogudel 1990. aasta kevadel ei tulnud riikliku iseseisvuse taastamiseks vajalikke seadusandlikke akte asuda menetlema tühjalt kohalt, vaid selle tööga olid elkäijad juba algust teinud.

XII koosseisu 18.03.90 valitavasse ENSV Ülemnõukogu 105 saadikukohale registreeriti 474 saadikukandidaati.

Registreeritud saadikukandidaatidest oli naisi 32, eestlasi 346, venelasi 99, teistest rahvustest 29.

Kõrgem haridus oli 372, keskharidus 101 ja algharidus 1 saadikukandidaadil. Vanuse järgi on saadikukandidaatidest kuni 29aastasi 21, 30–39aastasi 108, 40–49aastasi 194 ning 50aastasi ja vanemaid 151.

Saadikukandidaatide hulgas oli 48 töölist, 25 kolhoosiliiget, 378 teenistujat ja 13 sõjaväelast (neljale sõjaväelastele ettenähtud saadikukohale).

„T. Velliste leidis, et Eesti NSV Ülemnõukogu on 1940. aastast saadik ebaseaduslik ja kuritegelik. Ja meil, Eesti Vabariigi kodanikel, ei ole sellega mingit õiguslikku vahekorda. Kui see on nii, siis miks ikka veel häälte pärast võisteldes sünnitada uut seadusetust? Kõneleja tegi ettepaneku loobuda ebaseaduslikust Ülemnõukogust, jätta Ülemnõukogu valimised ära ja valida Eestimaa tõeline parlament – Riigivolikogu.“ (Rahva Häääl 3. veebruar 1990)

Selliseid kirjutisi, kus enne uue Ülemnõukogu valimisi seati kahtluse alla tema tegevuse vajalikkus, oli ilmunud veel teisigi.

Kuid missuguse valimisseaduse järgi oleks tulnud valida Riigikogu ja president? Okupatsioonieelseid valimisseadusi ei olnud mitmel põhjusel võimalik rakendada, samuti 1938. aastal kehtima hakanud põhiseadustki täies mahus. Enne okupatsiooni kehtinud presidentaalne Eesti Vabariik oli oma nõrkust juba näidanud, kui president „vaikival ajastul“ ainuisikuliselt oma dekreetidega valitses riiki ja rahvast ning osales okupantide survele oma dekreetidega omariikluse lammutamises. Tegelik olukord tõestas, et Riigikogu ja ka presidendi valimised tuli 1992. aastal läbi viia ikkagi EV Ülemnõukogu poolt vastu võetud uute valimisseaduste põhjal.

See üleskutse enne Eesti Kongressi valimisi oli tehtud emotsionaalsel tasandil, võitmaks valijaid enda poolele, arvestamata reaalseid võimalusi.

Deklaratsioon Eesti riikliku iseseisvuse küsimuses 2. veebruarist 1990, T. Vellistele kutsus kodanikke üles aktiivselt osalema Eesti Kongressi ja Eesti NSV Ülemnõukogu valimistel. Rõhuv enamus valijaid õnneks kuuletuski sellele üleskutsesele ning osales mõlemal valimisel.

Kui palju kodanikke seda Trivimi Velliste üleskutset järgis ja Ülemnõukogu valimistest 1990. aasta märtsis osa ei võtnud, ei ole teada. Kuid kindlasti neid oli. Selle tagajärjel sai nii mõnigi saadikukoht täidetud Ülemnõukogus iseseisvuse taastamist mittepooldava saadikuga muulaste seast enam, sest Trivimi Velliste üleskutse

muulaste osalust Ülemnõukogu valimistel ei vähendanud. Tekkis löhenemine nendegi eestlaste seas, kes soovisid riikliku iseseisvuse taastamist. Osa lootis sinisilmselt, et selle teeb ära Eesti Kongress ilma Ülemnõukoguta, kuid kuidas? Siiski osa Ülemnõukogusse kandideerijaid otsustas kandideerida eelnevalt ka Eesti Kongressi. Eesti Kongressi saadikuid pääses EV Ülemnõukogusse 44.

Mida kirjutas nendest probleemidest **Jüri Uluotsa** vennapoeg **Ülo Uluots** 1990. aastal enne Ülemnõukogu valimisi?

„Kui keegi arvab, et poliitikas on kõik lubatud, siis ta eksib. Poliitika peab kõigepealt aus ja avatud olema. Kõik tehingud ja varjatud käigud viivad ühesuguse tagajärjeni, mille nimi on spekulatsioon tema kõige halvemas mõttes. Leian, et rahvas peab teadma, mille nimel ta 24. veebruaril hääletama läheb. Selleks peaksid kodanike komiteede peakomitee liidrid selgelt oma arvamuse välja ütleva ja vastama küsimustele:

- Milline on kongressi lõppeesmärk? (Küsimus on laiem kui ainult Eesti iseseisvus. Seda tahavad kõik.)
- Missugune on eesmärgile jõudmise mehhanism?
- Milliseks kujuneb Eesti sisepoliitiline olukord pärast selle mehhanismi käivitumist?
- Missugused on lõppeesmärgi majanduslikud garantiid? (Avaldatud poliitiline deklaratsioon on ümmargune ega sisalda konkreetseid vastuseid.)

Loodan, et valijad saavad vastuse ja see ei ole ühelauseline. Ei saa ju põrsast kotis osta. Kui me ei tea kogu tõde, lakkab pool miljonit kodanike komiteedes registreeritud olemast argument.“ (Rahva Hääli 23. jaanuar 1990)

„Maailmas on kaks suurriiki, kes vastutavad rahu eest meie planeedil. Ilma nende tahteta ei lange isegi lehed puust. Ka meie saatuse on nende kätes. Tuletame meelde, et esimesena tunnistas 1920. a. Eesti Vabariiki *de facto* Nõukogude Venemaa. Lääneriigid jõudsid selleni alles paari aasta pärast.

Ka nüüd läheb meie iseseisvuse tunnustamine paratamatult sama teed. Olen täis veendumust, et esimese tunnustuse oma iseseisvusele *de facto* peame me saama Moskvast, ülejäänud on juba tehnika küsimus, nagu ütlevad maletajad.

Arvan, et arukas inimene teeb oma panuse uuele Ülemnõukogule, ka tema volitustega komisjonile, kellele antakse võimutäius pidamaks läbirääkimisi meie *status quo* üle.

See on ainus organ, keda Moskva tunnustab ja tunnustab. Kõik teised organisatsioonid jäävad rahvaliidumiste ja erakondade tasemele.

On kuulda hääli, et uus Ülemnõukogu peaks juba esimesel istungil panema toime enesetapu.

Kui me seda teeme, siis järgneb küllap veel suurem enesetapp, pärast mida ei jätku meil vist enam matuselisi. Tee kalmistule on alati tupiktee, ka poliitikas.

Sellisenä näen tänast maailma mina.

Annaks Jumal, et ma eksin ja et kõik on hoopis teisiti, palju ilusam ja lihtsam.“ (Rahva Hääli 8. märts 1990)

„Püüame nüüd silmade ette luua pildi, mis sünnib siis, kui me ühel ilusal päeval taastame oma armsa vabariigi.

Põhiseadust meil pole. Lootus rakendada ehedalt 1938. aasta põhiseadust on ebareaalne. Mitte ainult nõukogude võim, vaid ka aeg on tema kallal oma töö teinud. Tühise näitena võib tuua Riiginõukogu moodustamise. Meil pole enam neid ametikohti ega kutsekodasid, mille kaudu Nõukogu moodustati. See on veel väiksem häda, põhiseadus tervikuna pole suutnud ajahambale vastu pidada.

Meil pole tsiviilseadustikku. Praegune kaitseb sotsialismi, vabariigiaegne on vananenud. Kuid riigi juriidiline pealisehitus ei koosne ainult nimetatud õiguslikest aktidest. Eesti Vabariigi seaduste kogu koosnes 15 köitest.

Igaüks, kes õigusest vähegi midagi taipab, saab aru, et me seisame varemete ees.“ (Läänlane 13. märts 1990)

Manalateele lahkunud inseneri-poliitiku **Ülo Uluotsa** (04.02.1930–18.07.1997) tookordne arukas olukorra analüüs ja järeldused kinnitasidki tema väljaöeldud mõtete õigsust. EV Ülemnõukogul tuligi aastatel 1990–92 luua seadusandlik baas, vastu võtta 637 seadusandlikku akti taastatava iseseisva riigi jaoks. Käibelega võtta oma raha – kroon. Moodustada Põhiseaduse Assamblee uue põhiseaduse eelnõu väljatöötamiseks. Seaduseelnõu pandi rahvahääletusele ja kiideti rahva poolt heaks 1992. aastal. See Eesti Vabariigi põhiseadus kehtib senini. Suurriigid andsid oma tunnustuse Balti vabariikide riikliku iseseisvuse taastamisele alles pärast seda, kui oli välja selgitatud Moskva nõusolek.

Tiit Made oma raamatus „Alasi ja haamri vahel“ (Argo 2007) kirjutab: „Ridade korrastamiseks ja üldiseks Rahvarinde-vastaseks organiseerumiseks pakkus pagulasprofessor **Rein Taagepera** välja kodanike komiteede idee. Selles liikumises peitus ainus võimalus integreerida välismaal elavaid Eesti pagulaspoliitikuid kodumaal toimuva protsessiga. Kuna **Taagepera** kuulus ühtlasi ka Rahvarinde ideoloogide hulka, siis tänu temale tõmbus Rahvarinne kodanike registreerimise kritiseerimisest tagasi. Rahvarinde liidritele **Edgar Savisaarele** ja **Marju Lauristinile** polnud vastuvõetav uue kujuneva opositsioonilise jõu ideoloogiline põhipostulaat taastada Eesti Vabariiki õigusliku järjepidevuse alusel. **Savisaar** esitas septembris Eesti Raadios esinedes kolmanda vabariigi idee, mis rõhus täiesti uue riigi väljakuulutamisele, see ajas rahvuslikult meelesstatud ringkonnad marru. 1. märtsi 1990 seisuga oli end Eesti Vabariigi kodanikuks registreerinud 790 000 inimest. Kodanikuks taotlejate arvelevõtmiseks jagati neile rohelisi kaarte, mille ettenäitamisel lubati tulevikus anda Eesti kodakondsus lihtsustatud korras, ilma keeleoskust nõudmata. Üle 60 000 Vene immigrandi oskas seda pakkumist ära kasutada. Roheliste kaartide süsteemi käivitamise peamiseks initsiaatoriks oli **Vardo Rumessen**. Kaartide trükkimiseks andsid raha väliseestlased. Kodanike arvu kunstlik suurendamine oli sisuliselt ebapatriootiline,

isegi ebaaus tegu, mis devalveeris kodakondsuse taotlemist ja andis sellele olulisele poliitilisele aktsioonile nõukoguliku varjundi.“

Leedus ja Lätis tehti riikliku iseseisvuse taastamise vormistamine Ülemnõukogude poolt ära ilma kodanike kongresse ja komiteesid sellesse kaasamata. Seadusandliku kogu staatust omas aastatel 1990–92 ainult Ülemnõukogu. Selle kinnituseks võimegi Eesti Vabariigi Riigikogu koduleheküljelt seadusandlike kogude nimistust leida 1990–92 aastal tegutsenud EV Ülemnõukogu, mitte Eesti Kongressi.

Seadusandlikke kogusid saab olla riigis korraga vaid üks. Selleks oli tol perioodil Ülemnõukogu, teised massiorganisatsioonid, rahvaliidumised, esinduskogud olid kõik ühiskondlikud organisatsioonid ja nad ei omanud seadusandlikku võimu. Demokraatlikus riigis reeglid, mille põhjal riik tegutseb, kehtestatakse parlamendis rahvaesindajate poolt, mitte tänavatel, miitingutel, laulupidudel, rahvakoosolekutel.

Eestis oleks riikliku iseseisvuse taastamise protsess kindlasti toimunud lihtsamalt, kui ei oleks loodud Ülemnõukogule vastasseisu, oleks mindud arukale koostööle. Vastasseisust ja erimeelsustest ei olda eesti ühiskonnas lahti saadud senini. Püüe tookordseid sündmusi maha vaikida või moonutada, tookordseid otsuselangetajaid eirata või alavääristada, kestab edasi.

24. veebruaril algasid Eesti Kongressi valimised, mis kestsid kuus päeva. Valiti 464 saadikut.

11.–12. märtsil tuli kokku Eesti Kongress oma esimesele istungjärgule. Istungi esimesel päeval võeti kongressi poolt vastu

Eesti Kongressi deklaratsioon seadusliku riigivõimu taastamisest Eesti Vabariigi maa-alal

Eesti Kongress, väljendades Eesti Vabariigi kodanikkonna kindlat tahet, toetudes Eesti Vabariigi kui rahvusvaheliselt tunnustatud iseseisva ja sõltumatu riigi vägivaldse annekteerimise jätkuvale mittetunnustamisele maailma demokraatlike riikide poolt ning lähtudes sellest, et Eesti Vabariigi ja Nõukogude Liidu vahelised riigiõiguslikud suhted põhinevad endiselt 1920. aastal sõlmitud Tartu rahulepingule,

deklareerib:

1. 17. juunil 1940. aastal alustas NSV Liit sõjalise kallaletungi ähvardusel tänaseni kestvate agressiooni Eesti Vabariigi vastu ning okupeeris ja annekteeris Eesti Vabariigi, rikkudes sellega kehtivate lepingutega võetud kohustusi.

Okupatsioonivõimu kontrolli all ebaseaduslikult valitud Riigivolikogu otsused Eesti Vabariigi põhiseadusliku korra muutmisest, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi väljakuulutamistest ja viimase astumisest NSV Liidu koosseisu on õigusvastased ja seega kehtetud.

2. Eesti Vabariik on tänaseni NSV Liidu poolt okupeeritud ja annekteeritud riik, kus puudub seaduslik riigivõim, Eesti NSV võimuorganid on okupatsioonivõimu haldusasutused, kusjuures tegelik kõrgeim riigivõim Eestis kuulub okupeerivale riigile – NSV Liidule.

3. Iseseisev ja sõltumatu Eesti Vabariik tuleb taastada anneksiooni tühistamise, okupatsioonivägede väljaviimise ja kõrgeima riigivõimu üleandmise teel Eesti Vabariigi põhiseaduslikule rahvaesindusele. Eesti Vabariigi taastamine peab põhinema Eesti Vaba-

riigi kodakondsuse järjepidevusel ning kehtival Eesti Vabariigi põhiseadusel.

4. Eesti Vabariigi ja NSV Liidu vahel tuleb taastada heanaaberlikud suhted võrdõiguslikkuse, huvide vastastikuse austamise ja mõlemale poolele kasuliku koostöö alusel, vastavalt Tartu rahu-
lepingu vaimule ning kirjatähele.

Tallinnas 11. märtsil 1990

Selle deklaratsiooniga toodi välja need põhimõtted, millele tuginedes Eesti Kongress nägi teed taastada Eesti Vabariik. Eesti Kongressi deklaratsioon oli lühike, konstateeriv ning sellest ei selgu, kuidas eesmärki saavutada ja kelle poole selle deklaratsiooniga üldse pöörduti.

Seevastu eelnev, 2. veebruaril kõigi tasandite rahvasaadikute poolt vastu võetud deklaratsioon käsitles probleeme ning eesmärgile jõudmist põhjalikult ja oli suunatud pöördumisega konkreetsete riikide valitsuste ja instantside poole.

Ühine nende kahe deklaratsiooni puhul on see, et mõlema puhul on eesmärk **taastada Eesti Vabariik, tuginedes Tartu rahu-
lepingule.**

12. märtsil valisid Eesti Kongressi saadikud Eesti Komiteesse 71 Eesti Vabariigi kodanikku ja 7 kodakondsuse taotlejat.

Tulevastest Ülemnõukogu saadikutest osutus Eesti Komiteesse valituteks 21, sama aasta 26. oktoobri uutel valimistel Eesti Komiteesse ainult 12.

18. märtsil toimusid Eesti NSV Ülemnõukogu XII koosseisu valimised. Eesti NSV Ülemnõukogu valimiseks oli valijate nimekirjadesse kantud 1 164 603 valijat. Valimisest võttis osa 912 648 valijat ehk 78,37 protsenti. Hääletamisest võttis osa 911 203 valijat ehk 78,24% valijate nimekirjadesse kantud valijatest. Eesti NSV Ülemnõukogu valimiseks oli valijate nimekirjadesse kantud 1 164 603 valijat.

Valiti 105 saadikut. Neli saadikut olid üles seatud Nõukogude sõjaväeosade poolt, 28 saadikut Rahvarinde poolt, 10 Eesti Töökollektiivide Liidu poolt, 10 Töökollektiivide Ühendnõukogu (Interrinde-iseseisvusvastaste) poolt, Vaba Eesti poolt 9, töökollektiivide poolt 17. Maaliidu poolt ülesseatuid 4, EKP poolt 4, Roheliste poolt 2, Memento poolt 1 ja kodanikualgatuse korras 17.

Rahvuslike jõudude (ERSP jt) valimisboikoti tõttu Eesti NSV Ülemnõukogu XII koosseisu valimistel oli Eesti Vabariigi kodanikond ENSV Ülemnõukogus alaesindatud, muulased aga ülesindatud. Seega ei olnud Ülemnõukogu kodanikkonna, vaid faktilise elanikkonna esinduskogu. Vaatamata boikotile olid siiski ülekaalus Ülemnõukogus Eesti iseseisvuse taastamist kindlalt pooldavad saadikud 73–74 (70% ringis) ja iseseisvusvastaseid 27 (26%), 4–5 saadiku kindlad eelistused jäid selgusetuks. Eesti NSV Ülemnõukogu oma tegevuses võttiski suuna riikliku iseseisvuse taastamisele Tartu rahulepingu alusel, nagu 2. veebruaril 1990. aastal kõigi tasandite rahvasaadikute täiskogu Tallinnas linnahallis otsustas.

18. märtsil toimusid ka Läti NSV Ülemnõukogu XII koosseisu valimised, kus Läti Rahvarinne (Tautas Fronte) saavutas absoluutse enamuse, saades Ülemnõukogus 131 kohta 201st ehk 65,2%. Läti NSV Ülemnõukogu võttis suuna Läti riikliku iseseisvuse taastamisele. Minimalistide ettepanek oli, et võetaks suund iseseisvuse taastamisele, maksimalistid nõudsid kohest iseseisvuse väljakuulutamist. Diskussioonide tulemusena võeti vastu maksimalistide variant pehmemal kujul, eeldades üleminekuperioodi. Taastati 1922. aasta konstitutsioon, mille toime kohe ka peatati, välja arvatud artikkel, mis määratles põhiseaduslik-õigusliku riikluse alused, mida sai muuta ainult referendumiga. Üleminekuperioodil otsustati juhinduda Läti NSV konstitutsioonist ja teistest õiguslikest aktidest, mis ei ole vastuolus 1922. aasta põhiseaduse artiklitega 1, 2, 3 ja 6. Kõrgeimaks võimuorganiks üleminekuperioodil tunnistati Läti Ülemnõukogu.

Samal ajal toimusid valimised ka Läti Kodanike Kongressi.

Leedu ja Läti Ülemnõukogu koosseisud olid suuremad kui Eesti Ülemnõukogus, vastavalt 141 ja 201 saadikut – Ülemnõukogu liiget.

11. märtsil võttis Leedu NSV Ülemnõukogu vastu seaduse **nime- tusest ja riigivapist** (Ülemnõukogu hoones kaeti kinni Leedu NSV riigivapp) ning seaduse Leedu riigi taastamisest.

Leedu Vabariigi Ülemnõukogu akt

Leedu riigi taastamisest

Väljendades rahva tahet, Leedu Vabariigi Ülemnõukogu otsus- tab ja pühalikult kuulutab, et taastatakse Leedu riigi suveräänse õiguse teostus, mis hävitati võõra võimu poolt 1940. aastal ja nüüd- sest peale on Leedu jälle iseseisev riik.

Leedu Ülemnõukogu iseseisvusakt 16. veebruarist 1918. aastast ja Asutava Seimi resolutsioon 15. maist 1920. aastast demokraat-liku Leedu riigi taastamisest ei ole kunagi kaotanud õiguslikku jõudu ja on Leedu riigi konstitutsiooniliseks aluseks.

Leedu riigi territoorium on terviklik ja jagamatu ja sellel ei keh- ti ühegi teise riigi konstitutsioon.

Leedu riik rõhutab oma truudust rahvusvahelise õiguse üldtun- nustatud printsiipidele, tunnistab riigipiiride puutumatust, nagu see on formuleeritud Euroopa Julgeoleku- ja Koostöökonverentsil Helsingis 1975. aastal, garanteerib inim-, kodaniku-, ja rahvusvähe- muste õigused.

Leedu Vabariigi Ülemnõukogu kui suveräänse võimu väljen- daja asub käesoleva aktiga realiseerima riigi täielikku suverään- sust.

Leedu Vabariigi Ülemnõukogu esimees V. Landsbergis

Leedu Vabariigi Ülemnõukogu sekretär L. Sabutis

Vilnius, 11. märts 1990

Selle akti poolt andsid oma allkirja 124 Leedu Vabariigi Ülemnõukogu liiget 141st ehk 87,9%:

Aleksandras Algirdas Abišala, Povilas Aksomaitis, Nijolė Ambrazaitytė, Aleksandras Ambrazevičius, Laima Liucija Andrikienė, Vytenis Povilas Andriukaitis, Irena Andrukaitienė, Kazimieras Antanavičius, Leonas Apšega, Mykolas Arlauskas, Rimantas Astrauskas, Zbignevas Balcevičius, Vilius Baldišis, Julius Beinortas, Vladimiras Beriozovas, Egidijus Bičkauskas, Algirdas Mykolas Brazauskas, Audrius Butkevičius, Virgilijus Juozas Čepaitis, Medardas Čobotas, Arūnas Degutis, Juozas Dringelis, Algirdas Endriukaitis, Balys Gajauskas, Eugenijus Gentvilas, Bronislovas Genzelis, Miglutė Gerdaitytė, Petras Giniotas, Kęstutis Glaveckas, Eimantas Grauskas, Kęstutis Grinius, Romas Gudaitis, Romualda Hofertienė, Gintautas Iešmantas, Stanislovas Gediminas Ilgūnas, Albinas Januška, Egidijus Jarašiūnas, Vladimiras Jarmolenka, Vidmantė Jasukaitytė, Zenonas Juknevičius, Jurgis Jurgelis, Česlovas Juršėnas, Virgilijus Kačinskas, Antanas Karoblis, Juozas Karvelis, Valdemaras Katkus, Egidijus Klumbys, Vytautas Kolesnikovas, Stasys Kropas, Česlovas Kudaba, Algirdas Kumža, Bronislovas Juozas Kuzmickas, Vytautas Landsbergis, Kęstutis Lapinskas, Mečys Laurinkus, Arvydas Kostas Leščinskas, Jonas Liaučius, Bronislovas Lubys, Jonas Mačys, Stasys Malkevičius, Leonas Milčius, Jokūbas Minkevičius, Albertas Miškinis, Donatas Morkūnas, Kazimieras Motieka, Birutė Nedzinskienė, Algimantas Norvilas, Česlovas Okinčicas, Romualdas Ozolas, Nijolė Oželytė-Vaitiekūnienė, Justas Vincas Paleckis, Vytautas Paliūnas, Jonas Pangonis, Algirdas Vaclovas Patackas, Rolandas Paulauskas, Saulius Pečeliūnas, Eugenijus Petrovas, Virgijus Pikturna, Vytautas Petras Plečkaitis, Petras Poškus, Vidmantas Povilionis, Jonas Prapiestis, Kazimiera Danutė Prunskienė, Vytautas Puplauskas, Antanas Račas, Gintaras Ramonas, Liudvikas Narcizas Rasimavičius, Rasa Rastauskienė-Juknevičienė, Liudvikas Saulius Razma, Algirdas Ražauskas, Kęstutis

Rimkus, Audrius Rudys, Romualdas Rudzys, Benediktas Vilmantas Rupeika, Liudvikas Sabutis, Kazimieras Saja, Aloyzas Sakalas, Algirdas Saudargas, Algimantas Sėjūnas, Liudvikas Simutis, Česlovas Vytautas Stankevičius, Rimvydas Raimondas Survila, Valerijonas Šadreika, Saulius Šaltenis, Lionginas Šepetys, Gediminas Šerkšnys, Albertas Šimėnas, Jonas Šimėnas, Jonas Tamulis, Aurimas Taurantas, Vladas Terleckas, Pranciškus Tupikas, Algimantas Vincas Ulba, Kazimieras Uoka, Gediminas Vagnorius, Zigmas Vaišvila, Petras Vaitiekūnas, Rimvydas Valatka, Birutė Valionytė, Povilas Varanauskas, Eduardas Vilkas, Emanuelis Zingeris, Alfonsas Žalys, Vidmantas Žiemelis.

Leedu oli Balti riikidest esimene riikliku iseseisvuse taastamisel, kuid sellele ei järgnenud kohest välisriikide tunnustust, nagu 1918. aastalgi. Järgnesid Moskva-poolsed ähvardused ja rünnakud Leedu Vabariigi vastu.

Ka USA ametlikku tunnustust seekord Leedu iseseisvusele ei järgnenud. Valges Majas kinnisel koosolekul aprillis 1990 USA president **Bush** ütles, et ennem ta hülgab Leedu, kui lubab, et see kriis tooks kahju **Mihhail Gorbatsšovile**.

Suurriikide poliitikas olid prioriteedid tähtsuse järgi paika pandud ja Balti riigid oma omariikluse taastamise probleemidega ei olnud selles nimekirjas siis veel esikohal. Selleks tuli vaeva näha ja oma aega oodata.

Ajalehe Washington Post ajakirjanik **R. T. Davies** väljendas päris kriitilist vaadet USA Balti poliitika kohta oma 8. aprilli 1990. aasta artiklis ja esitas otse väljakutse: „Sõitke Leedusse! Keeldudes Leedu valitsuse dipolmaatilisest tunnustamisest on Ameerika Ühendriigid seoses sellega keeldunud viiskümmend aastat antud lootusest, mille põhjal leedulased sellise otsuse tegid, et edukalt vabaneda nõukogude võimust. Kuidas teisiti leedulased saidki mõista meie viiekümne aasta pikkust mittetunnustamise poliitikat, meie raadioaateid leedu keeles kolme raadiovõrgu kaudu, meie iga-aastaseid proklamatsioone ikestatud rahvaste päeval?“

29. märtsil ENSV Ülemnõukogu XII koosseis tuli kokku esimesele istungjärgule. Ülemnõukogu esimeheks valiti **Arnold Rüütel** ja Ülemnõukogu juhatajaks **Ülo Nugis**.

30. märtsil võttis Eesti NSV Ülemnõukogu vastu otsuse Eesti riiklikust staatusest.

Eesti NSV Ülemnõukogu kinnitab, et Eesti Vabariigi okupeerimine NSV Liidu poolt 17. juunil 1940. aastal ei ole katkestanud Eesti Vabariigi olemasolu *de jure*. Eesti Vabariigi territoorium on okupeeritud tänaseni.

Eesti NSV Ülemnõukogu, arvestades eesti rahva selgesti väljendatud tahet Eesti Vabariigi iseseisvuse ja seadusliku riigivõimu taastamiseks,

tunnustab Eestis NSV Liidu riigivõimu ebaseaduslikkust selle kehtestamise momendist alates ja kuulutab välja Eesti Vabariigi taastamise (*restitutio ad integrum*);

kuulutab välja üleminekuperioodi, mis lõpeb Eesti Vabariigi põhiseaduslike riigivõimuorganite moodustamisega.

Üleminekuperioodiks töötab Eesti NSV Ülemnõukogu välja valitsemise ajutise korra koos õiguslike garantiidega kõigile elanikele, rahvusest sõltumata.

Käesolev otsus jõustub vastuvõtmise hetkest.

Eesti NSV Ülemnõukogu esimees **A. Rüütel**.

Tallinn, 30. märts 1990

See otsus võeti vastu ENSV Ülemnõukogu neljandal istungil 30. märtsi õhtul. Istungil oli kohal 96 Ülemnõukogu liiget. Otsuse poolt hääletas 73 liiget (69,5% liikmete koguarvust), erapooletuid oli 3 ja vastu hääletajaid ei olnud. 20 Ülemnõukogu liiget ei olnud ennast registreerinud kohalolijateks ning nad ei osalenud hääletamisel. See otsus ei jäänud deklaratiivseks, vaid sellele järgnesid seadusandlikud aktid riikliku iseseisvuse reaalseks taastamiseks, mida ka pidevalt ellu rakendati.

30. märtsil võeti vastu Eesti NSV Ülemnõukogu deklaratsioon Eesti NSV Ülemnõukogu ja Eesti Kongressi koostööst.

Eesti NSV Ülemnõukogu tunnustab Eesti Kongressi Eesti Vabariigi kodanikkonna esinduskoguna ning Eesti Vabariigi riigivõimu taastajana.

Eesti NSV Ülemnõukogu on valmis koostööks Eesti Kongressi ja Eesti Komiteega Eesti Vabariigi taastamiseks õigusliku järjepidevuse alusel.

Eesti NSV Ülemnõukogu esimees A. Rüütel.

Tallinn, 30. märts 1990

Selle deklaratsiooni vastuvõtmisel oli kohal 96 Ülemnõukogu liiget. Poolt hääletas 71 (67,6% liikmete koguarvust), vastu hääletas 23 ja erapooletuks jäi 2 Ülemnõukogu liiget. Kahjuks jäi see deklaratsioon ilma Eesti Kongressi poolse soovita Ülemnõukoguga tõhusat koostööd teha. Kuid Eesti Kongressi saadikute ja Eesti Komitee liikmete märkimisväärne esindus oli Ülemnõukogus olemas, nende tegevus Ülemnõukogus oli Eesti Komitee poolt teadlikult koordineerimata ja suunamata jäetud. Eesti Kongressi saadikud Ülemnõukogus omasid kahte mandaati ning olidki ainukesteks Eesti Kongressi seisukohtade vormijateks seadusandlikesse aktidesse.

Eesti Komitee seisukoht oli iseseisvuse taastamine saavutada ilma Ülemnõukoguta. Ülemnõukogu aga soovis koostööd. Alles 20. augustil 1991, kui oli selge, et tarvis on Eesti Komiteel muuta oma tõrjuvat hoiakut Ülemnõukogu suhtes ning asuda koostööle, muidu ta jääbki iseseisvuse taastamisest kui institutsioon oma käitumisega üldse kõrvale, toimus teatud murrang. Eesmärk oli ju mõlemal ühine – Eesti riikliku iseseisvuse taastamine õigusliku järjepidevuse alusel.

Eesti Ülemnõukogu poolt vastuvõetud deklaratsioon 30. märtsist 1990 ja otsus 16. maist 1990 kinnitasid Eesti NSV Ülemnõukogu ja Eesti Kongressi vahelist koostööd (koostöö vormide ja kooskõlastamisele tulevate küsimuste kohta kirjalikku lepet kui sellist siiski ei sündinud).

13. juulil 1989 Läti NSV Ülemnõukogu Presiidium oli vastu võtnud määruse Kodanike Komiteede moodustamise tegevusest, kus oli kirjas: „Üheaegselt teostatakse Kodanike Komiteede süsteemi formeerimist ja Läti Kodanike Kongressi (istungi) läbiviimise alast tööd eesmärgiga ümber vaadata Läti NSV poliitiline staatus.

Kõik see on vastuolus kehtiva Läti NSV konstitutsiooniga, Kodanike Komiteed sisuliselt omistavad endale riiklike organite funktsioone ja nende praktiline tegevus on suunatud konstitutsiooniliste võimuorganite asendamisele.

Läti NSV Ülemnõukogu Presiidium määrab:

1. Tunnistada Kodanike Komiteede moodustamine ja tegevus ebaseaduslikuks, vastuolus olevaks Läti NSV konstitutsiooni põhi- alustega ja kehtiva seadusandlusega.

2. Kohalikel Rahvasaadikute Nõukogudel, riiklikel ja ühiskond- likel organisatsioonidel hoiduda Kodanike Komiteedele kaasa ai- tamast (mitte võimaldada neile ruume, materaal-tehnilisi jm va- hendeid)“

Leedus seevastu Kodanike Komiteed ei moodustatudki.

Ülemnõukogu ja Eesti Komitee vahekorra kirjutas 1991. aastal Eesti Vabariigi valitsuse eksiilnõunik välispoliitilistes küsimustes Aleksander Terras järgmist:

„Meie vabadusvõitlust kandva tõusulaine löömine kahte lehte on traagiline mitte ainult sisepoliitilisest lähtekohast, vaid muutub ka välispoliitiliselt ikka enam koormavaks.

Sellekohaseid refleksioone: Ülemnõukogu ja Eesti Komitee suh- teliselt vabade valimiste tulemusel on tekkinud kaks rahvaesindaja- te kogu, kes tahavad omistada endale seadusandlikku funktsiooni.

Kuna aksioomselt kaht paralleelset seadusandvat organit olla ei saa, siis on poliitiliste voolude jagajaks muutunud küsimus ühe või teise nimetatud organi seaduspärasusest.

Eesti Komitee ise peab end ainsaks Eesti Vabariigi kodanike sea- duslikuks esindajaks, ent missuguse seaduse järgi, see jääb küsitavaks.

Seadusandlik funktsioon *de facto* lasub aga okupatsiooni tingimustes jätkuvalt Ülemnõukogul, kelle toetusel töötab ka praegune (Savisaare) valitsus. Mõlemad ütlevad end tegutsevat ülemineku perioodil.

Eesti Komitee ei tunnusta Ülemnõukogu parlamentaarset staatus, asudes seisukohal, et sellega legaliseeritakse venelaste suur sisseränd Eestisse (kuna sisserändajail oli ÜN valimistel hääleõigus).

Mõlema organi (EK ja ÜN) tegevuse kokkuleppeline kooskõlastamine ei ole seni õnnestunud.“

Selline lõhestatus ja süvenenud erimeelsus on eestlastele omane nähtus, kuna ka paguluses oli eestlaste kogukond lõhestunud, vahepeal oli neil moodustatud isegi kaks eksiilvalitsust ja valitud kaks eksiilpeaministrit presidendi ülesandeis korraga (Rootsis **August Rei** alates 9.01.45 kuni 29.03.63 ja Saksamaal **Alfred Maurer** alates 3.03.53 kuni 20.09.54). Neid muidugi ükski välisriik ei tunnustanud. Tunnustati ainult okupatsioonieelset Eesti Vabariiki ja selle diplomaate, kuid seda Eesti Vabariiki, mida diplomaadid esindasid, tegelikkuses enam ei eksisteerinud.

„Eesti Vabariigi Peakonsulaat New Yorgis, Eesti riikluse kandja välismaal, ei tunnustanud Rootsis loodud eksiilvalitsust. Samal seisukohal olid ka Eesti **Rahvuskomitee Ühendriikides** (1952, ERÜ) ja Eesti **Kesknõukogu Kanadas** (1954, EKK, endise nimega **Rahvusliku Välisvõitluse Nõukogu**), mis olid eestlaskonna tähtsamad organisatsioonid. Nad asutasid vastukaaluks **Ülemaailmse Eesti Kesknõukogu** (1955, ÜEKN), millega liitus ka **Rootsi Eestlaste Esindus (REE)**. Paraku ei õnnestunud poliitiliselt luua keskorganisatsiooni, mis leidnuks tunnustust kõigi pagulaste poolt. ÜEKN ringkond oli Eesti Vabariigi aegse Isamaaliidu sõiduvees, kuna ERN (eksiilvalitsus) pooldas „vaikiva ajastu“ eelset õhustikku.“ (**Boriss Tesnov**, „Eesti rahva lühiajalugu“, Vancouver–Tartu 2001)

„Autoritarrežiimiga opositsioonis olnud poliitikud, kultuuri- ja avaliku elu tegelastes ja esimesest seltskonnast kõrvale tõrjutud

isikud aga nõudsid, et moodustataks demokraatlikult valitud esinuskogu. Nende arvates oli jutt eksiilvalitsuse loomiseks saadud volitustest müstiline ja naeruväärne. Nemad väitsid, et tekkinud olukorras on kontinuiteedi kandjaks ainult rahvas, mitte autoritaarreežiimi toetajatest endised diplomaadid ja poliitikud. Pagulastele oli teada, et mitmed nendest olid kõigele lisaks end kompromiteerinud koostöös Hitleri-Saksamaaga.“ (Magnus Ilmjärv, „Hääletu alistumine“, Tallinn, 2004)

3. mail kogunes Läti NSV Ülemnõukogu oma esimesele istungjärgule ja valis Ülemnõukogu esimeheks Anatolis Gorbunovsi. Moodustati kaks fraktsiooni: Läti Rahvarinde fraktsioon – 131 saadikut ja Interrindega seotud fraktsioon Võrdõiguslus – 57 saadikut.

4. mail võttis Läti NSV Ülemnõukogu vastu deklaratsiooni Läti Vabariigi iseseisvuse taastamisest:

„18. novembril 1918. aastal väljakuulutatud iseseisev Läti riik sai 1920. aastal rahvusvahelise tunnustuse ja 1921. aastal sai Rahvaste Liiga täieõiguslikuks liikmeks. Oma enesemääramise läti rahvas teostas juriidiliselt 1920. aasta aprillis, kui üldistel võrdõiguslikel, otsestel ja proportsionaalsetel valimistel rahva usaldusmandaat anti Asutavale Kogule. 15. veebruaril 1922. aastal Asutav Kogu võttis vastu riigi põhiseaduse – Läti Vabariigi konstitutsiooni, mis on *de jure* jõus käesoleva ajani.

Tolle aja stalinliku Nõukogude Liidu valitsuse ultimatiivset nooti, mis anti 16. juunil 1940. aastal üle Läti Vabariigile valitsuse vahetuse nõudmisega, ja NSV Liidu relvastatud agressiooni 17. juunil 1940. aastal tuleb kvalifitseerida kui rahvusvahelist kuritegu, mille tagajärjeks oli Läti okupeerimine ja suveräänse Läti Vabariigi riikliku võimu likvideerimine. Läti valitsus oli moodustatud NSV Liidu valitsuse esindajate näpunäidete järgi. Rahvusvahelise õiguse vaatepunktist see valitsus ei olnud suveräänse Läti Vabariigi täidesaatvaks organiks, kuna ei esindanud Läti Vabariiki, vaid NSV Liidu huve.

14. ja 15. juulil 1940. aastal okupeeritud Lätis poliitilise terrori tingimustes ja õigusvastaselt vastu võetud konstitutsioonivastase seadusega valimistest, viidi läbi valimised seimi. 17 esitatud kandidaatide nimekirjast hääletamisele lubati ainult Töötava Rahva Bloki kandidaatide nimekiri. Töötava Rahva Bloki valimiseelses platvormis ei sisaldunud nõudmist kehtestada Lätis nõukogude võim ja Läti Vabariigi astumist Nõukogude Liidu koosseisu. Sealjuures valimise resultaadid olid võltsitud.

Seim, mis moodustati seadusevastaselt, rahva petmise tagajärjel, ei ole läti rahva suveräänse tahte väljendaja. Ta ei omanud põhiseaduslikku õigust lahendada riikliku korra muutmise küsimust ja Läti riigi suveräänsuse likvideerimist. Selles küsimuses oli õigus otsustada ainult rahval, kuid vaba üldrahvalikku hääletust läbi viidud ei olnud.

Sellega Läti Vabariigi liitmine Nõukogude Liidu koosseisu rahvusvahelise õiguse vaatekohast ei oma jõudu ja Läti Vabariik kui rahvusvahelise õiguse subjekt kestab *de jure* käesoleva ajani. Seda tunnustab üle 50 riigi maailmas.

Arvesse võttes kindlalt Läti elanikkonna väljendatud tahet, andnud enamiku häälest nendele rahvasaadikutele, kes oma valimiseelses programmis väljendasid otsustavust taastada Läti Vabariigi riiklik iseseisvus, asudes vaba, demokraatliku ja iseseisva Läti Vabariigi *de facto* taastamise teele.

Läti NSV Ülemnõukogu otsustab:

1. Tunnistada rahvusvahelise õiguse põhiliste printsiipide ülimuslikkust riigiõiguse normide üle. Lugeda õigustühiseks NSV Liidu ja Saksamaa vahel 23. augustil 1939. aastal leping, mille tagajärjeks oli Läti Vabariigi suveräänse riikliku võimu likvideerimine 17. juunil 1940. aastal NSV Liidu poolse sõjalise agressiooniga.

2. Kuulutada Läti seimi 21. juuli 1940. aasta deklaratsioon „Läti astumise kohta Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu koosseisu“ õigustühiseks tema allakirjutamise momendist.

3. Taaskehtestada Asutava Kogu poolt 15. veebruaril 1922. aastal vastu võetud Läti Vabariigi konstitutsioon kogu Läti territooriumil.

Läti riigi ametlik nimetus on LÄTI VABARIIK, lühendatult LÄTI.

4. Kuni konstitutsiooni uue redaktsiooni vastuvõtmiseni peatada Läti Vabariigi konstitutsiooni toime, välja arvatud artiklid, mis määratlevad Läti riigi konstitutsioonilis-õiguslikud alused, mis konstitutsiooni artikli 77 kohaselt võivad olla muudetud ainult üldrahvaliku hääletusega, aga nimelt:

artikkel 1 – Läti on iseseisev demokraatlik vabariik;

artikkel 2 – suveräänne võim Läti riigis kuulub läti rahvale;

artikkel 3 – Läti riigi territoorium on piirides, mis on rahvusvaheliste lepingutega kehtestatud, moodustavad Vidzeme, Latgale, Kurzeme ja Zemgale;

artikkel 6 – seim valitakse üleüldise, võrdse, otsese, salajase ja proportsionaalse valimise teel.

Konstitutsiooni artiklit 6 rakendatakse pärast Läti Vabariigi võimu- ja valitsemisstruktuuride uuendamist, mis garanteerib vabade valimiste läbiviimise.

5. Kehtestada Läti Vabariigi *de facto* riigivõimu ülemineku periood, mis sõltub Läti Vabariigi seimi kokkukutsumisest. Üleminekuperioodil teostab kõrgeimat võimu Lätis Läti Vabariigi Ülemnõukogu.

6. Lugeda võimalikuks kasutada ülemineku perioodil Läti NSV konstitutsiooni ja teisi seadusandlikke akte, mis kehtivad Läti territooriumil antud deklaratsiooni vastuvõtmise momendil sedavõrd, kuivõrd nad ei ole vastuolus Läti Vabariigi konstitutsiooni artiklitega 1, 2, 3 ja 6.

Seadusandlike aktide rakendamisel tekkivad vaidlused lahendab Läti Vabariigi Konstitutsioonikohus.

Uute seadusandlike aktide vastuvõtmise õigus üleminekupeerioidil kuulub ainult Läti Vabariigi Ülemnõukogule.

7. Moodustada komisjon Läti Vabariigi konstitutsiooni uue redaktsiooni väljatöötamiseks, mis vastab Läti käesolevale poliitilisele, majanduslikule ja sotsiaalsele olukorrale.

8. Garanteerida Läti Vabariigi ja teiste riikide kodanikele, kes alaliselt elavad Läti territooriumil, sotsiaalsed, majanduslikud ja kultuurilised õigused, aga samuti poliitilised vabadused vastavalt üldtunnustatud inimõiguste rahvusvahelistele normidele. Laiendada neid õigusi täies mahus NSV Liidu kodanikele, kes väljendavad soovi elada Lätis, mitte võttes Läti kodakondsust.

9. Suhted Läti Vabariigi ja NSV Liidu vahel kehtestada senini kehtiva rahulepingu alusel, mis sõlmiti Venemaa ja Läti vahel 11. augustil 1920. aastal, kus igaveseks ajaks tunnistati Läti Vabariigi iseseisvust. Läbirääkimisteks NSV Liiduga moodustada riiklik komisjon.

Deklaratsioon jõustub vastuvõtmise momendist.

Läti Vabariigi Ülemnõukogu esimees A. Gorbunovs

Läti Vabariigi Ülemnõukogu sekretär I. Daudiš

Riia, 4. mai 1990

Selle deklaratsiooni poolt hääletas 138 saadikut, üks jäi erapooletuks (saadikute koguarvust hääletas poolt 68,7%):

Juris Aizezers, Skaidrite Albertiņa, Leonīds Alksnis, Georgs Andrejevs, Andris Apinītis, Romāns Apsītis, Mārtiņš Arnītis, Dzin-tars Ābiķis, Oļegs Batarevskis, Alberts Bels, Normunds Beļskis, Eduards Berklavs, Andris Bērziņš, Indulis Bērziņš, Mārtiņš Bērziņš, Arnolds Bērzs, Jānis Biezais, Valdis Biķis, Valdis Birkavs, Jānis Blaževičs, Ojārs Blumbergs, Juris Bojārs, Vilnis Edvīns Bresis, Ivars Briedis, Māris Budovskis, Emerita Buķele, Antons Buls, Ivars

Caune, Ints Cālītis, Juris Celmiņš, Juris Cibulš, Einārs Cilinskis, Mārcis Cīrulis, Ivans Cuprūns, Velta Čebotarenoka, Ilma Čepāne, Alfrēds Čepānis, Raitis Černajis, Imants Daudišs, Jānis Dinēvičs, Juris Dobelis, Vladilens Dozorcevs, Vladimirs Einiņš, Indulis Emis, Vilnis Eglājs, Jānis Endeļe, Aivars Endziņš, Teodors Eniņš, Ivars Ēlerts, Andris Felss, Jānis Vilis Freimanis, Pēteris Gabranovs, Jānis Gavars, Imants Geidāns, Ilmārs Geige, Ivars Godmanis, Anatolijs Gorbunovs, Aleksejs Grigorjevs, Guntis Grūbe, Andris Grūtups, Jānis Gulbis, Dainis Īvāns, Agris Jaunkļaviņš, Tālav Jundzis, Egils Einars Jurševics, Viktors Kalnbērzs, Imants Kalniņš, Juris Karlsons, Ita Kazakēviča, Marija Kārkla, Ojārs Kehris, Edvīns Kide, Jānis Kinna, Aleksandrs Kiršteins, Gunārs Klindžāns, Arturs Kodoliņš, Pēteris Koroševskis, Odisejs Kostanda, Atis Kramiņš, Andrejs Krastiņš, Edmunds Krastiņš, Ivars Krastiņš, Ģirts Valdis Kristovskis, Pēteris Krūgaļaužs, Ģirts Krūmiņš, Jānis Krūmiņš, Raimonds Krūmiņš, Jānis Lagzdiņš, Aleksandrs Lange, Pēteris Laķis, Pēteris Lazda, Aivars Lembergs, Kārlis Liepiņš, Andris Līgotnis, Jānis Lucāns, Alfrēds Mačtams, Ruta Marjaša, Sarmis Mednis, Igors Movels, Visvaldis Mucenieks, Linards Muciņš, Indulis Visvaldis Ozols, Andrejs Panteļejevs, Andris Plotnieks, Gunārs Preinbergs, Artūrs Punovskis, Andris Puzo, Stefans Rāzna, Rolands Repša, Einars Repše, Rolands Uldis Rikards, Bronislavs Salītis, Antons Seiksts, Anna Seile, Vilis Seleckis, Ivars Silārs, Pēteris Simsons, Ludis Skosta, Druvis Skulte, Mihails Stepičevs, Voldemārs Striķis, Jānis Škapars, Kazimirs Šlakota, Kazimirs Špoģis, Valdis Šteins, Andris Teikmanis, Ludvigs Teteris, Andris Tomašūns, Arvīds Ulme, Ārijs Ūdris, Jānis Ēvalds Vaivads, Dainis Vanags, Mavriks Vulfsons, Jevgēnijs Zaščerinskis, Valentīna Zeile, Brigita Zeltkalne, Ziedonis Ziediņš, Imants Ziedonis.

Ka sellele deklaratsioonile ei järgnenud välisriikide tunnustust Lāti taasiseseisvumisele. Läänერიigid küll oma deklaratsioonides toetasid Balti riikide iseseisvust, kuid ei tunnustanud seda ametlikult

diplomaatiliste suhete taastamise või sõlmimisega. Ka USA president **Bushi** poliitika Balti riikide suhtes ei erinenud eriti Ameerika üldsuse arvamusest, eriti sellest, mis puudutas tema reaktsiooni Leedu iseseisvuse väljakuulutamisele 11. märtsil 1990. aastal. Küsitluse viis 11.–20. maini 1990 läbi Roper Center ja see selgitas täpselt üldsuse arvamust strateegiate kohta, mille olid valinud Balti riigid. Küsimus oli komplitseeritud: „Kõik kolm Balti riiki räägivad Nõukogude Liidust väljaastumisest. Leedu kuulutab iseseisvuse. Läti kuulutab samuti iseseisvuse, kuid möönab, et on tarvis ülemineku-perioodi. Eesti püüdleb iseseisvuda, kuid formaalselt veel ei kuulutanud seda välja. Kelle lähenemine teie arvates on parem: Leedu, Läti või Eesti oma?“

Läti tee sai kõige suurema toetuse – 31%, Leedu variant sai – 26% ja Eesti – 8%. 34% küsitletutest ei teadnud, mida vastata. Leedu küsimus lakkas Ameerika üldsust ärevile ajamast pärast seda, kui Leedu astus mõningad sammud ja reguleeris oma suhted Nõukogude Liiduga.

Balti riikidel tuli veel oma aega oodata. II maailmasõja võitnud suurriikidel oli käsil tähtsam tegevus: kahe Saksamaa ühendamise ja NLi demokraatiseerimise M. **Gorbatšovi** igakülgne toetamine. Alles pärast Saksamaa ühendamise küsimuse lahendamist oli lootust, et tullakse ka Baltimaade küsimuse lahendamise juurde.

12. septembril, neljandal kohtumisel „kaks pluss neli“ (Saksa LV, Saksa DV, USA, Inglismaa, Prantsusmaa ja NSV Liit) Moskvast selgitatakse lõplikult Saksamaa ühinemise välised aspektid. Rohkem enam miski ei takista Saksamaa suveräänsust, mis jõustub 3. oktoobril 1990. aastal. Kirjutatakse alla lepingu suhete reguleerimiseks Ida- ja Lääne-Saksamaa vahel.

3. oktoobril 1990 kell 00.00 jõustub Saksa DVs Saksa LV põhiseadus ja Saksa Demokraatlik Vabariik lakkab olemast. Kaheks riigiks lõhestatud Saksamaa on jälle ühtseks Saksa Liitvabariigiks (Saksa Föderatiivseks Vabariigiks) saanud, kokku oma 16 liidumaaga. Liitumisega suurenes liidumaade arv üheteistkümnelt kueteist-

kümnele. 3. oktoobrist saab ülesaksamaaline rahvuspüha *Tag der deutscher Einheit* (Saksa ühtsuse päev).

Ühinemisel oli ka oma rahaline hind. Alates 1989. aasta lõpust kulutas Saksamaa endise NSV Liidu ja nüüdse SRÜ riikide abistamiseks ja oma eelmiste lubaduste katmiseks üle 90 miljardi Saksa marga, mis peamiselt kulutati poliitiliste ja majanduslike reformide läbiviimiseks SRÜ riikides. Kuhu siis kulus konkreetselt see Saksamaa poolt NSV Liidule antud finantsabi? Ainuüksi Nõukogude vägede kohalviibimise ja väljaviimise katteks eraldas Saksamaa Liitvabariik 15 miljardit Saksa marka (DM), sealhulgas 12 miljardit DM tagastamatu abina. Nendest rahadest 7,8 miljardit DM oli ette nähtud sõjaväelastele elamute ehitamiseks NSV Liidus ning 200 miljonit DM isegi sõjaväelastele ümberõppeks. Pole ime, et Saksamaal tuli seda liitumise koormat põdeda. Lisaks sellele nägi **Kohli** plaan ette 1,9 triljoni DM suuruse summa Saksa DV majanduse restruktureerimiseks.

Saksamaa taasühinemise viiendal aastapäeval ütles **Helmut Kohl**: „Rahu ja vabadust kindlustab ainult ühinenud Euroopa. Meie, sakslased, omasime šansse ühinemiseks ajavahemikus 4–5 kuud. Hiljem ei oleks see enam kindlasti teostatav olnud.“

Euroopa Komisjoni president **Jacques Delors**: „Ilma Saksamaa taasühinemiseta oleks jäänud Poolale kui ka teistele Ida-Euroopa riikidele pääs NATOsse ja Euroopa Liitu suletuks“. Kindlasti ka Balti riikidele. (Ajakirjast *Deutschland*, 1995.)

Otsustav aasta 1991.

12. jaanuaril kirjutati Moskvas alla Vene Nõukogude Föderatiivse Sotsialistliku Vabariigi ja Eesti Vabariigi riikidevaheliste suhete aluste leping. Vene poolt tegid seda president **Boriss Jeltsin** ja Ministrite Nõukogu esimees **Ivan Silajev**, Eesti poolt **Arnold Rüütel** ja **Edgar Savisaar**. Selle preambulis on kirjas: „Juhindudes Vene Nõukogude Föderatiivse Sotsialistliku Vabariigi Rahvasaadikute kongressi 1990. aasta 12. juuni ning Eesti Vabariigi Ülemnõukogu

1990. aasta 30. märtsi ja 7. augusti otsustest lepingupoolte riikliku staatuse kohta, tunnustades mõlema lepingupoolte võõrandamatut õigust riiklikule iseseisvusele...“

Eesti NSV Ülemnõukogu otsuses 30. märtsist 1990. a Eesti riiklikust staatusest on aga kirjas: „Eesti NSV Ülemnõukogu kinnitab, et Eesti Vabariigi okupeerimine NSV Liidu poolt 17. juunil 1940. aastal ei ole katkestanud Eesti vabariigi olemasolu *de jure*.“ Ülaltoodust jäeldub, et Vene Föderatsioon tunnustab selle lepingu kaudu ka 2. veebruari 1920. aasta Tartu rahulepingut ja Eesti Vabariigi järjepidevust.

Mõlemad osapooled kohustuvad keelustama oma territooriumil selliste organisatsioonide ning gruppide tegutsemise, mille eesmärgiks on teise lepingupoolte iseseisvuse või suveräänsuse hävitamine või seal vägivaldne võimuhaaramine, on öeldud lepingus.

12. jaanuaril mõistis Vene NFSV Ülemnõukogu erakorraline istung **Boriss Jeltsini** eestvõttel teravas toonis hukka N. Liidu kesk- võimu vägivalla Baltimaades.

13. jaanuaril tulid umbes 500 000 inimest Riia tänavatele protestiks vägivalla vastu, mis leidis aset Leedus. Teed, mis viisid tähtsamate asutuste juurde, blokeeriti põllumajandustehnika ja veokitega, mis saabusid peamiselt maarajoonidest. Kogu Lätist tulid inimesed barrikaadidele. Vabatahtlikud olid barrikaadidel kuni 27. jaanuarini. Läti Kommunistlik Partei tegelikult valmistus Nõukogude armee juhtkonna toetusel kukutama Läti valitsust. Läti Kompartei Keskkomitee oma plenaaristungil 13. jaanuaril nõudis Läti Vabariigi Ülemnõukogu laialisaatmist, valitsuse erruminekut ja võimu üleandmist Ülelätilisele Ühiskonna Päästmise Komiteele. OMONi võitlejad ründasid mitu korda barrikaadide kaitsjaid, hukkus üks inimene. Verevalamise lõpetamises Balti riikides etendas suurt osa Vene NFSV Ülemnõukogu esimees **Boriss Jeltsin**, kes oli saabunud Tallinnasse.

13. jaanuaril kirjutati Tallinnas alla Vene NFSV ja Leedu Vabariigi riikidevaheliste suhete aluste lepingule ning Vene NFSV ja

Läti Vabariigi riikidevaheliste suhete aluste lepingule. Vene NFSV president **Boriss Jeltsin** tunnustas riikidevaheliste suhete lepingule allakirjutamisega Balti riikide iseseisvust *de facto*. Ta kutsus üles Vene sõdureid mitte ründama Balti riikide elanikke.

13. jaanuaril moodustas Eesti Vabariigi Ülemnõukogu Presiidium Eesti Vabariigi erakorralise Kaitsenõukogu, mille liikmeiks said **Arnold Rüütel** (esimees), **Edgar Savisaar** ja **Ülo Nugis**. **Marju Lauristin** ja **Lepo Sumera** said volituse olla vajaduse korral valitsusjuhiks eksiilis.

13. jaanuaril Leedu Vabariigi Ülemnõukogu võttis vastu seaduse **Leedu Vabariigi valitsusest emigratsioonis**.

13. jaanuaril Leedu Vabariigi Ülemnõukogu võttis vastu otsuse **Leedu Vabariigi kaitse ajutise juhtkonna moodustamisest**.

13. jaanuaril tegi Leedu Vabariigi Ülemnõukogu **pöördumise kõigi maade valitsuste poole**.

13. jaanuaril tegi Leedu Vabariigi Ülemnõukogu **pöördumise kõigi Nõukogude Liidu rahvaste poole**.

14. jaanuaril tulistas Riias Vecmilrgavise silla juures OMON silla kaitsjaid. Õhtul korraldati rünnakut.

14. jaanuaril võttis Leedu Vabariigi Ülemnõukogu vastu otsuse nn **Rahvusliku Päästmise Komitee tegevuse poliitilisest ja õiguslikust hinnangust**.

15. jaanuaril võttis Leedu Vabariigi Ülemnõukogu vastu otsuse **leinapäevadest**.

15. jaanuaril võttis Eesti Vabariigi Ülemnõukogu vastu otsuse **Vene Nõukogude Föderatiivse Sotsialistliku Vabariigi ja Eesti Vabariigi riikidevaheliste suhete aluste lepingu ratifitseerimise kohta**. Vene NFSV ratifitseeris selle lepingu 26. detsembril 1991. aastal ja see leping jõustus 14. jaanuaril 1992. aastal.

16. jaanuaril toimus Leningradis poliitiline hoiatusstreik Baltikumi toetuseks.

30. jaanuari 1991. aasta EV Ülemnõukogu õhtusel istungil, kus arutati rahvahääletuse-referendumi korraldamist, esines kaasettekandega **Illar Hallaste**, kes ütles, et rahvusvahelise õiguse järgi on referendumi läbiviimine Eestis lubamatu. (Selline oli ka Eesti Komitee seisukoht.)

31. jaanuaril arutelu jätkus. **Peet Kask**: **Illar Hallaste** oli ka eelmise aasta Ülemnõukogu valimiste vastu. Osa poliitikuid väidab, et kui hea oleks meil olnud Eestis elada, kui me ei oleks Ülemnõukogu valinud. Kindlasti osa inimesi väidab ka hiljem, et iseseisvus võideti kätte valel teel ja vales vormis.

Endel Lippmaa märkis, et USA seisukohast referendum ei mõjuta mingil tingimusel Eesti riigi järjepidevusele kahjustavalt.

Rein Veidemann: Meil on õigus oma rahva mandaadi kinnitust kontrollida.

Arvo Sirendi: Meid saadeti Ülemnõukogusse just selleks, et parlamentlikul teel kätte võita sõltumatu, iseseisev riik.

Anatoli Novohatski ja **Valeri Kois**: Loobuda referendumide korraldamisest esimesel poolaastal.

Lembit Arro: Maarahva Erakonna juhatus toetab referendumi korraldamist.

Tiit Made: Rahvahääletus on aktuaalne ja hädavajalik.

Mikk Titma: Tarvis on poliitilis-õiguslikke aluseid meie tunnustamiseks.

Tiit Käbin: Usaldagem rahvast!

Kell 18.05 edastas Ülemnõukogu juhataja peapiiskop **Kuno Pajula** õnnistuse referendumile.

Referendumi korraldamise poolt Ülemnõukogus hääletamisel (kell 18.35) osales 74 liiget: poolt 61; vastu 3; erapooletuid 10 (nõppeid **H. Kostabi** päevikust).

Kaks päeva varem oli selgitanud referendumi vajalikkust Viru hotelli Viru konverentsisaalis **Hardo Aasmäe**, kes ütles, et keskvoim räägib natsionalistlikust hullusest Baltikumis, mille taga ei olevat rahvast, rahva tahtet. Referendum, mida jälgivad rahvusvahelised vaatlejad, selgitab välja selge rahva tahte, millele tugineda.

1991. aasta kevadel korraldasid Balti riigid rahva küsitluse ja referendumid, küsides rahvalt, kas ta ikka tahab riikliku iseseisvuse ja sõltumatus taastamist. Leedus hääletas iseseisvuse poolt 90,2% , Eestis 77,8% ja Lätis 73,7% hääletamas käinutest.

Eestisse olid saabunud referendumit jälgima vaatlejad Inglismaalt, Taanist, Rootsist ja Islandilt.

11. märtsi 1991. aasta EV Ülemnõukogu XXXIII istungjärgu õhtusel istungil kinnitati referendum tulemused: poolt hääletas 71, vastu 2, erapooletuid 11. Enne hääletust märkis **Arnold Rüütel**, et küsimus on Eesti Vabariigi taastamises, mitte enesemääramises. Tarkus on referendum tulemustest teatada kõigile maailma parlamentidele. Kuna minu ülesandeks koos **Mati Hindiga** oli Islandi parlamenti kolmeliikmelise vaatlejategrupi vastuvõtmine ja valimisjaoskondade külastamine, siis edastas referendum tulemused hiljem ka Islandi parlamendile.

Siis saabus august, põllumeestele lõikuskuu, poliitikutele pärast suvepuhkust värskete mõtete realiseerimise ja tegutsemise aeg. KGB seisukohad, et **Gorbatšov** ei suuda riiki kriisist välja tuua, on Kremli võimuladvikus maad võtnud. Klopsitakse kokku vandenõu, et päästa veel, mis päästa annab. Kolm augustipäeva (19.–21.) toovadki lahenduse ja selguse. Vandenõu kukub läbi ning kolm Balti riiki kasutavad juhust, et suurest kolossist õiguslikult eralduda.

Iga Balti vabariigi Ülemnõukogu kinnitab veel kord oma taastatud riiklikku iseseisvust ning taotleb välisriikidelt diplomaatilist tunnustamist, mida välisriigid seekord teevad.

Leedu kinnitas seda esimesena 19. augustil 1991.

19. augustil oli Leedu Vabariigi Ülemnõukogu pöördumine maailma demokraatlike riikide parlamentide ja valitsuste poole:

„11. märtsi 1990. aasta aktiga Leedu oma demokraatlikult valitud rahva esindajate tahteavaldusega kuulutas välja Leedu Vabariigi riikluse taastamise, mis oli okupeeritud ja annekteeritud NSVL poolt 1940. aastal ja tema tagasipöördumisest maailma vabade riikide perre. Seda kinnitas ka plebistsiid 9. veebruaril 1990. aastal. Juba poolteist aastat teevad Leedu Vabariigi Ülemnõukogu ja valitsus jõupingutusi, mis on suunatud sõltumatuse kindlustamisele rahu-meelsete parlamentaarsete vahendite ja rahvusvaheliste läbirääkimistega.

Püüdes saada solidaarsust ja toetust maailma demokraatlikelt riikidelt, Leedu Vabariigi Ülemnõukogu on korduvalt pöördunud nende parlamentide ja valitsuste poole, lootes rohkem otsustavale rahvusvahelisele tunnustamisele ja diplomaatiliste suhete uuendamisele. Maailma riikide keerulised poliitilised huvid ja ebataäpne olukorra hindamine NSV Liidus viisid selleni, et Leedu Vabariik ei saanud tarvilikku diplomaatilist tunnustust, mis oleks kindlustanud kaitse.

19. augustil 1991. aastal alanud riigipööre Nõukogude Liidus ja Leedu vastu hargnenud agressioon ähvardab uue anneksiooniga ja rahulike inimeste verevalamisega.

Meie ootame teie kiireid otsuseid – Leedu Vabariigi täielikku ametlikku tunnustamist ja diplomaatiliste suhete kehtestamist Leedu Vabariigiga.

Pöördume palvega Euroopa Julgeoleku- ja Koostöökonverentsist osavõtjate-riikide poole kasutada Pariisi Hartaga ettenähtud mehhanismi konfliktide lahendamise kohta ja saata Leedusse reporti missioon.

Saabus saatuslik moment, kui teie otsustavad, konkreetsed tegevused võivad kaitsta inimelusi ja Leedu riiklust, demokraatiat Euroopas ja maailmas.“

**Leedu Vabariigi Ülemnõukogu esimees V. Landsbergis
Vilnius, 19. august 1991**

19. augustil Leedu Vabariigi Ülemnõukogu võttis vastu otsuse Leedu Vabariigi ja Vene NFSV riikidevaheliste aluste lepingu ratifitseerimisest.

20. augusti hilisõhtul Eesti Vabariigi Ülemnõukogu võttis vastu otsuse Eesti riiklikust iseseisvusest, mille poolt hääletas 69 Ülemnõukogu liiget ehk 66,4% liikmete üldarvust.

Eesti Vabariigi Ülemnõukogu otsus Eesti riiklikust iseseisvusest

Lähtudes Eesti Vabariigi järjekestvusest rahvusvahelise õiguse subjektina, toetudes 1991. aasta 3. märtsi rahvahääletusel Eesti elanikkonna selgesti väljendatud tahteavaldusele taastada Eesti Vabariigi riiklik iseseisvus, arvestades 1990. aasta 30. märtsi Eesti NSV Ülemnõukogu otsust „Eesti riiklikust staatusest“ ja Eesti NSV Ülemnõukogu deklaratsiooni „Eesti NSV Ülemnõukogu ja Eesti Kongressi koostööst“, võttes arvesse, et NSV Liidus toimunud riigipööre seab tõsisesse ohtu Eestis toimuvad demokraatlikud protsessid ning on teinud võimatuks Eesti Vabariigi riikliku iseseisvuse taastamise NSV Liiduga kahepoolsete läbirääkimiste teel

Eesti Vabariigi Ülemnõukogu otsustab:

1. Kinnitada Eesti Vabariigi riiklikku iseseisvust ja taotleda Eesti Vabariigi diplomaatiliste suhete taastamist.

2. Eesti Vabariigi põhiseaduse väljatöötamiseks ning rahvahääletusele esitamiseks moodustada Põhiseaduslik Assamblee, mille koosseis kujundatakse delegeerimise teel Eesti Vabariigi kõrgeima seadusandliku riigivõimuorgani Eesti Vabariigi Ülemnõukogu ning Eesti Vabariigi kodanikkonna esinduskogu Eesti Kongressi poolt.

3. Viia läbi Eesti Vabariigi uue põhiseaduse järgi Eesti Vabariigi parlamendivalimised 1992. aasta jooksul.

Eesti Vabariigi Ülemnõukogu esimees A. Rüütel
Tallinn, 20. august 1991

Selle otsuse poolt hääletasid:

Ülle Aaskivi (EK), Mati Ahven, Andres Ammas (EK), Tõnu Anton (EK), Uuno Anton, Lembit Arro, Hillar Eller, Kaljo Ellik (EK), Ignar Fjuk (EK), Illar Hallaste (EK), Liia Hänni (EK), Arvo Juntti (EK), Jaak Jõerüüt (EK), Rein Järlik (EK), Ants Järvesaar, Villu Jürjo, Hillar Kalda (EK), Teet Kallas, Peet Kask (EK), Johannes Kass (EK), Kalju Koha, Valeri Kois, Mai Kolossova (EK), Jüri Kork (EK), Toomas Kork, Heino Kostabi (EK), Ahti Kõo, Tiit Käbin (EK), Ants Käärma, Mart Laar (EK), Marju Lauristin (EK), Enn Leisson (EK), Jüri Liim (EK), Jaan Lippmaa (EK), Alar Maarend, Tiit Made (EK), Mart Madisson, Tõnis Mets (EK), Avo Mölder, Ülo Nugis (EK), Ants Paju (EK), Eldur Parder (EK), Heldur Peterson (EK), Andrei Prii, Priidu Priks, Jüri Pöld (EK), Enn Pöldroos, Koit Raud, Jüri Reinson, Andrus Ristkok, Jüri Rätsep (EK), Arnold Rüütel, Tõnu Saarman, Edgar Savisaar (EK), Hanno Schotter (EK), Lehte Sööt, Aldo Tamm, Rein Tamme (EK), Andres Tarand (EK), Indrek Toome, Enn Tupp (EK), Ain Tähiste (EK), Uno Ugandi (EK), Ülo Uluots, Heinrich Valk (EK), Ants Veetõusme, Rein Veidemann, Helgi Viirelaid (EK), Vaino Väljas, Märkus! (EK – Eesti Kongressi saadik)

21. augustil võeti vastu

**Läti Vabariigi konstitutsiooniline seadus Läti Vabariigi riiklikust
staatusest**

Tunnetades oma vastutust rahva ees, võttes arvesse deklaratsiooni 4. maist 1990. aastast „Läti Vabariigi iseseisvuse taastamisest“, ülelätalise rahvaküsitluse tulemusi 3. märtsil 1991. aastal,

aga samuti selle, et riigipöörde tagajärjel 19. augustil 1991. aastal lakkasid olemast NSVL riigivõimu ja valitsemise konstitutsioonilised organid ja ei ole võimalik realiseerida deklaratsiooni 4. maist 1990. aastast „Läti Vabariigi iseseisvuse taastamisest“ artiklit 9 läbirääkimiste teel, Läti Vabariigi Ülemnõukogu otsustab:

1. Määrata, et Läti on sõltumatu demokraatlik riik, kelle suveräänne võim Läti Vabariigis kuulub läti rahvale ja kelle rahvusvahelis-õigusliku seisundi määrab Läti Vabariigi konstitutsioon 15. veebruarist 1922. aastast.

2. Tunnistada kehtetuks deklaratsiooni (4. maist 1990. aastast) „Läti Vabariigi iseseisvuse taastamisest“ artikkel 5, mis kehtestas Läti Vabariigi *de facto* valitsemise ülemineku perioodi.

3. Kuni okupatsiooni ja anneksiooni likvideerimiseni ja seimi kokkukutsumiseni kogu võimutäiust teostab Läti Vabariigis Läti Vabariigi Ülemnõukogu. Läti Vabariigi territooriumil kehtivad eranditult tema kõrgeimate riigivõimuorganite seadused ja otsused.

4. Konstitutsiooniline seadus jõustub vastuvõtmise momendist.

Läti Vabariigi Ülemnõukogu esimees A. Gorbunovs

Läti Vabariigi Ülemnõukogu sekretär I. Daudiš

Riia, 21. august 1991

21. augustil taasjõustus Läti Vabariigis 1922. a Läti Vabariigi põhiseadus.

Need kolm Balti riikide Ülemnõukogu seadusandlikku akti (19., 20., 21. augustist 1991) said juriidiliseks alusdokumendiks välisriikidele. Nende põhjal asuti tunnustama kolme Balti riigi riikliku iseseisvuse taastamist ning taastama ja sõlmima nende vabariikidega diplomaatilisi suhteid.

Saksa suursaadik **Henning von Wistinghausen** kirjutab oma mälestusteraamatus „Vabas Eestis“ (2008) lk 128: „Balti riikide rahvusvahelise tunnustamise käivitas 24. augustil Kremli president

Jeltsini allkirjastatud ukaas. Sellega sai vormikohase kinnituse välisminister **Kozõrevi** 20. augusti avaldus, mille peale meiegi olime tähelepanu teritanud ja mille **Popovitš** kui **Jeltsini** esindaja Eestis oli 22. augustil edastanud Eesti Välisministeeriumile. **Jeltsini** ukaasis oli kirjas Eesti Vabariigi riikliku iseseisvuse tunnustamine; samas tehti Vene Välisministeeriumile ülesandeks alustada Eestiga läbirääkimisi diplomaatiliste suhete sisseseadmise üle ja lõpuks kutsuti üles riiklikku iseseisvust tunnustama nii Nõukogude Liidu presidenti kui ka kogu maailma riike. Samal päeval kirjutas **Jeltsin** alla samasugusele Lätit puudutavale ukaasile. Ukaas Leedu kohta oli antud juba 29. juunil 1991 ja seda polnud vaja uuendada.

Venemaa-poolne tunnustus oli läbimurre, millega vallandus Balti riikide iseseisvuse rahvusvahelise tunnustamise laine. Teerajaja au jääb küll Islandile, kes oli Eestit, Lätit ja Leedut tunnustanud juba 22. augustil.“

Intervjuust endise Islandi välisministri **Jon Baldvin Hannibalssoniga** (Äripäev, 27. august 2001):

„USA juhtkond oli tollal tihedalt seotud NSV Liidu liidri **Mihhail Gorbatšoviga**, keda peeti demokraatliku reformiliikumise juhiks. Teiseks oli USA väga huvitatud NSV Liidu toetusest Lahe sõjas. Seepärast rõhutas USA korduvalt: ärge tehke midagi, mis võiks **Gorbatšovi** positsiooni nõrgendada. Kui te tekitate probleeme, siis võib see NSV Liidus vanameelsed tagasi võimule tuua. Saksamaal olid kantsler **Helmut Kohl** ja välisminister **Hans-Dietrich Genscher** huvitatud ainult ühest – Saksamaa rahumeelsest taasühendamisest. Kaks päeva pärast Moskva riigipöördekatset toimus Brüsselis ministrite nõupidamine. Keegi polnud kindel, kas see on ebaõnnestunud. NATO peasekretär **Manfred Wörner** helistas otse **Boriss Jeltsinile**, kes kinnitas, et kontrollib olukorda ning palus toetust enda juhitud demokraatlikele jõududele. Suurriigid otsustasidki **Jeltsinit** toetada.

Võtsin sõna ja ütlesin: 2–3 aastat olete väitnud, et ei tohi probleeme tekitada **Gorbatšovile**, kes on demokraatlike jõudude liider, nüüd väidate sama **Jeltsini** kohta. Miks me ei toeta teisi NSV Liidu demokraatlikke jõude, näiteks Baltimaid, kes on demokraatias palju kaugemale jõudnud ja kelle tunnustamiseks on ajaloolised põhjused? Ei mingit vastust.

Tagasiteel Islandile peatusin Kopenhaagenis Islandi saatkonnas ja otsustasin tegutseda. Võtsin ühendust kõigi kolme Balti riigi välisministriga ja kutsusin nad Reykjaviki, et arutada nende riikide iseseisvuse tunnustamist ja diplomaatiliste suhete taastamist. 26. augustil toimuski vastav tseremoonia majas, kus muu hulgas olid **Mihhail Gorbatšov** ja **Ronald Reagan** pidanud 1986. aastal oma tippkohtumise.

Arvasime, et asi pole mitte niivõrd Islandis, vaid et kui üks NATO liikmesriik on tunnustuse andnud, siis teised tulevad järele. Ja nii ka juhtus, järgnesid Taani ja Skandinaavia maad, aga USA tunnustus tuli alles neljakümne esimesena.“

Islandist saigi esimene riik, kes Balti riikide riikliku iseseisvuse taastamist ametlikult tunnustas. Nüüd kannab Eesti Välisministeeriumi esine väljak selle tähtsa sündmuse mälestuseks Islandi väljaku austavat nime.

Meie, Balti vabariikide kodanike esindajad alustasime omariikluse taastamise ametlikku püüdlust koos 1979. aastal apellile allakirjutamise ja selle edastamisega maailma suurriikidele ja ÜRO-le ning praktiliselt koos me selle omariikluse õigusliku vormistamise tee ka läbisime, lõpetasime selle nendel ärevatel ja saatuslikel 1991. aasta augustikuu päevadel.

20. augustil kuulutas ka Vene NFSV end iseseisvaks riigiks ning 24. augustil kirjutas Vene NFSV president **Boriss Jeltsin** alla seadlusele Eesti riikliku iseseisvuse tunnustamise kohta. (Tegelikult allkirjastati see seadlus 23. augustil, kuid vormistati 24. kuupäevaga.)

25. detsembril pani **Mihhail Gorbatsšov** maha NSV Liidu presidendi ja relvajõudude ülemjuhataja ameti. NSV Liidu õigusjärglus läks üle Vene NFSV-le ja tema presidendile **Boriss Jeltsinile**. Nõukogude Liit kadus ametlikult maailmakaardilt.

Kuid mis vältis putšistide võimuletuleku? „Avaldatakse arvamust, et Moskvast aitasid vältida putšistide võimuletuleku põhiliselt uusriiklastest kooperaatorid, nende aktiivsus, kes asusid kaitsma eramandit, mitte aga demokraadid. See kaitse õnnestus. Kuid mis saab edasi demokraatiaga? Demokraatia toetuskiht-keskkiht on ju nõrk ega kannu. Kaugel pole aeg, kus hakatakse nõudma kõva kätt, kes paneks korra majja. Diktatuurioht kasvab...“ (H. Kostabi esinemisest Vabariiklaste Koonderakonna täiskogul 26. oktoobril 1991)

On küsitav, kas omariikluse taastamine olnuks võimalik ka siis, kui okupatsioon oleks kestnud veel mõned aastakümned ja lääne pagulaskond oleks tasapisi hääbunud.

Balti riikide omariikluse taastamist parlamentaarsel teel meenutavad Balti riikide kalendrites erinevad tähtpäevad.

Eesti Vabariigil on kalendris kaks tähtpäeva: 16. november – taasisünni päev (riiklik tähtpäev) ja 20. august – taasiseseisvumispäev (riigipüha).

Leedu Vabariigil on selleks 11. märts (11. märtsil 1990. aastal võttis Leedu Vabariigi Ülemnõukogu vastu akti Leedu Vabariigi taastamisest).

Läti Vabariigil on selleks tähtpäevaks 4. mai (4. mail 1991. aastal võttis Läti Vabariigi Ülemnõukogu vastu deklaratsiooni Läti Vabariigi iseseisvuse taastamisest).

Leedu Vabariigil ja Läti Vabariigil on 1991. aasta augustis vastu võetud seadusandlikud aktid nende seisukohalt omariikluse taastamisel vähema tähtsusega kui seda nende aktid 1990. aasta 11. märtsist ja 4. maist. Eesti jälle loeb 20. augusti 1991. aasta otsust tähtsamaks, võrreldes 30. märtsi 1990. aasta otsusega.

Kui ajalisel reastada Balti riikide ülemnõukogude poolt vastu võetud omariiklust taastavad tähtsamad seadusandlikud aktid, saame huvitava järjestuse:

Eesti alustas seda seadusandluse protsessi 16. novembril 1988. a ENSV suveräänsusdeklaratsiooniga.

26. mail 1989. aastal järgnes Leedu NSV Ülemnõukogu deklaratsioon „Leedu riiklikust suveräänsusest“,

28. juulil 1989. a Läti NSV Ülemnõukogu deklaratsioon „Läti riiklikust suveräänsusest“. 15. veebruaril 1990. a Läti NSV Ülemnõukogu deklaratsioon „Läti riikliku iseseisvuse küsimusest“.

Järgnesid 11. märtsil 1990. aastal Leedu Vabariigi Ülemnõukogu poolt vastu võetud radikaalne „Akt Leedu riigi taastamisest“ ja

30. märtsil 1990. a tagasihoidlikuma sisuga – üleminekupeerioidi väljakuulutamisega Eesti NSV Ülemnõukogu otsus „Eesti riiklikust staatusest“.

4. mail 1990. a Läti NSV Ülemnõukogu deklaratsioon „Läti Vabariigi iseseisvuse taastamisest“.

Finišisse jõudis esimesena Leedu 19. augustil Leedu Vabariigi Ülemnõukogu pöördumisega maailma demokraatlike riikide parlamentide ja valitsuste poole, teisena Eesti 20. augustil Eesti Vabariigi Ülemnõukogu otsusega Eesti riiklikust iseseisvusest ning viimasena Läti 21. augustil 1991 Läti Vabariigi konstitutsioonilise seadusega Läti Vabariigi riiklikust staatusest.

Riiklikult kehtestatud tähtpäevade järjekord, mis meenutab oma riikluse taastamist Balti riikides, on järgmine:

16. november – riiklik tähtpäev (1988) – Eesti taassünni päev (alates 1. jaanuarist 2006 ei ole lipupäev).

11. märts (1990) Leedu riigi taastamise päev – taasiseseisvumispäev.

4. mai (1990) Läti Vabariigi iseseisvusdeklaratsiooni päev ja lõpuks

20. august (1991) Eesti taasiseseisvumispäev. Riigipüha. Lipupäev.

Eesti alustas ja lõpetas.

Meid oli taas arvatud maailma demokraatlike riikide perre. Paraku seda teekonda ei lastud Leedul ja Lätil läbida ilma ohvriteta. Sellel teekonnal tuli leedu ja läti rahval maksta verehinda. Nende ohvrite mälestus olgu meile kõigile püha!

Kui juutidelt küsida, kuidas juudi rahvas on suutnud üle elada Egiptuse ja Babüloonia vangipõlve, Rooma impeeriumi ja genotsiidid ning lisaks kõigile kannatustele ja vastuseisudele vaatamata veel suutnud rajada oma iseseisva riigi, siis üks vastustest on – **meie rahval on tugev ühtehoidmis-, ühtekuuluvusjõud.**

Võtkem meiegi neilt eeskuju! Hoidkem rohkem ühte, tehkem rohkem koostööd! Hoiame ja austame oma Balti riike. Tehkem kõik selleks, et meie riiklikku iseseisvust ei vaadeldaks seekord mõnede riikide poolt jälle kui ajutist nähtust, nagu seda aastatel 1918–20 ja 1940. Selleks kindlameelsust, optimismi, üksteise austamist, eneseväarikust ja rohkem Balti riikide – meie saatusekaaslaste – koostööd!

HEINO KOSTABI

On sündinud 19. mail 1933 Petseri linnas

Haridus: Petseri Algkool, Mittetäielik Keskkool, Keskkool 1952

EPA insener-mehaanik 1957, diplom kiitusega

Loodetsooni Põllumajanduse Mehhaniseerimise ja Elektrifitseerimise Projekteerimis-Tehnoloogilise Teadusliku Uurimise Instituut, tehnikateaduste kandidaat 1977

Teenistuskäik:

1957–58 Orava MTJ, insener-kontrolör

1958–60 Orava sovhoos, automajandi juhataja

1960–90 Veriora sovhoos, peainsener-mehaanik, direktori asetäitja, direktor

1990–92 Eesti NSV, Eesti Vabariigi Ülemnõukogu liige, maa-
rahva saadikurühma aseesimees, Vabariiklaste fraktsiooni esimees,
Ülemnõukogu Presiidiumi liige

Ühiskondlik ja kirjanduslik tegevus: ENSV Ülemnõukogu VI koos-
seisu saadik, kohalike omavalitsuste mitmete koosseisude saadik,
Eesti Kongressi saadik. Osalenud mitmesugustel ametipostidel ame-
tiühingute ja parteiorganite, kohtute, rahvamaleva, ühiskondlike au-
toinspektorite, Rahvarinde jt töös.

On raamatu „Kaks otsustavat päeva Toompeal“ (1996) koosta-
mistoimkonna esimees, kogumiku „Omariiklust taastamas“ (2001)
koostaja, kogumiku „Baltimaad hävitatud omariiklust taastamas“
(2009) koostaja.

Perekonnaseis: abielus, tütar Maris

Keelteoskus: eesti, vene ja saksa keel

Autasud: Riigivapi IV klassi teenetemärk 2002

Riigivapi III klassi teenetemärk 2006

Hobid: lähiajalugu, mesindus, muusika, autod

STANISLAV SUŠKEVIŠ

Valgevene tee iseseisvusele ja tänane tegelik olukord

Härra president Arnold Rüütel, härra parlamendi esimees Ülo Nugis, härra peaminister Indrek Toome!

Lugupeetud kõrged külalised, austatud daamid ja härrad!

Ma olen organisatoritele tänulik mulle antud võimaluse eest osaleda ja esineda sellel konverentsil.

Valgevene erineb paljuski järsult Euroopa riikidest ja kannab selliseid nimesid nagu „juuraajastu jäänuk“, „Euroopa must auk“, „viimane diktatuur Euroopas“. Sellepärast on loomulik, et iseseisvuse taastamisele pühendatud konverentsil tuleb selgitada, mis ja miks meil toimub.

Minu riigi kodanike jaoks on nähtavasti õigem rääkida iseseisvuse kehtestamisest 1990.–91. a, kuna suureks kahetsuseks 25. märtsil 1918. aastal välja kuulutatud Valgevene Rahvavabariik (VRV) lämmatati viivitamatult Vene bolševismi „sõbralikes embustes“ ja muudeti nendesamade bolševike poolt esialgu Valgevene-Leedu ning hiljem Valgevene Nõukogude Sotsialistlikuks Vabariigiks.

VRVd tunnustas üksteist riiki: Eesti, Läti, Leedu, Armeenia, Austria, Gruusia, Türgi, Ukraina, Soome, Tšehhoslovakkia ja Poola. Kuid hiljem tuli pikaajaline sünge periood, mil seda esimest iseseisvat Valgevene Rahvabariiki sajatati kõigi nõukogude propaganda vahenditega. 1990. aastal oli enam-vähem demokraatlikul teel valitud Valgevene parlament – Ülemnõukogu, milles 82% moodustasid kommunistid, viidud šokiseisundisse augustiputši mahasurumisest Moskvast, kuna paljud saadikud, kes olid kõrgema järgu parteilased, lootsid südamelähedase ja nende heaolu tagava nõukogude korra jõuga taastamisele. Ennekõike oma saadikukoha alahoidmise nimel toetasid nad formaalselt neid, kes mõistsid putšistid kohe pärast nende poliitilisele areenile ilmumist otsustavalt hukka. Otsustavalt putšistide vastu protesteerivate ja neid hukka mõistvate seas oli Valgevene Rahvarinde (VRR) liider Zenon Poznjak, VRRi saadikud, veel mõned saadikud ja loomulikult mina, tol ajal Ülemnõukogu esimehe Nikolai Dementei, kes toetas putšiste, esimene asetäitja. Nõukogude ajal ma ei olnud dissident, ei osalenud VRRi loomises, kuid nii varem kui ka praegu pean ma oma kodanikukohuseks teha VRRiga riikliku iseseisvuse, riikliku ülesehituse ja rahvuskultuuri küsimustes aktiivset koostööd. Peagi valis Ülemnõukogu mind pärast putši VRRi aktiivsel toetusel esimeheks ja ma olin sellel ametikohal peaaegu kolm aastat. Ma olen täiesti veendunud, et parlamentarism – see on tee riigi iseseisvusele. Milline see parlament ka ei oleks! Valgevene Ülemnõukogu 12. koosseis on veenev kinnitus sellele. Kordan veel kord – parlamendis, milles üle 80% oli kommunistliku nomenklatuuri tegelasi ja veteran-kommuniste, 25–30% Valgevene Rahvarinde esindajaid ja veel mõned enam-vähem puhta rahvusliku eneseteadvusega inimesed, suutsid, kasutades ära kujunenud olukorda, tooni anda ja sundida parlamenti vastu võtma terve rea olulisi positiivseid otsuseid. Valgevene patrioodid Ülemnõukogus suutsid sammhaaval veenda paljusid bolševistliku propaganda poolt zombideks muudetud saadikuid selles, et iseseisvus – see on

peamine hüve nii Valgevene kui ka nende jaoks. Peaaegu kõik saadikud said aru, et ainult iseseisvas riigis saab ajada oma poliitikat ja ei pea sõitma idapoolse riigi pealinna selleks, et kooskõlastada, kuidas ja millist tänavat tuleb kuulsusrikkas Minski linnas asfalteerida.

Mis edasi toimus, oli kohutav.

1994. aastal valiti Lukašenko seaduslikult presidendiks. Kohe võeti suund Vene impeeriumi vajaduste maksimaalsele rahuldamisele. Ja selleks, ma ei teadvustanud seda tol ajal päris hästi, tehti kõik, et teha Valgevenes parlamentarismiga lõpp. Täna ei ole minu Valgevene Vabariigis mitte mingisugust parlamentarismi. Selle likvideerimine toimus professionaalsete Vene poliit tehnoloogide näpunäidete järgi kolmes etapis. Muuseas, sedasama, kuid pehmemal kujul, tehakse praegu Venemaal. Täpselt sedasama! Praegu ei ole Venemaal samuti parlamentarismi, seal on ainuke partei – uus NLKP –, mis määrab kogu poliitika. Selle võib Venemaa uue konstitutsiooni 6. paragrahvi sisse kirjutada. Esiteks: tehti lõpp massimeediale, st praktiliselt kõik massimeediavahendid monopoliseeriti võimu poolt ja allutati sellele. Elektroonilised – 100%. Teiseks: tehti lõpp kohalikele omavalitsustele – loodi vertikaalne administratiivsüsteem. Jõudis kätte aeg kolmanda etapi teostamiseks – parlament laiali saata. Kuid seda oleks olnud raske teha, sest see oli valitud küllaltki demokraatlikult. Siis tuli potentsiaalsele diktaatorile avalikult ja ilma igasuguse häbita appi Venemaa võim. Kui Ülemnõukogu saadikud kogusid Lukašenko tagandamiseks vajalikust rohkem hääli, siis saabus meie juurde kolm Venemaa esindajat: Ülemkoja šeff Strojev, Alamkoja (Riigiduuma) esimees Seleznjov ja peaminister Tšernomõrdin. Millise dokumendi nad Valgevene peale surusid? Nad kirjutasid alla dokumendile „Kokkulepe parlamendi ja presidendi lepitamiseks“, mis tegi ettepaneku luua konstitutsioonikogu ja võtta vastu uus konstitutsioon. Nad tegid ettepaneku moodustada järgmine konstitutsioonikogu: 50 inimest määrab president, 50 inimest määrab parlament, juhatajaks on Lukašenko. Ja need 101 ini-

mest võtavad lihthäälteenamusega vastu uue konstitutsiooni. Kahjuks ei olnud meie toleaeagne spiiker oma ülesannete kõrgusel, ta kirjutas sellele kokkuleppele alla, ehk teisisõnu, nõustus sellega, et Lukašenko võtab konstitutsiooni enda jaoks vastu. Ja kui me parlamendis Semjon Šaretskilt küsisime, miks ta sellisele paberile alla kirjutas, ta vastas: „Ma olin veendunud, et parlament lükkab selle tagasi“.

Nõustuge, et sellise arutluskäigu loogikat on küllaltki raske mõista, nagu ka rääkida allkirjastaja poliitilisest kirjaoskusest. Meie sotsialistliku agrarakaademiiku isiklik positsioon oli tõeliselt nõukogulik: parlament parandab mind.

Sellest dokumendist sai omalaadne „vanema venna“ poolt Lukašenkole antud indulgents, mis lubas tal parlamendi laiali saata. Seda tehti küllaltki lihtsalt: parlamendi koosseisu vähendati poole võrra nende saadikute arvel, kes ei toetanud Lukašenkot.

Sellest ajast saadik ei ole meil olnud valimisi, ei ole püüdlust tõeliselt iseseisva Valgevene poole, on püüdlus tappa kõik algatused liikumiseks suveräänsuse poole, aga monopoliseeritud massiteabevahendid pasundavad kogu aeg, et me oleme iseseisev riik, me liigume iseseisvuse suunas ja nii edasi ja nii edasi. Ma kulutaksin pisut teie aega, et pöörata tähelepanu vaid ühele asjaolule. Milline ka ei oleks vähegi demokraatlikul viisil valitud parlament, see hakkaks püüdlema iseseisvuse poole. Seda näitas ka Ülemnõukogu XII koosseis, millest ma rääkisin ja mida mul oli au teatud ajal juhtida. Isegi Ülemnõukogu XIII koosseis, mis valiti juba nii-öelda Lukašenko tärgava diktatuuri tingimustes, oli oma algkoosseisus meelestatud seisma Valgevene riikliku iseseisvuse eest.

Täna tähelepanu eest, aga meie oleme edaspidi valvsamad, me taastame Valgevenes parlamentarismi.

Aitäh!

AURIMAS TAURANTAS

Leedu rahvusvaheliste suhete taastamine

Seitseteist aastat tagasi augustis 1991 alguse saanud sündmused leidsid aset ajal, mil tuli kiiresti tegutseda ning seista silmitsi ka võimaliku surmaohuga ning mis viisid kiire lõpptulemuseni, mis tähendas Leedu ja teise Balti riikide võitu, nende rahvusvahelise tunnustamise taastamist ja tagasitulekut rahvusvahelise üldsuse rüppe.

Mäletan selgelt seda kummalist, udust 19. augustit, kui ma kii-rustasin pärast lühikest puhkust tagasi Vilniusesse. Udu kajastas sise-mist sünget meeleolu ja hirmuäratavat küsimust – on see lõpp? Paar päeva hiljem oli lõpp tõesti käes, kuid see oli rõõmus lõpp, Nõukogu-de režiimi päästmise viimase katse lõpp!

Seitsmeteistkümne aasta tagustest sündmustest saime väärtusli-ku kogemuse, mis võimaldab meil vaadata tagasi tolleaegsetele püüd-lustele ja lootustele. Täna tunduvad mõned neist naiivsed, kuid ükski neist ei alanda meie tolleaegse seisukoha moraalselt eelist. Praegu lihtsalt mõistame paremini (kuid ei õigusta), mida tähendas teistele riikidele sellistes tingimustes meie iseseisvuse tunnustamine ja miks

me pidime seda nii kaua ootama. Enamik meist arvas sel ajal siiralt, et sellisel rahvusvahelisel õigusel ning vabaduse ja demokraatia põhilistel väärtustel baseeruva otsuse vastuvõtmine ei olnud suurtele ja tugevatele lääneriikidele suur ohver võrreldes riskiga, mis rippus meie vastsündinud riikide kohal.

Kuid olid teised arvukad mõjurid ning seotud huvid ja kahtlused, mis tingisid viivituse ja usaldamatuse meie vastu. Üks raskemaid takistusi oli sel ajal lääne pealinnu tabanud Gorbatšovi vaimustus. Pidime pidevalt selgitama ja põhjendama, et järgimist väärivad mitmed palju sügavamad põhiväärtused, kui seda oli Kremli uue näo põhjendamatult ebaratsionaalne armastamine ja hirm Nõukogude impeeriumi hävimise ees.

Täna on lääne tunded Gorbatšovi järglaste suhtes rohkem läbi mõeldud ja tulenevad sõltuvusest Venemaa energiaressurssidest. Just sellepärast oleme täna tunnistajateks sellele, kuidas toetus kannatavale Gruusiale saabub liiga hilja. Selline kahtlemine julgustab agressiivseid jõude jätkama sõjalist survet ja hirmutama neid, kes julgevad seista Gruusia kõrval. Ma ei kahtlegi, et demokraatlik maailm asub [Gruusiat] toetama, siiski järeldub sellest loost, et parim viis humanitaarkatastroofide vältimiseks on rahvusvahelise üldsuse kiire reaktsioon agressioonile tavapärase ettevaatlikkuse asemel.

Tulles tagasi 1991. aasta sündmuste juurde, võime nüüd rääkida teistest mõjuritest, mis lükkasid meie tunnustamist edasi. Teades NSVLst palju väiksemat riiki Jugoslaaviat tabanud tragöödiat, võime tagantjärele saada aru, millisest õnnetusest me pääsesime, kuigi sel ajal polnud keegi kindel, et meiega ei juhtu sama.

Ka 1956. aasta Ungari revolutsiooni ja 1968. aasta Praha kevade traagiline ajalugu oli karm meeldetuletus tüüpilisest Nõukogude reaktsioonist igasuguse põgenemiskatse eest halastamatu ülemvõimu alt.

Kõik see võis olla põhjuseks, miks maailm alles pärast 1991. aasta 13. jaanuari surmaga lõppenud sündmusi märkas lõpuks meie ühte-

kuuluvust, meelekindlust ja meie rahumeelset reaktsiooni julma agressiooni vastu ning arvamus meist hakkas muutuma.

Lähtudes selle ajaloolise vaatenurga kontekstist, hindame isegi rohkem tol ajal Islandi ja Taani tehtud julgeid ja tarku otsuseid; otsuseid, mis olid toetuse ja suure lootusekiirena väga oodatud. Sellepärast, ulatades abikäe täna laastatud Gruusiale, järgime samu põhimõtteid ja väärtusi, mis juhtisid neid, kes aitasid rasketel aastatel meid.

Peame tunnustama, et iseseisvuse taastamine parlamentaarsel teel oli ainuvõimalik. Ajal, mil isegi kommunistlik režiim toetas avatust ja uut mõtlemist, oli üpris raske vaielda inimeste enam-vähem vabade valimiste ajal avaldatud tahte vastu. Sellepärast oli meie selle aja kõige veenvam argument parlamentaarne demokraatia. Seetõttu pole üllatav, et vastavalt Leedu esialgsele konstitutsioonile, mis kinnitati koos iseseisvusdeklaratsiooniga, oli ülemvõim Ülemnõukogul ja selle esimees tegutses riigipeana.

Seepärast tulid esimesed tunnustuse otsimise kasted parlamendilt. Ülemnõukogu pöördus juba 17. märtsil 1990. aastal demokraatlike riikide valitsuste poole värskest määratud valitsuse ja riigi uue juriidilise staatuse tunnustamiseks. Sel ajal jäi pöördumine vastuseta.

Uus situatsioon tekkis pärast 13. jaanuari traagilisi sündmusi ja rahvahääletust, mis toimus 9. veebruaril 1991. Rahvahääletuse tulemusel ütles rohkem kui 90% osavõtnutest demokraatlikule iseseisvale Leedule „jah“. Tuginedes rahvahääletuse tulemustele, võttis Ülemnõukogu vastu deklaratsiooni Leedu osalemisest rahvusvahelises üldsuses võrdsetel alustel. See sisaldas ka palvet maailma parlamentidele ja valitsustele, paludes aidata taastada Leedu rahvusvahelised õigused ning diplomaatilised ja konsulaarsuhted.

Otsustav element tunnustuse saamiseks oli toetus Venemaa demokraatlikelt jõududelt, kellega meil olid väga head suhted, ja president Jeltsini isiklik suhtumine. Nende toetusel ja kokkuleppega saa-

vutasime saavutamatu, riikidevaheliste suhete aluste leping kirjutati alla 29. juulil 1991. Leping avas ukse paljudele teistele tunnustamistele ja on siiani aluseks kahepoolsetele suhetele Venemaaga. Kahjuks selliste võimsate demokraatlike jõudude puudumine tänapäeva Venemaal seletab asjaolu, miks on meie riikide vaheline atmosfäär täna täiesti erinev, kui nendel aastatel.

Varsti pärast iseseisvuse deklareerimist hakkas tööle taastatud Leedu diplomaatiline teenistus. See töötas käsikäes koos Leedu rahvusvahelisi sidemeid arendada püüdvate parlamendiliikmetega, eelkõige meie põhjapoolsete naabritega. Tuleb mainida, et diplomaatilise teenistuse esimesed juhid, ministrid, aseministrid ja esimesed esindajad Moskvast olid samaaegselt ka parlamendiliikmed. Vaatamata koolitatud diplomaatide puudusele, NSVLi-poolsele blokaadile ja ähvardustele ning usaldamatust ja kahtlust täis rahvusvahelisele atmosfäärile suutsime esimese aasata jooksul luua mitteametlikud suhted paljude riikide diplomaatide ja poliitikutega ning löime infobürood meile kõige tähtsamates pealinnades. Sellega valmistusime ette 1991. aasta sügisel toimunud tunnustuseparaadiks ning sellele järgnenud intensiivsele koostööle.

Suur abi tuli veel töötavalt ennesõjaaegsetelt Leedu diplomaatidelt. Nendest said esimesed Leedu esindajad maailma tähtsaimates pealinnades ja rahvusvahelistes organisatsioonides, kindlustades niiviisi meie riigi diplomaatilise teenistuse katkematu toimimise.

Ajaloolisest vaatenurgast lähtudes polnud meie riigi tunnustamine ei alguseks ega lõpuks meie suhetes välismaailmaga. Julgen öelda, et värskest loodud või taastatud riigi tunnustamine ei lõpe õigussuhete kehtestamisega teiste riikidega. See on uuesti avatud tee algus. Palju tähtsam on sellele järgnev, vähem ametlik tunnustus, mida taotletakse välisriikide juhtide külaskäikudega, osalemisega erinevates rahvusvahelistes organisatsioonides, seismisega rahvusvahelistel foorumitel oma rahva eest jne. See on eriti tähtis, kuna me ei puudunud 50 aastat mitte ainult poliitiliselt maailmakaardilt,

vaid ka paljude inimeste meeltest ja mälust ning see on koht, kus toimub tunnustuse saamiseks palju raskem võitlus.

Selles suhtes toimub tunnustamine tänaseni. Väga tähtis oli meie vastuvõtmine Euroopa Liitu ja NATOsse, samuti ühinemine Schengeni ruumiga. Samamoodi osalemine rahvusvahelistes operatsioonides Iraagis ja Afganistanis, aktiivne roll Gruusias, Ukrainas ja Moldovas paneb meid selgelt ja positiivselt poliitilisele maailma-kaardile.

Ma näen lähenevates OSCE ja ELi eesistumistes teisigi meie tunnustamisele väga olulisi samme, milleks tuleb ühendada oma jõud ja üksteist toetada.

ALEKSANDER EINSELN

Sissejuhatus P. Goble'i ettekandele

Lugupeetud president Rüütel, 20. Augusti Klubi liikmed, külalised ja konverentsil osalejad!

Tänase konverentsi lähiajaloo teema ajastul olin mina Ameerika Ühendriikides, kus jälgisin murelikult koos oma mõttekaaslastega kujunenud erakorralist olukorda Eestis, Lätis ja Leedus. Palju positiivset oli juba toimunud ja pärast Balti ketti, mis jättis oma ainukordsuses ja mastaapsuses kustumatu mulje, tärkasid ka kõige loiu-
mad nn ilusa ilma patrioodid ja seda nagu seeni pärast vihma. Kõigi sooviks ja püüdluseks aidata neid, kes siin, Eestis ja laiemalt Baltikumis, tegutsesid eesti rahva vabaduse nimel. Teid oli palju, nii toonase Ülemnõukogu liikmed, dissidendid, muinsuskaitse liikumise osavõtjad, Eesti Kongress, Rahvarinne ja paljud teised kodanikualgatuslikud organisatsioonid ning lihtsad eesti inimesed – kõik nad andsid oma panuse Eesti vabanemisele.

Ameerikas oli juba paar aastat ringi sõelunud hulk sini-must-valgete lipsudega tegelinskeid, enamasti jõukamate kolhooside esimehed, kellel rahapuudust ja viisaprobleeme välismaal reisimiseks

nähtavasti polnud. Nende suust kuulsime ainult, et enne peab Eesti rikkaks saama, siis räägime vabadusest. Ka ülejäänud jutt polnud usaldusväärsem, eriti välismaal elavatele eestlastele, kes olid ligi pool sajandit püüdnud eestlust paguluses elus hoida ja kelle peamine eesmärk ja südamesoov oli Eesti Vabariigi taastamine. Selleks oli väliseestlaskond valmis tegema kõik, mida nad oskasid ja suutsid, saades ka aru, et peamine võitlus vabaduse nimel sai toimuda ainult Eestis elavate eestlaste ühiste pingutuste tulemusena. Nii see ka toimus.

Kahjuks tolelaegse Ameerika Ühendriikide valitsuse peamised mured laguneva Nõukogude Liidu taustal polnud kooskõlas eestlaste, lätlaste ja leedulaste vabaduse ambitsioonidega. Sellele vaatamata, erinevate vaadetega kõrgemad Ameerika riigiametnikud ja poliitikud püüdsid teid aidata, tihtipeale isegi oma karjääri ohustades. Üks nendest oli Paul Goble, kriitilise võtmepositsiooniga Eesti, Läti ja Leedu osakonna juht 1990–91 USA Välisministeeriumis. Paul Goble tõstab esile president Rüütli tegevuse tolelaegses kriitilises olukorras selges teadmises, et president Rüütel polnud ainuke Eesti iseseisvuse meisterdaja, kuid tema tegevus väärrib erilist tähelepanu ja austust. Seda eriti nüüd, kui igasugused eluloolased ehitavad müüte vägitegudest tõeliste tegijate kulul, riivates iga ausa ajalookäsitlusega ja eetilise inimese õiglustunnet.

Nüüd siis inglisekeelne Paul Goble'i ettekanne tänaseks konverentsiks.

PAUL GOBLE

Eesti taasiseseisvumine ja USA

Kahjuks ei saa ma isiklikult täna kohal viibida. Olen paranemas südameoperatsioonist ja mul on keelatud reisida. Mul on heameel võimaluse üle esitada teile oma mõtteid. Suur au on, et kindral Aleksander Einseln on lahkelt nõustunud need ette lugema.

Mitte väga ammu ütles üks mind isiklikult mitte tundev Ameerika välispoliitika analüütikuid minu kirjutiste põhjal, et ma olen ilmselt vanema põlve eestlane, kes seetõttu ka teadis, mida Nõukogude süsteem endast kujutas. Ma ei ole kindel, kas ta mõtles seda komplimendina, kuid mina pean seda kõige kõrgemaks kunagi saanud tunnustuseks.

1991. aasta 2. septembri hommikul kell 10, varsti pärast seda, kui president George H. W. Bush teatas diplomaatiliste sidemete taastamisest Eesti ja tema kahe Balti naabriga, oli mul au helistada Ernst Jaaksonile, Eesti kauasele ja asendamatule esindajale USAs, et teda ja tema riiki õnnitleda selle kauaoodatud sündmuse puhul ja nimetada teda esmakordselt suursaadikuks.

Ma arvasin, et ta tähistab seda sündmust. Ja seda ta tegi, kuid hr Jaakson lisas, et ta meenutab ka kõiki neid, kes on väga palju tööd teinud sageli ilma igasuguse avaliku tunnustusega tehtu eest. Ma ei ole kunagi unustanud tema elutarku sõnu ja need on eriti tähendusrikkad mulle nüüd, kui ma saan jagada oma mõtteid sellise lugupeetud auditooriumi ees.

Meenutades Eesti taasiseseisvumist ja astunud esimesi samme pärast 1991. aastat, olen ma hämmingus mitte selle üle, kui terviklik pilt meil on toimunust, vaid pigem selle üle, kui palju ja kui mitmeid inimesi on sellest ikka veel välja jäetud. Välja on ilmunud ümbervaadatud standardversioon nendest sündmustest, versioon, mis näitab mõnede inimeste pingutusi end esile tuua teisi mustates ja teiste otsust seda mitte teha, otsust, mis vahel on kantud hirmust vaidlustada aktsepteeritud narratiivi, ja vahel, tegelikult sageli aga tagasihoidlikkusest, veendumusest, et üritus ja riik, mida nad teenisid, oli tähtsam kui nende endi isik.

Üks sellistest inimestest, kelle vaikne partriitism ja sügav tagasihoidlikkus on hoidnud teda ennast esile tõstmast, kuid kes on mõjutanud kõiki, kes on temaga koos töötanud, on president Arnold Rüütel. Tema teened Eesti iseseisvuse taastamisel ja taasloomisel laiemasse maailma peavad samuti olema põimitud Eesti narratiivi. Ja et see tõesti nii läheks, peavad need meie hulgast, kellel oli au ja meeldiv võimalus temaga koos töötada, kõik toimunu talletama. Kuna minul oli USA ametnikuna seitseteist aastat tagasi võimalus temaga korduvalt suhelda, tahaksin ma kasutada võimalust rääkida president Rüütli Eesti ja laiema maailma jaoks oluliste, kuid laiemalt reklaamimata panuste hulgast vaid kolmest.

Esimene nendest sündmustest on leidnud kajastamist sel viisil, mis jättis selle ilma teenitud tunnustusest. Teine on teada vaid vähesetele inimestele, kuid ometi etendas olulist rolli augustiputši läbikukkumises Moskvast ja Nõukogude Liidu purustamisel. Kolmas hõlmab tema tegevust ajal, kui Eesti valitsus soovis rõhuda proto-

kollilisele käitumisele, kuid president Rützel mõistis, et on asju, mis on tähtsamad kui reeglid; – see oli lähenemine, mis mitte ainult ei hoidnud ära diplomaatilise katastroofi, vaid näitas ka tema panust Eesti ühiskonna kooshoidmisel ajal, kui radikaalsemad nende hulgast oleksid seda veelgi enam lõhestanud.

Väärikas taganemine

1991. aasta algul oli rahvusvahelisel kogukonnal Eestiga üks probleem. Erinevalt Lätist ja Leedust ei olnud sõjajärgse Eesti valitsuse esindajad, kes jätkuvalt suhtlesid nende lääneriikide valitsustega, kuhu nad olid akrediteeritud, muutunud Tallinnas ametis oleva valitsuse esindajateks *de facto*. Põhjus oli lihtne: Eesti diasporaa esindajad ei olnud valmis andestama ega unustama, et mõned aastad tagasi oli Arnold Rützli nimel tehtud avaldus, mis mõistis hukka mõned emigrandid kui lääneriikide luureteenistuste agendid.

Väliseestlaste valu ja pahameel sellise avalduse puhul oli täiesti mõistetav. Keegi ei taha olla süüdistatud milleski, mis ei vasta tõele. Keegi ei taha, et tema patriootlikke tundeid sel moel rünnatakse. Kuid mõnede emigrantide jäik hoiak jättis kahe silma vahele kaks olulist seika, mida enamik neist sel ajal ei mõistnud. Ühelt poolt, Nõukogude ametiisiku poolt tehtud avaldus ei väljendanud kunagi tema isiklikku arvamust, erandiks oli siin võib-olla NLKP peasekretär. Ametnikule pandi sõnad suhu kõrgemalt poolt. Seega pidada iga ametnikku vastutavaks iga tema allkirja kandva avalduse eest võib küll kõlbeliselt atraktiivne olla, kuid lähtub väärarusaamadest asjade tegeliku käigu kohta.

Teiselt poolt, selline emigrantide seisukoht, et väliseestlased üldse ja diplomaadid eriti ei tee tegemist härra Rützliga ja enamiku teistega nn väikeses punases Eestis, nagu nad seda nimetasid, kujundas 1991. aasta alguseks ohtliku olukorra mitte ainult Eesti, vaid ka Läti ja Leedu jaoks. Kui see oleks jätkunud augustiputšini, siis erinevus Eesti ja tema Balti naabrite vahel – ühelt poolt riigi, mille

valitsus ei olnud loonud tihedaid sidemeid diplomaatidega, keda lääneriigid olid tundma õppinud ja austasid, ning ülejäänud kahe Balti riigi vahel, kus see oli juhtunud – oleks leidnud ärakasutamist nende inimeste poolt läänes, kes ei tahtnud Balti riikide iseseisvust tunnustada, kartes, et see võiks õõnestada Mihhail Gorbatšovi positsiooni.

Paljud inimesed härra Rүүtli olukorras oleksid olnud raskustes olukorra lahendamisel. Ei ole kerge distantseerida end oma allkirjaga dokumendist, isegi kui allkirja andmise ajal valikuvõimalust ei olnud. See on eriti raske, kui jääb mulje, et annate järele inimestele, kes pole teinud muud, kui püüdnud teid mustata või antud juhul siis punasemaks teha. Kuid hr Rүүtel leidis tee, mis mitte ainult ei võimaldanud toimida tal sillana mineviku ja tuleviku vahel, vaid ka emigrantide ja Eesti vahel.

Hr Rүүtel ja hr Jaakson vahetasid mitmeid sõnumeid, milledest paljud, võin uhkusega tunnustada, liikusid läbi minu kabineti, ja nii lepitigi kokku lahenduses, mis võimaldas kahel mehel koos tagada, et Eesti ei pärsiks nõukoguliku minevikuga lõpparve tegemist ja panna alus järjepidevusele ning arengule. Hr Rүүtel tegi avalduse, millele ta mitte ainult ei kirjutanud alla, vaid millega ka täielikult nõustus, mööndes, et inimestel tuleks meeles pidada, et Nõukogude ajal pandi ta nimi alla paljudele dokumentidele, mille sisuga ta ei nõustunud. Ja hr Jaakson lisas oma tähelepanuväärse selgituse, miks ta uskus hr Rүүtli sõnu ja miks pärast rohkem kui 60aastast teenistust Eesti heaks uskus, et tähtis on ületada eestlasi eraldav veelahe, mitte ehitada veel kõrgemaid müüre.

Hr Rүүtli ja hr Jaaksoni sammudel oli kolm olulist tagajärge. Esiteks. Hr Jaakson sai korraldada oma esimese diplomaatilise vastuvõtu Washingtonis. Paljud emigrandid seal ei osalenud, kartes teiste emigrantide kriitikat. Kuid see kohtumine murdis jää. Ja isiklikult sellel pärastlõunal Mayfloweri hotellis kohalviibinuna võin öelda, et seal on tehtud ka foto, mille üle tunnen kõige rohkem uhkust oma

avalikus teenistuses oldud aja jooksul – fotol surun ma hr Rütli kätt ja kahel pool seisavad hr Jaakson ning välisminister Lennart Meri.

Teiseks. Hr Rütli selline teguviis garanteeris Eestile võimaluse saada tagasi oma koht rahvusvahelisel areenil 1991. aasta augustis; enam ei olnud lõhet Tallinna ja ennesõjaaegsete diplomaatiliste esindajate vahel, kellest hr Jaakson oli kõige pikema staažiga ja kõige silmapaistvam. Seega ei olnud kellelgi võimalus Eesti vastu ära kasutada seda eraldusjoont, mida kahtlemata oleks muidu tehtud.

Ja kolmandaks. Hr Rütli valmisolek riskeerida, ehitada sild emigrantlike ringkondadeni saatis jõulise signaali mitte ainult lääneriikide valitsustele, vaid kõigile Eesti Vabariigi elanikele, et ta on huvitatud silla ehitamisest tulevikku, mida mööda saavad minna kõik, ja mitte müüride säilitamisest, mis olid nii paljusid inimesi ja inimrühmi üksteisest eraldanud. Siitpoolt vaadatuna võib-olla see ei tundugi midagi erilist, kuid ma võin öelda teile mitmel pool maailmas ametiisikutega peetud vestluste tulemusena, et see oli pühendumus ja oskus, mis avaldasid sügavat muljet kõikidele, kes seda nägid, ja seetõttu avaldas neile sügavat muljet ka Eesti.

Teie ja meie vabaduse heaks

President Rütli mitmes mõttes kõige olulisem panus Eesti taasiseseisvumisse oli laiemale avalikkusele teadmata tegevus, mis mitte ainult ei aidanud kaasa 1991. aasta augustiputši ebaõnnestumisele Moskvas, vaid ka kahe ülejäänud Balti riigi ja 12 Nõukogude liiduvabariigi iseseisvumisele. Tõepoolest, isegi kui ta ei oleks teinud midagi muud oma karjääri jooksul, oleks ta ainuüksi selle eest ära teeninud meelespidamise. See on tegu, mida vähesed Eestis tunduvad teadvat, kuid mille eest nii mõnedki nende riikide ja paljude lääneriikide pealinnades jäävad teda alati tunnustama.

Kui Moskvas algas riigipööre, löiksid putšistid kõigepealt läbi 36 telefoniliini, mis ühendasid Moskvat ja läänერიike, samm, mis

muutis Vene aktivistide ühendusepidamise läänega keeruliseks, kuid veelgi keerulisemaks lääneriikide valitsuste jaoks informatsiooni kogumise, et hinnata, mis toimub mitte ainult Nõukogude Liidu pealinnas, vaid kriitilise tähtsusega Balti riikide ja liiduvabariikide pealinnades.

Kuid putšistid olid unustanud 200 telefoniliini, mis Nõukogude Liidul oli rajatud Karjala ja Soome vahele soometumise lootuses. Nad ei teadnud, et võimalus pääseda Soome telefonivõrku võimaldas Moskvast mööda minnes pääseda ka Nõukogude võrku. Õnneks oli Arnold Rüütel sellest teadlik ja kasutas seda ka ära. Järgneva 72 tunni jooksul oli ta ühenduses kõigi varsti eralduvate riikide tippjuhtidega (välja arvatud Aserbaidžaaani juht, kes oli sel ajal Iraanis puhkusel!) ja edastas neilt kuuldu lääneriikide valitsustele.

See oli läänele tohutuks abiks, sest hr Rüütli edastatud informatsioon võimaldas nendel valitsustel mõista palju varem, kui see muidu oleks võimalik olnud, et riigipöördekatse Moskvast mitte ainult ei olnud ebaõnnestumas, vaid tagab ka kolme Balti riigi taasiseisvumise ja viib iseseisvumiseni ka ülejäänud 12 liiduvabariiki. Siit vaadatuna ei tundugi need mõned päevad võib-olla midagi erilist olevat, kuid lääneriikide välispoliitika jaoks muutis see palju.

Hr Rüütel suutis seda teha mitte ainult seetõttu, et ta oli piisavalt tark, meenutamaks Soome liinide olemasolu, vaid ka seetõttu, et erinevalt igast teisest liidrist Eestis või kahes ülejäänud Balti riigis, oli tal inimese ja ametiisikuna selline usaldusväärsus liiduvabariikides, et ta sai nende juhtidega rääkida. Tal oli juba ka märkimisväärne positsioon paljude lääneriikide valitsuste silmis tema julge heade suhete taasloomisega hr Jaaksoniga, kelle kõlbeline autoriteet mitte ainult Washingtonis, vaid kogu läänemaailmas oli palju suurem, kui nii mõnigi praegu seda ette kujutab.

Protokollist mittekinnipidamine

Kolmas sündmus hr Rüütli tegevuses, millele ma tahaksin tähelepanu juhtida, et see ei ununeks, ei olegi tegelikult üks tegu, vaid kaks otsust, mis ta tegi 1991. aasta septembri keskel seoses USA riigisekretäri James A. Bakeri kolmanda visiidiga Eestisse. Mõlemal juhul astus hr Rüütel samme, millele paljud ametiisikud Eesti valitsuses olid vastu või oleksid olnud, kui neil oleks see võimalus avanenud. Sammud, mis näitasid, et ta mõistab olukorda, kus isiklik ja riigijuhi väarikus tulevad kõige eredamalt välja protokollist mitte kinni pidades. Tõepoolest, tema käitumine ei jätnud sügavat muljet mitte ainult kogu USA delegatsioonile, vaid aitas jõuliselt kaasa ka suhete kindlustamisele, mis lõpptulemusena tipnesid Washingtoni eduka tegevusega mitte ainult Eesti tagasitoomisel läänemaailma, kust Moskva oli selle röövinud, vaid ka NATOsse, kõige olulisemasse lääne demokraatlike riikide allianssi.

Ühelt poolt soovisid paljud Eesti ametiisikud, et hr Rüütel kohtleks riigisekretär Bakerit kui läbirääkimiste madalamat osapoolt ja nõudsid, et hr Rüütel presidendina ei läheks trepist alla vastu võtma kedagi, kes ameti poolest on „lihtsalt minister“. Puhtdiplomaatilise protokolliga kohaselt võib selline otsus olla õige, kuid arvestades olukorda, kus Eesti ja USA olid Eesti taasiseseisvumise esimeste nädalate jooksul, oleks selline protokollist kinnipidamine olnud kohutav eksimus. Hr Rüütel mõistis seda kohe, ignoreeris välisministeeriumi ja kohtus riigisekretär Bakeriga Kadrioru presidendilossi uksele. Täna võib see tunduda tühise seigana, kuid siis oli see väga oluline ja näitas, et Eesti riigijuht mõistis, kuidas tuleb käituda ilma etiketiraamatut lugemata.

Teiselt poolt, kuigi mõned Eesti ametiisikud tahtsid Ameerika külalistele pikka epistlit pidada – ja mõned seda tegidki, siis hr Rüütel enamiku ajast selle visiidi jooksul kuulas, mitte ei rääkinud, näidates sellega jälle üles oma isiklikku tagasihoidlikkust. Mõned ametiisikud oleksid kahtlemata eelistanud, et ta võtaks ennast kehtestavama

hoiaku, eriti arvestades Eesti poole pahameelt seoses suhteliselt hiline taasiseseisvumise tunnustamisega USA poolt. Kuid hr Rüütel ei küsinud neilt, mida ta peaks tegema, ega järginud ka nende eeskujut. Ja tema lähenemine mitte ainult ei meeldinud külalistele, vaid see tähendas ka, et kui ta selgelt ja täpselt tutvustas Eesti positsiooni, kuulasid teda nii Ameerika kui ka teised ametiisikud palju tähelepanelikumalt kui neid, kes sagedamini sõna võtsid.

Need kolm sündmust, kus hr Rüütel võttis 1991. aastal liidri rolli, väärivad iseenesest ajalukku jäädvustamist. Kuid nad viitavad veelgi suuremale panusele, mis ta tegi Eesti presidendina. Just seetõttu, et tal oli „käsi sees“ mõlemal pool: ametiisikuna Nõukogude okupatsiooni ajal ja inimesena, kes jäi alati Eesti patrioodiks. Hr Rüütel aitas ületada mitmeid eraldusjooni Eesti elanikkonnas, avades kõigi jaoks tee paremasse tulevikku, kuid tehes seda nii, et teisi tunnustatakse tehtu eest temast palju enam.

Mul on heameel võimaluse üle aidata asju õigesse perspektiivi panna. Veel kord tahaks korrata, kui suur heameel ja au on mul olnud töötada koos hr Rüütliga ja nimetada teda oma sõbraks.

PAUL GOBLE oli Balti küsimuste erinõunik USA Riigidepartemangus aastatel 1990–91.

Ta ei ole eestlane, kuid ta elu ja karjäär on viinud teda tihedasse kokkupuutesse meie riigi ja selle juhtidega, esmalt NSVLi ja Balti riikide rahvusküsimuste analüütikuna, seejärel aastatel 1990–91 USA Riigidepartemangu Eesti, Läti ja Leedu büroo ametnikuna. Uhkusega võib ta öelda, et tema ettepanekul nimetati ümber endine Balti büroo. Hiljem oli ta õppejõuks Tartu Ülikoolis ja Audentese Eraülikoolis Tallinnas. Praegu konsulteerib ta Aserbaidžaanis valitsust. Tema heade teadmiste tõttu arvavad paljud siiski, et ta on vanema põlve eestlane.

EDGAR SAVISAAR

Kaks otsustavat augustipäeva Toompeal

Rääkides 1991. aasta 20. augustist, meenub mulle, kuidas ma sõitsin Toompealt alla Vabaduse platsile. Veel paarkümmend minutit enne nelja oli rahvast Vabaduse väljakul küllaltki hõredalt. Mõtlesin, et sõjaväelaste viimaste ähvarduste valguses on võib-olla isegi parem, kui inimesed koju jäävad, sest oli ju selgelt öeldud, et ei mingeid meeleavaldusi, ei mingeid miitinguid. Aga natuke oli ikka kahju ka. Toompeal oli üks opositsioonitegelane mind hoiatanud, et hea, kui platsile sadakond pensionäri tuleb, rohkem mitte. Mõtlesin seepeale, et kas inimestel on tõesti meelest läinud Boriss Jeltsini kiirvisiit jaanuarikriisi ajal Tallinnasse, kui oli vaja meid aidata. Nüüd oli meie kord toetada Vene demokraate. Kui rääkida jaanuari- ja augustikriisist, siis jaanuaris püüti kõigepealt arveid õiendada Balti riikides ning seejärel pöörduda Moskva demokraatia vastu. Augustis oli vastupidi – meile tehti head nägu ja öeldi, et ega me teid ei puutu. Arveid püüti alguses klaarida Moskvast, aga küllap oleks ka meieni jõutud.

Minuga koos autos sõitis toonane Vene Föderatsiooni esindaja Eesti valitsuse juures – Oleg Popovitš, kes hoidis meid ühenduses Venemaa valitsuse, Moskva ja Leningradi linnanõukoguga ja demokraatliku Venemaa poliitikutega. Popovitš oli Eestis küllaltki populaarne, tema kõned teenisid rahvalt ikka pika aplausi ja tol päeval oli Popovitš üks enam rahva poolt tervitatud esineja.

Minu esialgne kartus, kas rahvas ikka tuleb Vabaduse väljakule, oli siiski asjatu. Mõni minut enne nelja oleks justkui kork pudeli eest lennanud – inimesi muudkui tuli ja tuli, nii et kogu väljak sai täis. Eriti soe tunne oli näha täies koosseisus Eesti Rahvusmeeskoori. Mulle räägiti hiljem, et nendega kokkuleppimiseks oli kulunud vaid kaks minutit, mehed said sõnumist kohe aru. Ma tahaksingi neid eriliselt tunnustada, ohutum ja vähem riskantne oleks olnud öelda, et ei ole aega, ei ole võimalust, suvine aeg, ei saa inimesi kokku.

Moskva kohviku ette oli toodud veoauto ja selle kastist esinesid Rein Veidemann, Marju Lauristin, Heinz Valk ja Enn Põldroos. Põhisõnum oli – millal me iseseisvaks saame, millal lõpeb ülemineku- periood, millal me end ise vabaks kuulutame, sest kellegi teise käest ju vabadust nõutada ei ole. Kõneles ka Talleksi toonane peadirektor Paul Treier, kes luges ette üleskutse korraldada järgmisel päeval poliitiline protestistreik, kõneles Oleg Popovitš, kes andis edasi värskeid sõnumeid Moskvast. Inimeste suhtumine oli soe, aga atmosfäär ümberringi oli väga tundlik. Mäletan, et kui ma ise kõnelesin, vaatasin kogu aeg üle rahva peade Palace'i hotelli poole, sest millegipärast oli mul ettekujutus, et kui tankid kuskilt tulevad, siis mööda Pärnu maanteed Tondilt. Õhk oli täis ärevust.

Lugedes hiljuti mitmete poliitikute arvamusi nende päevade kohta, jäi silma mõtteviiside erinevus, näiteks Leedu kolleegide ütlus: „Inimesi ei ole väga palju, nähtavasti ohvreid ei tule palju.“ Ühtedel oli üks mentaliteet, teistel teistsugune. Meie mentaliteet oli, et me peame vältima igasuguseid ohvreid, eks see oli ka kogu Baltikumi eesmärk. Sellel oli suur tähendus õhtusele otsusele. Ma olen lugenud

Enn Põldroosi raamatut „Mees narrimütsiga“, kus ta ütleb, et Vabaduse väljakul puhkenud vaimustuse torm kujuneski määravaks, ükski eestimeelne poliitik ei saanud endale enam lubada kahtlusi iseseisvumise asjus. Ilmselt pani see ka redaktsioonikomisjoni teistmoodi tegutsema.

Kirjeldaksin natuke seda fooni, mis oli nende sündmuste taustaks ja mida ei saanud kuigivõrd jälgida need inimesed, kes Toompeal valmistasid õhtuks dokumente ette. Olukord oli üsna kirju, sest vahepeal oli kindral Kuzmin – kes oli Riias Balti sõjaväeringkonna juhataja – andnud korralduse kehtestada kõigis Baltikumi pealinnades komandanditund. Ma kohtusin tookord Tallinna garnisoni ülemaga ja me leppisime kokku, et mingeid liikumis- või muid piiranguid Tallinnas ei rakendata, aga nagu Belov ütles, kehtib see otus vaid niikaua, kuni tema on komandant, aga ta ei olnud kindel, kas ta seda õhtu lõpuks enam on.

Meiega töötas kaasa kindral Abdurahmanov. Kuna tema tegeles õhukaitsega, oli tal ülevaade kogu Nõukogude Liidu õhuruumist, näiteks, kui Kesk-Aasiast saadeti putšistidele Moskvasse abiks üks eriüksus, saime meie Abdurahmanovi kaudu sellest teada ja hoiatasime kohe ka Venemaa valitsust. Toompeal oli meil katuse all raadiojaam, millega hoidsime otsesidet nii Leedu kui Läti peaministriga. Et telefone pealt kuulatakse, oli kõigile teada, aga me ei olnud kindlad, kaua nende kaudu üldse rääkida annab.

Päris palju informatsiooni, mis oli abiks ka Vene demokraatidele, saime me just nimelt Abdurahmanovi kaudu ja eriti sümpaatne oligi, et kaks Eestist pärit kindralit, nii Dudajev kui Abdurahmanov, olid mõlemad selles võitluses pigem meie poolt kui teisel poolel.

Päris tihe side oli meil Leningradi linnapea Anatoli Soltšakiga. Nimelt valmistasime järgmiseks päevaks ette aktsioone nii Vene parlamendis kui ka Leningradi linnanõukogus. Nii läkski, et demokraatliku Venemaa saadikud tegid järgmisel päeval mõlemas kohas, nii Leningradis kui Moskvas, arupärimise sõjaväejuhtidele – miks

saadeti Pihkvast dessantvägede tankikolonn Eestisse, kuidas seda põhjendatakse, ja viitasid, et tegelikult on see ikkagi seadusevastane.

Tahaksin väga tunnustada ka Rootsi peakonsulit Dag Sebastian Ahlanderit, kes oli kiires korras saabunud Leningradist meid toetama. Kõigi tolleaegsete suuremate kriiside ajal oli ta kohal ja seisis meiega kõrvuti.

Kontrollisime sel õhtul üle need struktuurid, mis pidid tööle hakkama, kui oleme sunnitud põranda alla minema, ja mõnda aega lootsime ka seal vastu pidada. Peeter Sookruus ja Mart Siimann olid korraldanud raadiosaatjate ja telekaamerate peitmise, et säiliks osa kommunikatsioonivahendeid. Enamikul meie hulgast oli teada, kust kaudu läheb nende tee põranda alla ja mis edasi võiks juhtuda. Valitsusel oli sel õhtul veel kinnine istung, kus me vaatasime üle kaubandusvõrgu varud. Sularaha nappis ja oli näha, et Moskvast lisa ei anta. Seetõttu me piirasime tol õhtul väljamakseid postkontorisse saabunud rahakaartidelt. Ka kaubandusvõrgus ei jätkunud nisu-jahu, tangaineid. Tõsine probleem oli, et selleks õhtuks tuli teateid vähemalt kolmest linnast, Võrust, Viljandist ja Pärnust, kus garnisoniülemad taotlesid komandanditunni kehtestamist ja tsiviilvõimude allutamist sõjaväele, millega meie loomulikult ei saanud nõus olla. Nende tegevus ei läinud vastuollu mitte ainult rahvusvahelise õigusega, vaid oli vastuolus nii Nõukogude Liidu kui ka Eesti Vabariigi seadustega.

Loomulikult me püüdsime jälgida, mida maailm teeb, kuidas maailm reageerib. Lennart Meri oli tol päeval veel Helsingis, Müllerson andis olukorrast istungil ülevaate. Saabus ärevaid sõnumeid mitmelt poolt Eestist. Pean ütleva, et kriitiliste situatsioonide ajal on ikka nii, et ärevaid sõnumeid on rohkem, kui asi väärt on. Kindlasti oli kolm korda rohkem kuulujutte, kolm korda rohkem hoiatusi, kolm korda rohkem informatsiooni inimestelt. Igaüks tahtis midagi öelda, igaüks tahtis aidata. Aga oli ka tõsiseid fakte. Aegviidust liikus Tallinna sõjaväekolonn, Tallinna lennuväljale toodi helikopteriga

piirivalveüksus, kohale tulid dessantalused merejalaväelastega. Kes elasid Keila-Joal, need nägid, kuidas reidile olid saabunud Nõukogude Liidu dessantalused. Ja muidugi, mis oli poliitiliselt ohtlik, oli see, et intrid hakkasid kiiresti, lausa õhinaga organiseerima telegramme Moskvasse, et GKTŠP taastaks siin Eestis Nõukogude võimu. Eks neil oli vaja poliitilist tuge. Ma arvan, et nad ei olnud siiski kuigi hästi ette valmistatud, sest näiteks Tallinna lennujaamas, Dvigatelis ja mitmel pool mujal pandi täie võimsusega tööle raadiojaam Nadežda, aga huvitav oli see, et nad kordasid vaid vanade saadete lindistusi.

Võrust jõudis meieni info, kuidas alampolkovnik Makarevitš teatas Võru maavanemale, et garnison on lahinguvalmis ja tema on võtnud kõrgeima võimu maakonnas. Viljandis keelati sõjaväeosa poolt igasugused rahvakogunemised, seati sisse öine patrullteenistus, lubati rakendada komandanditundi. Kohtla-Järvel teatas tsiviilkaitsepolgu komandör, et nüüdseks on tema linnakomandant jne. Eks ärevaid signaale tuli ka mujalt eestikeelsetest piirkondadest, siin-seal heisati punaseid lippe ja, nagu räägitakse, käidi kiiruga kompartei kohalikus organisatsioonis tagantjärele oma liikmemaksu maksmas. Igatahes, kui ma Toompeal ringi liikusin, panin mõne ametniku silmis küll tähele sellist pilku, et mis sa räägid, niikuinii oled siin viimast päeva, homme on juba teised mehed.

Veel rängemad uudised saabusid Moskvast. Meil oli ju nendega pidev ühendus. Venemaa valitsuse residentsist saadeti õhtu eel ära kõik naised ja lapsed ning meestele jagati kätte automaadid. Meid hoiatati, et sel ööl on ilmselt oodata rünnakut nii Moskvast kui ka Balti riikides. Tegelikult ju tuligi rünnak teletornile. Leningradist tuli mitmesuguseid sõnumeid, ka positiivseid. Nimelt teatasid kolm Balti laevastiku admiralit sellel õhtul, pärast läbirääkimisi Sobtšakiga, et Balti laevastik ei asu putšistide poolele. Eks see viitas muidugi sellele, et sõjavägi hakkas ka kärisema, ja ma arvan, et see võttis putšistide hoogu kõvasti maha. Aga üldiselt oldi sel õhtul veel optimistid. Ma olen nüüd lugenud Dainis Ivansi memuaaridest, kuidas Riias üks

Läti KGB juht õpetas Seimi venelastest saadikuid, et kui uus valitus tuleb, ärge hakake kohe tänavanimesid tagasi endiseks muutma, et sündigu kõik tasa ja targu, aga tuleb mõista anda, et rahvusekstreemiste karistatakse karmilt. Ma ei tea, kui palju meie meestel ja naistel oli või ei olnud illusioone, sest pealtnäha oli asi ju üllatavalt rahulik. Selle tagajärjel on mõned naiivsed tegelased hakanud tagantjärele rääkima, et ega meil midagi ei toimunud, et kõik see oli üks suur nali. Najast oli asi tegelikult kaugel.

Lõpuks tahaksin veel öelda, et muidugi ei toimunud õhtune hääletus trummipõrina saatel ja suure peona. Arno Almann meenutas mulle, et tegelikult sellele hääletusele niisugust aplausi ei järgnenud nagu suveräänsusdeklaratsiooni vastuvõtmisele 1988. aastal. Küllap mõeldi tulevikule, mõeldi sellele, mis järgmisel päeval saab, kas teised riigid ikka tunnustavad, ja võib-olla ka sellele, kuidas riik üles ehitada. Ma tahaksin tuua teile kaks tsitaati. Toonane välisminister Lennart Meri kirjutab: „Ma ei olnud rõõmu pärast arust ära ja mingit rahvapidu ei peetud. Inimesed jäid asjalikeks. Me olime juba pikemat aega kõiki uksi ja lukkusi kangutanud.“ Dainis Ivansi memuaaridest: „Mulle tundub küll pigem, et me lihtsalt deklareerisime juba juhtunut, me ainult täitsime oma parlamentaarset kohust. Ja kui ma juhatasin Läti Seimi plenaaristungit, kui deklaratsioon vastu võeti, ega ma erilist pidulikkust ei tundnud.“

Ma arvan, et kogu asjade järkjärguline käik, kus me valmistasime Moskvat, valmistasime kogu maailma ette Balti rahvaste tahte elluviimiseks – nii isemajandava Eesti projekt, mis viitas meie majanduse iseseisvumise soovile, nii Molotovi-Ribbentropi pakti salaprotokollide avalikustamine ja eriti see, et me Moskvas rahvasaadikute kongressil suutsime saavutada selle, et poliitilist, õiguslikku, tegelikku olukorda tunnustati ja mõisteti senine käitumine hukka. Kindlasti ka Balti kett. Kõik need sündmused tekitasid niisuguse olukorra, kus meie iseseisvustootlus oli loomulik ja leidis ka lahenduse. Selles mõttes ei olnud see pidu, see oli asjalik argipäev, kus me tegime, mis oli

meie parlamentaarne kohus. Mäletan, et sel öösel, pärast südaööd, sõitsin ma veel läbi kesklinna. Vaatasin üle kõik põhiobjektid, kus Kodukaitse oli väljas ja kus Kaitseliit oli väljas. Sest just kesköö paiku tulid teated esimestest laskudest ja ka esimestest hukkunutest Moskva kesklinnas, kui soomuskolonn murdis läbi arvukate barrikaadide endale teed Venemaa parlamendihoonesse poole.

Aga ühest selleöisest raadiosaatest – tol ajal olid ju otsesaated ööpäev läbi – on mul eriti selgelt meeles üks omaenda lause: „Kui me ka selle vastu peame, siis nad meist enam jagu ei saa, liiga palju on putšistid juba aega kaotanud.“ Ja nii läkski. Tuletame seda endile ikka aeg-ajalt meelde, see aeg andis meile mitmeid õppetunde. Aitäh kõigile toonaste aegade eest ja ka tänapäeva eest!

EDGAR SAVISAAR (sünd 31. mai 1950) on Eesti poliitik (1990 Eesti NSV majandusminister; 1990–92 Eesti Vabariigi peaminister; 1992–95 Riigikogu aseesimees; 1995 Eesti Vabariigi siseminister; 1996–99 Tallinna Linnavolikogu esimees; 1992–2001 VII, VIII ja IX Riigikogu liige; 2001–04 Tallinna linnapea; 2005 märts–aprill Tallinna Linnavolikogu esimees; 2005–07 EV majandus- ja kommunikatsiooniminister; 2007 – Tallinna linnapea), Keskerakonna esimees.

Perestroika algusaastatel hakkas Savisaar avaldama publitsistlikke kirjutisi ühiskonna reformimise vajadusest. Sügisel 1987 ilmus ajalehes Edasi IME projekt, mille nelja allakirjutanu hulgas oli ka Savisaar. Eesti Televisiooni saatesarjas „Mõtleme veel“ esinedes käis ta 1988. aasta kevadel välja idee moodustada Eestis Rahvarinne perestroika toetuseks. Temast sai laulva revolutsiooni üks juhte.

3. aprillil 1990 nimetati Edgar Savisaar Eesti valitsuse juhiks. Sellel ametikohal jätkas ta ka pärast Eesti iseseisvuse taastamist kuni 29. jaanuarini 1992.

Aastal 2005 ilmus Savisaarelt mahukas raamat „Peaminister“, mis käsitleb tema peaministriperioodi. Raamatusse on koondatud Savisaare mälestused, hinnangud, dokumendid, fotod ja intervjuud käsitletava perioodi võtmekujudega.

SEPPO ZETTERBERG

Eesti Soome poliitikas 1988–1991

Mis Eestis lahti on?

Esmaspäeval, 1991. aasta 19. augusti hommikul hämmastas kogu maailma Nõukogude Liidu teadeteagentuuri TASS ametlik teadaanne. Teadaandest võis aru saada nii, et Moskvas oli toimunud mingi riigipööre ja võimu oli haaranud eriolukorra kehtestanud komitee ehk hunta. Paari päeva pärast jooksis see ettevõtmine siiski liiva. Eesti kasutas tekkinud hämmingu kiirelt ära: vabariigi Ülemnõukogu tegi juba 20. augustil otsuse riigi iseseisvumise kohta. Sellest kiirelt mööduvast hetkest haarati kinni, et taastada oma 1940. aastal kaotatud iseseisvus. Sellega oli Soome saanud ka uue naabri.

Eesti ei olnud nõukogude võimu aastatel leidnud teed Soome kirjutavasse pressi, kui mitte arvestada mõningaid Nõukogude ametnike juhendamisel koostatud kirjutisi. Need kirjutised pajatasid lugejale, kui hästi kõik selles Nõukogude vabariigis on. Eestlannad tantsisid kaunites rahvariides, mis andis mõista, et vähemalt folkloor oli säilinud, ja mida muud veel ikka tahta! Eestis toimuvat jälgiti – nii vähe või nii palju, kui seda tehti – kõõrdpilguga: enne otse lõunasse

ja lähedale vaatamist kõõritati ida poole. Kremli tähtede punane valgus oli soomlastele selge märk süsteemi püsimisest, süsteemi, millest ühe osa moodustas Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik. Eesti vastu ei olnud sobilik liigset huvi tunda.

Peagi aga hakkas Soome avalikkuses tunda olema teatud pinnavirvendust. Juba 1981. aastal oli Seppo Heikinheimo kirjutanud Helsingin Sanomates Eesti olukorrast ja tulnud järeldusele, et eesti rahvas ja kultuur elab suure surutise all. See artikkel sai Eestist ärritatud vastuse, millele omakorda reageeris viisteist eesti intelligentsi esindajat pika, Tallinnas 1982. aasta märtsis dateeritud kirjaga. Selles näidati üksikasjaliselt, kuivõrd sihikindlalt Eestis edendatakse venestamist. Ilmselt oma pikkuse tõttu ei pääsenud see kirjutis enam Helsingin Sanomatesse.

Seppo Kuusisto küsis 1982. aasta 17. oktoobril ajalehes Uusi Suomi avaldatud loo pealkirjas otsesõnu: „Mis Eestis lahti on?“ Nii lääne kui Nõukogude Eesti allikatele tuginedes tahtis ta teada, kas teispool Soome lahte on toimumas midagi iseäralikku või nähakse Soomes ja ka mujal läänes lihtsal tontel. Ettevaatlikult langetas toimetaja otsuse esimese variandi kasuks. Enamgi veel: Baltikumis olevat koguni aimata nähtust, millel nimeks Poola haigus. Kremli seisukohalt oli tegemist vägagi ohtliku ja raske tõvega.

Veelgi jõulisemalt asus asja juurde varjunimi Sirje Sinilind alias Juhan Talve, soome-eestlane, kes avaldas 1984. aastal teose „Viro ja Venäjä“ („Eesti ja Venemaa“). Ulatusliku materjali alusel näitas kirjutaja, et Eestis on käimas intensiivne venestamine. Teost Helsingin Sanomates arvustanud Seppo Zetterberg tõdes: „Sinilinnu karm raamat, mille andmetest suurem osa pärineb Nõukogude Eesti kirjanusest ja pressist, peaks pakkuma just soomlastele järelemõtlemise ainet. Hea oleks, kui teos enne Tallinna reisi läbi loetaks ja siis koju jäetaks.“

Ka ühel teisel pseudonüümil õnnestus tollal oma kriitiline raamat Soomes välja anda. Varjunime Siniveli tagant paljastus noor rah-

vuslikult meelestatud poliitik, hilisem pikaajaline peaminister Mart Laar. Samizdati käsikiri „Viro taistelee vabaudestaan. Vuosi 1944 tunnematottoman todistajan silmin“ („Eesti võitleb oma vabaduse eest. Aasta 1944 tundmatu tunnistaja pilgu läbi“). Kogu oma subjektiivsuse juures avas see teos uue vaatenurga 1944. aastale, mil Punaarmee sakslaste taganedes jälle Eestisse tungis.

Niisiis oli Eestis toimuva kohta natuke teavet juba olemas, muidugi vaid neile, kes tahtsid näha ja kuulda.

Ligi pool sajandit kestnud apaatsus muutus Eestis 1987. aastal aktiivseks poliitiliseks tegevuseks. See, et kasvanud pinged nüüd valdandusid, vaevalt üllatas eestlasi endid. Suuremat osa soomlastest hämmastas see aga tõeliselt.

Rahvusliku enesemobilisatsiooni stardipaugu andis ametnike otsust eirav Kirde-Eesti fosforiidisõda, millest Helsingin Sanomat kirjutas 1987. aasta juulis pealkirja all „Fosforiidiprojekt võib hävitada kolmandiku Eesti maapinnast“. Novembris avaldas Suomen Kuvalehti omakorda lühendatult Nõukogude Eesti teenelise kirjaniku ja Kirjanike Liidu juhatuse sekretäri Soome smugeldatud kirjutise, mis oli septembris ilmunud Eesti Kommunistis. Oma artiklis avaldas Lennart Meri tõsist muret ametnike kavatsuse üle rajada Kirde-Eestisse fosforiidikaevandused.

1987. aasta sügisel avaldati IME programmina tuntud dokument Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi majandusliku iseseisvuse kohta. Sama aasta detsembris rajati Eesti ajaloo rehabiliteerimist nõudev Eesti Muinsuskaitse Selts, mis hakkas nn valgete laikude täitmisega värskendama Eesti kollektiivset mälu. Aastakümneid kestnud Nõukogude okupatsiooni ajal keelatud Eesti sini-must-valge lipp sai 1988. aasta kevadel rahvuslipu staatuse. Kummutati terve hulk vanu tabusid: mõiste „kodusõda“ asendati mõistega „vabadussõda“ (1918–20), avalikustati 1939. aasta augustis sõlmitud Eestile saatuslikuks osutunud Molotovi-Ribbentropi pakti salajane lisaprotokoll ning 1940. aasta suvesündmustest ei räägitud enam kui spon-

taansest revolutsioonist ja Eesti vabatahtlikust astumisest Nõukogude Liitu, vaid kui maa okupeerimisest ja anneksioonist.

Moraalset tuge!

Vastavalt sellele, kuidas sündmuste tempo Eestis tuure kogus, sagesid ka Eestit puudutavad kirjutised Soome massiteabevahendites. Tihti küll piirduti Eesti lehtedes ilmunud süsteemivastase kriitika vahendamisega. Aga nüüd juba võttis sõna ka riigi juhtkond. 1988. aasta oktoobris jahutas president Mauno Koivisto soomlaste tundeid tõdedes, et „meil on ametlik välispoliitika välisriikide, mitte rahvaliidumistega“. Tal oli ju õigus – nii see asi oligi. Ehkki Soome ei olnud *de jure* tunnustanud Eesti annekteerimist, oli pärast Teist maailmasõda lähtunud sellest, et *de facto* oli Eesti osa Nõukogude Liidust.

Eesti kompartei, kes enda arvates oli ühiskonnas suunanäitajaks, pidi nüüd leppima sellega, et tema kõrvale tekkis selline konkureeriv ühiskondlik uuendusliikumine nagu reformipoliitikat ajav Rahvarinne. 1988. aastal ei püstitanud see veel eesmärgiks Nõukogude Liidust eraldumist, vaid nõudis liiduvabariigile suveräänsust liitriigi koosseisus.

Tõeline pomm plahvatas 1988. aasta 16. novembril, mil Eesti Ülemnõukogu võttis vastu suveräänsusdeklaratsiooni. Ka see dokument ei tähistanud veel lahkulöömist impeeriumist, vaid lähtus sellest, et Eesti staatus Nõukogude Liidu osana peab saama määratletud erilise liidulepinguga. Järsemaks muutunud nõudmised viisid Eesti konflikti Moskvaga.

Juhtkirjas, mille pealkiri oli „Hingemattev hetk Eestile“, tõdes Helsingin Sanomat, et eestlaste pürgimused on mõistetavad ja tuttavad ning et soomlased suhtuvad toimuvasse täieliku empaatiaga: „Ehkki Eesti iseseisvumine Nõukogude Liidu raames sõdib Venemaa ja Nõukogude Liidu olemasolu loogika vastu, aitab praegune rahvusvaheline poliitiline olukord Eesti kavatsustele osaliselt kaasa.“ Nõu-

kogude Liidu suursaadikule tõdes president Koivisto omalt poolt, et Eesti sündmused puudutavad soome rahva kõige sügavamaid tundeid.

Nii asi oligi. Heaks baromeetriks oli kas või 1988. aasta novembrisündmuste järellainetuses korraldatud Eino Leino Seltsi koosolek, millel viibisid ka Eesti rahvusliku liikumise aktivistid. „Eestlased tahavad üksnes seda, milles 1920. aastal Tartu rahus kokku lepiti,“ tõdes luuletaja Hando Runnel kohalviibinud soome haritlastele. „Juhul kui me peaksime oma suhetes Nõukogude Liiduga valima emma-kumma, kas Soome või Eesti, siis otse loomulikult ohverdame me Eesti,“ ütles Soome Ringhäälingu endine peadirektor Eino S. Repo. Kui Kaarle Stewen küsis eestlastelt, millist abi nood Soomelt ootavad, vastas Runnel: „Moraalset tuge.“ Professor Kai Laitinen kinnitas, et eestlased võivad olla moraalses toetuses täiesti kindlad. Koosoleku atmosfäär oli Eesti pürgimusi mõistev või vähemalt nende järsku hukkamõistu vältiv.

Eesti novembrikuise suveräänsusdeklaratsiooniga seoses tekkis eestlastel suhtluses Soomega konkreetseid ettepanekuid. Nõukogude Eesti asevälisminister tõdes Soome televisioonis, et Eesti vajaks Helsingis oma esindust: konsulaati, saatkonda või osakonda Nõukogude Liidu suursaatkonnas. Eesti majandusreformi käivitajate hulka kuulunud Tiit Made soovis sedasama: Eestile jõulukungituseks konsulaat Helsingisse. Helsingin Sanomat pidas rõõmustavaks ja teretulnuks, et Eestist tuli „ettepanekuid ja arvamusi nagu vee-rikkast kosest“. Samas aga tõdes leht oma 24. novembri juhtkirjas, et asja tuum, raskuspunkt, asetseb siiski teljel Tallinn–Moskva. „Seal on vaja teha Nõukogude Liidu sisemised otsused. Neid ei ole võimalik teha Helsingis, Stockholmis ega Washingtonis.“

Soomlased ei peaks oma nõuandeid eestlastele peale suruma, sest iga rahvas ja tema juhid peavad ise oskama hinnata oma võimaluste piire, arvas Erkki Pennanen Helsingin Sanomate kolumnis 1988. aasta 28. novembril. Initsiatiiv tuleks jätta eestlastele, soom-

lastele jääks aga võimalus olla avatud nende soovidele ja ettepanekutele. Pennanen hoiatas eriti selle eest, et eestlased ei tohiks kasutada soomlasi poliitiliste etturitena Moskva vastu.

Siin avalduski see jahe suhtumine, tarkus, mis Soome seiskohalt oli mõistetav ja laialt levinud, aga mida Soome lahe lõunakaldal oli raske aktsepteerida. Arvata võib, et ametliku Soome ettevaatlikkust lisas parteijuht Mihhail Gorbatšov, kes vihaselt ja kohati raevukaltki nuhtles Eestit Kesktelevisiooni ligi tunnises saates. Eesti suveräänsusdeklaratsiooni pidas ta aferistlikuks poliitikaks: „See, mis on juhtunud Eestis, teeb meid rahutuks. Eriti rahutuks.“

Soome kodanikuühiskonna valmidus moraalseks toetuseks kasvas samal ajal väga kiiresti: Eesti tärkavaid püüdlusi ei seatud kahtluse alla, mis äratas Eestis tõenäoliselt ka soodsat tähelepanu. Kodanike tasandil toimuval oli olemas tugev aluspõhi, mida toitsid tavaliste soomlaste isiklikud kokkupuuted eestlastega. Eeldused asjade sellisele arengule oli loonud pärast president Urho Kekkoneni 1964. aasta Eesti visiiti alanud reisilaevliiklus Helsingi ja Tallinna vahel, Eestis käivitatud soomlaste ehitusprojektid ja 1980. aasta olümpiamängude purjeregati korraldamine Tallinnas.

Eesti Kommunistliku Partei uute juhtfiguuride hulka kuulunud Mikk Titma ütleski 1988. aasta detsembris, et mõistab Soome valitsuse soovimatust anda hinnanguid Eesti olukorrale ning rõhutas samas, et peab tegema „selget vahet, mis on Soome valitsuse seisukoht ja mis vastutust mittekandvate kultuuriinstitutsioonide oma.“

Kord hoo sisse saanud liikumine kogus lahe lõunakaldal tuure. Kui Eesti otsustas 1989. aasta suvel hakata järgmise aasta algusest viima ellu majandusliku enesemääramise õigust, nägi Eesti Ülemnõukogu Presiidiumi esimees Arnold Rüütel ette Soome ja Eesti äriühingute senise võrdlemisi tagasihoidliku koostöö märgatavat laiendamist. Nüüd oli võimalik luua ühisfirmadele tugev seadusandlik põhja ja viia sellega majandussuhted usaldatavamale alusele, ennustas Rüütel intervjuus.

Helsingin Sanomate Erkki Pennanen arvates tähendas majandusautonoomia seda, et nüüd olid ukсед lahti ärilistele otsesidemetele: „Enam pole vaja isegi mitte teatud häbelikkusest Moskva ministeeriumite või väliskaubandusettevõtete kaudu ringi teha.“ Oma 29. juuli juhtkirjas võrdles Helsingin Sanomat Eesti majanduslikku enesemääramisõigust Soomes 1863. aastal toimunuga. Siis sai suurvürstkond oma valuuta, mis juhtis maa majanduselu kindlatesse rööbastesse „lahku tsaari-Venemaa inflatsioonile vastuvõtlikust feodaalsest suurriiklikust majandusest“.

Alates 1989. aasta suvest kogus jõudu eesti-venelaste interliikumine. Selles atmosfääris Tartut külastanud Helsingin Sanomate Olli Kivinen märkas, et eriti raskes olukorras olevate eestlaste pilgud pöörduvad üha selgemini Soome poole, kust loodeti nii vaimset kui ka materiaalselt abi. Nõukogude Eesti uus asevälisminister, Soome ülikoolides kümme aastat lektorina töötanud Toivo Kuldsepp puudutas oma intervjuus teemat, mis on ka praegu, 21. sajandi alguses, eriti aktuaalne. Kuldsepp suhtus tõrjuvalt Soomes targanud lootustesse saada Eestist odavat tööjõudu: „Otse öeldes ei suhtu ma positiivselt mõttesse kasutada eesti koristajaid ja müürseppi arstimina Soome tööjõupuuduse leevendamisel.“ Soome aidaku Eesti ülesehitamist, pakkudes Soome tulevatele eestlastele kogemusi ja koolitust, mida need võiksid kodumaale naastes ära kasutada.

Nõukogude Liidu „legitiimsed julgeolekuhid“

Eesti Ülemnõukogu võttis 1989. aasta lõpus vastu deklaratsiooni, mille kohaselt Eesti ühendamine Nõukogude Liiduga 1940. aastal oli seadusevastane. 1990. aasta veebruaris tulid ligi neli tuhat kohalike nõukogude ja Ülemnõukogu esindajat välja deklaratsiooniga, mis seadis eesmärgiks iseseisvuse taastamise. Noil aegadel valitud mitteametlik, aga see-eest autoriteetne Eesti Kongress asus samale seisukohale.

Uue valmisseaduse kohaselt valitud Ülemnõukogu teatas 1990. aasta märtsis, et ta ei tunnista Nõukogude Liidu okupatsiooni Eestis ja et vana Eesti Vabariik on juriidiliselt üha olemas. Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi nimi muudeti Eesti Vabariigiks. Moskva kuulutas selle otsuse seadusevastaseks.

Eestis algas nüüd üleminekuajajärk, liikumine iseseisvuse poole. See uus, endisest järsem kurss oli väljakutse Soomele, kelle ametlik jahedus sai peagi kibestunud vastukaja. Ülemnõukogu juhataja Ülo Nugis tõdes 1990. aasta aprilli algul antud intervjuus: „Ma ei tahaks hõimuvendadele, soomlastele, etteheiteid teha, aga tõsi on, et kõigist lääneriikidest kõige aremad ja ettevaatlikumad paistavad olnud Rootsi ja Soome.“ Nugise arvates oleks kõige tõhusam Soomest saadav toetus olnud see, et Soome valitsus oleks avaldanud Eestit toetava seisukoha.

Uue Ülemnõukogu esimeheks valitud Arnold Rüütel oli veidi mõõdukam: „Soome valitsus ja president otsustavad ise, mis nende arvates on õige, aga selge on see, et ootame tuge eesti rahva pürgimustele kõikidelt rahvastelt.“ Kõige kaugemale Soome mõistmises läks välisministriks tõusev Lennart Meri, kes ütles Helsingin Sanomatele aprilli algul antud intervjuus, et Soome välispoliitika on olnud oskuslikes kätes ja Eestil on sellest palju õppida. Samast seisukohast pidi Meri ka hiljem süstemaatiliselt kinni.

Nugise ja Rüütli soovitud toetusavaldust Soomest ei tulnud. Vastupidi. Kaitsejõudude peastaabi ülem kindralleitnant Gustav Hägglund teatas vestluses Rootsi ajakirjanikega, et Nõukogude Liidul on legitiimseid ehk seaduslikke julgeolekuhuvisid Läänemere-äärsetes riikides ja Nõukogude Liidu piirid on pühad. Ja kui omakorda president Koivisto vestles aprillis välisajakirjanikega, vastas ta küsimusele, kas Nõukogude Liidul on Baltikumis legitiimseid julgeolekuhuvisid, lühidalt: „On.“

Kui olukord Leedus teravnes kriitilise piirini, esitas Leedu president lääneriikidele abipalve. 27. märtsil tegi välisminister Pertti Paasio avalduse, milles tõdeti olevat Soome seisukohalt tähtis, et

Baltikumi vastuolud lahendataks läbirääkimiste teel, mitte jõuvõtte abil: „Nõukogude Liidu naabrina ja Läänemeremaana tahab Soome rõhutada, et Baltikumis üldse ja antud hetkel Leedu olukorras tuleks üles näidata tasakaalukust ja kannatlikkust.“

Minister lükkas ümber ka Soome ettevaatlikele seisukohavõttudele suunatud kriitika, sest tema arvates ei erinenud Soome avaldused oma sisu poolest teiste lääneriikide avaldustest: „Nüansierinevus ehk on, aga need johtuvad kultuurierinevustest.“

Televisioonis esinedes rõhutas Paasio veel seda, et on eri asi, mida ütleb avalik sõna ja mida riigi ametlikku vastutust kandev juhtkond: „Viimasel on oma eriline kaal.“ Kui välisministrilt nõuti seletust selle kohta, miks kodanike ja ametliku Soome seisukohtade vahel on nii suur erinevus, ütles minister: „Ega rahva arvamust ole ju uuritud.“

Äärmuskommunistide, „taistolaste“ juhi rahvaesindaja Esko-Juhani Tennilä arvates oli rahvast kuulda võetud. Ta nimelt arvas, et soomlaste enamus soovib Nõukogude Liidu piiride säilimist nende praegusel kujul, teisisõnu, et Balti riigid ei läheks oma teed. Poliitilistele muudatustele suunatud liikumise eesotsas olevad Baltimaade rahvarinded olid Tennilä arvates separatistlikud liikumised, mis mängisid rahvaste rahvuslike tunnetega. See-eest Helsingi abilinnapea Erkki Tuomioja kutsus sotsiaaldemokraate üles võtma selge pooldava seisukoha Leedu iseseisvumispürgimuste suhtes.

Kohtunud 1990. aastate algul Eesti Kommunistliku Partei juhi Vaino Väljasega, pani president Koivisto oma mõtted Soome–Eesti poliitkast kirja järgmiselt: esikohal olid suhted Moskvaga, teisel kohal suhted Moskva tollase juhtkonnaga ja kolmandal kohal suhted eestlaste ettevõtmistega. Üllatav oli see, et Koivisto – nagu ta oma mälestustes kirjutab – andis alles nüüd käsu Eesti sündmuste süstemaatiliseks jälgimiseks. Koivisto mõttelõng liikus arvatavasti seda rada pidi, et hoides suhteid Gorbatšoviga ja toetades või siis vähemalt mitte kõigutades viimase uuenduspoliitika jätkumist, toetaks ta justkui keerdteid pidi ka Baltikumi olude vabanemist.

Soomes vaadeldigi Baltimaade arenguid suurel määral Nõukogude Liidu seisukohast. Juba 1989. aasta septembris oli Koivisto kirjutanud USA presidendile George Bushile oma kartusest, et baltlased lähevad liiga kaugele, seades sellega ohtu nii iseendile kui ka Nõukogude Liidu uuendusprotsessi jätkumisele.

Nagu Soome väikeste sammude poliitikale kohane, pani riiklik lennukompanii Finnair 1990. aasta märtsi lõpus käima regulaarse lennuühenduse Tallinnaga. Esimesel reisel oli kaasas ka parlamendispiiker Kalevi Sorsa. Aprilli keskel avati Eesti pealinnas Soome konsulaadi filiaal. Enne seda oli Soome Leningradi peakonsulaadi ametnik töötanud teatud päevadel Tallinnas.

Soome läheb üle Põhjamaade leeri

1990. aasta kevadel tahtis Taani välisminister Uffe Elleman-Jensen kutsuda Kopenhaagenisse kokku Põhjamaade välisministrid, arutamaks Balti riikide võimalikku abistamist. Kohtumisel oli plaanis vastu võtta deklaratsioon, milles mainitaks Baltimaade õigust iseseisvusele. Taani välisministri ettevõtmisest ärritunud Koivisto teatas välisminister Pertti Paasiole, et Soome välispoliitikat ei ole võimalik teha mõne teise Põhjamaa initsiatiivil nii, et too kutsub kokku koosolekuid, millel kavatakse kiita heaks Soomele sobimatuid seisukohti.

Otsest pressingut harrastas Soomet visiteerinud ja Nõukogude juhtkonna seisukohti esindanud Juri Derjabin, soomlastele hästi tuntud varjunime Juri Komissarov all. Ta teatas Paasiole, et juhul, kui Kopenhaagenis võetakse vastu deklaratsioon, mida Moskva võiks tõlgendada Nõukogude Liidule ebasõbralikuna, oleks sellel märgatavaid ja vahetuid mõjusid Baltimaadega peetavatele kõnelustele.

Taanlaste poolt kohtumisele kinnitamiseks kavandatud avaldus oli Koivisto arvates provokatsiooniline. Soome keeldus seda heaks kiitmast ja saatis Kopenhaagenisse ministri asemel riigisekretäri. Kohtumine minetas oma tähtsuse, milles taanlased süüdistasid soomlasi.

1990. aasta mai algul Strasbourgis peetud Euroopa Nõukogu Assambleel kutsutud külalisena viibinud ja Baltikumi probleemide kohta enam kui napilt sõna võtnud president Koivisto tõdes, et Soome jälgib mure ja empaatiaga Balti rahvaste katseid leida õiged meetodid iseseisvuse saavutamiseks, milleks ka Nõukogude Liidu konstitutsioon annab neile võimaluse. Koivisto märkis lisaks, et Baltimaad ei arvestanud piisavalt Moskva vajadustega. Ta lisas, et meie teadmised Balti regiooni asjadest olid sel hetkel vähesed. Seepärast ei soostunud Koivisto Euroopa Nõukogu parlamendiliikmete palvetest hoolimata Baltikumi ja Moskva vaheliste läbirääkimiste vahendajaks hakkama.

Seda teavet, mida Koivisto igatses, ta väga kergesti ei saanudki. Kui president Rüütel külastas 1990. aasta augustis Helsingit, küsis Koivisto talt asju, millele sai enda meelest „ülimalt mitterahuldavaid, ümmargusi, mitte midagi ütlevaid“ vastuseid. „Rääkisin Rüütlile Soome kogemustest ja sõdade õpetusest, sellest, et on parem hankida sõbrad lähedalt ja vaenlased kaugelt. Nentisin, et Nõukogude Liit on meile tähtis ja hea naaber.“ Selles seletuses oligi võetud kokku Soome riigi juhtkonna nn pika perspektiivi arusaam ja nägemus asjast.

1990. aasta sügisel võis lehtedest pealkirju nagu „Eesti laulva revolutsiooni kiring vaibus väsimuseks“ ja „Vähesed julgevad enam uskuda kiirese iseseisvumisse“. Samaaegselt hakkas eestlaste ühiskonda mõranema nii, et 1990. aasta hilissügisel oli Tallinnas käimas juba reibas võimuvõitlus: ühine vaenlane ei olnud enam suuteline ühendama.

1990. aasta novembris Pariisis peetud OSCE maade tippkohtumisel pidas Soome nimel kõne president Koivisto. Teised Põhjamaad asusid kõhklemata toetama Eestit, Lätit ja Leedut, soovides näha neid OSCEs. Koivisto isegi ei maininud oma esinemises Baltimaid, mida Helsingin Sanomat imeks pani. Soome avalik arvamus toetas peaaegu tingimusteta Baltimaade iseseisvuspürgimusi. Presidendi liialdatud ettevaatlikkus Baltikumi suhtes võis lehe meelest tähendada järgmist: Koivisto oletas, et Nõukogude Liit pöördub tagasi jõu-

poliitika juurde ja kasutab taas vägivalda oma väiksemate naabrite suhtes.

1990. aasta detsembris paistis seisukoht leevenduvat, sest Soome esines nüüd ühisrindes teiste Põhjamaadega. Kopenhaagenis koos olnud Põhjala välisministrid tegid avalduse, milles väljendasid lootust, et Baltimaade iseseisvumispürgimused realiseeruksid Nõukogude Liiduga uuesti alustatavate läbirääkimiste teel. Välisminister Paasio arvates märgistas see avaldus muutust Soome senises Baltipoliitikas, kohal olnud välisminister Lennart Meri meelest olidki avalduse formuleeringud senitehtuist parimad. Kui varem oli Soome rääkinud Baltikumi puhul enesemääramisõigusest, teised Põhjamaad aga iseseisvusest, siis nüüd lähenes Soome teistele Põhjamaadele.

Jäälõhet peitis siiski üksnes kirmetis. 1991. aasta jaanuari algul peaminister Harri Holkeriga Helsingis kohtunud Eesti peaminister Edgar Savisaar jagas maad kahte rühma vastavalt sellele, kuidas nood Balti olukorda suhtusid. Ühed pidasid küsimust Nõukogude Liidu siseasjaks, teised aga rahvusvaheliseks, Teise maailmasõja tulemuste korrigeerimisega seotud küsimuseks. Savisaare arvates kuulus Soome esimesena mainitute hulka.

Suur Vend teeb peapesu

Kui olukord teravnes, seda eriti Leedus, ütles Koivisto valitsuse väliskomisjoni koosolekul 1991. aasta 9. jaanuaril, et Balti küsimus on hakanud talle varasemast rohkem peavalu valmistama. Nii soome rahvale kui ka baltlastele oli vaja tõsiasjad selgeks teha. „Baltlased on üha sagedamini palunud meil sekkuda nende asjadesse ja nüüd me siis sekkume,“ ütles president oma välisministrile.

Järgmisel päeval andis Koivisto reaalspoliitika õppetunni, pressikonverentsi, millel ta – kirjutas Helsingin Sanomat – Suure Venna kombel ja otse hämmastavalt kaledalt noomis meie lõunanaabreid poliitilise oskamatuse pärast ja imestas, miks seal ei ole võetud õpust Soome väärtuslikest kogemustest suhtluses suure naabriga.

Koivisto hakkamine baltlaste avalikuks mentoriks oli piinlik, aga ka üllatav, kuna ta ise oli varem näidanud üles erilist tundlikkust rootslaste Suure Venna hoiaku suhtes, kirjutas ajaleht. Koivisto arvas vastas Nõukogude Liidu püsimine Soome rahvuslikele huvidele.

Aga kui Nõukogude väed kasutavad jõuvõtteid või kui asi läheb Baltikumis verevalamiseni? „Minul ei ole sellist teavet, mis viitaks erilisele verevalamisohule,“ ütles Koivisto, ehkki Baltimaade parlamentide spiikrid olid sellisele ohule viidanud.

Juba järgmisel päeval voolaski veri Leedu pealinnas Vilniuses ja 13. jaanuaril sai seal Nõukogude Liidu eriüksuste rünnakus Vilniuse teletornile surma üle kümne inimese. Verevalamine levis ka Läti pealinnas Riiga, aga mitte Eestisse. Jaanuaris leidsid Baltimaad päästerõngad sõlmisid Boriss Jeltsini Venemaaga lepingu, mis muu hulgas tunnustas osapoolte õigust riiklikule iseseisvusele. Oli ju Venemaal sama eesmärk kui Eestil ehk lahkulöömine Nõukogude Liidust.

Vilniuse veresaunast kulus veel üle poole aasta, enne kui Moskva augustikuine võimuhaaramiskatse viis välja Balti vabariikide iseseisvuse taastamiseni.

Diplomaatiliste suhete taastamine

Moskvas tehtud riigipöördekatse viis selleni, et Eesti Ülemnõukogu otsustas 1991. aasta 20. augustil kuulutada välja riigi iseseisvuse. Kolme päeva pärast tunnustas Venemaa Boris Jeltsini juhtimisel Eesti iseseisvust – asjaolu, mis kõrvaldas olulisi tõkkeid, nii et nüüd kaalusid mitmed riigid tunnustamist hoopis uues valguses. Pühapäeval, 25. augustil tunnustasid näiteks Norra ja Taani Balti riikide iseseisvust, tõdedes, et 1921. aasta tunnustused on endiselt jõus. Veel eelmisel päeval oli Soome välisminister Paavo Väyrynen leidnud, et Balti riigid ei vasta suveräänsetele riikidele seatud nõudmistele.

Soome valitsuse välisasjade komisjon kogunes juba pühapäeva õhtul. President Mauno Koivisto nentis, et Soome ei tohi sattuda olukorda, kus ta pooldab Nõukogude Liidu lagunemist, samuti mitte

olukorda, kus Soome esindab mingit seisukohta üksinda. Presidendi arvates ei olnud põhjust kiirustada. Välisasjade komisjon esitas järgmise seisukoha: „Balti riikide iseseisvumisprotsess on viimase aja sündmuste tõttu oluliselt kiirenenud. Soome valitsus on valmis alustama Balti riikidega läbirääkimisi diplomaatiliste suhete sõlmimiseks.“

Asi lahendati järgmiselt. Balti riike ei olnud vaja eraldi tunnustada, sest Soome ei olnud ühtki pärast Esimest maailmasõda antud tunnustust tagasi võtnud. Rootsi puhul näiteks oli olukord teistsugune. Koivisto teatas 28. augustil avalikkusele antud teadaandes: „Oleme praktiliselt tunnustanud Balti riikide ühendamist Nõukogude Liiduga 1940. aastal tookordsetes oludes, olles ise isolatsioonis ja surve all. Võib-olla, et oleme tunnustanud seda tagasihoidlikumal kujul kui teised Põhjamaad. [...] Kui nädalavahetusel olime olukorras, kus sündmused arenesid kiiresti, võttis välisministeerium seisukoha, et me ei pea tunnustama Balti riike uuesti, sest ametlikult ei ole me nende ühendamist Nõukogude Liiduga noteerinud. Nähtavasti on samamoodi käitunud ka kõik need riigid, kes meie kombel on hoidunud formaalsetest otsustest.“

Koivisto lisas veel, et hindab Balti riikide rahvaid kõrgelt selle pärast, et need olid ajanud oma asja ja nõudnud taga õigusi järjekindlalt, teinud seda rahumeelselt ja organiseeritult ning püüdnud vältida igasugust provotseerimist.

Lepingud diplomaatiliste suhete taastamise kohta allkirjastati 1991. aasta 29. augustil. Selle tõsiasja tunnustamisel – või õieti vanade diplomaatiliste suhete taastamisel – tegutses Soome juba õige kiirelt.

Tõlkinud Kulle Raig ja Ruta Rannat

IVAR RAIG

Kolm otsustavat augustiputši päeva teel Jaapanisse

Pühapäeva (18.08.1991) õhtu oli Moskvas rahulik ning mingeid avalikke märke eelseisvatest sündmustest järgmise päeva hommikul polnud. NSVL Rahvasaadikute Kongressi saadikuna ööbisin Kremli lähedal Moskva hotellis.

Esmaspäeva, 19. augusti hommikune hotell ei andnud samuti millegagi märki alanud putšist. Sõitsin viisa järele Jaapani saatkonna konsulaarosakonda. Kell 9 hommikul olid tänavad rahulikud, tõsi, tööpäeva hommiku kohta oli Moskva kesklinnas liiklust kuidagi vähem kui tavaliselt.

Toimunu kohta sain esimese informatsiooni alles jaapanlastelt, kes teatasid väga viisakalt, et viisade väljaandmine riigist väljasõiduks on peatatud kuni võimuhete selginemiseni.

Putšiga puutusin esimest korda vahetult kokku kella 10 paiku, kui püüdsin autoga väljuda Kalinini prospektile oma tööruumidesse (olin alalise põllumajanduskomitee sekretär).

Kalinini prospekt oli täis aeglaselt edasi liikuvaid, kuid ilma siltatorkavate loosungiteta demonstrante. Tänav a nurgal seisma

jääda ja rahvast vaadata õnnestus vaid viivuks, sest minu käsutuses oleva musta Volga numbrimärk signaliseeris, et autos on rahvasaadik. Grupike ilmsete joobetunnustega demonstrante lähenes autole ja asus seda raputama, püüdes seda ümber lükata.

Autojuhil õnnestus oskuslikult manööverdades siiski demonstrantide piiramisrõngast vabaneda ja kõrvaltänavate kaudu sõita Kremli juurde.

Lootsin, et Kremli ikka teatakse, mis tegelikult toimub. Sisenedes olin valmis kõige hullemaks, kuid vastupidi ootustele oli Kreml peaaegu täiesti tühi. Kohal olid vaid vahtkonnad ja mõned tehnilised töötajad. Teised ilmselt juba teadsid toimuvast ning otsustasid kõrvale hoida.

Kui olin püüdnud tulutult kontakti võtta Ülemnõukogu aparadi töötajate ja alaliste komiteedega (üks putši osalistest – Starodubtsev, oli NSVL Ülemnõukogu põllumajanduskomitee aseesimees), sai selgeks, et käsilolev võimuvõtmine ei saa tõsiselt võetav olla. Olin Kremli terve tunni ning mul ei õnnestunudki toimuva kohta lisaks ametlikele teadetele peaaegu mingit lisainformatsiooni saada. Peale selle, et kuumad sündmused toimuvad Vene NSFV Ülemnõukogu hoone juures.

Tormasin jalgsi mööda Kalinini prospekti Valge Maja (nii kutsuti siis Vene NSFV Ülemnõukogu hoonet) poole, kuid nähes saabu vaid tanke ja ehitavaid barrikaade, loobusin peagi mõttest jõuda demonstrantide ja tankide piiramisrõngas olevasse hoonesse.

Läksin hoopis Eesti esindusse Sobinovskil, helistasin mitmel korral Eesti Ülemnõukogusse Liia Hännile, kes asendas mind Maa-Keskerakonna (EMKE) fraktsiooni ja erakonna esimehe ametikohal. Kui Liia Hänni kätte sain, olid lõppenud EMKE fraktsiooni ja keskvolikogu liikmete ning Rahvarinde ühenduse koosolekud. Liia Hänni refereeris EMKE koosoleku tulemusi. Seal oli jõutud üksmeelsele seisukohale, et olukord nõuab iseseisvuse väljakuulutamist ja selleks tegevuskava väljatöötamist koos Eesti Komiteega. Kirjel-

dasin Moskvast kuulnud-nähtut, et toetus putši korraldajatele on kesine ning nende võim pole jõudnud Kremlisse. Toetasin seisukohta, et tekkinud võimuvaakumit ja segadust Moskvast tuleks iseseisvuse väljakuulutamiseks ära kasutada ning julgustasin Liia Hännit.

20. augustil jätkasin sündmuste arengu jälgimist, võttes kontakti tuttavate poliitikutega NSVLi rahvasaadikute regioonidevahelisest demokraatlikust saadikuteühendusest ning edastasid Eesti esindusest aeg-ajalt informatsiooni erinevatele infokanalitele Eestis.

Vene NSFV Ülemnõukogusse pääs 20. augusti pärastlõunal jääb eluks ajaks meelde. Valget Maja kaitses kaks ringi barrikaade, millest esimese moodustasid Jeltsini poolele üle läinud tankipolk ja teise Jeltsini üleskutsele vastanud vabatahtlikest tsiviilisikutest ja -autodest moodustunud Venemaa Ülemnõukogu kaitsjate ahelik. Hirvuääratavast, mürarikkast ja diisliõli järele lehkavast tankikolonnist läbisaamine läks oodatust kergemini, piisas vaid NSVLi rahvasaadiku töötõendi näitamisest. Seevastu tsiviilbarrikaad oli omakorda kahekihiline.

Kõigepealt tuli tõestada kuulumist Jeltsini demokraatlike jõudude toetajate hulka. Selleks piisas ENSV Ülemnõukogu töötõendi näitamisest, sest Eestit ja tema poliitikuid hinnati Moskva demokraatlikes poliitilistes ringkondades väga kõrgelt.

Mind võeti barrikaadi siseringi, kuid Ülemnõukoguni jõudmine võttis veel tunni aega, sest seejärel uuriti täpsemalt minu tausta ja paluti nimetada mõningaid rahvasaadikuid, kes tõenäoliselt asuvad juba Ülemnõukogus ning võiksid mind tunda. Mul oli õnne, sest peagi saabus samasse barrikaadi pääslasse tol ajal Moskvast populaarne akadeemik V. Tihhonov, akadeemik M. Bronšteini lähedane sõber ja Eesti iseseisvuse toetaja. Ta oli teel Ülemnõukogusse ja sai õiguse võtta mind endaga kaasa.

Venemaa Ülemnõukogus nägin lähedalt Jeltsini kuulsat rõdukõnet rahvale, mis paljastas putši olemuse ja kaitses tärkavat demokraatiat Venemaal.

Enne keskööd saime Eesti Raadio uudistetoimetusest teada, et Ülemnõukogu võttis vastu otsuse „Eesti riiklikust iseseisvusest ja Põhiseadusliku Assamblee moodustamisest“. Kavandasime Eesti iseseisvusotsuse võimalikult kiiret tõlkimist vene keelde ja levitamist kohe pärast selle teksti saabumist.

21. augusti varahommikul jõudiski iseseisvusotsus faxiga Eesti esindusse ning Eesti esinduse töötaja Müürissepp korraldas selle tõlkimise. Tõlkimise ajal arutasime Müürissepaga võimalikke teid otsuse toimetamiseks Jeltsinini.

Leidsime, et kõige kindlam juurdepääs Jeltsinini on Venemaa Ülemnõukogu sekretäri Rõbkinil. Juba tuntud teed pidi läksin uuesti läbi kahekordse barrikaadi, nüüd juba kaaluka dokumendiga ning pärast mõningat ootamist Ülemnõukogu sekretäri ooteruumis, tuli Rõbkin ise minu juurde.

Tutvustasin end lühidalt ja andsin dokumendi lühikommentaaridega üle. Ülemnõukogu sekretär luges põgusalt dokumenti ning lubas seda esimesel võimalusel Jeltsinile tutvustada. Ta vabandas, et ma ei saa dokumenti isiklikult üle anda, kuna Jeltsini juures käivad pingsad ettevalmistused Venemaa Ülemnõukogu erakorraliseks istungiks. Mõeldes viivu, palus Rõbkin mul ootama jääda.

Paarikümne minuti pärast kutsus Rõbkin mind talle järgnema, me sisenesime Ülemnõukogu istungitesaali ja istusime esimese rea ühele servale.

Peagi algas Venemaa Ülemnõukogu erakorraline ja ajalooline istung Ruslan Hasbulatovi energilisel juhtimisel, mida kanti otse üle televisioonis.

Pärast istungi rakendamist andis Jeltsin lühikese täpse hinnangu putšile ja sündmustele NSV Liidus ning hakkas ette lugema kavandavaid meetmeid olukorra stabiliseerimiseks ja oma võimu teostamiseks Venemaal.

Iga otsuseelnõu pandi vahetult pärast ettelugemist hääletamisele ning võeti reeglina ühehäälselt või valdava häälteenamusega vastu, ilma et hääli oleks loetud.

Kui sisepoliitilised otsused olid tehtud, luges Jeltsin ette ka valiku välismaalt saabunud vastukajasad putšile, nende hulgas lühendatult ka Eesti iseseisvusotsuse, tegi ettepaneku Eesti iseseisvuse tunnustamiseks ning palus Venemaa Välisministeeriumil vormistada sellekohased ametlikud dokumendid (24. augustil, ühena esimestest, Venemaa ametlikult tunnustaski Eesti iseseisvust).

Pärast Ülemnõukogu istungi vaheaega lahkusin kergendustundega Valgest Majast, kõik, mis hetkel võimalik, sai tehtud.

Suundusin kolmandat korda Jaapani saatkonda. Putš oli lõppenud ning sain viisa Jaapanisse. Seejärel sõitsin kohe Domodedovo lennujaama, et lennata esimese võimaliku lennuga itta, lootusega sealt edasi Jaapanisse saada, et jõuda viimaseks päevaks konverentsile oma ettekannet pidama. Konverentsil esinesin plaanitud ettekandega ning 23. augusti õhtul asetasin suure rahvusvahelise konverentsi lõpubanketi lauale Eesti sinimustvalge lipu, et nii tähistada Eesti taasiseseisvumist. Ilmselt olin esimene eestlane, kes Jaapanis Eesti taasiseseisvumist pidulikult tähistas.

Tagantjärele analüüsid kasutas Eesti Moskvast tekkinud võimuväakumit suurepäraselt ära, kuid ilmselt päris viimasel hetkel, sest kolmapäeval, 21. augustil oli putš juba sisuliselt lõppenud ning Venemaal algas Boriss Jeltsini valitsemine.

Mul endal on kahju, et juhuse tõttu polnud mul võimalik olla neil otsustavatel päevadel vahetult Eesti Ülemnõukogus iseseisvusotsuse valmimise ja hääletamise juures. Kuid ka Moskvast olles sain sellest osa ning omal moel kaasa aidata ja kaasa elada. Ka sealsed sündmused olid väga meelikõitvad ning kujunesid väga tähtsaks osaks Eesti taasiseseisvumise protsessis.

ANTS PAJU

Augustikuu 2008 ootusrikkad hetked

Ootajal on minutid pikad. Tundsin seda, kui pargis rahutult ringi käies ootasin telefoni teel teadet selle kohta, kui kaugel on saabujad ja millal jõutakse parki. Äkki meenus, et selle nädala pikad ootused on lõppenud ikka vapustavate elamustega.

Gerd Kanter Pekingis. Laseb kaheksa aastat oodata. Annab küll eelmisel aastal maailmameistrivõistluste võitmisega tormihoiatuse ja siis 19. augustil 2008 vormistab selle, mille vääriliseks ta on ränga tööga tõusnud. Olümpiavõitja!

Eesti mees peab tõesti töötama kui hull, siis laob ta vundamendi ja on suuteline suurte ees defileerima, sinimustvalge kõrgele pea kohale tõstetud, saja meetri sirgel kui sprinter. Enam kui 120 kilogrammi kaaluv sprinter! See ongi Gerdi eelis. Tema keha pole punnis jõust, vaid kiiretes, täpsetes liigustustes on vägi.

Olen päris kindel, et see pilt sööbis paljudele poistele ja tüdrukutele hinge ja jättis sinna sügava jälje, mis enne rahu ei anna, kui see temp on taas korratud.

Kui me 1991. aastal Eesti Vabariigi iseseisvuse taastasime, oli Gerd 12aastane poiss, täis meeletut tegutsemishimu...

Selles hetkes aga, kui vägilane tormas edasi – mitte finiši poole – kaks võimsat kätt hellalt lippu pea kohal hoides, ja tuul vallatles täiega, tõusis silmade ette 1884. aasta Põltsamaa, kui Emilie Rosalie Beermann sinimustvalgest kangapaanist koolimajas õmbles esimese lipu, kui tema vend Christoph isa töötoas valmistas lipuvarda ja siis esmakordselt jõe ääres tõstis pea kohale sinimustvalge lipu... See ei olnud veel läbinud pikka teed Põltsamaalt Tartu ja ka sealt Otepääle, kus selle Valga õpetaja Rudolf Kallas õnnistas. Enne Otepääd, kui avati lipp tuulele ja hobused sammu lisasid, oli Christophi, küll Gerdist üheksa aastat noorem, hinges ilmselt midagi taolist nagu Gerdil Pekingis. Selle kahe hetke vahe on 124 aastat. Mida kõike see lipp ei ole pidanud üle elama... Tunnistades eestlaste võite ja okupatsiooni, pidi see pikki aastaid korstnajas oma aega ootama. Ja ta ootas ära. Kui ta uuesti tuule kätte sai, siis polnud ta vananenud, vaid püüdis tuult nobedalt ja tõstis inimeste meeoleolu, kuni ta taas 24. veebruaril 1989 päikesetõusul pärast 45 aasta pikkust vaheaega laulu „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm“ saatel Pika Hermannini torni tõusis.

Minust mitte kaugel, pargis lipumastis, mille juures paiknev graniidist tähistus annab teada, et see lipp ongi pühendatud Emilie Rosalie Beermannile, kes 1884. aastal esimese sinimustvalge lipu Põltsamaal õmbles. Tuul nagu oleks taibanud mu mõtteid. Ta ei puhunud hetkel lippu täisrinnale, vaid pani ta laisalt lainetama täies ulatuses kõrgel puude taustal, justkui oodates samuti saabujaid.

Saabujateks olid rahvusvahelisest konverentsist „Riikliku iseseisvuse taastamine parlamentaarsel teel aastatel 1990–1992“ osavõtjad. Leedu Iseseisvusakti Signaatorite Klubi ja Läti 4. Mai Klubi esindused, kõnelemata meie 20. Augusti Klubi liikmetest. Konverentsile olid palutud nii Ukraina kui ka Valgevene esindused. Ukrainlased asjaolud kokkusattumisel ei jõudnud Tallinnasse ja ka Põltsamaale. Valgevene esindus Stanislav Suškevitsi juhtimisel oli kohal. Olime

külalisi vastu võtmas koos Jõgeva maavanema Aivar Koka ja Põltsamaa linnapea Jaan Aiaotsaga. Külalised seisid meie vastas, teisel pool imelist lillepeenart. Selle imelise torti meenutava lillepeenra kinkisid pargile 35. sünnipäevaks kohalikud roosiaia töökad naised. 35 aasta jooksul on siin vastu võetud erinevate riikide juhte, ühiskonnaja kultuuritegelasi, sportlasi... Esmakordselt olid pargis nelja riigi parlamentäärid, kes 1991. aastal ei vääratanud ja parlamentaarsel teel väljusid totalitaarse režiimi haardest.

Pargi lugu on kujunenud aastatega ja selle erinevad leheküljed on kirjutanud erinevad pargi külastajad, kes siia jätnud ka elusa autogrammi istutatud puude näol. Nendes erinevates lugudes on oma kindel koht 20. Augusti Klubi liikmetel. 1998. aastal istutati parki klubipuu kui ka äsja igavikuradadele näinud Ernst Jaaksoni mälestuspuu. Puude istutamisel osalesid Rein Järlik, Andres Ristkokk, Rein Tamme, Uno Ugandi. Rein Järlik mõtestas Ernst Jaaksoni – unikaalse diplomaadi – elutee ja missiooni.

2004. aastal esitlesin kolleegidele kevadisel kohtumisel graniidiskulptuuri festivali ideed, millega tähistada Eesti vastuvõtmist nii Euroopa Liitu kui ka NATO täisliikmeks. Kõige enam küttis kirgi 20. Augusti Klubile pühendatud kivi.

Kahtlematult sai meie iseseisvumisprotsess uue kvaliteedi Eesti Vabariigi Euroopa Liitu ja NATOsse vastuvõtmisel ja see rõhutas veel kord otsuse õigsust üles seada iseseisvuse taastajatele, rahvasaadikutele vääriline mälestusmärk. Seega sai festivali raames ühena kümnest monumentaalskulptuurist püstitada enam kui kolme meetri kõrgune monoliitne graniitsammas, millesse raiuti 69 rahvasaadiku nimed ja millel on tekst: „Kivisse on raiutud rahvasaadikute nimed, kes 20. augustil 1991. aastal kell 23.04 taastasid Tallinnas, Toompeal Eesti Vabariigi iseseisvuse“. Samba neljas tahk on töötlemata. See on rebend, nii nagu rebiti see sammas Soomes graniidiladest, nii rebisime meie ennast lahti totalitaarsest režiimist. Rein Veidemanni kaasabil sündinud tekst hoidis mind pinges 2007. aasta 20. augustini,

kui Eesti Vabariigi president Toomas Hendrik Ilves, võttes vastu Kadriorus loomliitude esindajaid, ütles: „Soovin teile kõigile iseseisvuse taastamise päeva. Paraku kirjutab kalender, et täna on Eesti taasiseisvuse päev. Me võime ju küsida, et mis seal vahet? Tollases Ülemnõukogus 20. augustil 1991. aastal kinnitatud Eesti riiklik iseseisvus on ju ajalooline fakt. Keelekasutus ja grammatika on meie mõtlemise peegel. Aga kas tõesti me mõtleme poole sajandi vältel igatsetud vabaduse tagasitulekule kui umbisikulisele, teiste poolt tehtule? Sõna „taasiseseisvumine“ just seda ütleb. „Iseseisvuse taastamine“ on seevastu aktiivne, meie endi sihipärane tegevus. Nagu see ju tegelikult oli.“

Seda kinnitavad ka 1996. aastal ilmunud raamatus „Kaks otsustavat päeva Toompeal“ Ülo Nugise sõnad, et ühes järelduses saame täna olla kindlad: Eesti poliitikat määratlevatel jõududel jätkus sel saatuslikul hetkel julgust, tarkust ja tahet leida üksmeel, millega Eesti riik loodi iseseisvana ja toodi kaotusteta välja laguneva impeeriumi ülemvõimu alt.

2006. aastal, iseseisvuse taastamise 15. aasta kevadel oli 20. Augusti Klubi liikmetel põhjalikum kohtumine Põltsamaa ja selle ümburusega. Samas ka tõsine tööpäev pargis. Ühiselt istutati 69 tamme ja üks tamm Alo Mattiiseni mälestuspuuna.

Kaks päeva enne rahvusvahelist konverentsi peeti Tallinnas öölaulupidu. Taas. Sellega ühendati 2008. aasta kahekümne aasta taguse ajaga, kui laulev revolutsioon kogus tuure ja Alo Mattiiseni ning Jüri Leesmenti isamaalised laulud äratasid inimesed unest. Need laulud tõstsid vabanemislootustes eestlaste emotsioonid taevani. Lapsepõlvesõbrad ja Jõgeva Keskkooli pinginaabrid kinkisid kuulajatele midagi taolist, mille meenutaminegi tõstab klimbi kurku. See lühike aeg, millesse mahub Alo, noore tundliku inimese tegelik avalik elu, ta tähelend, kehastab neid rütme ja melodiasid, mis otsivad väljendust rahvuslikus vabanemisliikumises. Alo muusika innustav mõju kaasaegsetele äratab terve rahva kevadunistusi, mis algasid laulva

revolutsiooni viisidega ja viisid meid ühinemisele Euroopa Liidu ja NATOga. Annab mõelda! Annab mäletada!

Alo varajane surm ei võimaldanud tal oma silmadega näha seda kallast, kuhu me sildusime 2004. aastal. Meie hulgast lahkumise hetkel, 1996. aastal oli ta 35aastane. 2007. aastal, kui Jüri Leesment käis noorte laulupeol rahvale ja lauljatele kummardamas, oleks Alo olnud neljakümne kuue aastane. Temale ei olnud antud seda näha. Aga Alo ema lohutuseks saab öelda, et Alo süda tuksub liivakalmu all, kuni teda mäletatakse. Jumal tänatud – mäletatakse!

Otsisin enda jaoks selgitust, miks oli öölaulupidu pealkirjastatud „Märkamise aeg“. Enda arvates leidsin sellele küsimusele vastuse Jarek Kasari laulust „Minu inimesed“. „Ütlen veel kord – minu inimesed, ja ma ei unusta mitte kedagi,“ laulab Jarek. Nende sõnade teokstegemine eeldab tõesti märkamist.

Iseseisvuse taastamise 15. aastapäeval avasime Tauno Kangro monumentaalskulptuuri „Kalevipoeg kündmas“, mille rajamise patrooniks oli Eesti Vabariigi president Arnold Rüütel. Kündev Kalevipoeg kuulub nii ürgse loomisloo juurde kui ka sümboliseerib meie kultuurmaastike teket. Sel maastikul leidub tuhandeaastaseid ja tänini viljakandvaid põlde. Maaviljelusest on aga palju mõisteid kandunud vaimuella – alates vaimupõllu kündmisest ja maasoolast ning lõpetades vaimutöö viljadega. See kõneleb kultuuri sisemisest ühtsusest, inimese käte ja mõistusega loodu saamisest kultuuri osaks. Ta sümboliseerib eestlust kui loomingut, meie maastike hingestatust, inimese igapäevast seost maaga.

Me põlistasime iseseisvuse taastamise 15. aastapäeval peremehe. Taluperemees teadis, et põld vajab saha hellitust. Totalitaarne režiim kartis meest, kes armastas maad ja selle läbi vabadust hoidis. Peremehed tehti kulakuks ja pillutati Siberi avarustesse laiali, kus ka paljud on nimetutes haudades igavesel unel. Samas oli see ka meie küpsuse märk. Adra vaole tõstmine on meie seisundi peegeldus ja tänuavaldus paljudele, kes meid raskel ajal toetasid. Kündjal on meie

kultuuris sümboli tähendus. Kõigil Euroopa kultuurrahvastel on oma eepos. 2006. aastal oli meie eepose „Kalevipoeg“ rahvaväljaande ilmumise 145. aastapäev, siit ka monumentaalskulptuuri nimi. Skulptuuri koostisosana on künnivagu ja seitse vaol seisvat maa-kivilahmakat. Kivi on eestlastele olnud läbi aegade vastaseks künnivaos ja kaitsjaks kindluse seinas. Esimene kivi on pühendatud August Wilhelm Hupeli (1737–1819), Eesti kodu-uurimise rajaja mälestuseks. Teine kivi on pühendatud Peter Ernst Wilde (1732–1785), esimese maa-apteegi ja trükikoja asutaja ning ajakirja Lühhiike õpetus... (1766) väljaandja mälestusele.

Külalistega mälestuspuude vahelt skulptuuri juurest skulptuuri juurde liikudes mõtestasin selle pargi arenguloo. Kõnelesin neile tegelikult oma unistustest ja nendest imelistest hetkedest, kui mõned unistused on õnnestunud teoks teha. Sain öelda, et graniit on skulptorile niisama tähtsaks prooviks, kui sportlastele olümpiamängud. Sellises mahus, nagu töödeldi graniiti sellel festivalil, oli Eestis esmakordne. 80 protsenti vajaminevast graniidist toodi Soomest. Festivalil osalesid Poola, Leedu, Läti, Eesti ja Taani skulptorid. Kuuest osalejariigist neli olid värsked Euroopa Liidu liikmed. Selle järgi võin eksimatult öelda, et Põltsamaal toimus Eesti graniidiskulptuuri renessanss.

Tajusin, et nagu enamik eelnevaid parki sisenejaid vabanesid seekordki külalised üsna ruttu kärsitusest. Nende olek muutus. Nad lõtvusid ja silmad otsisid kõneldule pidet värvides ja vormides.

Ja veel. Pargis teoks tehtud ettevõtmised on pakkunud hulgaliselt meeldejäävaid ja hinge soojendavaid üllatusi, eelkõige tänu inimestele, kes on usaldanud ja annetanud. Selle läbi mõistsid, kui kaunis on eestikeelne sõna „annetus“. Annetamine on aga toiming, mis väärtustab andjat ning teeb ainukordseks nii aja koha kui ka teo. Iga annetaja on osa sellest teost.

Külalised vangutasid päid, kui kõnelesin Leedu noore skulptori Algirdas Kuzma loodud monumentaalskulptuuri „Avatud süda“

ees, et see on tunnustus annetajatele ja kõigi tegemiste jaoks olen kogunud enam kui kolm miljonit krooni annetusi.

Aga ühel meelel olime küll, et park on kultuuri komponent. Siin kohtuvad loodus, kultuur ja ajalugu. Park on sümbol ja tähendust omavate lugude süsteem. Rahvas, kes ei tea oma minevikku ega talleta seda, elab tulevikuta. Nii oma pere lugu kui ka rahva ajalugu, sealhulgas kangelaste lugu, see kõik on väga tähtis. Iga eluhetk on väärtus ainult sel juhul, kui inimene oskab seda märgata ja tähele panna.

1991. aastal tunnustas Islandi Vabariik esimesena Eesti, Läti ja Leedu iseseisvumist. Sellel puhul istutasid nelja riigi välisministrid Reykjavíkis neli puud. Me peatusime oma jalutuskäigul Sõpruse pargis Islandi Vabariigi presidendi Olafur Ragnar Grimssoni 1998. aastal, Läti Vabariigi presidendi Vaira Vike-Freiberga ja Eesti Vabariigi presidendi Lennart Mere 2000. aastal istutatud puude juures. Vaatasin paluva pilguga Leedu delegatsiooni poole, et nende abiga saaks Leedu Vabariigi presidendi Eestisse tuleku ajal ka Sõpruse parki puud istutama. Siis saab ehitada mõttesilla Põltsamaa ja Reykjavíki vahele.

Nende tamme vahela paigutasin aga Soome skulptori Artto Lappalainen poolt loodud Kalevala ainetel imelise skulptuuri „Väinämöise küünal“.

Ringkäigu lõpetuseks istutasime koos tamme ja ütlesin kolleegidele Juhan Viidingu sõnadega: „Puud pühad on. Ja iga päev. / Puid pühadeks ei heisata.“ Loodan, et sellest puust kujuneb tugipuu, mille külge külalised oma hingejuhtmed kinnitavad, ja neil tekib igatsus, mis nad siia parki tagasi toob.

Külaliste lahkudes jäid parki mälestuspuude ja skulptuuride juurde põlema küünlad justkui vastu helkimas tähistaevale.

Toompea nõlvale on ühte kivirahnu raiutud daatum 20. august 1991. Tunnen siirast rõõmu, et Jõgeva linnas sai raiutud „Hea Linna Vaimu“ kivisse 20. august 2001. 20. augusti sammas ja „Kündev Kalevipoeg“ on kõik ühe keti lülid.

ANTS PAJU on sündinud 10. septembril 1944. aastal Pajusi vallas Jõgeva maakonnas. 25. märtsist 1949 kuni 10. septembrini 1955 küüditati Siberisse, kus alustas kooliteed Kaigarotka küla algkoolis. Eestisse saabununa lõpetas Tapiku 7-klassilise Kooli ja Põltsamaa Keskkooli.

Pärast armeeteenistust lõpetas EPA metsandusteaduskonna inseneri diplomiga.

Tema töömeheteel algas 1971. aastal Eesti Metsainstituudis ja on kestnud käesoleva ajani. See on olnud intensiivne õpiaeg, mille võiks jaotada nelja etappi.

Insener: Eesti Metsainstituudis metsakasvatuse sektori teemadeks olid ka põlevkivikarjäärade ja tuhamägede haljastamisvõimaluste väljaselgitamine.

Ajakirjanik: aktiivne kaastöö ajakirjandusele määras edaspidise saatuse. Alguses töötas Jõgeva rajooni ajalehe Punalipp asetoiMETAjana ja pärast seda ajakirja Eesti Looduse peatoimetajana. Ajakiri Eesti Loodus mängis suurt rolli fosforiidi sõjas. Rahutu loomus sundis teda otsima eneseväljendusvorme ja sellest tulenevalt on teinud kaastööd rääkivale, näitavale ja kirjutavale pressile. On teinud kolm autorifilmi: „Mälu“, „Sünd“, „Elutöö“ ja režissöörina dokumentaalfilmid „Valga“, „Kahastöö“, „Koduõuest“. Mänginud on ta neljas filmis. Ajakirjanik Liidu liige 1977. aastast.

Poliitik: Fosforiidi sõda sundis tõsiselt sisenema poliitikasse. 1990. aastal valiti Ants Paju ENSV Ülemnõukogu saadikuks ja Eesti Kongressi liikmeks. Hiljem Eesti Vabariigi Riigikogu liikmeks.

1993. aastast töötas Eesti Vabariigi presidendi esindajana Narvas, Ida-Virumaal ja Vähemusrahvuste Ümarlauas. Kaks järjestikust etappi olid heaks kooliks inimestega suhtlemisel.

Aastatel 1995–2001 lasus tema õlgadel Eesti Liikumispuuetega Inimeste Liidu presidendi vastutusrikas amet. See oli usutavasti eriti intensiivne õpiaeg. Tal tuli endal palju õppida, et mõista. Liikumispuudega inimesed vajasisid kiirelt põhjalikku ja kõikehõlmavat õpe-

tamist. Tänu Soome ja Rootsi kolleegide abile läks asi liikuma. Ta on tänulik palju kannatanud ja hingelt kaunitele inimestele, kes võitlesid iseenda, tundetü ja harimata ühiskonna harimise eest. Võitlesid oma õiguste eest ja hakkasid pikkamisi mõistma oma kohustusi.

Rahvusliku Lennukompanii Estonian Air mäenedžer, AS Eesti Raudtee turundusdirektori nõunik, teede- ja sideministri nõunik, valitsuse transiidikaubanduse vastutav sekretär.

Ants Paju on abielus 1968. aastast. Abikaasa Kiira töötab arst-stomatoloogina. Peres on kaks last, lastel on oma pered.

Ants Paju kannab Põltsamaa linna aukodaniku austavat tiitlit ja on tunnistatud 2004. aastal Jõgeva maakonna aasta tegijaks.

Talle on omistatud Eesti Vabariigi Valgetähe IV järgu orden ja Riigivapi III järgu teenetemärk.

Endise tippsportlasena (heitis kolmanda eestlasena ketast üle kuuekümnemeetri) hoiab ennast siiani pidevalt füüsilise toonuses.

Ants Paju on tuntust võitnud nii kodu- kui ka välismaal Sõpruse pargi rajajana, mälestuste hoidjana. Sõpruse pargis on ka mälestusmärk neile Eesti Vabariigi Ülemnõukogu liikmeile, kes 20. augustil 1991 taastasid Eesti iseseisvuse. Konverentsi ajal 2008 augustis istutati ka tamm 20. Augusti Klubi auks.

Konverentsile eelnes 20. Augusti Klubi üldkoosolek

20. Augusti Klubi ühispile Riigikogu esimehe Ene Ergmaga

20. Augusti Klubi üldkoosolek

*Konverentsi ettevalmistustoimkonna liikmed Jüri Rätsep, Rein Järlik ja
Heldur Peterson koosolekul Tartus*

Konverentsi ettevalmistustoimkonna liikmed Ülo Nugis ja Tiit Made tööhoos

Konverentsi eel käis elav mõttevahetus

Ülo Nugis, Ene Ergma ja Arnold Rüütel vahetult enne konverentsi algust

Pilk Toompea lossi istungite saali

Konverentsil osalejad kuulamas ettekandeid

Konverentsil osalejad kuulamas ettekandeid

Järjekordne ettekanne on lummanud kuulajaid

Pilk konverentsisaali

Ants Paju on Heinz Valgule just midagi erutavat öelnud

Arnold Riiütel ja Ülo Nugis mõtteid vahetamas Klubi raamatu üle

Arnold Rüütel, Marju Lauristin ja Jüri Rätsep autogramme vahetamas

Ene Ergma jutt on pannud Rein Veidemanni kukalt sügama

Kõigi pilgud on koondunud kõnepulti

Külalised Valgevenest Mihhail Marinitš ja Stanislav Šuškevitš

Liia Hänni ja Mati Hindi terekäsi

Marju Lauristin on tähelepanelikult kuulamas Indrek Toomet

Vaade saali

Vaade konverentsisaali

Ülo Nugis ja Ene Ergma käsikäes konverentsile minemas

Ene Ergma sõnum on pannud Vaino Väljase mõtlema

*Ants Veetõusme, Helin Veetõusme, Indrek Toome ja Ene Ergma
konverentsi vaheajal muljeid vahetamas*

Konverentsil osalejad Tallinna linna pea vastuvõtul Raekojas

Riigikogu esimehe Ene Ergma vastuvõtt konverentsil osalejatele

Riigikogu esimehe Ene Ergma vastuvõtt konveretsil osalejatele

*Sõpruse pargi idee autor ja elluviija Ants Paju tervitamas
konverentsil osalejaid Põltsamaal*

Alati tegus ja emotsionaalne Ants Paju tutvustamas Sõpruse parki

Arnold Rüütel ja Aleksander Einseln Põltsamaal Sõpruse pargis

*Mälestuseks konverentsist jäi Sõpruse parki kasvama
ilus tamm, mille istutas Birute Valionyte*